ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
В ДВАДЕСЕТ И ДВА ТОМА

Редакционна колегия:
ПЕТЪР ДИНЕКОВ, ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ,
ГЕОРГИ ЦАНЕВ, МИЛЕНА ЦАНЕВА

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

том седми

РАЗКАЗИ

1881-1901

Под редакцията
на ПЕТЪР ДИНЕКОВ и ИЛИЯ ТОДОРОВ

СОФИЯ • 1976

ИВАН ВАЗОВ

7

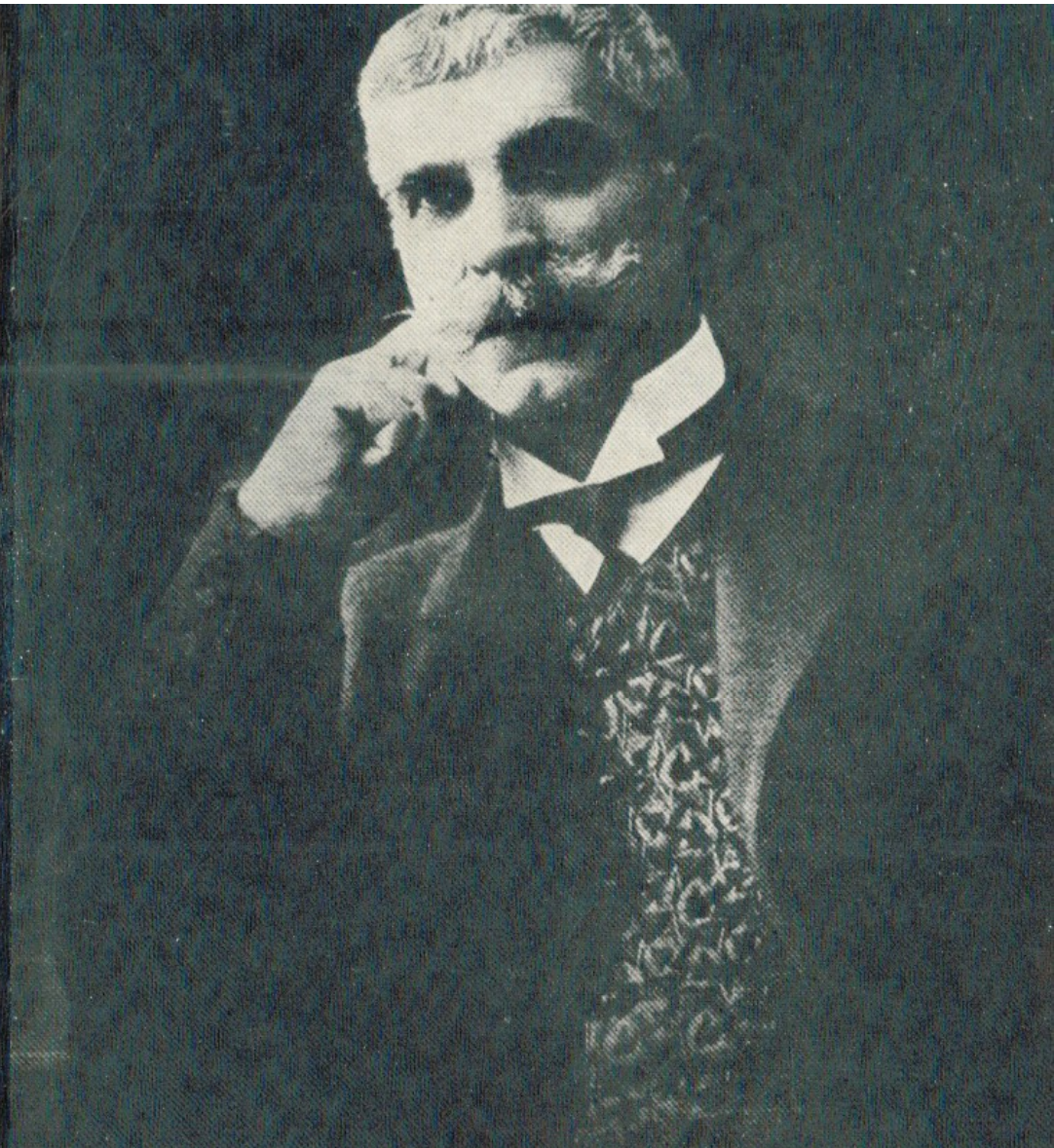

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ
СЪЧИНЕНИЯ
БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

7

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ 7

ИВАН ВАЗОВ

7

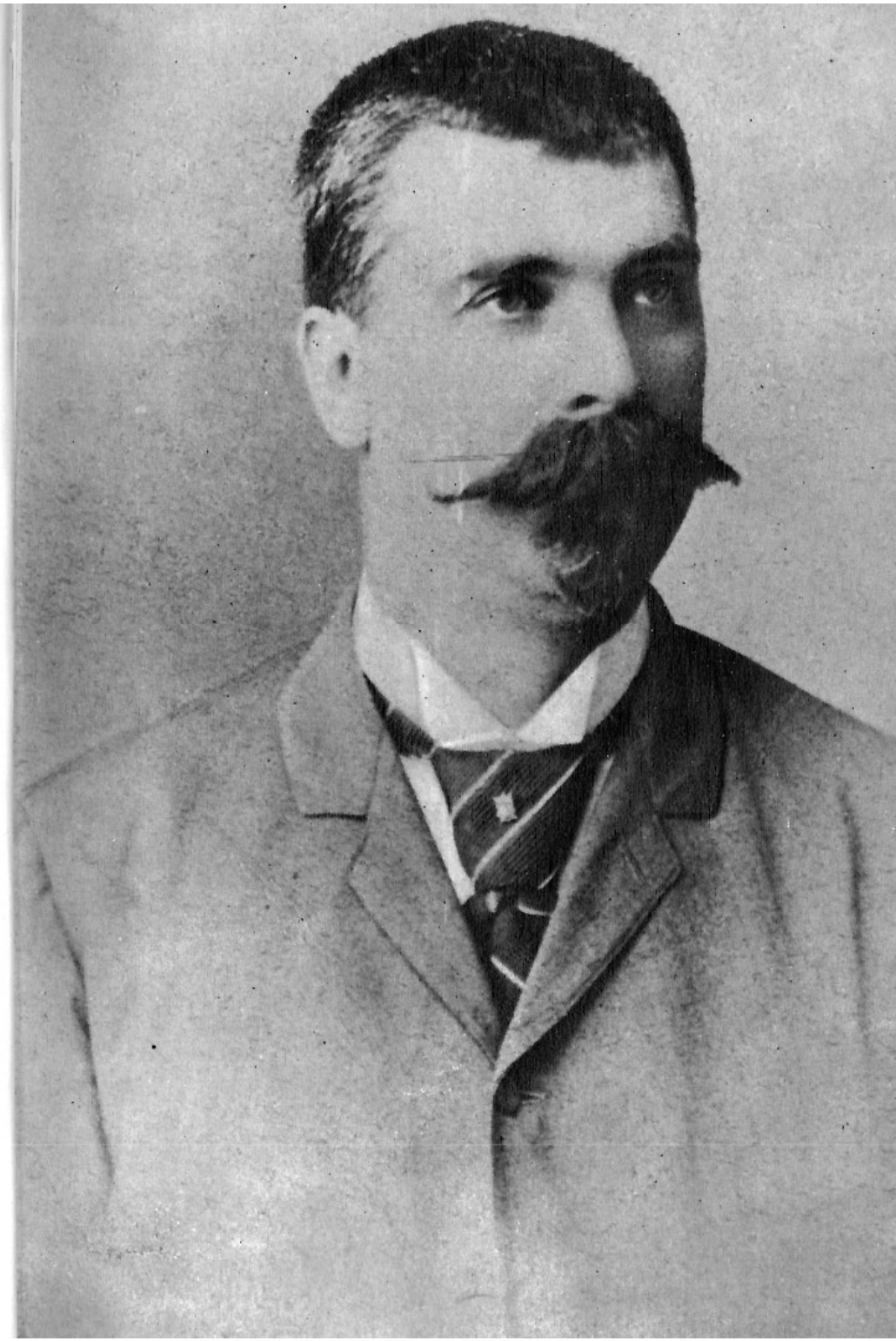

I

В ПИРИН

Хубава е нашата Пирин планина!

Какви високи върхове, покрити цяла година със сняг; какви зелени долини, какви страшни борови гори, какви дивни хубости!

Лете по ония ти широки пасбища пъплят вакли стада, мучат гойни крави, цвилят лъскаво-влакнести коне, пуснати на свобода; а овчарският кавал пищи някъде, та оглашава долини и усои и весели цяла планина. . .

А бистри хладни поточета весело скачат от стръмните урви, лъкатушат из миризливите долини и сладко, сладко шумят, сякаш че пеят нещо. . . Качиш ли се, хе, там на снежния връх, дето се вълвира в небето, то ще видиш надалеко и нашироко други долини и планини; и Струма, и Вардар, и красните картини на Македония; а на юг върховете светогорски, зад тях — Бяло море; а погледнеш ли нагоре — ще видиш бога!. . .

Хубава е, хубава е пустата Ирин-Пирин! Но ние ще ѝ идем на гости зимъска, когато са страшни нейните зимни веявици, нейните снежни бури и фъртуни. Те бучат като ад и засипват пътища и долове с дебели преспи. Тя тогава прилича на едно гробно царство. А гладни глутници вълци сноват по белия сняг и очите им светят в нощната тъмнота. Тежко̀ на пътника, който се е изгубил нощe из тая планина и при такава буря!

То го кажи през една такава нощ (беше тъкмо срещу Коледа), в планинското село Р. дядовата Лазкова челяд очакваше нетърпеливо Климе.

Защото Климе, Лазковът син, беше отишъл през

деня в Мелник да търгува и да накупи премени за майка, за млада булка и за двегодишното си дете, та трябваше да се завърне най-късно привечер, а ето вече мръкна хубаво, пада нощ, а него го няма.

А как грозно и страшно фучи навън фъртуната. Тя удря в прозореца, хлопа на вратата, раздигва ръжаницата от покрива. . . сякаш разбойници нападнали на хижата и искат да влязат вътре.

А на домашните се свиват сърцата от страх и безпокойство. Булката слухти при всяко удряне на прозорчето, не ще ли бъде това Климе.

Но не, Климе не иде, и все фъртуната пее навън. Но как е тъмно, боже!

Детето, положено при огъня, дето ври котлето с коледната гозба, се плаши от шума и заплаква от час на час.

— Мълчи, мама, мълчи. Тате ще дойде да ти донесе червени буйки — котка го майка му.

То млъква при тия думи, обръща към майка си очички, пълни с щастие и сълзи, и пита:

— Тате? Буйки?. . .

— Буйки, буйки, Гачко, на, тате иде. . .

И тя му посочва към вратата, която пращи от вятъра.

И въздиша.

Въздиша и дядо Лазко в къта, сгърбен под товара на годините и на тежки мисли. Мисли той за Климе и пъшка глухо, защото не на добро е това бавене. Планината е пълна с гад, нощта е страховита, халата не престая. . . Оная зима вълци нали изядоха Горановия ратай край самото село, а преспи засипаха трима души. . . Та и кръвопийци не липсват тъдява. . . пусто турско!. . . И Лазко преглъща страховете си, и не смее да охне извисоко да не уплаши снахата и детето, които плачат.

— Какво хленчите вий там? — съди ги той намусено, а в гърдите му се задънил камък и, хъ-хъ. . . да заплаче и той с глас. . .

Вратата се бутна и се отвори.

Всички трепнаха.

Влезе баба Лазковица; тя се връщаше от църква; ходила бе да запали свещица пред свети Мина, да покрие Климе.

— Няма ли го още? — попита тя плахо, като изгледа стаята.

Вместо отговор булката заплака.

— Боже мили, къде остана това момче? — пъшка бабата и отива пред щампицата, дето гори кандилце.

И се кръсти пак.

А котлето с коледната гозба ври на огъня весело. Но го забравили.

Полунощ приближи. Никой не мигнува.

Огънят хвана да гасне; котлето млъкна.

Вратникът стои все отворен към полето, защото къщата е на края.

Фъртуната навън вие и, сякаш, и вълците вият там. И студени тръпки пълзят по кожата на всички.

Боже, боже, какъв Бъдни вечер!

Климе е изгубил пътя, веявиците засипали всичко: и долове, и рътлини, и пътища, и поля. Вчера остави селото по хубаво време, а сега?. . . Цели часове той се скита из Пирин планина и не знае къде се намира, накъде отива, какво ще срещне. Разбрал е той само едно: че далеко, далеко е сега от селото си, в непознати планински пущинаци, в царството на лютите зверове и на гибелта. Нощта е видела от снега, но окото му нищо питомно, нищо, което да наумява за човека, за живота, не види: ни колиба, ни село, ни егрек да се светне, дето да се подслони. Селото му е в падина: и да бъде близко, той няма да го види. Планината навред пуста, бяла, страшна. Сякаш мъртвец, покрит с бяла плащаница. Но къде отива? Той върви напосока, само да не замръзне. . . Фъртуната го бие в гърба и плаче зад него, и пищи, и фучи, като юди на самодивско хорище. И Климе върви напред, напред, напред и пущинакът става все по-безкраен и по-гибелен. Той знае, че домашните му сега го чакат и се кахърят. . . Боже, дали ще бъде пак жив да ги види? Но кой излазя жив из такава пропаст? Той чувствува, че вкочанясва, че скоро ще затъне и остане в някоя пряспа и никой не ще да знае де е неговия гроб. А булката и Гачко! . . . Фъртуната изпищя страшно и прекъсна размишленията му.

Внезапно той зърна в полумрака много черни сенки,

които вървяха безшумно по снега. Какво е това? Вълци! Те са цяла сган и идат откъм дясната му страна, вият. . . Той фукна, гладната глутница бързешката го подири с диви вияния. . . Колко време търча, той не помни. . . Пред него беше все голо, все пусто, все снежна поляна. Веднага Климе видя, че отпреде му се замярка нещо, светли точки лъскаха и го пресрещаха: дружината беше пратила един отряд да му затвори пътя. . . Климе видя страшна, неминуема смърт. . . Тогава фукна пак, като обезумял, наляво, по нова посока, из някакво стръмнище надолу, и вълците след него. . . Той се дваж сплита в пояса си, който се влачеше, и падà. Кога се озова в дола, Климе видя с радост, че влазя в някакво село. . . Кое е, помашко ли е, християнско ли е — той не мисли, защото глутницата го погна и там. Тя иде по петите му. . . Той се мръдна в една вратня, която, види се, фъртуната бе отворила, и се затече към прозорчето, що още светеше. И вълците след него. Климе бутна грубо вратата и влезе в непозната къщà. Той въздъхна: видя българска, християнска къща, и куностаса и пред него кандилце. . . Огънят едвам блещукаше и тлееше още. Из сянката скокнаха някакви хора. . . Той се озърна учуден. Къде се намира той?

Изведнаж Климе позна, че е у дома си.

Провидението бе напътило лутанията му към тяхното село, към тяхната къща, когато той мислеше, че съвсем на друга посока е ударил.

— Тате! Булка! Ставайте! — викаше той, като сваляше торбата с коледните премени.

Те изкрещяха всички като луди и го прегърнаха.

— Синко, къде се губи в тая голяма буря? — шъпне старецът несъзнателно и плаче като дете.

— Бурята голяма, но господ е още по-голям, тате. . . Хай стегнете се, да вървим на черква. Не чувате ли? Клепалото бие.

В същий миг, при едно утихване на вятъра, чу се клепалото. Христос се беше родил.

Скоро щастливата челяд излезе и се запъти към божия храм.

А котлето с кървавицата пак весело закъкра на огъня!. . .

1889 г.

ВЪЛКО НА ВОЙНА

Когато го подириха за войската, той се скри на потона (тавана) в сламника, а старият му баща отиде в града да подаде молба на царщината да не взима Вълка, защото му е само той, та няма кой да пасе воловете и да засее зимнината. Остана само бабичката в къщи да отпраща ония, които питаха за Вълка.

— Бабо Видо, повикай Вълка да върви за града, той е резервист. Нека си вземе и пушката — казва й кметът.

— Че няма Вълка дома, синко.

— Бабо Видо, да не би да се крие Вълко? — питат резервистите, като минуват край вратнята.

— Не, синко, къде ще го крия? От завчера се е дянал някъде. . . Незлобиво е, нали го знайте?

Но ето иде Иван Морисвинята, предводителят на резервистите, въоръжен от глава до пети. Той е лют челяк и всички треперят от него в селото.

— Бабичко! Ако се не яви Вълко до утре заран, когато тръгваме, ще му ударя сто дряновици, щом го намеря. Хубаво да знаеш.

— А бре, баби, мен пребийте, ако го намерите: незлобиво е, нали знаеш? То грях няма — бъбри разтреперана баба Вида и мисли за Вълка, дето е горе на потона.

— Сто дряновици! Ни една по-малко — повтори Иван и отмина.

А Вълко от стряхата над пътя поглежда през дупка и цял трепери, като от треска. Той чу заканата на страшния Морисвиня и още повече се уплаши. Пропълзя по-навътре по потона, спусна се в сламата, изрови

дупка и се намъкна до шията в нея. Така той стоя до вечерта.

Утринта Вълко надникна из отзявка. На мегдана пред тях куп резервисти, все негова дружина. Всички пременени и весели; на шапките им златни левчета, светят на слънцето; на главите им китки от есенни цветя втъкнати, на устата на пушките им росен чемшир стърчи; нанизи, патрони кръстосват гърдите; а как хубаво им стоят тенекиевите бъклета за вода, дето им висят на хълбока! Слънцето се огледва в тях. Ето млъкнаха, наредиха се, обърнати право срещу тяхната къща.

Дойде из кръчмата и Иван Морисвинята с висока гугла като техния комин, с някакво бяло перо, боднато отгоре ѝ, застана пред войниците, приказва им нещо, направи знак и те закрачиха полека, редовно, стройно към края, и той пред тях. А зад тях куп изпращачи. Раздаде се пак песен висока, гласовита, а Вълко все слуша и не може да се наслади: песента пълни цялото село, небето и горите. Ето отминаха, изгубиха се; а песента сегиз-тогиз вятърът я донесе по-ясно до ухото му и пак я развява. Красно нещо било войната! На глупавия Вълка се разигра сърцето. . . Той се огледа: цял опрашен, облепен със слама и с паяжини, около му задуха и тъмница, и мишини; тук-там из резките прониква зарица от слънчице, като крадена. А навън полето е тъй широко, небето е ведро и хубаво, слънцето свети, реката в долината шурти, птичките хвъркат по воля и другарите му вървят по зазеленялото поле и пеят.

И без да мисли много-много, Вълко се провеси из дупката на потона, скокна долу в стаята, откачи от стената пушката, мина през обора, погали шарения вол и го целуна по кьносаното чело, после прескокна плета, за да го не види майка му, и фукна към полето, като че го гонеше някой.

Резервистите все вървят и пеят по полето. Щиковете им лъскат на слънце като светкавици по бял ден; знамето се ветрее и прилича на голяма птица, кога плющи крилата. Сам Иван Морисвинята храбро крачи напред,

обръща се сегиз-тогиз, прави команда и пак върви големливо с великата си шапка на главата.

Когато Вълко ги застигна, песента млъкна и дисциплината се развали: всички се развикаха весело, защото Вълко беше пристигнал и имаха с кого да се закачат.

— Папурчикът! Папурчикът! Добре дошел!. . . Какъв си юнак! Къде остана? — викаха едни.

— Папурчикът дойде! — крещяха други. — Сега се не боим от нищо — и султана ще хванем роб: „Марш, марш, Цариград е наш!. . .“

И всички резервисти се смеят и изглеждат любопитно Вълка Папурчикът, по когото още висят тук-там парцали паяжина.

Вълко се изчервил и не казва нищо.

Иван Морисвинята се усмихна, но пак се намуси и каза строго:

— Стига, стига. Какво сте се разкикотили? И нашето сърце има. Браво, Вълко! Марш!

Резервистите пак тръгнаха стройно.

Но когато направиха първия превал, Вълко беше прекръстен вече п о д п о р у ч и к — от Папурчик.

В Пловдив стигнаха вечерта. Настаниха ги в новата казарма при Гладно поле. Заранта дойде офицерин, прегледа ги, изслуша доклада на Иван Морисвинята и си отиде. На Вълка му беше харно тука: и чорба с месо, и нова солдатска шинела, и другари, и песни, и игри войнишки, и какво не щеш! Той се свикна с тоя нов живот и придоби войнишки нрави и език: не беше първият Вълко.

Вземат да проверяват списъка.

— Я! — извика из цяло гърло той, изпъчи се като стълп и право гледа в очите на началника си.

А около него се подсмиват.

— Вълко — извика Иван Морисвинята, който вече е произведен офицер, — ти си пришил наопаки левчето на шапката! Дивак цял!

— Точно, ваше благородие! — и Вълко гледа началника си с почитание.

Всеки час довеждаха новобранци, които раздаваха

на старите резервисти да ги учат. На Вълка се паднаха десетина селяни и пет-шест граждани.

Иван Морисвинята имаше отдавна зъб против едного от последните и страшно го мразеше.

Сега намери сгода да си отмъсти.

—Вълко! — вика той подчинения си настрана. Вълко отиде.

— Слушат ли те? — И му показва с очи наредените там ученици.

— Слушат, ваше благородие.

— Оногова високият, видиш ли го?

— Виждам, ваше благородие.

— Той е един мечи син, тоест, разбираш?. . . Отваряй си очите, не му давай да мръдне; ако не стъпва добре, ритай в краката; ако не гледа право, удряй в мордата с юмрук! Хем не го жали. . . хай да те видя!

— Слушам.

И Вълко се върна към учениците си, а подпоручикът се упъти за в града.

Вълко не разбра защо подпоручикът му заповяда само високия да бие; някои селянчета — същи мечки, кога ги учи, а високият най-хубаво стъпа по командата: дали господин подпоручик не е сбъркал? Главата му не можеше да проумее. Но Вълко от тоя час, кой знае защо, взе да се свенява от високия.

Вечерта Морисвинята го вика в канцеларията на казармата.

— Вълко, е, как, онова магаре?

— Слушам, ваше благородие.

— Погали ли му мордата?

— Никак не, ваше благородие; добре кара.

Подпоручикът се навъси.

— Слушай! Ти си едно животно. Утре ще дода, като учиш: как да е, оногова да го изругаеш пред мене; ще те вземат чортовете!

Вълко излезе разтреперан. Той съгледа, че господин подпоручик стана по-лош, откогато го повдигнаха, кой знае, може да е тъй обичаят.

Сутринта подпоручикът дойде на ученето. Челото му е набърчено, брадата щръкнала.

Вълко е в пот.

Още на първото изкомандуване: «раз, делай два!»

Вълко се приближи при високия, дръпна го грубо за сетрето и извика глухо с глас отслабнал, като под земята:

— Молим, господине!

Той не можа да издума повече, а само погледна умолително високия. Неколцината войници граждани се ухилиха неволно, като видяха жалкото лице на Вълка, който не помнеше на небето ли е, на земята ли е.

Морисвинята си стисна зъбите от ярост, побледня, спусна се и удари Вълка по лицето; из носа му рукна кръв.

Това още повече разлюти офицерина и той извика с висок и разтреперан глас:

— Вол! Двайсет и четири часа арест, без хляб!

Тежко пренесе Вълко това наказание. През нощта той много плака. Нажали му се изведнаж! Той си докара на ум за майка си, как се тюхка сега зарад него; тейка си, комуто краката не държат да върши кърската работа; шарения вол в обора, който сега все поглежда да види Вълка, да го погали. Дълго той мисли. Трети петли пропяха; през прозорчето влезна първата сутринна дрезгавина; скоро казармата ще се разбуди, войниците ще се разшават и срокът на затвора му ще се свърши, и той пак ще иде на учение — и пак ще види начумереното лице на лютия подпоручик.

Не, той ще бяга, хем тая вечер, като мръкне. . . па какво стане — да стане.

Случи се причина, та Вълко не пожела да извърши намерението си. Иван Морисвинев го пратиха някъде, а на мястото му дойде друг офицер, момък разбран и човеколюбив.

И Вълко пак остана.

Капитан И. скоро забеляза Вълковата пъргавина, войнишка послушност и сърдечна простота. Един ден той го похвали явно пред взвода за някоя добре изпълнена поръчка.

— Браво, Вълко, ти си маладец. Желая всички да бъдете такива солдати.

На Вълка се чинеше, че порасна до небето. Той сега беше готов сто пъти да умре, стига да му заповяда на-

чалникът. Той се въодушеви и хвана да запитва другарите си ще ли скоро да стане война с турците: дойде му охота да набоде няколко души на щика си и той от ден на ден ставаше по-всеннолюбив.

— Вълко, наистина ли ще избиеш много турци, като се захване боя? — питаха го лукаво дяволити войници.

— Майките им ще разплача!

— Е, как ще ги избиеш? Ти не си видял бой.

— Аз ли? — отговори троснато Вълко, отстъпи настрана, стисна здраво пушката с две ръце, развъртя се и мушкаше с щика въздуха.

Всички се подръпнаха, защото Вълко си не поплюва на ръцете: той е разлютен и наздравата иска да натикне нещо на щика си, чийто връх святкаше на слънцето. Ненадейно го потупаха по гърба.

Той се обърна.

Пред него стоеше офицеринът му и го гледаше половина усмихнато, половина строго.

Вълко застана във фронт, посрамен и занемял.

— Искам и пред живи врагове да те видя такъв юнак — каза началникът му.

— Слушам, ваше благородие.

* * *

На 2 ноември изкараха на Гладно поле целия полк и го наредиха в строй; скоро изтупурка с коня си полковия командир и обади с висок глас, че сръбският крал Милан е обявил неправедна война на България и че довечера ще тръгнат към бойното поле, да бранят границите на отечеството!

Подир първата неволна радост, че ще има бой със сърбите (общата радост зарази и Вълка), във Вълковата глава стана мъгла; той не можеше да разбере две неща: първо, защо сърбите не отиват да се бият с турците, които са лоши и не са християни; и после — страшно нещо ли е морето, ако би да го минуват, кога отиват за Сърбия. . . Но той нема време да се научи това: всички

шетаха, тичаха насам-нататък, стягаха се, за да идат, да се накачат на железницата. А на станцията навалило се свят, майки плачат и се целуват със солдатите, моми турят венци въз шапките им, а други забучват борикови китки в пушките им; само него никой не изпраща и не жали. Понатъжи му се, но той нема време: занахълтаха във вагоните, музиката засвири, навалицата извика: «ура!» и дръх-дръх, брух-брух. . . потегли железницата.

* * *

Два дни вече как Софийско равно поле ехти от гърмове и трясъци; кънти и трепери висока Витоша, с гъсти облаци забулила сърдито чело. Уплашила се и стара София, българска столица: из улиците смутня и бяг, на лицата жалост, на сърцата тежко. Бели пряпорци с червени кръстове висят, накъдето погледнеш; градът се преобърнал на болница; кола с ранени на всеки час пристигат и слухове от черни по-черни идат от бойното поле; а гърмежите все по-близко и все по-страшни ехтят, въздухът се цепи и стъклата на прозорците треперят. А навън от София, на посока към Сливница, целият друм почернял от войски; те отиват там, дето куршумите пищят, топовете гърмят и смъртта коси. А не отблизо идат те: от лъното на родопските усои, от браговете на Черно море и белия Дунав идат юнаците: нощите са на дни правили, вървешком са спали, троха в уста не са турили и по-здрави станали! Ще ги чуеш още, че и пеят, като в отговор на гърмежа, до уста в кал опръскани; само пушките им лъскави и сърцата весели: те знаят всички, че България на тях гледа, от тях чака, за тях бога моли. Додето ти хващат очите на запад, друмът покрит с гъсти редове пеши войници с щикове нагоре; тряскат железни колелета и влачат тежки лени топове и ковчези с джепане или препускат и клюскат уморени конници. Но каква чудна конница! По трима на кон яхнали, както солдатите на Радецки, кога тичаха в боя над Шипка, да помогнат над опълчените. Сега при Сливница е друга Шипка; и един повече войник, един повече куршум там — може да спаси от

гибел отечеството, и нашите юнаци знаят това, и ето защо бог им даде железни сили и невидими крила. . .

Люта бой става половина час отвъд Сливница по цялата наша линия. От вчера и завчера непрекъснато гърмят топовете и свирят милиони куршуми. Гъста сива мъгла от дима виси над бойното поле и не се разсява вече. Голите могили са разорани от гранатите, а по върховете им, дето се извиват черни окопи, трупове се валят, червени локви юнашка кръв обагря тревицата. Неприятелски табори отвсякъде притискат и навсякъде отстъпват. Завчера бяха три пъти повече от нас, вчера два пъти, днес сме равни. Бой на дясното крило, бой в центъра, бой на лявото наше крило, дето е турната и ротата, в която наш Вълко се бие за десет души и прави чудеса. Могилата, от която сега гърми българската войска, вчера беше сръбска. Два пъти се хвърлиха на атака нашите дружини, доде изместят сърбите, и ето сега неприятелят, отбягнал на отсрещния връх, окопал се здраво нощеска. . . Той гърми неспирно все в задружен залп и засипва с дъжд куршуми нашата позиция, която е по-ниска от сръбската. Самите сърби се не видят. Сегиз-тогиз през дима на височината се мярнат върхове от черни шапки, като накацали врани, и пак се изгубват.

Часове минуват и боят следва. Страшният огън из ръбските окопи се засиля на всяка минута. Нашата срота пести патроните и залудо не хвърля: тя чака да ѝ кажат «марш!», да отговори с щикове, а сега момчетата слушат как пищят куршуми над главата им или се забиват с тъп и неприятен звук в пръстта; а кога бълва нашата артилерия, те следят с очи де пада гранатата и викат «ура», като видят, че сгоди. Един Вълко не преставаше да стреля; той един от всичките отговаряше най-редовно неприятелю, та и затова към негова страна идат повечето куршуми. Това го ядосваше много; той не беше закусил от вчера заран залък хляб: от непрестанната стрелба хляб не можеше да дойде до окопа; червата му се бърчеха като наранена змия и той псуваше със зъбите си и пак пушкаше. Но «глад град превзима»: Вълко стана прав и затършува по торбите на

другарите си, дано намери барем залък. Той не даваше ухо на писъка на куршумите, които сега заваляха повече. «Долу лягай, подпоручик!» — викат му всички, настръхнали от Вълковото безумие. Но Вълко мълчешком навожда се, изправя се и изрежда всичките торби; най-после напипа един плесенясал сухар и, както стоеше прав, го заглозга напук на сърбите. Един куршум писна край устата му и отнесе далеко сухара.

Това беше една погрешка на сърбите: те разсърдиха страшно Вълка. За да ги накаже, той замаха ръце нагоре и завика, колкото му глас държеше: «урра! урра! урра!» Стотини куршума изпищяха около този хубав нишан. Но Вълко не мърда. Незлобивото ангел го пази, казва една пословица. Момчетата помислиха, че Вълко полудя, но не се удържаха и лежешком завикаха «ура» по командата на Вълковата «ура». Ротният командир прехласнато гледаше тази безстрашливост Вълкова, но на всеки миг комедията можеше да се обърне на трагедия, а Вълко беше отбор войник.

— Вълко, долу! — командува офицеринът.

Но Вълко, като оглушал, следваше да маха с ръце на сърбите и да вика: «ура! ура! ура!»

А момчетата от земята подземат и те: «ура, ура, ура.»

Чудно нещо! Полудата на храбростта е прилепчива и Вълковият вик запали всичките сърца; няколко момчета вече станаха до половина, за да последват Вълка: сега той стана истински командант.

Ротният командир се начумери и извика повелително:

— Папурчиков, заповядвам ти долу! Всички на земята, безполезни жертви не ща.

Вълко се извърна запъхтян и само махаше с ръце на началника си, без да каже гък.

— Що има? — пита ротният зачуден. — Ранен ли си?

— Ваше благородие — издума Вълко, — бягат! Ура!

— Как бягат? Кой бяга?

И ротният се изправи и насочи бинокъла към сръбските позиции.

И наистина, сърбите бягаха нататък, като заключаваха по урата, че българите ги атакуват.

След двайсет минути българската войска завземаше високите сръбски позиции, без да пукне пушка.

* * *

Вълко пролежа в болницата три месеца поради получената при Цариброд рана на лявата ръка, която завинаги остана негодна за работа. Той продължаваше да работи нивята и да бъде все Вълко Папурчикът. Другарите му продължаваха да го наричат на присмех «подпоручик», макар и да не можеха да забравят, че превзе едно укрепление на Сливница. Не забравяше и той това и разказваше своите военни възпоминания при всеки случай. Походът беше поизостарил ума му и разширил областта на неговите понятия. Ако казармата е училище за войника, походът е академия. Да, Вълко знаеше и разбираше вече много работи. Само едно още не можеше да разбере добре тоя прост орач: защо се биха със сърбите?

Ние, мъдрите политици, имаме изведнаж готов отговор на тоя крайно наивен въпрос. . .

Но мене ми се чини, че има със стотини хиляди прости орачи като Вълка и у нас, и у съседът, които платиха с парата си и с кръвта си луксът на тая война, а още не могат да си обяснят кому беше тя толкоз притрябвала и защо я направиха необходима, когато тям трябваше само слънце и дъжд навреме. Глупава сган.

Пловдив, 1886 г.

ИДЕ ЛИ?

Каква мъгла, какъв гъстък думан беше паднал оная есен във Ветрен! Влажно, мокро; ситен дъжд пръска, небето се разтопило на студена пара и примазало ниските къщици на селото. А из разкаляната улица глъчка. шум, върволяк. Файтони, запрегнати с дръгливи коне, волски кола, натоварени с военни потреби, селяни возачи, добитък — заприщят улицата между двете ханчета. Из тая бъркотия промушва се войска от новобранци, едни облечени в солдатски шинели, други — в кожуси с кожи, обърнати отвън, повечето наметнати с дрипави черги, преправени на ямурлуци, с подгизнали цървули, препасани с редове патрони, с пушки на рамо, окичени със стръкове чемшир, на които висят натъпкани торби. . . Студено, кал до колене, лапавица, поразия, а те пеят ли — пеят. . . Весели «печенеги»! — Тъй наричаха румелийската милиция.

На вратата на едната кръчма куп офицери, пътници и зачудени селяни зяпат любопитно на измокрените юнаци.

Пред средньото ханче наредили се купове-купове жени, девойки, деца, дрипави, разтреперани, зачервени от студ. Те срещат и изпращат за сетен път ветренските войници, които сега идат с полка от Харманли, дето бяха отишли с турци да се бият, и бързо минуват за София, а оттам — за бойното поле — със сърби да се бият.

— Ето го Гергевият син! Добър час, Цвятко!

— У, я го виж, Рангел минува.

— У, ето и Неделкиният! Брей, Иване, ето тука майка ти!

И китки се подават бързешката, и сълзи се ронят по бузите, и думи се изговарят наполовина. . . и войската все отива, отива.

— Мамо! Ето батя! — извика там червенобузо русо момиче.

— Бачо Стоене! — крещи осемгодишно дете до момичето и простира ръце към войската.

— Синко! Синко! — вика плачливо майката.

Зададе се черноок, напет, здрав юнак, отби се от строя, целуна на майка си ръката, сестричето и братчето си по челото, заболе една китка на гърди, друга — над лявото ухо, които му подаде една там мома, — рипна тичешката да стигне войската и песента.

— Синко, добър час! — пищи майката.

— Стоене! — вика премаляла девойката.

Но гласът им заглъхва в шумотевицата, Стоян се изгуби във войската, а войската в мъглата.

Майката гледа все нататък и нищо не види.

Девойката дигна пъстрата пола на престилката си и си закри лицето. . .

Кога влезе у дома си, Стоянова майка се разхълца, отвори вехтата попукана ракла, подигна ризи и сукмани и взема от дъното ѝ вощеница, залепи я пред куностаса и зачини ниски метани.

А в това време топовете при Драгоман ехтяха. Беше 4 ноември 1885 година.

Тая нощ баба Цена сънувà сън.

Голям облак, а войската отива в облака, и Стоян там. Света Богородичке! Каква страхотия! Облакът бучи, небето трещи, земята се търси — ето какво било битката. Стоян се изгуби в облака, няма го вече, ами сега!. . . Тя се сепна, разбуди се. Вътре тъмно, чер мрак. Само вятърът пищи навън. Това е битката. Боже господи Исусе Христе, закриляй го!. . . Света Богородичке, помилувай го Стоенча!

Тя не заспа до зори.

— Чичо Петре, какво казва облак? — попита тя заранта.

— Облаци, Цено, има два: има облак, дето става на

дъжд, има облак, дето се разнася. Ти какъв облак сънувà?

Тя му разказа съня си. Дядо Петър помисли. Той не помнеше да има в съновника му досущ такъв облак. Но като видя уплашеното лице на Цена, която го гледаше запъхтяна, той от милост ѝ каза:

— Не грижи се, Цено, сънят е добър. Облакът показва и хабер: ще имаш книга от Стоенча. — Лицето на бабичката светна.

Подир шест деня тя прие писмо по един доброволец, Стоенчов приятел, който караше пленени сръбски войници. Писмото беше от Стоенча и тя се затече при попа, да ѝ го прочете.

Ето що казваше писмото:

«Мале, пиша ти това писмо, че съм живо и здраво и че победихме сърбите. Слава, да живей България! Аз съм здрав, и Рангел Стойнов е здрав, и вуйчов Димитър е здрав и праща много здраве на майка си. Сърбите все стрелят в плутон и в залпове, ама се плашат много от ура. Прибери ми от Цветанови новия ремик, дето го забравих, че може да го поразят децата. Утре ще гоним през драгоманските проходи и като се върна, ще донеса на Кина армаган от Ниш; а тебе пращам един лев, да си го харчиш, а Радулча ще науча как свирят гранатите. И те поздравлявам. Твой покорен син

Стоян Добров.

Много здраве и на дяда Петра. Щях да му пратя една сръбска пушка, ама сега нямаше как. Много надалеч бият, но не мерят добре. Мамо, па много здраве и на Стоянка.»

Зарадва се Ценината тъжно сърце, затече се със старите си кокали у Стоенкини, с писмото. Радост голяма. Но най-много се радва Радулчо за новата свирня, на която бачо му ще го научи.

Току-що излезе на улицата, баба Цена видя нов куп пленници и зад тях един български войник. Стори ѝ се, че това е сам Стоенчо, тъй приличаше на него. Не, не е той. Тя зина и него да попита не носи ли много здраве

от сина ѝ; но вниманието ѝ отвлякоха пленниците, които за първи път виждаше.

— Боже мили — пришушна си тя, — та тия ли са сърбите? Та те добри хора. . . Клетите им майки. . . дали ги знаят. Момчета-бре, я почакайте!

И тя се втурна у тях си и тозчас излезе пак със стъкло ракийца в ръка и викна към сръбските войници да почакат, за да ги почерпи. Солдатинът, който ги пазеше, се усмихна добродушно и ги спря.

— Фалим, фалим — отговориха признателно уморените пленници, съгрени от благодатната глътка ракийца.

— И за мене капчица остая, наздраве, бабо! — извика весело българският войник и гаврътна последната капка в стъклото.

— Все божи християни. . . Ами защо ли се бихте?. . . — чуди се баба Цена, като гледа подир дружината, която отмина.

Примирието стана.

Наближи Коледа и войниците взеха да си идат в отпуск. И във Ветрен се завърнаха вече неколцина. Само Стоенча няма — ни него, ни хабер какъв-годе. Загрижи се баба Цена, разкахъри се тя, нехубави мисли ѝ идат. . . Минуват дните, тя все поглежда към вратнята, няма ли да се хлопне. Ето дойде си Рангел Стойнов, ето и Петър, Динковият син, си дойде, ето и Стаматовите братя си дойдоха. Става тя, иде, пита — нищо не знаят. До едно време виждали Стояна, после го изгубили. Примира ѝ сърцето, тя се щура като несвястна из къщи и Стоенча мисли.

— Мамо, дошъл си вуйчов Димитър! — вика дъщеря ѝ Кина, като припна запъхтяна от вратнята.

Стана пак, отива при Димитра.

— Добре дошъл, Димитре, ами Стоян де остана?

Но и Димитър нищо не знае. . . — Може да са го пратили къде Видин — добавя Димитър, защото му е мило за майката, — може да си иде отнякъде, от друг път-бъбли смутено войникът.

— Боже господи, къде ще е останало момчето ми!— въздиша тя.

Излиза и отива у Стоенкини. Още от вратнята сърцето ѝ затреперва. Нà, сега ще ѝ каже Стоянка, че приела много здраве от Стсенча, че за Коледа си иде. А Стоянка бари да каже една добра. Не, мълчи. Само очите ѝ се зачервили.

Селото цяло се разшавало. Посреща първия полк, който се връща. Ето насред улицата, тъкмо срещу бабини Ценини, забиха две греди, една срещу друга; горните им краеве свързаха с криво дърво, като дъга. Донесоха миризливи борикови вейки от планината и обвиха с тях гредите и дъгата, на която прилепиха надпис, донесен нарочно от Пазарджик: «Добре дошли, храбри войници!» После окичиха всичко това с народни трицветни знамена. Триумфалната арка стана!

Дойде и мина победоносната войска.

«Може да иде отдире, може да иска да стигне тъкмо вечерта срещу празника; той няма защо да прави Коледа на чуждо място; ето и сега идат войници един по един, до вечерта, край не е, ще си дойде. Той знае, че го чакат с поболени сърца толкова души тука.»

Така си мисли горката майка. . .

Заранта баба Цена отиде рано в черкова. Тя развали лева, пратен от Стоенча, купи вощеници и запали пред всичките икони на олтара. Тя се върна у тях си с просветнено лице.

— Как-как, днес е тука, утре Коледа. . . не е край — шушне си тя. — Света Богородичке, доведи ми го, ангелчето. . . Исусе Христе, зарадвай ме. . .

Дотърча Кина и обади, че се завърнали и други селяни.

Баба Цена се намръщи.

— Стига си ми носила мюждета, ами иди, та посрещни бача си, както чинат другите хора — избъбра тя сърдито.

— Мамо, и аз искам да ида с кака! — извика Радулчо.

И двете деца се затекоха нагоре из снежната улица и излязоха на шосето, на кра.

А баба Цена остана извън вратнята, да посреща.

Вятърът вее студено из планината. Върховете, доловете, равнината побелели от сняг. Небето нагъсено. Черни орляци гарвани прехвръкват над пътя или кацат по оголелите върхове на дърветата. Тук и там по шосето, ксето се издига към ихтиманската клисура, черкеят се купове посрещачи: девойки, деца, бабички. . . Защото войниците още се връщат, кое сами, кое с дружини. Кина и Радулчо отминаха първия куп, отминаха втория, отминаха третия и отиват все по-далеко. Те искат първи да видят и да посрещнат Стоенча. Те ще го познаят из един път, макар че снегът, който прехвръква вече, им замрежва очите.

Пътят се издига и губи зад бърдото. Нищо се не види. Кина и Радулчо излязоха на върха, там вятърът е по-силен и ги пронизва. Двама войници се зададоха от завоя, цели засипани със сняг. Не е той.

— Брей, иде ли война отгоре? — попита Кина войниците.

— Не знаем, девойко; кого чакате?

— Батя! — отговори Радулчо.

Морните пътници заминаха.

Кина пак гледа нататък. Студено им — и тя трепери, и Радулчо зъзне, но батю иде — ще го чакат, че мама може да се кара или да плаче, ако го не доведат.

Показва се файтон с двама души, закачулени и обвити в топли кожуси. Когато колата стигна до тях, Кина препречи пътя на конете.

— Господине, иде ли война отгоре?

— Не знаем, гълъбче — отговори единият от пътниците, като поподигна качулчето си и погледна учудено почервенялата и посиняла от мраз девойка.

И каляската фукна надолу.

Двете деца останаха като приковани. Часовете минуват. Планинският вятър се усили, брули ги по лицата, развява им дрехите, снегът хвърчи и се върти на кълбуци, но те не бягат. Вперили очи все към завоя и гледат да се зачернее нещо живо. Изведнаж Кининото сърце трепна. Подаде се конница и затупурка насам. Толкова войници! Навярно, бачо ѝ е там. Тя чака, без да мигне. Конницата навали, после се изкачи шумно при тях —

и мина. Кина махна с ръка на двамата офицери, които яхаха малко отзад.

— Капитане, бачо иде ли? — попита тя просълзена.

Офицерите спряха и погледаха учудено.

— Кой ти е бачо? — попита единият.

— Бачо Стоян! Наш бачо Стоян! — изкрещя нетърпеливо Радулчо, учуден как може тоя пременен капитанин да не знае, че Стоян им е бачо.

— Кой Стоян? — повтори офицерият слисан.

— Стоянчо из Ветрен! — отговори убедително Кина,

Офицерият погълча нещо с другаря си и попита пак с участие:

— Бачо ви кавалерист ли е?

— Той, той — отговори бедното момиче, което не разбра.

— Няма го при нас, момиче.

— Хай върнете се в село, че ще измръзнете — каза другият.

И офицерите дупнаха конете и последваха ескадрона си.

Кина плачеше, и Радулчо се разплака. Ръцете им и краката им се вкочанясаха, бузите посиняха. Цялото шосе до селото се видеше пред тях; то беше пусто вече. Посрещачите се бяха прибрали, защото наближаваше да мръкне, вятърът режеше все по-остро. Само конницата се още чернееше и отдалечаваше и вятърът донесе до слуха на децата веселата песен на войниците. Тогава и Кина и Радулчо потеглиха към село.

Нощта падаше. С ръце, мушнати в пазви, те вървяха и хленчеха тихо и мислеха за майка си, която ги чака на вратнята.

Един нов файтон с три коня изгърмя зад тях из стръмнината.

— Господине, война иде ли още?

Файтонът се стрелна край тях и се не чу, не видя из мрачината.

А снежната веявица страшно вееше. Сякаш че тя отговаряше на децата. Тя идеше от запад, откъде бойното поле, там, дето в лозята при Пирот сега засипваше гроба на Стояна.

САЛОМОНОВСКИЯТ ЦИРК

От два месеца по зидовете на всичките одески улици се мяркаха от голям размер обявления, розов цвят, пред които винаги имаше натрупани любопитни. Тия обявления се пръскаха от дирекцията на Саломоновския цирк на Соболевска улица. Те се отличаваха от предишните обявления на цирка по това, че на тях стоеше изображението на един великан, с ръце голи до лакътя, от шията до коленете облечен в нещо като ризница, добре залепена до месата му. Тоя великан имаше гордата поза и самоуверения вид на герой, който очаква да го предизвикат.

И действително, това беше фигурата на един герой от Саломоновския цирк — един площаден борец с рядка сила и стоманени мускули, който досега не беше още надвит, както казваше и обявлението. Там се прибавяше, че тоя ден се уголемява от триста на хилядо рубли наградата за оня, който сполучи да събори великана.

Дирекцията на цирка имаше своята сметка в това: първо, тя знаеше, че няма да даде тая сума, понеже и тазвечерешните охотници, които би помислили да мерят силите си с пехливана, без друго щяха да бъдат повалени и смачкани в пясъка на арената, както трийсетина души други досега; второ, с това увеличаваше нахлувът на посетителите и дохода си. Тя разчиташе на грамаден успех и за това още, че тая съща вечер даваше блестателната историческа феерия «Мазепа».

Присъствието на тоя непобедим борец възбуждаше сега толкоз повече интерес, че той беше престанал да бъде предмет само на едно банално любопитство, а вече

възбуждаше до висока степен просташките национални вражди и завист в стохилядната разнородна тълпа на Одеса. Именно, той беше не русин, а нещо немец, нещо евреин и нещо поляк, ако съдим по името му: Давид Цингер Войцховски. И трите народности си го присвояваха и се пъчеха с него. На арената те му правеха овации с шумни ръкопляскания, когато се появяваше, като на някой гениален маестро. В тия ръкопляскания се криеше и едно явно враждебно дразнене към останалата публика в цирка, която не принадлежеше на горните три народности — русите. И колчем се явеше някой от тия последните — явяваха се преимуществено малоруси — било по доверие в своите сили или по лудешка смелост, или най-после от проста алчност за придобиване триста рубли, неруската публика го заливаше с презрителни смехове и груби подигравки. Посрещнат по тоя начин, бедният юнак губеше в самото начало нужното спокойство и самообладание. Неколцина се повърнаха обезсърчени; повечето, като истински потомци на Тарас Булба, решаваха се да делят мегдана с Давида Войцховски, но само да умножават лаврите му. Така страстите се неусетно разпаляха и руснаците, тихи и търпеливи от най-напред, хванаха често да отговарят на ликуванията за тържеството на Давида с енергически попръжни в цирка и дори с юмруци във врата при излазянето из него. Това постави и полицията нащрек.

«Хилядо рубли награда на победителя на Давида Цингера Войцховски!» — гласяха победително безчислените розови обявления, които бодяха очите днес по всички площади, улици, переулки и улични стълпове за обявления!

Ежедневният печат от своя страна способствуваше на успеха, като даде най-широка гласност на довечерашното представление; то щеше да бъде едно истинско събитие. При тия приложи се и мълвата, че от една приуралска губерния е дошел нарочно някой прочут пехливан великорус, в когото «нахалният жидок» ще намери майстора си. Любопитството на публиката по тоя начин беше раздухано до апогеята си и отрано още вечерта ложите, трибуните, столовете, галериите на Саломоновския цирк бяха почернели от свят.

Подир волтижорските препускания, конски кадрили на амазонките, игри, гимнастики, смешки на клоуните, по програмата на цирка идеше феерията «Мазепа», а след нея — борецът. Очевидно тая феерия беше извадена от Байроновата поема «Мазепа». Представи се най-напред, в богато постланата и окичена арена, балът, който един полски магнат от XVII век дава в двореца си. Националните живописни и цветни полски облекла възхищават очите: сцената пренася душата в романтическата епоха на полския живот, в средата на ясновелможните рицари и панове и величествените госпожи кастелянки. Всичко това в най-богата и разкошна обстановка. Следующият акт представлява гнева на полския велможа против младия Мазепа, който завързал любов с жена му, и наказанието на това престъпление. . . Мазепа съблича гол, привързват го за един див кон и го пущат из степите. . . Следват останалите приключения и успехи на знаменития казак авантюрист. Феерията е във висока степен увлекателна, но тоя път публиката нетърпеливо очаква краят ѝ. Той дохожда. Всички тогава впиват очи към вътрешния вход на арената, отдето ще се покаже Давид. Това трае няколко минути, додето слугите оглаждат арената. Тия минути са дълги. Тревожното ожидание расте, мълчанието става почти гробно. Най-после двата реда лакеи във фракове със златни копчета застават почтително при входа, завесата се разтваря по средата и пуща борeца.

Циркът гърми от заглушителни ръкопляскания и викове «браво». Триумфаторът прави многократни щастливи поклони с глава на възторжените си обожатели и, както всеки път, той прави бавно кръг из арената и очаква противник. Всички могат да видят сега една херкулесовска снага, със съразмерни и пълни форми, глава валчеста, силна, къдрокоса, крепко поддържана от дебел жилест врат въз широки равни рамена, и гърди, и кръст, и бедра мощно развити и ясно очертани под тънкото, добре прилепнало до месата фанелено трико; то блещи като сребърно, цяло покрито с лъскави люспи, и се прелива на талази при всяко движение на борeца. Мускулестите ръце, голи до рамото, красиво висят и се махат, уверени в страшната си мощ; и кра-

ката, от бедрата до долу тясно обути в трико, телесен цвят, отговарят хармонически на всичките остали части на тая силно сложена и развита снага. Ласкателен шепот обикаля по целия амфитеатър; силните форми на борeца възбуждат удивление, както един благороден арабски кон; госпожите лакомо впиват очи в тия мъжествени контури. . . Давид е фокусът, който сбира всичките погледи.

Все с бавен вървеж той направи и втората си забиколка, без да се яви някой. Недоумението неприятно обхваща зрителите: де е уралския юнак? Очите бягат по трибуните, по галериите, търсят да видят не ще ли се изправи някой и слезе към арената. Но никой не прави това. Или това е било само една пусната басня? Навярно така е. Това най-силно огорчава русите: надеждата им да получат най-после едно удовлетворение излазя ялова; ядосват се и неруските, които изгубват повод за едно ново тържество и буйна демонстрация и тая вечер.

— Уралецът, уралецът! — раздават се присмехливи викове.

И Давид се спира и изглежда насмешливо амфитеатъра; той очаква самоуверено, вика с ням и горделив поглед противника си. Но напук на всичките ожидания тоя противник не се явява.

Раздават се пак викове към невидимия уралец и после — смехове.

Войцховски захваща и третята си бавна обиколка. Подир нея ще се отегли, ако му не излезе някой. В тоя върховен момент всичките очи са устремени вече не към него, който спокойно и с тържествующе лице дохожда до средата на кръга си, а към местата на зрителите. Изведнаж шепотът пораства като една вълна и залива целия амфитеатър. На лява страна на галерията няколко души сбутваха един станал човек, който се готвеше да слезе, но се колебаеше. Тутакси той се реши и заслазя неловко по стъпалата на един от проходите, които съединяват арената с редовете на амфитеатъра до самия потон.

Появлението на това въжделено и многожелано лице извика възторг и у руси, и у неруси — по разни и лесно понятни причини. И едно всеобщо ръкопляскание, в

което се смесяше симпатията с иронията, посрещна съперника на цирковия борец.

Той беше човек около трийсет години с мършаво кокалесто лице, с твърде влакнести вежди и мустаци и с брада бръсната. Погледът му беше простодушен, невнушителен, а още и смутен, като на човек, ненавикнал да излазя пред голяма публика. Тялото му имаше обикновен размер, добре развито и набито, доколкото можеше да се съди под дрехите му, но нищо особено не предвещаваше у него сила, каквато се предполагаше за борба с такъв един Самсон.

Още по-малко представително беше облеклото му; то съвсем не напомняше селските носии в приуралските губернии: то беше такова, каквото носят селяните в Одеската околия. Това откритие причини едно разочарование за руската публика. Значи: никакъв великан юнак уралец нямаше! Значи, и сега щяха да присъствуват на една борба, която щеше да е повторение на прежните и щеше да се свърши позорно за руската чест!

— Уралецът искаме! — извикаха гневно неколцина руси.

— Уралецът, уралецът! — отзоваха се и другите редове на русите, които още хранеха малка надеждица за присъствието на легендарния уралски юнак в цирка.

Селякът не разбра тоя смесен вик; помисли, че нему викаха нещо, и дигна въпросителни очи към зрителите с едно наивно и учудено лице.

Това му комическо положение причини хохот из публиката. Като видя, че всичките се смеят, и той се усмихна. Смехът порасте.

— Шут гороховий!

— Дурак! — бъбреха с досада русите.

— Нарочно са го подпратили «жидовете» — подозираха други.

Давид беше се спрял неподвижен, гърбом към вътрешния вход на цирка, с опрени ръце в хълбоците и с поглед безстрастен, устремен на селяка. Само той се не смееше. Той измеряше с очи смешния си противник и сякаш търсеше в него по-друго нещо, отколкото причина за смях. Подир тоя оглед лицето му остана спокойно, но едоби едно нескриваемо изражение на сериозност. Изведнаж селякът хвана да се съблича. Циркът загърмя от нова веселост. Селякът се не смути вече, а положи една по една дрехите си на пясъка на арената. Когато дойде до ризата, публиката с викове и тропотене му възпрети да я съблича, като счете това за неприличие. Но русите протестуваха. Остана само с гащи, които пристегна хубаво, а от пояса нагоре — гол. Тая част от снагата му представляваше широки вълнести гърди и як кръст, с мургава кожа, каквато имаше и лицето му, и със средня дебелина; само ръцете му, хубаво излени, дълги, но месести от рамото до гривната, особено се препоръчваха с удивително развита мускулатура, която привлече вниманието и на великана. Сега циркът занемя; явно бе, че селякът не е мислил само да разсмее зрителите. В миг приказния уралец биде забравен. Всичката душа на цирка се съсредоточи в селяка, който бърже се приближи до Давида, поиска му дясната ръка, стисна я със своята десница и пак се отдалечи от него.

Това ръкуване доста зачуди великанът и зрителите, но те нямаха време да се дочудят — една нова маневра на селяка ги приведе в друго изумление: той се поразкрачи, понаведе глава, плесна с ръцете по бедрата, после ги плесна една с друга и това повтаряше няколко пъти, като се приближаваше с лявата страна на тялото си към Давида Войцховски. Давид от своя страна пристъпи към него, като взимаше отбранително положение и готвеше железните си ръце за движението, което щеше да свали в краката му и тоя противник. Но той, слисан, видя, че селякът отбягна назад на първото разстояние, постоя и пак хвана да пляска равномерно ту бедрата си, ту ръцете си една с друга. Тоя плясък цепеше затихналия въздух на цирка. Шепотът пак хвана да расте, и смеховете. Чуха се извиквания:

— Тоз е клоун[1] на цирка, предрешен. Безобразие!

— Мълчание! — викаха други.

В същия миг селякът и Войцховски се словиха и преплетоха ръцете си, като държаха назад по един крак. В мъртвата тишина, що се възцари, чуваше се само плещене, което правеха ръцете им, като се хващаха за разни

[1] Смешник, шутник, палячо.

места по снагата, и шумът на ровения пясък от краката им. Една дълга минута измина и Давид Войцховски още не беше повалил противника си. Това ставаше пръв път. Съпротивлението на селяка се отзова различно в редовете на зрителите: едни стреляха безпокойни и озлобени погледи към борбата, други с неудържима радост гледаха продължението ѝ. Двамата борци бяха сега тясно оплели горните половини на телата си, те съставляваха така един неразвезаем възел от ръце, лакти, рамена, плещи, глави, които се обръщаха на посоките, които им даваше постоянното движение на краката, все здраво опирани о земята. Лъскавото трико на Давида, крайно обтегнато по равните му меса, пукаше под пръстите на селяка, които като железни куки се забиваха в тялото му, както и той забиваше своите в разкървавените меса на селяка. Веднага-тоз последният направи някакво сръчно движение, което никой не забележи, преграбчи през врата и под кръста някак великана, повдигна го като едно дете, което се опира да го прегърнат, и се засили да го тръшне на земята при зверските и безплодни усилия, които правеше великанът да стъпи с един крак на нея. В тоя момент циркът се беше преобърнал на ад. Двата противни лагера, всичките станали на крака, изпущаха дивашки викове към борците, ревяха, махаха с ръце като побеснели, готови да се хвърлят на арената да подкрепят всеки своя герой. Това не стана, но стана обаче друго нещо: лакеите на цирка заедно с директора се намесиха и се спуснаха да отърват Давида от критическото положение и с огромни усилия го изтръгнаха из ръцете на селяка, който се беше преобърнал на една жива скала.

— Наш победил! Наш, наш, наш победил! — викаха неистово русите и пращаха дъжд псувни въз дирекцията, но неруската публика одобряваше с яростни викове намесата и крещеше, че селякът не се е борил по приетия ред, че той се е правил на луд най-напред, че той се е поставил в по-благоприятни условия като е бил гол, и пр. Но в тия ревове звучеше горко отчаяние и неизтърпим срам на победени хора. Гръмотевични «ура» и «браво», които заглушаваха всички други викове, поздравляваха победителя, който поседна да си отдъхне на заградата на цирка. На всеобщите приветствия той

отговаряше с долепяне десницата си към челото и с кротка усмивка, разляна по трепрещото му като лист лице. Той едва успя да се облече, притиснат от една гъста тълпа руси, и рискуваше да бъде удушен от прегръщания и целувки.

Ентусиазмът на победителите и освирепяването на победените достигнаха до крайните си предели, когато се навалиха всичките в изхода и се смесиха. Заиграха бастуни и юмруци по главите, които продължаваха да се раздават и когато излязоха на улицата. Неколцина от най-буйните побойници бидоха отведени в участъците.

На заранта непобедимият борец на Саломоновския цирк, Давид Цингер Войцховски, не осъмна в Одеса: той бе тръгнал с полунощния влак.

На другия ден в един от първите дневни вестници се четеше подобно антрефиле:

«Вчера разправихме подробно знаменитото завсегда в аналите на Одеса и многошумно двуборство в Саломоновския цирк, което се свърши с поражение на считания непобедим досега атлет Давид Цингер Войцховски. Съставената арбитражна комисия определи размера на възнаграждението на победителя в 300 рубли вместо хилядо, пред вид на това, че окончателна победа не е последвала, понеже Войцховски не е бил простян на земята.

Кстати, по по-точни сведения, които добихме, щастливият победител е жител из село Копаня, Одеска околия, по име Костадин Ганчев (? види се, братушка).»

Очевидно тоя последният термин беше иронически.

* * *

След три дена една кола с четворица души българи, между които и описателят — свидетел на това двуборство, — отиваха за село Копаня. Това село отстои един час и полсвина на север от Одеса и се долепя до северния край на езерото Лиман. Гостите слезнаха в дома на

дядо К., предизвестен вече за идването им; там ги посрещна и Костадин Ганчев (за когото идеха) със сърдечното и родно българско:

— Добре дошле, добре дошле, братя!

Подир първите топли излияния на сънародници разговорът мина на борбата в Саломоновския цирк и по това бай Костадин Ганчев даде някои подробности за себе си: той е родом от Одринско и преселянето на семейството им е станало в 1862 година. Баща му е бил прочут пехливанин и от него е възприел телесната сила и турските пехливански приеми, с които учудваше в цирка.

Той ги е съхранил и досега благодарение на борбите, които е често правил с бабаити в Копаня — традиция от далекото отечество. Той нарочно бил дошъл в Одеса, за да се бори с Давида, и няколко вечери преди това е присъствувал в цирка, за да изучи добре силите му и усулите му в боренето. Вероятно, че това се е позачуло и е дало рождение на мълвата за някакъв си уралец.

На трапезата разговорите ставаха все за далечната родина, както и закуските наумяваха за нея: имахме кисело зеле, посипано с червен пипер и с дървено масло, гроздова ракия, домашна българска луканка с бахар и вълча охота.

Шеташе ни снахата на домовладиката — една хубавица, снажна, горделива, с важен поглед селянка-рускиня. Тя наумяваше възпетия от Некрасова тип на «величавата славянка», «с ход и поглед на царица». Но тя не умееше да говори български. Тя беше едничката рускиня, оженена за българин в това село. Копаня, доста едра и цветуща българска колония, останала е и до днес почти чиста от всяка инородна смес. Въобще нашите колонисти в Бесарабия се сватуват само помежду си; в много редки случаи колонист се решава да вземе рускиня (рускините са спечелили славата на много лекоправни), и то само за голямата й хубост и зестра, както беше случая със снахата на дяда К. Но българката никога не е приела да се ожени за русин! Колонистите се отнасят с пренебрежение към мужиците, които и нравствено, и материално стоят много по-долу. Един прост поглед въз селата им е доста да уловиш голямата раз-

лика в културния ход на двете народности. Подир немските колонии най-ревниво устроени и богати са колониите на българите. Благодарение на техния трезен ум и неуморимо трудолюбие бесарабските степи, най-напред голи пустини, са се опитомили с чисти и весели села, потънали в зеленина, признак на труда и охолността. Както всъде, благословеното българско рало и на тия пустясали места е дало своя неизгладим печат — спора.

Постояхме в Копаня до вечерта.

Когато да си тръгваме, почти цялото село беше се събрало пред кръчмата, що е срещу вратнята на дяда К., за да ни изпрати. Откак са се преселили тук, пръв път приемаха гости съотечественици от България; те знаеха хубаво, че тая чест дължат на подвига на бай Костадина Ганчев, който светеше от гордост и щастие.

На прощаване аз попитах на шега победителя на прочутия борец от Саломоновския цирк: — какво ще си купи от тристате рубли, за да му служи за спомен на неговата славна победа?

— Аз ли?. . . Купих си една нивица, господине!

Ах ги, Българйо!. . .

1888

ХАДЖИ АХИЛ

ПОРТРЕТ

Кой не е слушал за знаменития бръснар от град Сопот.

Всякой, който е минал оттам или просто се е разговарял в празните си часове при весело настроение с някой жител от Сопот, непременно трябва да е чул нещо за Хаджи Ахила (аз тъй ще го наричам)[1].

Вред, отдето е минувал слепият песнопоец и артист Колчо, трябва да е оставил някаква приказка или анекдот за моя герой.

А Колчо е пътувал навсякъде.

Колко весели събрания е занимавала личността и странностите на Хаджи Ахила!

Колко духовити изречения на Хаджи Ахила обикалят из обществото!

Обикалят и се изгубват без следа.

Защото Хаджи Ахил е един беден бръснар, един вид полуграмотен Ф и г а р о , който е чел само сънотълкувателя, Мартин Задека и библията, не записва това, което ражда главата му, и не чувствува силно желание за безсмъртност при всичкото си убеждение, че е г о л я м ч о в е к.

Не. Той е безпечен в живота.

Всичкото му славолюбие се заключава в приобретението на повече бради за обръсване и в сваряването повече кафенца по пет пари.

Да, обича още страстно достойната си жена, «баба Ева». Българията си обича повече от баба Ева.

[1] Същото име на героя е Хаджи Лилко, но бе изменено. Разказът се печаташе още през живота му.

А виното обича повече от българията.

Както видите, малки слабости. . .

Та кой няма някоя слабост?

Наполеон обичаше без мярка емфието.

Александър Велики — питието.

Суворов имаше слабост да кукурика като петел.

Ное, праотецът, и той споделяше страстта на Александра Велики и на Хаджи Ахила.

А Хаджи Ахил, както казах и ще докажа, е забележителна, необикновена личност.

Всичките, които го познават лично, имат впрочем разни мнения в това отношение.

Едни го считат луд.

Други го считат пияница.

Трети — философ.

Читателите могат да кажат и те своето мнение, когато изчетат това, което сега захващам.

* * *

Пристъпям към портрета на героя.

Хаджи Ахил днес е на 66 години: ръст повече висок, отколкото среден; очи тъмносиви, проницателни, в постоянно движение и често с поглед иронически; лицето му е широко и почти четвъртито по причина, че двете бузи малко по-горе от линията на брадата увисват и предават някаква приятна симетрия на образа, който без подстриганите мустаци, що го украсяват, много би приличал по формата си на образа на Горчакова. Челото му е широко и е набраздено успоредно с черните големи вежди с дълбоки бръчки и дипли, каквито се виждат по челото на статуята, която представлява Сократа. Хаджи Ахил преди войната носеше черен фес, форма от епохата на покойния султан Махмуда, който фес вероятно най-напред е бил съвършено ален, а после, от безчислените превапсувания, на които се е подхвърлял, се е преобразил и изменил постепенно шара си: от ален е станал ясночервен, после тъмночервен, после ясноморав, после тъмноморав, после възчерен, после черникав и най-после чер. В делнични дни Хаджи Ахил ходеше с безкрайните си гащи — карвани, с безчислени

стереотипически и неунищожими дипли, а в големи празници обуваше сукнените си кафяви шалвари, нашарени отпреде, отзади, под пояса, над крачолите с тънък чер свилен шийрит, изобразяющ разни своенравни пера, шарки и арабески от доволно съмнителен артистически вкус.

Но тия шалвари, ако и да се гледат и днес съвършено нови, са твърде от отколешна дата и са играли важна рол в съществуването на героя ни.

С тях той се е ергенеял и е пленявал красния пол вред, отдето е минувал; с тях сполучи да очаровае първата си съпруга и да се венчае с достойната «баба Ева». С тях е ходил по света. Те са пътешествували по Мора, по Босна, в Цариград, в Букурещ, на Божигроб; възкачвали са се на гора Тавор, видели са н у р ъ т, посетили са далечни земи, присъствували са на чудни събития. Те крият в себе си толкова старинни, мили възпоминания! Те се свързват с далечните епохи на младостта и пътешествията на Хаджи Ахила. Затова и днес, когато ги обуе и се препаше с дамаскинския тараболуз, той приема извънредно тържествен вид; погледът му е важен и многознаменателен и вървежът му е тежък и процесионален. Чибукът му и той има своето блестяще минало; той му е бил подарен преди 35 години от ерусалимския игумен Никита, във време на поклонението. Булгарията му и тя има почтена възраст. Тя е купена преди много години на някой панаир в Македония за стойността на едно ножче, но той често уверяваше, че тя е рядкост.

— Тя не свири, а хоратува — казваше той с гордост.

За да довърша портрета му, ще прибавя, че Хаджи Ахил се запецваше винаги, когато трябваше да произнесе гласната А. Но тоя недостатък повдигаше още повече красноречието му.

Но най-чудна беше къщата на Хаджи Ахила. Казват, че той горният ѝ кат го преправял двайсет пъти и се успокоил само когато го видял в такъв вид, какъвто беше създала фантазията му.

И наистина, това беше една фантастическа постройка, неподчинена на никаква известна архитектура, на никакъв приет план. Гражданите ѝ даваха име к у л а т а. Стълбите, които водеха към тоя кат, се извиваха

витлообразно и капризно и излизаха на едно тясно коридорче; то от лява страна даваше вход в полукръгъл балкон, обграден с дървени конически върхи пречки и висящ открит въз двора; от дясна беше вратата, половината от стъкло, половината от дъска, изработена марангоз, която ввождаше в единствената стая на тоя горен етаж. Таз стая беше окичена, наредена по един причудлив и странен начин. До самата врата имаше ракла с дървена решетка. През нея се виждаше в естествена големина статуята от гипс на едно дете, което пишеше на книга, подпряно с лявото си коляно. В целия град това беше единствената, и първата, гипсова статуя. Отде беше я донесъл? Но това гипсово дете беше най-привлекателното зрелище. Мъже, жени, деца идеха да гледат и да се чудят! А Хаджи Ахил ги побутваше и им казваше да не говорят, за да не смутят мислите на пишущото дете. Насред потона, изработен, напъстрен с разни резни, вапсан със сини и червени краски, блещеше прилепено голямо околчасто огледало, неизвестно за каква служба турено там. Надясно до разноцветния прозорец, въз една масичка, стоеше закована панорама, на която всеки посетител беше обязан да погледа, щом влезне. Хаджи Ахил важно и тържествено хващаше да върти ръчката и от време на време извикваше поучително:

— Севастопол! — Боят на Московеца с Ингилизина. . . Виж харно московците: шапките им приличат на кубето на «Света София». . . Бил съм и там. . . — Ето, Горчаков и Менчиков! Тия са генералите руски. . . Капитанът ги познава. . . Виждал съм ги на Божигроб. . . Кога? Преди години. . . Гледай хубаво!. . . — Венеция! Тя е при морето. . . Видиш ли каиците? — Стамбул! Това е Стамбул. . . Деветдесет и девет вери има там. . . френци, ингилизи, московци, италианци, аджеми, турци, арапи, гърци, арменци, яхудии, сиреч евреи, българи и прочее, и прочее. . . Видял съм Дикилиташ, «Света Ссфия», Сарай-бурну, Ат-мегдан, дето султан Махмуд изби еничарите; ходил съм на Юскюдар и на Индия. . . Познавам Бяло и Черно море. . . Мама! Ходил съм много. . . Стар човек съм. . . много зная. . . Учете се, дяца! — Москва, като гори! Там московците изгориха жив Бонапарта. — Видиш ли сега черкова-

та. . . то е Рома. . . Там е Рим папа. . . Знаеш ли кой е Рим папа? Не знаеш. . . не си чел писанието. . . а аз съм бил там. . . Познавам Влашко и Букурещ. — Омер паша! Заплюй го, гледай друго. — Везувия!. . . Видиш, видиш ли пламъците? Видиш, ама не отбираш, нали? Везувия е планина близо до Мъртвото море, при Витлеем, като нашата планина. . . само представи си из Остро бърдо да изскача огън и пушек из сине небе. . . а? Тия работи ги зная на пръсти. . . питай ме. . . всичко зная. Учен човек!

По стените и между прозорците бяха изобразени със светли багри различни местности и градове. На лявата стена беше изобразено с дебелашка живопис нещо подобно на град с много натрупани къщи, тополи, сводове, минарета, кръстове, с мачти и платна от кораби, с мостове, простреми над една яркосиня поляна, която трябваше да е море. Отдолу се прочиташе надпис с полегати слова: Цариград или Константинопол (Маргарит Европейски).

На противоположната стена беше изобразен почти в същия вкус друг един град и отдолу му се четяха тия слова: Граде! Граде! Великій Вавиліон е! Между прозорците се чернееха изписани тополи на зелен фон. Прозорците, които гледаха към пътя, на горнята си част бяха извъртени в полукръг, по мавритански стил. Долнята им част я обличаше решетка, която можеше да се изважда. Извън, към пътя, под прозорците, беше изобразено едно голямо клонесто дърво и от двете му страни стояха вързани с вериги два жълти лева, с изплезени езици и с вдигнати опашки. Това изображение, види се, да ласкаеше най-много славолюбието на Хаджи Ахила и той с неизразимо приятно изражение на лицето гледаше на селяните, дошли на пазара, като се запираха на пътя и изглеждаха зяпнали и с удивление тия жълти чудовища по стената.

Тогава, като изваждаше чибука из устата си, изпущаше нагоре един стълп от дим и покровителствено издумваше:

— Не се бойте! Гледайте ги колкото щете. Те са вързани.

И пак захапваше кехлибара на чибука.

Или пък им продумваше просто:

— От Индия съм ги докарал.

И лицето му приемаше сериозно изражение, което отнимаше всякаква възможност на простодушния селянин да се усети, че Хаджи Ахил се вшутяваше или лъжеше.

Ако видеше, че купът от любопитни се увеличава, той тогава намираше особено удоволствие да им дава урок от зоологията, да им описва качествата и нравите на докараните от Индия а с л а н и, в който случай даваше пълна свобода на богатата си фантазия; разправяше с интерес кога ги е купил и за колко; как викали продавача, в кой град на Индия това е станало, например: в Д ж е н д е м-т а ш.

А селяните зяпаха в устата му.

А Хаджи Ахил все сериозен.

Но когато забележваше, че го слушаха отстрана някои граждани и хващаха да го безпокоят с нескромния си смях, той прекъсваше курса си по зоологията, оставяше слушателите си и отиваше към вратата на лавката си и като смигаше лукаво към присмехулниците, удряше с пръст върха на червеникавия си нос и избърборваше полека и протегнато, като че пее черковна песен:

— То не е така, но на прости хора тъй се казва. Не смейте се, дяца. . . Простите хора обичат да ги лъжат, а пък аз съм учен човек!

* * *

Нещо от миналото на Хаджи Ахила.

Единствен представител, останал жив от многобройно домородство, той най-напред, по време на всемирните си пътувания и построяването на вавилонската си кула, е бил доволно богат търговец с ножове и сабли, които разнасял по всичките панаири на Турция. Но когато това изделие на родния му град хванало да губи покупателите си, той се отчаял и като събрал всичките си сечива и смъртоносни оръдия, струпал ги в един кът на избата си, заковал вратата и обрекъл любимите си железа на вечен плен и ръжда. От него ден той престанал да бъде вече търговец на сабли. Когато го питали

някои защо е зарязал тая търговия, той отговарял философски:

— Който продава смърт, може ли да прокопса?

По-после нови несполуки връхлетяха Хаджи Ахила. Той имà злополучието да ожени едничката си осиновена дъщеря за един лукав човек, чер в лицето и в душата; той упражняваше званието на адвокатин в турските кадийници и съдилища. Не се знай що правѝ, що чинѝ, но зетят успя след една година да продаде къщата на дяда си, който остана на улицата. Новият владетел на къщата имà милост да построи до зида ѝ едно тясно продълговато кафене с една врата и едно прозорче, със стени, измазани само с черна кал, снабди го с няколко кайвеничета, чашки, бричове и други дреболии и остави вътре да живее и да се препитава от работата си бедния Хаджи Ахил със стопанката му; а самата къща заедно с вавилонската кула строполи, за да изгради ново здание.

Хаджи Ахил плака като Еремия пред вавилонските развалини.

Оттогава хвана да пие.

Друго утешение нямаше.

Но Хаджи Ахил беше философ. Той каза: б о ж и я п р о м и с ъ л, и скоро се примири с новото си положение и с клетката си.

Той се не отчая в нещастието и не си разби главата, както Тамерлана в железните пречки, нито свърши дните си чрез отрова, както Темистокъл. Той нема зверовитостта на първия, нито чувствителността на втория, за да даде край на едно мъчително съществувание. Ако Тамерлан да знаеше да свири с булгарѝя и Темистокъл да бръсне глави, те навярно биха намерили, че има още един modus vivendi на тоя свят; че человек не умира от жалост — с булгарѝята, нито от глад — с брича.

Напротив. Ако биха извадили Хаджи Ахила из тясното му кафене-клетка, той пак би намерил едно кътче на земята, за да се доизвършат съдбините му или поне — една излупена бъчва да живее в нея като Диогена и да се радва на слънцето.

Прочее, той остана жив, но в душата му се породи и разви неумолима омраза към адвокатите. Адвокатите според него загрозяваха света.

— Едно нещо господ сбърка: дето даде адвокатите — казваше той с въздишка.

И си изпиваше добросъвестно чашата.

* * *

Хаджи Ахил си нареди кафенето. Както той сам, както покойната му кула, така и кафенето му биеше в очи със своята оригиналност и чудат вид. Понеже не беше измазано с вар, а черните от груба гнила стени раздражаваха погледа му и събуждаха злъчката му, той реши да ги поукраси колко-годе и се захвана за тая работа с голяма решителност и с умението на познавача. . . Подир година посетителят, като влизаше в кафенето, остаяше поразен от необикновеното зрелище, което му се лъсваше. Всичките стени бяха облепени с шарени книги, изображения, картини, фигури, образи библейски, исторически, комически и всевъзможни чертежи и животни, които нямаха ни род, ни име. Да не бяха кайвениците, които висяха грациозно на стената до комина, а до тях бричовете, забодени симетрически с тъпия си край в тясна дъсчица, чужденецът-турист, който пръв път влизаше тука, би помислил, че това е една обширна галерия на картини, едно всемирно изложение на изящните произведения на живописта по възточен вкус!

И действително, това беше една любопитна и удивителна сбирка от разновидни, странни, невъобразаеми рисувания и картини, които само оригиналният и артистически вкус на Хаджи Ахила е умял да изнамери, сгрупира, разположи и хармонизира. Тук нямаше никакви категории, никакъв условен ред, никакъв рутинен план. Всичко беше налепено с едно философическо небрежение. Високото с низкото, изящното с дебелашкото, благочестивото с нечестивото, благородното с комическото; всичките противоположности и контрасти стояха тука едни до други, без претенции, без предразсъдки, равни. . . До историята седеше ботаниката, до богословието се смееше карикатурата; всичко се досягаше тука: до кадрото на Максимилиана, когото застрелят, стоеше фигурата на явския тигър; до глава-

та на Александра Македонски, покрита с фригийска каска, добросъвестно висеше портрета на Хаджи Ахила със заветния му султан Махмудов фес и с божигробския му чибук в ръката; до малката карта на двете полукълба, откъсната от някой Данов атлас, бе залепена коричка от цигареви книжки с името JOB; в непосредствено съседство с щамбата на свети Пантелеймона, изобразен как изменява закона на природата и залепя на магарето конска глава, беше залепена фигурата, отдрана от някой илюстрован вестник, на някоя актриса, играюща канкан; до образа на Франца Йосифа и на царствената му съпруга стоеше ръкописния образ на Крали Марка, като се биеше на боздуган с Муса Кеседжия; или пък до щамбата на новия свети Георги с моралийския фес и с арнаутска ризница виждаше се бомбардирането на Севастопол. Разнообразието на изкуството се напредваряше с контрастите на съдържанието на това безкрайно разстилане от всякакви чертежи и от всякакви краски!

Но дотука не се свършваше изумлението на зрителя. По полиците се трупаха нови съкровища от произведенията на человеческия ум! Нови чудеса смайваха погледа. Там бяха натуряни, прикрепени, изправени, сложени, пак в същия хармоничен безпорядък, хиляди изделия и вещи от метал, от дърво, от гипс, от камък, от картон, от кост — цял един музей, представляющ във всевъзможни форми трите царства от природата в естествен или изкуствен вид. Тук се смешаха едно с друго дърводелието, ваятелството, литейството, железарството, грънчарството; техниката, изкуствата, похватността, вещината в разни видове и форми и възрасти блещяха тука: свещници цинкови, кутийки вети, табакерки изхабени, търкалца разни, генекиени чекръчета, брусове, статуйки гипсови, гърненца карловски, ножлета сопотски и габровски с червени ножници, губерки троянски, дървени уломки от женевски часовници, копчета черни и металически, пловдивски позлатени лулички, късове от роговете на средньогорски елен, части от слонова кост, зъби человечески, петала конски, кратунки за вода, една котка, габровски захлупци, една Венера без ръка, липовански икони, счупени огледала, цигарета, чибуци, чибучета, чибученца, наргиле

с прекъснат маркуч, стъкленца главучести с балсама — фабрика сопотска — и празни флакончета с етикетите на парижки или лионски фабрики, чашки, зарфове, таблички, панички фарфорови, паласки, капъни, кафез, един маждрак, няколко саби, пищов с развален крак, карти за игра, гвоздейчета, драмове, вети календарчета, един сънотълкувател от Найдена Йовановича, една библия, пачи пера за писане, павунови пера из калоферския женски метох и безчислено множество дреболийки, нищожности и разни разности се мяркаха по тия прашни полици и свидетелствуваха за великото търпение и настойчивост на Хаджи Ахила!

Но при всичко това Хаджи Ахил съзнаваше стойността на своите колекции и с неописуемо удоволствие поглеждаше на посетителите, които имаха добрината да се интересуват от съкровищата му и да ги изглеждат с внимание.

Тогава една самодоволна усмивка озаряваше всичкото му лице и той, като изпущаше един облак дим из устата си, захващаше, както някога на селяните, да разказва на любопитните историите на всичките тия изделия: кое купил от Букурещ, кое донесъл от Божигроб, кое му счупила котката, като скокнала неблагоразумно подир някоя мишка, кое повредила с глупостта си баба Ева и тъй нататък, без край!. . . И всякога свършваше нескончаемите си разкази и обяснения със следующите думи:

— Акъл-море, ум-бръснач, змия-човек!

С тия думи той подразбираше себе си.

Но когато съглеждаше, че някои му се присмиваха или се подиграваха с него, или не вереха както трябва съкровищата му, той се мръщеше застрашително и намираше тозчас някоя остра епиграма, някой приличен и поразителен отговор.

Еднаж един млад руски възпитаник посред едно многобройно събрание, за да му се присмее, стори неловкостта да го попита:

— Дядо Хаджи, чудя ти се на ума: защо си наредил тия безделици тука?

— За да се чудят гламавите — отговори спокойно Хаджи Ахил.

Момъкът остана като гръмнат.

Общи смях.

Отношенията на Хаджи Ахила към съгражданите му имаха двоен характер. Той мразеше сопотненци за тяхната гордост, за тяхното лукавство и притворна набожност. Той не взимаше участие в техните междуособни разпри, в техните вечни гонения. Той не държеше партия ни на младежите, ни на чорбаджиите, които с ожесточение се бореха с всякакви оръжия: младежите с нападения и със сатири, които той намираше всяка заран залепени на вратата на кафенето си, чорбаджиите — с интриги пред турците и с жандарите. Борбата на идеята с насилието не му беше по вкуса, не му се виждаше своевременна и той стоеше чужд от партиите и по-горе от вълнението на разпалените страсти.

Той печално каза веднаж на водителите на партиите, събрани в кафенето му.

— С такива умове преди петстотин години изпуснахме пилето. . . («Пилето» беше българското царство.)

И той смукна бързо чибука, доволен, че каза една опасна истина.

Той осъждаше открито пороците на съгражданите си. Той се възмущаваше страшно от набожността на някои личности, в душевната чистота на които той нямаше голямо доверие. Той със саркастическа усмивка ги гледаше из прозореца на кафенето си, като отиваха всяка заран полека и важно на черкова.

— Богу се молят, на дявола слугуват — казваше той. Той им беше дал особени имена.

На едного викаше Л у к а в и й р а б е, на другият Ф а р и с е й, на друг А н а н и я, на други К а й а ф а, а на други И р о д и пр.

Без да бъде чел Волтера или Ренана, или поне Бюхнера, той беше изгубил всяко благочестиво чувство и никога не посещаваше черковата, защото вярваше, че най-лукавите са най-набожните. Той не пропущаше никой случай, за да не изкаже протеста си против тая съблазън. Той протестуваше против материализма, който преобладава днес във всичките класове и звания. Когато минуваше поп край кафенето му, той казваше:

— Когато умре сиромахът, онова, което се пее, поповете го четат; а когато умре богатият, онова, което се чете, те го пеят!

И плюнваше.

— Дядо Хаджи, защо не ходиш на Великден на черква? — питаше го един богаташ.

— Който има пари — «Христос воскресе»; който няма пари — «Смертию смерт!» — отговори философът.

Хаджи Ахил желаеше горещо да доде някакво наказание въз сопотненци, за да се поправят от гибелните пороци, и когато един път падна силен град и уби всичко, той нагази сред пороя и дебелия пласт от градушка, която покриваше мегдана, запря се на средата и като вдигна ръцете към небето, със страшния тон на един древен пророк извика:

— Господи! Сега видях, че си бил прав човек!

Като Езекиила той предсказваше големи нещастия на град Сопот.

— Ще доде време — казваше, — когато на тоя мегдан ще порасте бучиниш, висок колкото Голиата, и ще пълзят жаби колкото Рачка Балът!

Това лице беше един лакът високо и един лакът широко.

И когато подир пет години, т. е. в 1877 год., град Сопот стана на пепел и грамади, той посети родното си място и с една горчива ирония попита развалините мегдански:

— Вавилоне! Де ти хората?

Но неговите отношения към град Сопот, както казах по-горе, бяха двояки.

Като роптаеше против съгражданите си и изобличаваше високо техните грехове, той не се срамеше, че е член от същото общество, и с гордост прогласяваше себе си, че е от к а п и т а н с к о т о с е л о. Той имаше високо понятие за ума и за достойнствата на съгражданите си и във всякой случай се стараеше да докаже това, в ущърб на близкия град Карлово, който по неизвестни исторически причини сматряше за нищожен и никога не щадеше жителите му от отровните си сарказми.

— Кажи се, че си карловец, да ти платя данъка! — рече с досада на един свой съгражданин, който беше казал някоя глупост.

А обичаше да хвали славата на сопотненци, без да се грижи за истината — сопотненци са всичките големи

хора!. . . Ако са хайдуци, стават воеводи; ако са калугери, стават игумени; ако са гемиджии, стават капитани; ако са даскали, стават. . . учители!

И разбуденото му патриотическо тщеславие нямаше граници тогава.

Понякогаж той от патриотизъм жертвуваше даже собственото си самолюбие, за да изкаже удивлението си към сопотненци:

— Роден съм за скеля, а тука двама души ме смутяват!

Когато на 1877 г. той избягна от Сопот, който нападнаха и разграбиха башибозуците — като разказваше на неколцина търговци в Букурещ унищожението на родния си град, един от слушателите, букурещки българин, богаташ и дипломат, внезапно го пресече и му каза високомерно:

— Как? Сопот да дадете на башибозуците?! Аз знам Сопот. Той има такава стратегическа позиция, щото вие можехте да се браните цели месеци: да бяхте завардили кисилерският път, да захванехте ахиевският друм. . . После. . . дръжте се, бийте се. . . аз позицията ви знам!

— И като тебе имаше там — отговори самолюбивият сопотски патриот Хаджи Ахил.

«Дипломатът» остана като попарен от тоя ответ! Той не познаваше на какъв човек дава съвети.

* * *

Винаги кафенето му беше пълно с посетители, дошли да му слушат приказките и смешките. Те му се не сърдеха за тънките и ядовити присмивки, които от време на време сипеше въз тях. Чорбаджиите, които най-много клъцнуваше и на които беше дал имена, заети от библията, непременно идеха да си пият утринното кафе у него. Те се смееха гърлесто и весело за всеки нов епитет, за всяко остро наименование, което им прикачаше духовитият Хаджи Ахил и които не биха простили никому другиму. Но той сам никога се не смееше и пазеше всичката си сериозност и равнодушие, като че на тия

хора действително бяха такива имената; като че другояче не можеше да им се хоратува.

— Л у к а в и й р а б е! — казваше той на стария И. Б., който, като вървеше по пътя, пееше все черковни песни, а най-паче В с я к о е д и х а н и е д а х в а л и т г о с п о д а и беше дал два пъти фалит; — на бога се молиш, на дявола слугуваш. Ха, ето влиза и Г о р д и й ф а р и с е й — извика Хаджи Ахил към Г. Х., който влезна високомерно, облечен с дълъг суконен кожух с червени самурови кожи. — Ако да бях цар, щях да те обеса с броеницата ти — прибави Хаджи Ахил, като показваше на безкрайно дългата му кехлибарева броеница. — Добро утро, П и л а т е — каза на едно новопоявившо се лице, което и заран, и вечер ходеше на черкова и беше се заклело пред кадията за 22 гроша на лъжа. — Ти трябва да идеш или от черкова, или от мехкемето. . . Оо, ето и К а й а ф а, ето и А н а н и я!. . . «и сотвориша совет нечестивий». . . Книжници и фарисеи! Горе вам! — Добре дошъл, П о к л о н н и ч е н а М а м о н а! — извика пак Хаджи Ахил, като влезна един други дълъг кожух, който още припознаваше гръцкия патриарх. — Ей го, подава се и старият И р о д. Истина ли е, че ти крадеш от пангара парите? — попита той едни неизмерими шалвари, които напълниха кафенето. — Ето ви всичките. . . Сега остая да направите совет и да разпнете Христа!. . . Буна диминяца, домнуле доктор Й о с ю — извика Хаджи Ахил по влашки и отвори почтително вратата на едно деликатно човеческо същество, което мязаше да има едвам шестнайсет години, — вратът ти е тънък като на моето коте, краката ти са като на ингилизин! Ти, байно, ядеш само скакалци като Хараламлия чудотвореца.

— Като Иван Кръстителя — поправи го деликатното човече. . .

— Ах, я виж там Х о д ж о о л у! Чака да си купи месо там. Зинал да лапне касапницата цяла! Горко тебе, чревоугодниче!. . . Корем имаш като голямата возилница на Неча Мангачът; мъчно ще да минеш през иглените уши, за да влезеш в рая, не ми се вярва. Ами ти, Б е д н и й Й о в е! — обърна се Хаджи Ахил към един милионер, който седеше в един ъгъл с подгънати крака и си сърбаше с голям шум кафето; — феса ти не могат

го изпра всичките букурещки перачки. . . Ти храниш децата си само с черва; от теб не мога да се вредя да купя червце. . . ще береш греха на котката ми.

Подигравките бяха ядовити, но прави.

Смееха се всички посетители; смееха се и подиграните и с необикновено самоотвержение гълтаха ведно с кафето си и горчивият пелин на сарказмите, с които домакинът черпеше благосъвестно своите гости.

Но освен богатите той приемаше и друг род гости, които се събираха в кафенето му, когато отсъствуваха първите. Тия други гости той особено обичаше и покровителствуваше за техните симпатични качества и безвредност. Той и тям беше дал библейски имена. . . На едного казваше Сиромах Лазар. Той беше човек мирничък, гледаше все жално десния си ръкав и си вечно смучеше чибучето, макар че в циганската луличка нямаше ни огън, ни тютюнец. Той изпълняваше почтеното художество на кърпач и зимно време, когато пекнеше слънчице, изнасяше работния си стол под открито небе; в осталото време той се грееше на мангалите по кръчмите. Алексий божий човек наричаше едно старо човече с окърпени гащици, с прозобана от молците шапка, което никога не пиеше ни вино, ни тютюн, и при всичката си почтена възраст спрепаше се, когато срещнеше млада жена. Многострадалний Йов беше кръстил друга една личност, на която хлътналите очи гледаха все към небето и с благодарение приемаше всяка заран и всяка вечер по няколко юмрука от съпругата си. Види се, затова Хаджи Ахил беше нарекъл този Йов многострадалний за отличие от милионери на Бедний Йов. — Прокаженийй! — викаше на друга една фигура, на която лявата страна на лицето беше покрита с лисича кожа, а дясната страна беше нацапана с безчислени черни големи петна от баба шарка и приличаше на една масбата, на която стотина селяни са ударили пръстите си. . . Матусале — викаше на едно човеческо кълбо, състоящо се от едни гащи и от една шапка, в които се криеше всичко и което седеше безгласно все в кътчето до баджата и мъркаше като котка. — Голиате! — обръщаше се към едно друго интересно лице, на което светското име беше Ганчу

Заякът или «прескокнизелката». Това интересно лице имаше глава колкото един юмрук и стан висок един аршин и три рупа (Хаджи Ахил беше го мерил), тъй щото, когато кафенето беше пълно и нямаше къде да седне, Хаджи Ахил го намещаваше под тандъра, въз който простираше пешкирите да съхнат. Той обичаше, когато нямаше други гости в кафенето, да ги нарежда един до други и ги поглеждаше с отеческо благоволение, като бъбреше между две смуквания от божигробския чибук:

— Блаженни нищи духом. . . Тия хора не могат уби една муха, не знаят да рекат «копче». . . За тях само господ крепи света. . . Мисля, мисля, па ще стана един ден да ги натоваря в кош на един кон, да ги закарам на Цариград пред султана. . . Па ще кажа: Царю честити! На такива хора данък взима ли се?!

Тия ласкателни думи докарваха в умиление библейските личности. Сиромах Лазар се ухилваше от умиление, като че пекваше на него зимното слънце; Прокаженият почесваше с чибука врата си; Алексий божи човек измърморваше «бог да прости»; Многострадалний Йов сваляше очите си от небето на Хаджи Ахила, усмихваше се и си поклащаше главата, което означаваше «да, да!» Человеческото кълбо минутно преставаше да мърка при мисълта, че ще излезе пред султана; а Голиат от благодарение засукваше си чекинестия мустак — другият му мустак не беше още израсъл.

* * *

Но в празничен ден, когато посръбваше, той беше просто чудесен. Гологлав, по ентерия, с възпретнати ръкави, с божигробския чибук в ръката, той застанваше на улицата пред вратата си и захващаше нескончаемите си филипики и проповеди към купа любопитни, който растеше на всяка минута. Целият мегдан се изпълняше от гласа му, гърлест, силен и неизтощим; всичките слушатели напрягаха уши, за да схванат смисъла на думите и предложенията му, които се следваха с възрастающа бързина, сливаха се, пръскаха се,

губеха се! Той хулеше, съдеше, протестираше, сипеше въз разни лица сарказми, издумваше недоизказани подигравки, тънки загатвания, раздаваше наляво и надясно ловко стрелнати епиграми; ръсеше вред смях и отрова. За всекиго имаше дума, за да го охарактеризира; на всекиго познаваше миналото, слабостите, смешните страни; не оставяше никой да замине из пътя, поп било, жена било, старец било, турчин било, докато му не прикачеше някой верен епитет, докато го не надареше с някоя ехидна забележка. Той изговаряше духовити фрази, bons-mots, импровизираше стихове, произнасяше философски афоризми, разбира се, по своите отживели понятия и с простия си стил, но които често по правотата си поразяваха и които, турени в устата на Волтера или на друга някоя знаменитост, щяха да се учат наизуст от всичките. После грабваше заветната си булгарйя и дрънкаше с неподражаемо изкуство, пееше, оставяше я, говореше пак, взимаше я пак, дрънкаше, тъй щото, когато той почиваше, булгарйята говореше; после тя почиваше, за да говори той, и звукът, шумът беше нескончаем. — Дяца. ... слушайте! Стар човек съм, ще умра! Тия златни пръсти в земята ще гният. . . — Помнете ми думата: вие сте гемията и аз съм капитанинът — гемии чевирен капитандър. — Не ще правда, ами иска управия! — Простаците, дето мълчат, приличат на сандъци заключени, в които няма нищо. — Яж, Райко! — До хляб, майко! — Къща без жена и мъж без пари — огън да ги гори. — Едни казват онова, което вярват; други вярват онова, което казват! — Вятърът изкъртюва един бор, но не може да премине през една паяжина. — Хубост гюрджийска, ум чифутски, език ерменлийски, гръцки фудуллук, турска поразия, българска мъка! — Всичките живи животни хранят други живи животни: торът храни земята, земята храни жълъда, жълъдът храни свинята, свинята храни нази, ние храним турците, турците хранят султана, той храни бълхите, бълхите и те може би хранят други бълхи. — Чудя се на ума на Х. Г., на парите на И. П., на лукавството на П. Р., на учението на Н. Л. и на ходенето на Н. И. — Когато стане пожар в Цариград, три тюрлии хора отиват там: едни отиват да гасят, други отиват да се пекат, трети отиват да крадат! — Войска

пруска, сила руска. — Московската войска яде хляб корав — кокал, чер — катран, кисел — оцет, солен — зехир! — Цара турчяска, цара хайдутяска. — Имаш ли пари — Христос воскресе; нямаш ли пари — смертию смерт. — Която крава не пуща мляко, закалят я; което дърво не дава плод, отсичат го; който си не плаща кафето — пъдят го. . . — Умре ли сиромах — поповете: ъ-ъ-ъ-ъ! Умре ли богат — о-о-о-о-о-о! — В Индия едно камъче струва пет хиляди гроша, в Сопот една кола камъни струва един грош. — Московците казват на дявола чорт. — Съгласни овце балкан минуват; несъгласни вълци един по един ходят. — Кога взимаш жена, гледай да не бъде коминът ѝ от кош и веригата от дървена кука. На Ганча Заякът казваше: хората търсят зайците в гората, а ти си слязъл в селото. На троянците казваше: бръснати глави — ушите им навънка. Поговорките му нямаха край, епиграмите му нямаха брой! Но най-после Хаджи Ахил изведнаж спираше многоглаголанието си, влизаше си в кафенето, като казваше на зяпналата навалица:

— Доста; ако на вас кажа всичко, за мен какво ще остане да зная?

Един път се разговаряха в кафенето му майсторите Христоско и Митко с роднината на един покоен богаташ с твърде ограничен ум относително надписа, който трябваше да издълбаят на мраморната гробна плоча, що им беше поръчана.

— Пишете на нея: добитък се роди, говедо умря — пробъбра Хаджи Ахил.

В навечерието на въстанието общото разпаление беше обладало и Хаджи Ахила и той беше приготвил и лъснал маждракът си; той често пред гостите си го подмяташе, хващаше, подхвърляше и се обучаваше по всякакъв начин да го движи, върти, хвърля. С това оръжие, остало от времето на Троянската война, той искаше да усили начинающата се борба. Той правеше разни тънки загатвания на турците, които заминуваха край вратата му или доходеха да ги бръсне, и с невъобразимо изкуство той ги подиграваше и заплашваше, без да се усетят, относително бъдещата беда, дето им се готвеше.

Като бръснеше един ден главата на един турчин селянин, той каза полугласно и пеешком:

— Писанието казва, че която к р а т у н а не дава плод, отсича се и се хвърля на кучетата. . . Мога и сега. . . но чакам деня. . . защото съм учен човек. . . да, да!

Друг един, о н б а ш и я т, зъл турчин, като го завари в нетрезвено състояние, че викаше малко поякаата към минувачите, посочи го на един пандурин и каза:

— Алън шуну! (Закарай тогова в затвора.)

— «Алън шуну» е лоша дума, онбаши! — каза Хаджи Ахил, като се готвеше да тръгне към конака и. пееше по черковно: — Покай се, грешний агарянецо! «Алън шуну» е лоша дума!. . . Скоро ще да ти кажа и аз две думи. . . То е все божия промисъл!

Все по същото време бяха го запрели за данъка. Бунбаширинът се разхождаше из конака. Хаджи Ахил гледаше из дупката с голямо увлечение на някои нежни сцени от домашния бит на петела и кокошките. Не се знае какъв психологически процес се извърши в главата му, но той извика изведнаж:

— Ефенди! Пусни ме, лошо ще стане. . . Пара истерисен, пара чок. . . Вярвай бога, нà, лошо ше стане. . . До три месеца всички ще си оберете крушите. . . Пара вар. . . Казал го е Мартин Задека!

— Що бъбри тоя кярата? — свирепо попита бунбаширинът.

— Пияница, ефенди. . . Казва, че имал пари. . . — измърмораха уплашено пандурите българи.

Когато по-после няколко казаци от отряда на генерала Гурка се появиха в Сопот, Хаджи Ахил в ликуването си спусна се да дави един някогашен чорбаджия, вследствие на което председателят на привременния градски съвет каза на Михала пандурина:

— Михале! Затвори Хаджията в ъ т р е! (в тъмницата).

Хаджи Ахил погледна отчаяно към председателя и каза:

— Петстотин години в ъ т р е, и сега ли в ъ т р е?

Хаджи Ахил беше видял някога на Пера европейските търговци как с една дума начеваха и свършваха

тъкмежа в канторите си и не отстъпяха ни аспра от цената, която бяха обявили най-напред на купувача. Същото правеше и той.

— Дядо Хаджи, колко взимаш да ме обръснеш? — питаше някой селачанин.

— Грош.

— Не може ли за двайсет пари?

— Не може нито за петдесет!

Понякога поискаше да се пошегува с желающия, който се пазаруваше.

— Може, може, седни!

Желающият сядаше. Хаджи Ахил му завързваше платното около врата, обръсваше му половината глава, избрисваше го и му подаваше огледалото.

— Честито ти!

Селянинът се виждаше с изумление обръснат само наполовина.

— Как! Че ти не си ми обръснал другата половина? — викаше той слисан.

— Половина цена, половина траш — отговаряше спокойно Хаджи Ахил и си тъпчеше лулата.

Друг път сцената се видоизменяваше.

— Дядо Хаджи, колко пари взимаш да ми обръснеш брадата? — питаше го някой.

— Грош.

— Не може ли трийсет пари?

— Може, но с условие да си сапунясаш самичък брадата там на барата; нà ти сапун!

Както по-първия, така и този плащаше тозчас гроша.

Друг един път той направи съвсем друга проделка.

— Дядо Хаджи, колко взимаш да ме обръснеш и умиеш? — питаше го един богаташ.

— На тебе взимам шейсет пари.

— Шейсет пари! Луд ли си! Грош плащат навсякъде. . . Вземи гроша.

Хаджията избъбра:

— Глава като на кон. Добре, седни.

Той му присла платното около врата, възпретна се, подаде му лиена, дръпна верижката над главата му, окачи менчето, завъртя чепа и захвана да сапунясва дълго главата «конска». Когато главата заприлича на

едно голямо снежно кълбо, което децата изтъркалят зимъска по снега, Хаджи Ахил остави сапуна, избърса си ръцете и излезе тихичко из вратата, за да посети две-три кръчми по мегдана. Доста чакà пациентът връщането на бръснаря с глава, обвита от дебел пласт непроницаема и лютива пяна, която му не позволяваше нито уста да отвори, нито да прогледне, нито пък да остави тежкия лиен, препълнен със сапунева вода, от тежестта на който ръцете му трепереха като листо. Подир доста време достойният Ф и г а р о се върна във весело настроение, грабна булгарията, седна срещу нещастният многотърпеливец и запя:

Димитро ле, русокосо момиче,
я кажи на майка си, Димитро,
да не ражда друго чедо като теб!

Когато снежното кълбо усети присъствието на Хаджи Ахила, той направи отчаяно усилие и измърмора с полузадавен глух глас:

— Хаджи, Хаджи! Скоро!

А Хаджията дрънкаше и пееше:

Като имаш много пари, драгинко,
познаваш ли кой съмази, драгинко?

— Хаджи! Хаджи! — викаше отчаяно сапунясаната глава. — Полей ме!. . .

Хаджи Ахил спря свирнята.

— Почакай да свърша песнята, не е дълга.

— Поливай! Поливай! Умирам!

— Колко пари?

— Колкото щеш! Грош и пет, петдесет, вземи шейсет! Скоро!

Това беше същият quart d'heure на Рабеле.

Хаджи Ахил стана и преспокойно възпретна се пак и освободи главата и ръцете на многострадалеца, който имà нужда от пет минути, за да си издиха и почива, като че беше се изкачил навръх Стара планина със сто оки камък на гърба.

При всичко това тези проказничества на старият

герой не сърдеха ония, които ставаха жертва на тях, а напротив, приятелството се затвърдяваше.

Но в четвъртъчни дни, когато идеха карловци на пазара в Сопот, Хаджи Ахил не можеше да се удържи, за да им не засвидетелствува силното предубеждение, което имаше против тях.

Дохождаше някой карловец да се обръсне и умие главата си.

— Дядо Хаджи, да ме обръснеш и умиеш — колко пари?

Хаджи Ахил поглеждаше го внимателно в главата, замисляше се като пред една математическа задавка и отговаряше след едно значително покашлюване:

— Не мога ти казà колко пари струва твоята глава. . .

— Как не можеш?

— Вярвай бога, не мога сега. . .

— А защо? Колкото взимаш и на другите.

— Не е все то. . . Ти не ли си от Карлово?

— Как? Не знаеш ли ме? Тинко Куртето.

— Мъчна работа, мъчна работа — отговаряше замислено Хаджи Ахил.

— Не се вшутявай. . . Обръсни ме и вземи си парите, че бързам. . . Колко пари?

— Чакай, сега ей ще ти кажа — извикваше Хаджи Ахил, като осветен от някое внезапно вдъхновение, и се затичваше към одърчето и бъркаше под възглавницата.

Карловецът гледаше с удивление.

Скоро Хаджи Ахил се завръщаше с едно кълбо на метро в ръката и приближаваше към смаяния посетител.

— По-напред да ти премеря главата. . .

И сваляше шапката му, развиваше около един лакът от метрото и увиваше набраздената ивица около главата му като екваторът на земното кълбо.

— Трийсет пари! — викаше високо Хаджи Ахил. Карловецът го гледаше опулен!

— Да беше сопотненец или калоферец, щях да му взема гроша. Твоята глава едвам има 48 сантиметра широчина, по-малка е и трудът е по-малък, не искам никого да горя — обясняваше Хаджи Ахил на недосетливия си посетител, като се удряше по върха на носа.

Същите шеги обичаше да прави и с ония, които идеха да си вадят зъбите.

Защото Хаджи Ахил беше прочут зъбоизваждач. Това деликатно изкуство беше наследил от праотците си заедно с цял арсенал клещи и инструменти, изработени в средата на XIII век от първия железар, който хванал да удря въз наковалнята в Сопот. Оттогава до днес тия първобитни клещи са се увирали в хиляди уста, вадели са хиляди зъбове, предни, кътници и кучешки. . . Новите усъвършенствувания, станали по тая част, никак не са дохождали до знанието на Хаджи Ахила, което впрочем никак не му бърка и днес да минува за най-изкусен лечител на зъбите.

Явяваше се при него един селянин с отекла буза.

— Дядо Хаджи, дойдох да ми извадиш кътника. . . Три нощи не съм спал.

— Добре, дай един бешлик да ти го извадя — продумваше Хаджи Ахил, като смучеше чибука си тържествено.

— Един бешлик? Много искаш!

— Е добре, дай един грош — да ти ги извадя всичките — допълняше той и гледаше селянина право в двете очи.

Разказваха една друга странност на тоя неизчерпаем шутник.

От Одрин дошла един път една була из харема на някой си паша, за да си извади зъба при Хаджи Ахила, на когото растящата слава достигнала дори дотам. Тя изтеглила страшни болести от зъба си и никому не се решавала да се повери да ѝ го извади. Сега тя дошла нарочно в Сопот при прочутия зъбоизваждач.

Хаджи Ахил я разпитал подробно за болният ѝ зъб, пипал ѝ бузата, кой знае защо, без да гледа на присъствието на ревнивата баба Ева, и най-после ѝ казва, че ще ѝ извади болния зъб без никаква болежка. И после извадил изпод одърчето една копаня, пълна със стотина вадени зъби — еднокорнести, двоекорнести, тришипясти, някои цели, някои строшени, други с късове почерняло и изсъхнало месо, други скачени с кокалчета от челюсти; и всичко това сложил пред очите на слисаната була; после изважда и слага пред нея друга копаня, пълна с разновидни клещи, едни малки като

онези, с които шивачите прививат копчета, други големи с тъмчести глави и със зъби, както онез, с които изтръгват дълги цигански гвоздеи; щипци, прилични на ония, с които ковачите държат нажеженото желязо върху наковалнята под ударите на чука; куки, шишове, стискала с витла, даже ножчета!. . . Цяла една колекция от инструменти за дърпане и мъчене, които само инквизицията смяла би да употреби на човеческото тяло! Това страшно зрелище привело в ужас нещастната пациентка.

Хаджи Ахил спокойно хванал да избира между тия кръвожадни оръдия онова, което ще увре в розовите ѝ уста.

— Аман!!. . . Аман!!!. . . Не ща, не ща, не ща!. . . Отворете ми вратата!. . . — И тя като вихрушка изскоква навън, качва се в талигата си и бяга право на Одрин при пашата.

Подир един месец един жандарин повика Хаджи Ахила при агата на конака.

Хаджи Ахил тръгна. Когато влезе в конашката порта, той видя в коритото на чешмата потопен един сноп дрянови пръчки. Изведнаж му хрумна на ума за пашовата була: студен пот го обля.

Когато се изправи пред агата, той се питаше: дали сто, дали петдесет? Нямаше съмнение, че тоя път щеше да заплати скъпо задницата му за всичките лудости на мозъка му. . . В тая минута като светкавица му минаваха през ума хиляди мисли и съображения, хиляди начини и хитрости, за да отбегне дряновите тояги или поне да се отложи получаването им за един неопределен срок. . . Но нищо не помагаше. . . На всяка комбинация, на всякой план резултатът излизаше все същия: сноп дрянови тояги, натопени във водата!. . . Никога той не си бе помислил, че това невинно цветуще дърво било толкоз опасно за някои части от човеческото тяло. . . Тоя случай беше единствения в пълния му с приключения живот. Всичко му беше минувало през главата. На неврокопският панаир например бяха му откраднали джубето ведно с плана на вавилонската кула; на Мора едно паликаре беше му ударило една плесница в една кръчма, на която Хаджи Ахил от своя страна отговорил с думите: Б о ж и я п р о м и с ъ л;

на гора Тавор беше намерил на мястото на вранестия си кон, купен от един арапин за 3000 гр., вързано едно сляпо бедуинско магаре; в Цариград бяха го строполили из стълбите на «Света София», дето любознанието му го беше увлякло, без да иска от някого воля, в който случай той не изгуби освен два предни зъба; в Букурещ даже Хаджи Ахил бил герой в голямото театро, дето, като видял на сцената, че един пада прободен от нож, който убийцата изважда цял кървав из тялото му (според ролята), той надал вик и фукнал да бяга напреки през столовете, като смачкал два цилиндъра и няколко малакофа. Тоя случай впрочем не му костувал освен пет жълтици глоба и десет дена затвор, в което време били подложени на медицинско освидетелствуване умствените му качества. . . Та и в Сопот даже е бил затварян повече от един път; но сегашният случай беше съвсем неожидан и нетърпим. Да украдат на човека джубето с един план на една кула; да му променят коня на магаре; да му дадат плесница, от която бузата не губи нищо, а напротив, става по-румена; да го бутнат малко грубо из стълбите на «Св. София», всичко това беше за човека дадено, всичко това можеше да се случи и изтърпи и веднаж, и дваж. . . Но един сноп дрянови тояги, и то натопени! Това беше по-горе от усилията на неговия ум! В Апокалипсисът нийде не се споменуваше за такова произшествие, нито Мартин Задека, при всичкото си учение, не беше го предвидял!

Наистина, Хаджи Ахил, както го беше казал еднаж, обичаше да страда, както са страдали всичките големи човеци, какъвто мислеше и себе си. Но той си предполагаше, и справедливо, че никой голям човек не би се съгласил да приеме сто, па било и петдесет само, дрянови тояги, натопени да киснат предварително във водата! Това беше просто невъзможно. Фантазията на Хаджи Ахила, която си беше създала тъй внезапно тая ужасна перспектива, не можеше вече да се помири с мисълта за възможността на такова едно невероятно събитие.

Виктор Хюго в своите «Châtiments» разказва, че Наполеон I пръв път потреперал, когато видял полковете си зарити или замръзнали прави сред руските снегове.

Хаджи Ахил, капитанинът, ученият човек, изобличителят на пороците на века, философът, който беше

досега извадил хилядо зъба и обръснал безчет бради; който не клатеше шапка никому; който се не боеше от никое човеческо същество, освен от кучето на Фачка Гущерът, и то когато беше отвързано само, и от лудия Христакя, който хвърляше камъни въз него; Хаджи Ахил, казвам, който не се уплаши от нищо в живота си, да, освен от убийството, което произлезе в букурещкото театро — сега, пред тоя прост ага, пред снопа дрянови тояги, о, ужас! потрепера, уплаши се! И великите хора понякога са осъдени да изпитат, сред някои големи катастрофи, чувството на страха!

Но нека додем до края на тая критическа минута.

И тъй, Хаджи Ахил трепереше.

Агата го погледна усмихнато.

Хаджи Ахил се опули.

Агата му подаде емфието си.

Хаджи Ахил взе с два пръста.

Агата му скимна да седне и кихна.

Хаджи Ахил кихна и седна.

Агата му каза:

— Кузум Хаджи!

Хаджи Ахил отговори:

— Буюр, беим!

Агата отвори зеленото ковчежче, извади една лира и я подаде на Хаджи Ахила.

— Това ти праща одринският паша. . . б а к ш и ш.

— Б а к ш и ш?!. . .

Хаджи Ахил мислеше, че бълнува.

— Б а к ш и ш, задето си излекувал зъба на д е ц а т а му — каза пак с усмивка достойният човек.

— Аз?

— Писал ми е още да ти поръчам да му проводиш от същия лек, да се намери, когато потрябва. . .

— Не мога, ефендим.

— Как, свършил ли си го?

— С кола имам от него, но. . .

— А кажи защо?

— Ефенди, моят лек е: страх!

И той му разправи работата. . . Агата се много смя.

Подир тоя благополучен изход из страшните душевни безпокойствия и неизразими мъчения, в които го беше хвърлил видът на злочестите дрянови вейки, Ха-

джи Ахил имаше право да се поразвесели със спокойна съвест. До вечерта той успя да унищожи с една кръгла разходка по кръчмите половината лира — и като човек, който цени всичката високост на признателността, не забрави да пие няколко пъти и за здравето на великодушния зъб. . . Тая вечер между другите приключения се ознаменува още с един бой, който Хаджи Ахил даде на достойната баба Ева.

* * *

Няколко думи за другарката на нашия герой.

Нейното име не беше Ева и тя не беше още баба. Хаджи Ахил ѝ беше дал тая титла вероятно по някои библейски възпоминания — нека и аз тъй да я наричам. . . При всичките удари, с които Хаджи Ахил я надаряваше от време на време, това никак не им бъркаше да бъдат образцови съпрузи. Хаджи Ахил биеше баба Ева, не че тя заслужаваше това или че той я мразеше, но само и само да ѝ наумява, че той е мъж, а тя е жена. Но баба Ева не мислеше за благоразумно още да повдига женския въпрос у нас и да вдигне знамето на еманципацията на жените.

Прекрасна жена! Тя никога не му отвръщаше с лоша дума. Щом го видеше, че иде пиян, което впрочем, за честта на Хаджи Ахила, ще призная, се случваше само в понеделник и в сряда и във всичките недели и празници, тя гледаше да вземе положение отбранително или недостъпно, като туряше между него и себе си дебелия зид, който делеше кафенето от съседния двор; там тя намираше прибежище, додето му минеше охотата да ѝ заяви своите привилегии на мъж. Но ако не успееше да стори това, тя снасяше с покорство тежките псувни и още по-тежките юмруци на Хаджи Ахила. Както той, и тя имаше своята философия за отношенията на мъжа и жената в социалния и домашен бит. Тя имаше вече доволно опитност в съпружеския въпрос (забравих да ви кажа òвреме, че баба Ева сега води втори мъж). Покойният Митрофан, бог да го прости, беше я привикнал вече да пренася безропотно господството и юмруците на мъжа. . . Тя нямаше защо да жали Митрофанча;

той към нея не беше разговорлив, освен когато ѝ говореше псувни; не беше щедър, освен когато ѝ даваше юмруци. Нямаше за какво да го сравнява с Хаджи Ахила. Какъвто оня, такъв и тоя. Тоя поне я биеше не от неразбранщина или от подлост, а за принцип, за да докаже една евангелска истина.

— Ех, да ги порази, такива са всичките мъже. . . — разсъждаваше философски достойната баба Ева.

Но тя го обичаше. Тя му беше предана. Помагаше му в кафенето, подаваше огън за чибуците, вареше кафе, когато той бръснеше, и понякога се намесваше в разговора на гостите и даваше мнението си, например, върху някое съвременно политическо събитие.

— Пулион[1], Пулион. . . па и той се оножда̀ от царството. . . Цар било, какво било — всичко е тъй. . . господюва работа — казваше дълбокомислено безценната другарка Хаджи Ахилова.

Това беше през Френско-пруската война.

Или пък запитваше:

— Ами тоя дядо Милхем папищаш ли е, или българин?

Тогава Хаджи Ахил извръщаше се намусено към любознателната си половина и измърморваше полугласно:

— П а з и б о ж е о т к а л п а в б р и ч и о т н е у ч е н а ж е н а.

И баба Ева се оттегляше засрамена настрана след това внушително забележване, като остаяше нерешен за нея въпросът за народността на пруския крал.

Едничката обида, едничкото оскърбление, което нанасяше Хаджи Ахил на чувствителната си съпруга, беше думата п о в т о р ѝ я, с която той понякога заменяваше библейското ѝ название. (Забравих да ви кажа òвреме, че Хаджи Ахил сега води втора жена). Тя тогава пламваше от негодувание, самолюбието ѝ, наранено ненадейно, изскачаше в жива червенина на лицето ѝ и тя сопнато му гълчеше:

— Невидяло ти се п о в т о р ѝ я т а! Чунки ти си първи младоженец. . . Пустата тая дума, отде я изкова. . . Луда глава.

---

[1] Наполеон трети.

Но Хаджи Ахил със стоическо спокойствие гледаше на бурята и нямаше ни най-малкото желание да изличи из речника си тая дума. Напротив, той ѝ доказваше нейното филологическо значение и че само оня би измислил такава дума, който е чел Писанието.

— Бабо Ево, ти си глупава жена, не си чела Писанието. . . Аз съм пътувал на Мора и на Букурещ; виждал съм деветдесет и девет народа. . . видял съм храма на Соломона. . . Соломон е бил и той учен човек; Соломон е имал седемстотин п о в т о р и и. . . а аз имам една — и нея му давам.

— Ти най-после и гащите ще си дадеш на тоя пусти Соломона. . . убил го бог. Когато доде тука, и кафето си не плаща — казваше ядосано баба Ева.

— Неучена жена, яко древо неоделанное — богословски изгълчи ѝ Хаджи Ахил и оставяше сърдитата си съпруга в нейното дълбоко невежество в областта на Писанието.

Хаджи Ахил имаше твърде лошо понятие за жената. Било че не беше дотам блаженствувал с първата си съпруга, било че като син на века си и той споделяше общия предразсъдък против жените, той не казваше никога добра думица за красния пол и най-ядовитите му укори се отнасяха към тоя пол.

Понякогаж той наричаше жена си: В р а з и д о м а ш н и е г о!

Един път младеж някой го попита:

— Дядо Хаджи, ти си опитен и учен човек, кажи ми, как да си избера жена?

Хаджи Ахил погледна присмехулно към баба Ева, която се намери там, и като тегли по-множко чибука — пусна въз нея една вихрушка от дим и отговори на желающия да се жени:

— Вземи един полвяк с вода, напълни го със змии, скорпии и всякакъв гад, дето има отрова на езика. . . Замижи, бръкни в полвяка и извади каквото допипаш. . . Ти все ще хванеш змия, но моли бога да не бъде само усойница.

Баба Ева при тия думи се прекръсти разтреперана и каза:

— Тоя човек ще полудее.

Но Хаджи Ахил не се разсърди от това загатване. . .

То му причини още по-голямо удоволствие. Той видя, че бодна в сърцето баба Ева, и остана доволен от себе си, като пришушна на устата на чибука си:

— Акъл-море, ум-бръснач, змия-човек!

Но Хаджи Ахил искрено любеше жена си.

При всичките присмивки, подигравки и юмруци той знаеше да цени благотворното влияние на жената върху човеческото щастие и като противопоставление на горното оскърбително сравнение той понякога казваше:

— К ъ щ а б е з ж е н а и мъж без пари — огън да ги гори!

Тогава баба Ева се ухилваше тъй приятно, тъй ласкаво гледаше в очите на съпруга си, както прави котката, когато я галят по свилената опашка.

Хаджи Ахил обичаше страстно другарката си и това той доказа в една критическа минута.

Когато на 1877 г. пълчищата башибозуци, повдигнати от близостта на Сюлейлановите войски, нападнаха Сопот, Хаджи Ахил трябваше да бяга, както всичките, през Балкана.

Тогава той презря всичко: и имот, и бръснячи, и кайвеничета, и живописната си галерия, и неоценимия си музей, дори и булгарията, дори и божигробският чибук!

Две неща само съхрани и изнесе през Балкана: маждрака си и баба Ева!

* * *

Последните велики събития: войната, опустошенията, Освобождението не слисаха никак Хаджи Ахила. Те бяха предвидени и не изкараха из устата му други глас на удивление освен двете философски думи: б о ж и я п р о м и с ъ л, с които безразлично посрещаше всяко велико приключение в живота си, например: строполяването му из стълбите на славната «Света София», получаването в Мора на знаменитата плесница, приемането в Сопот сто гроша златни вместо сто тояги дрянови и освобождението на България.

Впрочем, да: появяването и стоенето на русите в България упражниха върху него неоспоримо влияние.

Сближението му с русите подтикна духа му напред в областта на езиковедението: научи се на руски език. Да!

На последне време, като минувах през Карлово, аз счетох за истинска длъжност да посетя стария съсед и познайник Хаджи Ахила, преместил се в тоя град. Намерих го в новото му кафене.

Едничкото украшение се състоеше в прозорците. Те бяха облепени (съвпадение необикновено) с броевете на покойните вестници «Витоша» и «Басирет». На средата им обаче хартията заменяваха парченца джамове, троеъглени, окръгли, полукръгли и многоъглени — форми, дадени тям от каприза на случая,— които се поддържаха прилепени о изкусно рязаните краища на хартиите. В кта стоеше изправен преживевшия корабокрушението маждрак. Той (Хаджи Ахил) беше и сега сиромах. Баба Ева делеше съдбата му. Достойната жена! Той беше сега във весело настроение и удивляваше един куп любопитни със своето знаяне на руския език:

— Акъл-море, ум-бръснач, змия-човек! Учен човек съм, дяца. . . Чета Писанието и зная руски. . . Русите казват на жената м а р у ш к а, на хлябът х л е б, на виното в и н о̀, на ракията в о д к а, насядайте — н а с е д а̀ й т е, дай — д а в а̀ й, да ядем — да к у ш а е м.

— Дядо Хаджи — пресече го един, — ами на отровата как викат?

— З е х и р! — отговори с непоколебима сериозност Хаджи Ахил.

Пловдив, 1881 г.

КАНДИДАТ ЗА „ХАМАМА“[1]

I

— Чакаш ли ме?

— Готов съм.

— Да пием бари по едно пиво?

— Прекрасно.

И двамата приятели влезнаха у бирарията Венети.

По-възрастният от тях, г. Хрисантов, по една разсеяност, която му беше свойствена, колчем умът му беше силно занят с нещо, като съгледа отпреде си благодушното и тлъсто лице на съдържателя на заведението, извика гръмогласно:

— Гарсон!

Съдържателят на заведението погледна учуден към посетителя си, който се обръщаше към него с такова нелюбезно възклицание, възви лениво очите си към слугата и каза:

— Виж какво искат господарите.

Скоро двамата приятели, млади още хора, държеха в ръце пенести чаши и се чукнаха:

— На добър час!

— Добра сполука.

Навън чакаше един файтон.

Хрисантов и Иванов се хвърлиха в колата.

— За станцията!

Файтонът тръгна и затрещя по калдъръма. Двамата другари разсеяно и спокойно гледаха на дюкяните и

[1] Както е известно, Областното събрание на бившата Източна Румелия се помещяше в един турски хамам, приспособен за нуждата.

магазините по Станционната улица и даваха учтиви поздравления с шапки на срещаните познайници.

Когато излязоха на полето, един прохладен ветрец вейна въз бледите лица на пътниците. Природата се разкри пред тях във всичката си хубост и младост. Широките полета, що се разстилаха до самите кичести поли на Родопите, се зеленееха и замайваха окото със своя лъскав шар. Едно чувство от мир и утешение вееше из ясния простор и двамата другари, виждаше се, че упоени от ласкавото дихание на пролетта, трябваше скоро да забравят бурния и прашен Пловдив, с неговите интереси и сътресения; с неговите пиаци, пълни с глъчка и политика; с неговия лабиринт от улици, по-смрадни и по-кални от пасквилите на г. К.

Уви, но тая красна природа, но това животворно и лучезарно априлско слънце, но тоя омаятелен изглед на панорамата на безкрайния пловдивски хоризонт можеха да развълнуват и разчувствуват всекиго другиго освен нашите двама пътници. Всичко живо можеше да се зарадва, макар минутно, на хубостта на божия свят; само един кандидат за депутат не би могъл да направи това.

А Хрисантов беше такъв. Другарят му, депутат вече, го придружаваше до Дермендере, село, в което имаше влияние. Там щеше да го препоръча. Те излязоха из Пловдив с вида на хора, които отиват да се разходят до станцията: не биваше да се усети истинската им цел в тоя горещ период на избирателни борби. И двамата сега бяха заняти с важни мисли.

Спокойно и монотонно каляската се търкаляше по сухия и прохълмен път, който води за Дермендере.

Погледите на Хрисантова бяха постоянно устремени към една рътлина на Родопите, дето се криеше селото. С трепет в сърцето той съглеждаше белизнявия димец, който леко се носеше над селото, в което стоеше една част от бъдещата му съдба. Никога не беше чувствувал такъв вид вълнение и тия скромни и мирни селца, които така приветно стърчеха по полите на Родопите, му внушаваха хиляди мисли и страхове. През ума му се мяркаше ту някой кмет с лукаво и неприветливо лице и чекинести мустаци; ту някой див поп с ожулена калимявка и с брада сплъстена и нечиста; ту някое селско

учителче, с шаячно сетре и панталони, на което библиотеката състоеше само от няколко омазани селски тефтери и от няколко прашни броеве от цариградския «Век» и някой лански пловдивски лист. . . Тия важни лица сега го туряха в смущение и той доста се затруднаваше с мисълта как да се държи пред тях, за да може да им придобие симпатията и, уви, благоволението! Прежнята нощ той беше сънувал, че се бори с попа от село С., дето щяха да наминат също, когото никога не беше виждал в лицето, и когато се събуди, той беше цял облян в пот. . . Чинеше му се, че попът беше един свиреп американец, с калимявка, обкована отпред с жълта тенекия и на която бяха изрязани словата: «Иди от мене, сатано!» И Хрисантов с истинско потръпване си представяше, че по неумолимата нужда той трябваше да стисне нежно ръката и да продума няколко любезни думи на американеца.

И той се намръщи.

Изведнаж, доста далеч от тях, зададе се един конник.

Той беше селянин и вероятно познат Иванову, защото той се поповдигна, вторачи се към него и рече:

— Тоя трябва да е кметът от Дермендере, трябва да го разпитаме каква е работата.

Хрисантов погледна тоже развълнувано към кмета. С едно необяснимо чувство от душевно стеснение Хрисантов си поправи вратовезката, тури си десния крак на левия и чакà кмета.

Конникът се приближаваше.

Хрисантов го измеряше с очи.

Когато селянинът приближи доста наблизо, Иванов каза:

— Не е кметът.

Хрисантов си отдъхна.

Конникът беше млад момък — момче още, — със сива коса и вежди и с мустаци едвам наболи; той гледаше кротко и весело: това предразположи Хрисантова към него.

— Трябва да е някой честен селянин — продума Хрисантов и се приготви да го поздрави приятелски.

— Да поговорим с него — каза Иванов и като на-

прави да спре колата, той се обърна към мирния избирател:

— Добра среща, байно!

— Дал бог добро, господине — отговори селянинът и възпря коня.

Иванов го изгледа, па каза:

— Какво има по вас ново-вехто?

— Всичко добро. Отивам в града. Ваша милост?

— Ний отиваме към ваше село.

— Харно, харно.

— Какво има ново-вехто по вас? — повтори пак Иванов.

— Всичко хубаво — какво ще има?

Иванов си побара брадата доволно дълбокомислено. Той кроеше как да залови разговор върху настроението на селяните по изборите. Това беше доста деликатна работа. За да внушиш повече доверие на селянина, нужно е да се представиш незаинтересован и благодушен. Мамен много пъти, той е привикнал да се съмнява; лъган безпощадно от всички политически и обществени аферисти, той си позволява да крие мисълта си. И когато го счете полезно — да излъже. Ето защо само подир дълги забиколки и разпитвания за нивята, за тогова и оногова в Дермендере, за скъпотията, за врѣмето, той му каза:

— А кого сте си намислили да изберете за депутат?

Из един път благодушното и весело лице на селянина стана сериозно. Той погледна първо Иванова, после Хрисантова, комуто тупаше сърцето, плюна и поглади коня по гривата. Би казал човек, че той не разбра добре думите на Иванова. Именно това си помислиха двамата другари и Иванов се готвеше да му разясни думите си, когато младият селяк отговори:

— За депутатин. . . още не сме нагласили кого ще си избираме депутатин.

— А така като за кого си мислите? Зер, трябва да си мислите за някого. . . Не е ли така?

— А бе мислим. . . то се знае, че мислим. . . ами какво да ти кажа? И ний сами не знаем. . . Един доде нес, каже ти: изберете тогова; друг доде, рече: избирайте еди-кого си; трети — други пък сочи. . . Мислим, та какво да му мислим — разбърковат ни ума.

Очевидно селачето говореше предпазливо.

— Кметът ви в село ли си е?

— В село, аз съм му помощникът.

—Ха, още по-добре. Аз исках да ви видя. . . Ти ще се върнеш скоро, нали? Е, като се върнеш, да се разговорите с кмета, с попа и с учителя, та да си решите кого да си изберете. Аз ви съветвам като приятел; ти ме познаваш, нали? Да си отваряте хубаво очите и да изберете за ваш депутат човек, дето да пази вашите интереси и да познава нуждите ви, а не да иска чрез депутатството си да печели пари и да си докарва по-големи доходи. Вам трябва достоен човек; ето аз отивах нарочно да ви препоръчам за такъв. . .

Иванов биде принуден да се прекъсне, защото Хрисантов люто го ощипа за лакътя, като разбра, че ще го посочи. Иванов усети предупреждението и продължи;

— . . .Нарочно да ви препоръчам за кандидат. . . човек достсен и който да ви направи чест с името си. . .

— Е, то се знае я, нам трябва достоен човек. . . — отговори селянинът и погледна с малките си сиви очи на Хрисантова. Види се, догади се, дяволът.

Хрисантов се изчерви и погледна към земята с голямо смиреномудрие.

— Е сега, добър час. Па да помниш какво ти казувам.

—Ех, сбогом — каза селянчето и бутна коня си бързо, без да забележи грациозния поклон, който му правеше Хрисантов с шапката си.

II

Колата пак тръгнаха между зелените ечемици.

— Прекрасни хора са тия селяни — каза Хрисантов, — аз особено ги обичам за тяхното простодушие. . . Да, с изключение на някои селски попове — прибави той, като си науми за оназнощния американец.

— Прекрасни са, но трябва да се постъпва изкусно с тях и смело. Трябва да им придобиеш най-напред симпатията, трябва да им разправиш какво могат да очакват от тебе и какво ще работиш.

— То се знае, трябва да им се каже. Аз ще им из-

ложа политическите си начала и поведението, което ще държа в камарата, ще им кажа, че ще имам за света длъжност да браня във всеки случай интересите на страната и да се стремя за постигането народния идеал. . .

Иванов го пресече насмихнат:

— Късо. . . но продължавай. . . С какво още мислиш да се препоръчаш на населението?

— С нищо повече. В това, което казах, се съдържат всичките други задачи на един съвестен депутат. Това е доста, мисля.

Иванов се изсмя яката.

— Ти, братушка, по тоя начин няма да сдобиеш нито пет гласа: никой няма да разбере твоята песен.

Хрисантов опули очи.

— Прави, както правят всички практични хора: обещавай, обещавай на населението, но не постигването на политически идеали, не защита на интересите на страната и на либералните й учреждения — това са работи, които нито се ядат, нито се пият, — а — направа на пътищата му, намалението на данъка му, изпъждането на някой ненавистен нему чиновник; обещавай помощ за училищата му и спечелване на съдбата му, ако я има в съдилището. Тия са най-чувствителните струни и върху тях трябва да биеш, ако искаш сигурно да влезеш в «хамама». Ти можеш да не изпълниш ни едно обещание, но доста е, че си ги дал. Това доказва на селянина, че ти си влезнал в положението му и се интересуваш за него. После от случая зависи да поизмениш малко темата. Ти разбираш? Например, ако искаш да подействуваш въз някое чиновниче, кажи му само, че ще изработиш повишението му; говориш ли с попа — обещай му, че ще му заемеш сумата или ще го гарантираш поне за нея, с която да изплати дълга си за нивите, що купил лани; говориш ли с кмета, изругай хубаво ланския кмет и кажи, че ти се жертвуваш за народа, и всичко, каквото щеш; намериш ли някой учител, който не трепери от инспектора си и не съчувствува на противната нам партия, то му изкарай вестник «Съединение» и му разправи поверително, че ако изберат тебе за депутат, то съединението на Източна Румелия с България ще се осъществи в двайсет и четири

часа, а ако се случат там и селяни, притури, че и данък твърде нищожен ще се плаща тогава: едната четврт от сегашния; в тоя случай можеш отвори речника си и да насолиш противника. В смесените села на турците пък заявявай, че ако гласуват за тебе, ти ще издействуваш пред правителството да направи от тях префекти и капитани и че твоят противник кандидат има намерение да построи в селото им, в тяхната махала, една голяма черква, за която е заръчал в Московията три големи камбани, за да им блъскат над главите заран и вечер, та да ги принуди да се изселят. . .

Хрисантов се изсмя.

— Аз не мога да направя това.

— Но другите го правят.

— Добре. Но аз съм честен човек и не мога да лъжа, нито да клеветя. Аз имам принципи.

— Тогава хай да се върнем.

— Защо?

— Защото честността е монета, която не минува на всеки пазар, а принципите са хубави да пълнят само стълповете на вестниците, които никой не чете по селата. Няма да разберат. Нà, например видиш ли тая кръчма, дето ще се спрем? Заповядай да поприказваш на кръчмаря Костѝ за принципи. . . Навярно твоите приятели, които са минали оттука по делото ти, не са говорили за принципи, като са те препоръчвали. Постарай се да им не противоречиш.

Додето ставаше тоя доволно прозаически разговор, колата пристигнаха до кръчмата, що стои до шосето край село К.

Двамата другари слезнаха и влязоха в кръчмата.

Един човек в турски дрехи с овча шапка на глава и с възпретнати ръкави ги посрещна. Той беше Костѝ, кръчмарят.

Самата кръчма не представляваше нищо особено от другите селски кръчми. Пак тия лавици и полици, въз които стърчаха, прави или похлупени, немити чаши и стъкла, пак тия стени, на които беше окачен кантар; няколко изсъхнали зайчи кожи, два-три замирисали и побелели суджука и разни други дрипели; пак тоя тезгях, въз който йерархически стояха наредени шулците за вино и за ракия, предвождани от едно грамадно не-

чисто гърне с език, в което почиваше по няколко дена виното, като чакаше охотници да го почетат. До тезгяха в едно срутено огнище беше увряно в топлата пепел едно кайвениче, за да има винаги топла водица за кафе на пътниците. Въз тезгяха на стената личаха картините на бойовете при Плевен и при Шипка, образите на руския император и императрицата и образът на българския княз Александра — с нещо попръскани; до тях висеше във вид на украшение един къс изсушена мая.

Докато Христантов се занимаваше да изглежда декорацията на кръчмата, Иванов беше почнал вече разговора с Костѝ.

— Бай Костѝ — подкачи Иванов, като възсука замислено тъничките си мустаки и се намести хубаво на одърчето,— как си? Добре ли си? Как отива кръчмата?

— Сполай богу, чорбаджи.

Христантов забележи, че другарят му има авторитет пред кръчмаря. Той прибра разсеяните си погледи от стените на кръчмата, за да слуша съсредоточено какво има да произлезе от разговора.

— Е, селяните, дето дохаждат тука, приказват ли за кого ще подават глас?

— А?

— Сиреч става ли дума кого ще изберат депутат?

Кръчмарят бързо дръпна щипците от огъня и се обърна вторачено към Иванова:

— Депутатин ли? Приказват, приказват.

— Е, за кого приказват сиреч?

— Ех, чорбаджи, когото кажете вий. . . Вий няма ли да ни покажете кой?. . . Знайте, ний сме прости хора.

— То друга работа, но аз питам, за кого селяните приказват?

Костѝ изгледа подозрително Христантова.

Христантов беше цял внимание.

— Приказват, че ще изберат. . . санким, завчера замина оттук Недю Клисурецът, та им каза да изберат. . . какво го викаха, едно изгѐ име беше. . .

Иванов му назова един от кандидатите.

— Не, не! Аз него зная. . . Три години съм купувал от баща му вино.

Иванов наименувà другиго.

— Ц Не.ъ!

— А кой е?

— А бе едно изгѐ име.

— Jzguè, ça va dire: un nom bizarre — каза Иванов на другаря си, като се замисли; после попита:

— Да не бъде Христантов?

— Хъ, хъ, Християнов! За него казваха.

— Христантов — поправи го Иванов; — е какво, одобриха ли го?

— За него ще пущат книжка.

Христантов беше цял почервенял. Другарят му климна самодоволно, като че искаше да му каже: «Работата е опечена», и после, като се обърна към Костѝ, прибави:

— Него, Христантова, да изберете, и аз него одобрявам. . . чуваш ли, Костѝ?

После, като взема решителен вид, посочи другаря си и каза:

— Ето господина Христантова!

Кръчмарят, който в това време носеше кафето, смути се от това откритие и катурна на земята чашите.

— Господин Христантов! Благодарим, благодарим — каза Костѝ, като събираше с разсмяно лице разлеяните чаши от земята.

— Направи друго кафе. Па чуваш ли, и ти да разправиш на всичките, че трябва да изберат господин Христантова.

— Че аз досега има да съм казал на сто души селяни за господина.

Кръчмарят излъга, защото краищата на ушите му завчас пламнаха. Христантов забележи това.

Иванов хвърли една рубла на одъра.

— Костѝ, прибери това. . . каквото остая — с него почерпи селяните. . . разбираш?

— Зная, зная си работата, чорбаджи — каза кръчмарят и смигна лукаво.

— Па ако се сполучи. . . то е моя работа, разбираш? Късо. . .

— Бъди спокойствен, от мене го имай господина. Нашият поп му е чел името някъде. . . Добър човек, по името се познава.

Когато колата пак потеглиха, Иванов каза приветливо на другаря си:

— Работата, видиш, добре се почва. . . Тоя Костѝ ще свърши работата. Той ми е предан.

Христантов не отговори. Той само поклати печално главата си, като си науми как пламнаха одеве ушите на кръчмаря.

Каляската продължи към Дермендере, което се приближаваше. Христантов почувствува, че сърцето му хваща силно да тупа. Едно смесено чувство от страх, ожидание, неизвестност го направи на минута да съжали, дето се е решил да си дава кандидатурата. Той си пак въобрази суровите лица на кметове, в които трябваше да чете благосклонни намерения и на които трябваше приветливо да се усмихва; въобрази си всичкото самопожертвуване, което трябваше да направи на своето самолюбие, дори на своето човешко достойнство; представи си фигурата на свирепия американец, която рано или късно трябваше да среща.

Внезапно той попита:

— Познаваш ли попа от С.?

— Поп Андона ли? Познавам. . . защо?

— Представи си, сънувах го оная нощ — каза усмихнато Христантов. — Каква птица е тоя поп?

— Играй на въже, дявола. . . и води сганта. . . Да видим — каза Иванов.

Христантов се намръщи.

Иванов бързо бутна возача: той съгледа из пътеката, що прекосяваше нивите, че се зададе един човек с шаячени сиви панталони, с шапка с червено дъно и препасан с един широк червен пояс.

— Чакай, това е Иван Катрата. То много добре стана — каза Иванов и спря файтонът. — Катра, добра среща!

Бай Иван направи военен поклон и се усмихна.

— Къде, по агитация ли? — каза той.

— Май по такива работи — избъбра Иванов и като хвана за ръката Катрата и се наведе над ухото му, пошепна, за да не слуша возача:

— Иване, аз исках да те търся. . .

— Зная, зная — каза Иван, като хвърли знаменателен поглед първо на Иванова, после на Христантова, който го гледаше наблюдателно.

— Ще обиколиш и трите села, разбираш? — шушнеше Иванов ниско. После се обърна към другаря си и му избъбра нещо по френски. Христантов сърдечно се ръкувà с Катрата.

— Зная, зная — каза Катрата, като хвърли един знаменателен поглед.

Иванов помисли и продължи пак на ухото му:

— Господин Христантов, разбираш, ще ти благодари, както трябва. Ти само работи мъжки.

— Зная, зная — отговори Иван, като хвърли знаменателен поглед тоя път само към Христантова.

Христантов бръкна в пазвата си и каза на Ивана свенливо:

— Нà, за разноски. . .

— О, не трябва, не трябва — каза Иван, като пусна в джеба си веществото; — аз за ваша милост какво има, че ще се потрудя. . . О, не трябва, не трябва. . .

Тая скромност плени Христантова. Когато колата се поотдалечиха, Иванов се обърна, погледна назад към Катрата, който полекичка идеше подир тях, и каза на Христантова:

— Прекрасен човек е тоя Катра. Той е агитатор по професия. . . роден е за такъв. . . По моя избор лани той беше божествен. . . Голямо щастие, че се срещнахме. Жално, че забравихме да го качим при файтонджият, доде идем до селото.

— Прекрасен човек, наистина жално — каза Христантов, като и той се извърна назад.

А в това време Катрата си казваше:

— Сега аз скубя от две места. Дявол да го вземе, добра печалба.

Катрата беше агентин вече на Христантовия противник. Уви!

Най-после приближиха до селото.

— Сега ний най-напред ще идем у дяда Стоила. Той ми е познат и много влиятелен в селото, Син му е кметът — каза Иванов, когато колата влязоха в Дермендере.

III

Христантов с любопитство разглеждаше всичко наоколо си: градините, дворовете, дърветата, купните по

дворищата, които характеризуват всяко едно село. Няколко селяни, които срещнаха, приеха поздравленията му — защото Христантов, откак беше тръгнал от Пловдив, не пропущаше ни един приятен случай да поздрави всякой пътник селянин. Нещо добро и дори полезно! Кой знай дали някой от тия селяни с гласа си няма да реши участта му? Той поздравляваше и бабите, които любопитно седяха на пратовете на вратните си. Дори той поздрави грациозно един куп моми, що се трупаха при един кладенец за вода. В отговор те се изкикотиха гръмогласно. Когато проникнаха сред селото, слезнаха и се отбиха в една бакалница.

— Добър ден, дядо Стоиле!

— Добре дошле, добре дошле — отговори дядо Стоил, като подаде черната си напукана и нечиста ръка на другарите. После сне от една поличка една вета оръфана кожена шапка, в която имаше малко ситен тютюн, смесен с листи и жилки от елпезета, и подаде на Иванова.

Иванов направи на Христантова една кисела гримаса, доста изразителна, като приведе в движение мустаците си,мускулите на дясната си буза и двете си устни, и каза:

— Благодаря, дядо Стоиле. А де е син ти? Него искам да повидя.

— Беше на воденицата вчера, па току сега се завърна.

— Да ви запозная с господина Христантова.

— Оо, добре дошъл, господарю! — извика дядо Стоил и стисна крепко ръката на Христантова, който пламна до ушите. — Молим, молим!. . . За ваша милост ми приказвà и син ми — нали господин Християнов? Та казвахме, барем да подойде да го повидим, да се запознаем. . . Името му чуваме много пъти, ама нали човека не знаем. . .

И дядо Стоил изглеждаше усмихнато-нежно Христантова.

— Той е вашият депутат, него да си харесате и за никого другиго да не слушате. . . Аз ида нарочно да ви го препоръча. . . Мене както имате, така и него. . . — каза авторитетно Иванов, комуто дядо Стоил освен приятелството държеше под лихва седемдесет лири.

После се прилепи до ухото му и взе да му шушне нещо, като сочеше с едно око на Христантова.

Христантов се изсули полека из лавката, за да остави другаря си свободно да го препоръчва; нему му идеше неловко това да става пред него. Христантов приличаше на един срамлив ерген, който иска да го годят за някоя харесана мома, но предпочиташе да й изображат достойнствата му в негово отсъствие и дори ако е възможно, друг да предприеме за негова сметка да «ухажува» за нея. Срамежливостта не е агентинът, който може да ти отвори сърцето на жената, още по-малко — вратата на една българска камара.

Изведнаж един непознат човек се приближи бързо към него и извика му свободно:

— Добре дошъл, господине! — хвана го за ръка силно и го гледаше втренчено.

Христантов отговори най-учтиво на приветствието на непознатия, който по полугражданското си облекло се виждаше, че е един от първенците, и от своя страна горещо стискаше ръката му.

— Как сте? — попита Христантов.

— Слава богу.

— Добре ли сте? Здраво ли сте?

— Молим бога. Че заповядайте у дома.

— Благодаря, но аз имам другар — каза Христантов, като се обърна, за да види Иванова.

Но като помисли, че е полезно да се покаже поприказлив, продължи разговора.

— Много хубаво вашето село — рече той, като се чудеше какво да говори на непознатия.

Непознатият, който все стискаше за ръката Христантова и гледаше вторачено право в очите му, не отговори нищо. Той само се поусмихваше някак си чудновато.

Христантов си потегли ръката в знак, че желае да се свърши тоя мълчалив диалог.

Непознатият го не пущаше, гледаше го и му се усмихваше.

Христантов гледаше смаян и учуден. Той не знаеше как да се отърве от странната любезност на почтения избирател. Той не искаше да сърди никой избирател.

Той помисли, че избирателят го стиска за ръката с

цел непременно да го заведе дома си, и той, като се теглеше несъзнателно, каза:

— Благодаря, благодаря, ще дода. . .

Избирателят му не каза нищо, само се усмихваше и го стискаше.

Около тях се набраха куп хора, които с удоволствие се любуваха на Хрисантова и избирателя му. По лицата на публиката Хрисантов забележи някаква веселост, дори смехове се чуха. Положението ставаше неловко. Хрисантов хвана да излиза из търпение. Той настръхна, като си помисли какво ще е, ако всичките му избиратели изразяваха нежните си чувства по такъв начин.

— Господин Хрисантов! — извика Иванов.

Хрисантов се възползува от това благовремие и се откъсна от учтивия избирател.

— О, господине, о, господине! — завика избирателят и се спусна да се ръкува с Иванова.

Но Иванов отбягна чевръсто и се освободи от Хрисантовия познайник.

И като отидоха малко по-нататък, той пошушна Хрисантову:

— Какво правеше с негова милост?

— Ръкувахме се. Канеше ме да му идем на гости. Дявол го взел. Как ме стискаше и ме гледаше!

Иванов се усмихна горчиво и каза:

— Отпреди е бил добър човек. Но сега е луд. Полудял е преди две недели.

Хрисантов ускори крачките, понеже чувствуваше, че лудия иде подир тях.

В това време зададе се един човек в шаячеви панталони, с малко лице и черноок, твърде висок, твърде тънък, твърде сух, твърде мършав. Приближи със страхопочитание към Иванова, поклони му се с усмихнато-учудено лице и му подаде ръката си.

Иванов го поздрави с покровителен тон и представи Хрисантову селския псалт и същевременно помощник на учителя, когото наименува с висок глас, а с нисък глас пошушна:

— Тоя ми е най-верен човек тука.

Псалтът свали шапката си, поклони се още по-ниско и като се усмихваше щастливо, каза на Хрисантова:

— О, ваше благородие, познавам ви, познавам ви,

толкова пъти съм слушал за ваше благородие, който се труди за доброто на нашия български народ и на цяла България!

Хрисантов погледна с изумление на него. Той помисли да не е налетял сега на някого, който се готви да подлудее.

А музикословесният се усмихваше твърде приятно и продължаваше да се кланя твърде учтиво.

— Как сте, господин псалте? Добре ли се поминувате тука? — попита Хрисантов.

Музикословесният се усмихна още по-учтиво.

— Слава богу. . . Познавам ви, ваше благородие, и във вестниците съм чел, и в «М а р и ц а» — приемаме я редовно — за ваше благородие, и се трудите за отечество България с попечение и наставление, както е достойно — бъбреше музикословесният, като искаше да изрази удивлението си към Хрисантова, комуто името бе срещал във вестник «М а р и ц а».

Хрисантов, който беше виден писател и името му попадаше често в печата, видя сега, че има горещ обожател в псалта. В друго време би се посмял на подобна адмирация, но сега той я прие със сериозно благодушие и самодоволство.

— Как ви отива училището? — попита той.

— Радвам се, радвам се, ваше благородие, дето имам чест да видя ваше благородие. . . Заповядайте да идем в училището, да поприказваме с ваше благородие върху народните работи, както е достойно според качеството ви, което имате като депутат на нашата деревня.

Хрисантов го погледна смаяно.

— Какъв депутат?

Музикословесният го погледна знаменателно, смигна му два пъти и каза:

— Зная аз, зная аз. . . ваше благородие. Всичко е свършено. . . Аз, извинете покорно, ваше благородие, но за ваша милост. . . да, да, всичко е свършено и вази ще изберат.

В това време приближи Иванов, който се бе запрказвал с едного.

Псалтът се обърна към него:

— Ваше благородие, работата е свършена за негово благородие, нали?

— Зависи от това, как работите.

— Да, да. Аз приказвах с попа, който е човек весма любородний и е ваш едноотечественик, и желае много да ви види, ваше благородие, и той понякога чете «Марица». Да идем, ако искате — каза псалтът на Хрисантова.

— Да идем в училището — каза Иванов, — а там ще повикаме и попа, и кмета — той трябва сега да е у тях си, — и другите по-първи.

Лудият избирател пак се яви и хвана Хрисантова жарко за ръката и втренчи поглед в него. Хрисантов я измъкна с онова потръпване, което усеща човек, когато настъпи жаба.

Но учтивият псалт пожела да ги запознае:

— Той е Стоян Марчов, наш брат почтен, от нашата деревня, ваше благородие, но сега невинен. . . Радва ви се много. . .

— Хайде, хайде, да вървим на училището — каза Иванов троснато и повлече Хрисантова нататък, за да избягнат по-голяма интимност с невинния.

— Сбогом, сбогом, сбогом!. Хей, сбогом, братя — изпращаше ги гръмко учтивият луд.

Музикословесният, като видя, че тръгват към училището, затече се напред, после се спря, върна се към Хрисантова и му пошушна:

— На мене бъдете с уверение, всичкото аз ще свърша. Билетите мене оставете да ги напиша. Кметът е добър човек, а попът е ваш едноотечественик. . . молим покорно.

И пак тръгна напред.

В тоя миг срещу тях се зададе един поп. Той беше човек около четирийсет години, черноок, сух, с жълто лице и с жълти очи, като че има жълтеница. В лявото му ухо беше натъпкана голяма бучка памук, който доста стърчеше и навън, като че любопитствуваше да види какво има на улицата.

Музикословесният се спусна, хвана попа за ръка и го доведе насреща на Иванова и Хрисантова.

— Дядо попе, имам чест, негово високоблагородие българския наставник и пожертвовател за своего рода, г-н Хрисантов, ваш едноотечественик.

Това значеше: имам чест да ви запозная с г-на Хрисантова.

Попът клюмна няколко пъти усърдно с главата и подаде ръката си.

— Как сте, дядо попе, здрави ли сте? — попита Хрисантов, като погледна бегом огромното бяло нещо, що украсяваше лявото ухо на знаменития поп.

Попът се усмихна.

— Благодаря, благодаря, господство ви.

И той опули жълти очи, които пазеха изражение на някаква уплашеност.

— Господин псалтът ми каза, че сме съграждани, истина ли?

Псалтът се намеси:

— Да, ваше благородие, от две години без три месеца е тука и ви люби, ваше благородие.

Хрисантов чакаше друг отговор, затова гледаше въпросително на попа.

Но попът само клюмна с глава.

— От коя фамилия сте от наше село? — попита Хрисантов интересния поп.

Той клюмна и рече:

— Да, да, тука, тука.

И натъпка памука в ухото си.

— Боли го ухото, ваше благородие. . . затова носи памук — обясни псалтът, па каза с нисък глас: — Много почтен поп.

— Mon cher, mais qu'est ce que vous parlez avec ce bon homme le prêtre? — каза Иванов, като се смееше.

— Mais je n'en sais rien — каза Хрисантов, като повдигна раменете си; — il me semble très bête.

— Недочува — пошушна му Иванов.

— Що?

— Глух е — прибави той по-ячката, — трябва да му говориш яката.

Хрисантов се намръщи.

— Одеве оня, лудият. . . Сега пък с глух?. . . А тоя твой псалт — комплиментаджия? — каза той с горчива усмивка, па прибави шепнешком: — Та тука само с идиоти имаме работа!

— Това е интелигенцията на Дермендере — пришушна му значително Иванов.

IV

Когато двамата другари заедно с попа и псалта влязоха в училищната стая, те намериха там още няколко души селяни, които, като видяха господари, дошли от Пловдив, насвалиха шапките и си подаваха ръцете.

Псалтът ги представи.

Единият беше кметът, рус момък с доволно умно лице, другият — учителят, господин с дълга нестригана коса; останалите бяха неофициални личности, но първи хора. Стаята беше съвсем-гола, с разбити стъкла на прозорците и с единствено украшение — образът на Алека Богориди. В нея владееше атмосфера от миризма от чесън.

Захванаха се без забикалки разговори по изборите. Иванов, който не беше пряко заинтересувано лице, подир няколко патриотически фрази препоръчи авторитетно да изберат за депутат г-на Хрисантова, избор, с който да се гордеят, и прочее.

Всичките показаха единодушно съчувствие и се усмихнаха Хрисантову знаменателно, приятелски и одобрително.

— Знаем, знаем — каза учителят, — господин Хрисантов кой го не познава.

— Наш си е, наш си е господин Хрисантов — избъбра един селянин и се осекна гръмко.

И кметът даде съчувствен отговор.

— Негово благородие, който е човек познат на цяла България като наставник и доброжелател български, него ще си изберем, защото негово благородие, да!. . . — каза музикословеснейшият, като се засмя и с двете си бузи.

Попът погледна с жълтите си очи Хрисантова и си поклати главата грациозно. Това означаваше, че и той е съгласен с всички.

Всички тия признаци на съчувствие ободриха Хрисантова. Той разбра, че за него се е работило, и действително, от по-напред. И като се обърна към тях, каза:

— Господа, аз ви благодаря за съчувствието и доверието, с което ме срещате. Нямам нужда да ви обещавам златни планини; ще работя, колкото ми силите

позволяват, за интересите на страната и частно за вашите. Моето поведение ще докаже бил ли съм достоен за вашето доверие.

Хрисантов беше забравил урока на Иванова.

Това направи Иванова неприятно да се намуси и да го бутне с лакътя, за да прекъсне един дискурс, който проваляше още отсега избора му.

Иванов тоя час пое думата.

— Какво стана съдбата ви за мерата със с. Марково? Тия дяволски марковци мислят, че това им е бащин мюлк. . . Ние, кога идем в Пловдив, разбирате?. . . То е наша работа. . . Което си е ваше, то си е ваше. — И той смигна на кмета.

Кметовото лице се озари от радост.

Попът клюмна три пъти, защото не чу нищо.

— Благодариме ви много. . . Но това ще ви помолим по-скоричко да кажете на съдилището, защото ни викат до друга неделя; ама ний ще ви молим да настоите за нази, да кажете на председателя, че правото е наше.

— Казах ви, то е наша работа.

— Да настоите пред съдилището — пое кметът пак, — защото я виж, тая мера, на нея пасат нашите добитъци, другото е все камък, и нямаме си място.

И другите селяни изказаха същото желание.

— Вашата работа е свършена още отсега — потвърди Иванов.

Кметът климна удовлетворен, па рече, като хвърли дружески поглед на Хрисантова:

— За господина Християнова да се не грижите. . . (Хрисантов с удивление забележи, че повечето селяни тъй го наричаха); господин Християнов си е наш, него ще си изберем. . . То си е наша работа; може ли някой да ни заповяда и да каже: тоя изберете или оня?

— Никой.

— Ех, когото си изберем, той ще си бъде нашият избран. За господин Християнова не се грижете.

Попът види се, че разбра за какво беше думата. Той се усмихна на Хрисантова, зина нещо да каже и не каза нищо. Но усмивката остана на лицето му.

— Ето и учителят, и той нека каже дали не е срещал в «М а р и ц а» името на негово благородие — обади се псалтът, като посочи учителя.

Учителят направи утвърдителен знак.

— Кой не знае господин Хрисантова? — попита Иванов.

— Па и вий, господин учителю, действувайте за господин Хрисантова. Вий разполагате със силно влияние. Вий колко заплата приимате тука?

— Малко; лани приимах петдесет и две лири, а тая година ми намалиха на четирийсет и осем.

— Сиромаси сме — каза скромно кметът, като сключи ръце.

Иванов помисли дълбоко и каза:

— Ние ще се разговорим за вас с господин директора на просвещението. Вашите заслуги и достойнство, които ми са добре познати, заслужават повече нещо. . . Вий бъдете спокойни. . . Отдека сте?

— От село Н. — каза зачервенелият учител.

— Харно. . . Само и вий от ваша страна потрудете се.

— Длъжност ни е — каза учителят.

Хрисантов отне очите си от прозореца, дето се беше обърнал за минута, и каза:

— Тук около вас все голи баири. Досега правителството нищо не е направило за горите в страната. . . Господин кмете, моята първа длъжност в Областното събрание ще бъде високо да настоя за насаждане с гори тия пусти и голи ярове. . . Земя, която се лишава от гора, рано или късно е осъдена на смърт.

Уловил внезапно такава щастлива идея, Хрисантов погледна самодоволно и някак гордо към Иванова, като че искаше да му каже с тоя поглед:

— Виж, че и аз умея да стъпям на практическа почва.

И действително, Хрисантов говореше с убеждение.

Кметът с другите първенци се посшушукаха. Види се, и тях живо интересува въпросът, повдигнат от кандидата им. Кметът каза:

— Добре, че казахте, господин Християнов, та и затова да ви помолим. Ваша милост сами видяхте, че гора хич нямаме наблизо. . . Турците, додето бяха, изсякоха всичко.

— Аз сам ви казах това и първите ми грижи ще

бъдат горите. . . Гори, гори, трябват нам като въздухът, който дишаме — каза разпалено Хрисантов.

— Да си жив и здрав, че познаваш това. . . Та като питате отде си сечем дърва — сечехме си досега все от Парговската гора. Досега и тъй, и тъй беше, но занапред голяма мъка ще теглим.

— Кажете — каза Хрисантов, живо заинтересуван.

Кметът разправи надълго и обстоятелствено работата: Парговската гора била правителствена, но от Освобождението насам селото се снабдявало все от нея с дърва. Първият вардач на гората не смеел да ги закача; но, за жалост, не можал да отпъди и селяните от Ж. да не сечат гората, с която се разполагали като със своя собственост. . . Така щото Парговската гора се изсичала и от триста уврата, както била напред, сега е останала едвам петдесетина уврата. Но още по-лошото е това, че сега е турен нов вардач, твърде зъл човек, който много им пречел, а селяните от Ж. оставял свободно да боравят в гората и както са се подпретнали, скоро ще я очистят! Тогава селото ще трябва да ходи за дърва на три-четири часа далеко в балкана. Кметът моли прочее Хрисантова да помогне още отсега да се забрани на село Ж. да не сече без никакво право гората, която е крайно необходима за Дермендере.

Хрисантов изслуша всичкото с голямо недоумение. Вместо да отговори на молбата на кмета, той попита:

— Вие казвате, че е правителствена гората?

— Така, царска е — отговориха из един път неколцина селяни, — но сполай, доскоро никой не ни казваше нищо.

— Първият вардач ходи само веднаж в Пловдив да се тъжи от нас, па нищо не направи и веки не ни бара — допълни друг.

— Защото нашият предишен депутатин му сбра перите — поясни кметът.

Хрисантов помисли намръщено.

— Ами селяните от Ж. по какво право секат и те областната гора? — попита той.

— Тям пък техният депутатин им е дал воля, па не щат да знаят никого.

— Па ние занапред на ваша милост се надяваме, господин Християнов — заключи кметът важно, — а

то без тая гора ако останем, по-добре да се изселим.

— Какво собствено желаете да ви помогна?

— Като се завърнеш в Пловдив, да направиш да се махне сегашния казеп вардач, да не ни пречи да си сечем и да се възбрани на ж-ци, защото те нямат никакво право над гората ни. . .

Селяните очакваха какво ще каже сега кандидатът.

Христантов не отговори нищо. Той отведе Иванова настрана и му каза ниско:

— Възмутителни работи, нали? Какво да им кажа?

— Обещай каквото ти искат.

— Ще бъде безсъвестност!

— Но без това всичкият труд ни е напразно. . . Па и ти сам одеве самичък им казваше, че ще браниш техните селски интереси. . . Какъв по-голям, по-жизнен интерес има селото от тоя?

— Но тия селяни не чувствуват ли, че само като секат, а не посаждат, ще направим земята си на безплодна пустиня? Разбирам при турското управление. . . но днес? Един български депутатин няма право да насърчава това безбожно опустошение.

Иванов се усмихна сардонически.

— Повечето така правят — и с държавни, и с общински гори. Гората у нас е разковничето, с което се отваря вратата на камарата. . . И твоят съперник ще им обещае — ако не е обещал вече — свободното опустошение на тая гора. . .

Христантов го гледаше смаян.

— Това е един вид разбойничество против бъдещето на отечеството! — извика Христантов с едно неудържимо негодувание.

— Сам нищо няма да сториш: один в поле не воин.

— Значи, après moi le deluge?

— Христантов, зарежи сантименталностите! — каза поразсърден Иванов и като приближи бързо до кмета и другите селяни, каза им решително и тържествено— Размишлявахме как да намерим клупа на тая работа. Бъдете свободни, вие сте господари на гората. Сечете си.

Селяните поблагодариха трогнати.

— Господин кмете, гледам, и школото ви няма таван? — каза Иванов, като се озърташе.

— Сиромаси сме — прибърза да каже кметът.

— Сиреч бедни човеци — потвърди умно псалтът.

— Та ние ще гледаме с господина Христантова да действуваме в Пловдив да ви се изпрати помощ. . . четирийсет лири стигат ли ви?

— Стигат, стигат, сполай — отговориха всичките възрадвани.

— Според заповедта ви, каквото повелите — отговори и псалтът, който не зачу добре думите на Иванова.

Попът клюмна с глава, което означаваше, че той потвърдява думите на псалта.

Иванов остави на един човек, който през това време стоеше сгушен в ъгъла, без да каже нещо, една връзка книжа (това бяха възвания от партията и памфлети против противния кандидат) и после каза тържествено:

— Е, разбрахме се, нали?

— Разбрахме се, разбрахме се — избъбраха всичките.

— Вие наши и ние ваши — добави кметът.

Христантов и Иванов си взеха бастуните да излязат. С весела глъчка всичките ги подириха на двора. По лицата и на кмета, и на селяните се четеше голямо задоволство. Христантов им направи твърде хубаво впечатление — престижът му ежеминутно растеше; при това и псалтът не преставаше да развива една неуморима агитация: той се прилепяше ту на ухото на едного, ту на другиго и със знаменателни погледи и с махания обясняваше им колко трябва да се считат щастливи, дето си имат занапред такъв достоен и славен депутат, за когото пише и „М а р и ц а.“

И Христантов сега беше твърде доволен и силно уверен в успеха тука. Одевешното неприятно недоумение по повод на «горския въпрос» мина; той се утеши с мисълта, че чрез тая мъничка отстъпка на невежественото искане на селяните си обезпечва в голям размер добиването депутатския мандат, със силата на който ще може да принесе други много по-значителни услуги на цялата страна. Прочее всичките бяха щастливи.

Христантов се упътваше към вратнята, но видя, че Иванов се отклони внезапно и тръгна на друга посока. Той се позачуди.

— Господин Христантов, елате да видим черковката — усмихнато рече Иванов. Христантов го последва. Последваха и всичките други.

Черковата беше на няколко разкрача от тях, в същия двор.

Пред вратата стоеше вече музикословесният (той беше и клисарят) и посрещаше с поклони високите гости. Ивановата идея беше добра; това призна и Христантов в себе си и се поздравляваше с такъв досетлив приятел. Един кандидат трябваше да се интересува всичко да види, всичко да знае, всичко да посети в мястото, което иска да представлява в камарата; щеше да бъде една грешка, ако кандидатът след училището забравеше божия храм, особено когато тоз кандидат носи името Християнов.

Черковата беше вета, тясна, тъмна, с икони от много груба зография. Двамата гости свалиха шапки и се прекръстиха. Христантов се озърташе и показваше вид, че много силно се интересува; дойде му неодолимо желание да каже нещо приятно на селяните и на езика му дойдоха думите: «прекрасна църквица!», но той ги глътна и не ги произнесе, защото в тоя миг му отвлече вниманието Иванов: той се бе заловил да целува иконите пред олтара, с едно благочестие, което Христантов не подозираше никога у него. Една ирониче ска усмивка трепна по устните на Христантова, но той се не бави ни миг и тозчас се намери пред иконите, за да последва примера на приятеля си. . . Той се възмущаваше вътрешно против тая излишна избирателна тактика на Иванова, която го заставяше да облече дрехата на лицемерната набожност: той сега си спомни, че не беше целувал двайсет години икона! И унизителна му се видеше, и нечестна тая комедия, която може би вместо да заблуди селяните, доста индиферентни, ще ги направи лукаво да се поусмихнат. И той с досада и отвращение залепяше уста по мазният кир на иконите, оставен на тях през три века от много хиляди попукани, неумити и прищяви устни. . . Ако да беше по-хладнокръвен, той би държал своите на почтено разстояние от светите образи, както хитро струваше богобоязливият му другар. Когато се свърши иконоцелуването, Христантов го устрели с няколко погледа, пълни със скрит гняв.

Но той тутакси отдаде право донейде си Иванову: пред вратата на черковата стояха натрупани рояк селяни сега, привлечени от любопитството да видят депутата си господин Християнова. Прочее, харно стана, че го видяха колко е горещ християнин — във всеки случай загуба нямаше.

След като оставиха на пангара по едно бяло меджидие, гостите излязоха навън, дето се ръкуваха сърдечно с любопитните избиратели.

V

Христантов отдъхна. И двамата се запътиха към колата, що ги чакаха на вратнята. Трябваше да тръгнат. Иванов по обичая взе инициативата и на прощаването: той се прости с кмета и със селяните, после с музикословесния, комуто остави в ръката нещо лъскаво бяло, което направи да се облее с блажено ухилване лицето му, и с попа, като направи знак, че целува набърчената му костелива и ноктеста ръка. Едвам-що и Христантов с едно непобедимо потръсване облобиза светата десница на попа, явиха се двама селяни, от които единият поднесе бъклица Христантову. Що е това?

— Заповядай, пий, господине! — извикаха му почервенелите двама селяни. — От сватбата на чорбаджият идем да ви поканим. Нали ваша милост занапред си наш депутатин?

— Да си жив! — извика другият.

Музикословесният дойде във възторг. Щом и чорбаджият прави чест на Христантова — всичко е свършено. И кметът, и другите селяни се твърде зарадваха: чорбаджи Нено беше влиятелен. Иванов пое бъклицата подир другаря си и с един крак на стъпалото на файтона произнесе огнена реч в чест на избирателите и на избраника и пи наздравица за чорбаджи Нена.

— Хайде на сватбата! — извика кметът с възхищение.

— Да му потропнем! — викат другите.

Музикословесният нищо не каза; той не можеше нищо да каже от ентусиазъм. Само лицето му сега беше

се преобърнало на голяма усмивка, неподвижна, замръзнала, тъпа, сякаш една карнавалска маска.

— Нека да те види всичкият народ, да знай за кого ще пуща книжка! — викаха пак.

И попът викаше нещо.

Хрисантов, който бързаше да напусне селото и да остане на свобода, защото продължителните стеснения и преструвки тука тежко угнетяваха душата му, съвсем не желаеше да бъде и сватбарин у чорбаджи Нена. Но нито дума можеше да става за отказ. При това туй беше психологическа минута. Непростително беше да изгубят случая да придобият приятелството на един от първите селяни, а също в нови радостни излияния и възлияния да запечатат съюза, който тъй щастливо сключиха вече с дермедеренци. Те тръгнаха храбро към сватбата, предшествувани от музикословесния и неговата замръзнала усмивка. Той тичаше да предупреди сватбарите за високото посещение и да приготви отличен прием на двамата гости. Скоро писък на гайда извести за близостта на къщата на чорбаджият. Когато я доближиха, главното лице, което им се мярна, беше пак музикословесният, последван от куп деца, при които приличаше на тамбур-мажор; той идеше насам, придружен и от един стар, тлъст, с накривена шапка селянин, комуто със силни ръкомахания разправяше нещо и му сочеше към Хрисантова. Селянинът с кривналата шапка беше чорбаджият. Кръглото му лице се зачервило като рак и враслите се в месата му очички мигаха бързо-бързо. Още от три разкрача той се спусна и прегърна с бащинска нежност Хрисантова и му лепна няколко мокри целувки по устата и още няколко (понеже Хрисантов неволно се отдръпваше) даде на бузата му и на ухото му.

— Ваше благородие, не бойте се; чорбаджият е достоен человек; той от русите така се е научил!. . . — ободряваше го псалтът.

Минаха през хорото, което им отвори път, и насядаха на одърчето на сайванта. Изведнаж то се напълни с куп сватбари, с глъчка, викове, приветствия. Всичките идеха сега да се запознаят с г. Християнова, чиято слава беше вече обладала селото. Доведоха и булката да целува ръка на гостите. Радостната глъчка растеше, погледите любовно бяха устремени в кандидата, който не знаеше как да отговори на толкова чест. Той машинално приемаше всяка ръка, която му се подаваше; всяка наздравица, която му се правеше; всяка чаша, която му се поднасяше. . . Той съзнаваше само едно: че тук му се прави един триумф, който го опиваше и зашеметяваше; по всичките лица видеше сега част от същата триумфална, ликующа усмивка, която носеше псалтът. Вероятно тя се дължеше толкова на посещението на Хрисантова, колкото и на сватбарското вино. А то постоянно им се поднасяше ту в тасове, ту в паници и наздравиците нямаха край.

Най-сетне гостите станаха да си вървят. Разкряскаха се всичките.

— Не, не бива още!

— Да потропнем!

— На хорото, на хорото!

Хрисантов по никой начин не иска да се хване: главата му се върти вече. Но избирателите са безпощадни.

— На хорото, на хорото!

— Така е закона у наше село!

— Закон баба поваля!

Безпощаден е и Иванов: той повлича слисания кандидат към хорото. «Трябва да се съобразяваме с обичаите на мястото, особено когато искаме това място да ни изпрати в Областното събрание» — шъпне му той. Хрисантов скърца със зъби, но няма какво да прави. Той не умее да играе; той не е играл никога, но трябва да играе, както одеве трябваше да дава и приема целувки, както сега трябваше да пие. Той се завъртява два пъти, хванат между Иванова и глухия поп, който го учи отечески как да стъпа; но като съглежда, че се задават пак паниците, спасява се във файтона. Цялата сватба забикаля колата с двамата гости; паниците и тук стигат и обсаждат страстотерпца Хрисантова. Той сръбва от всякоя само за очи и стиска множество избирателски ръце, които се кръстосват и преплитат около него и другаря му. Между многото зачервени непознати лица мярка се и изчезва лицето на псалта; Хрисантов забележва, че псалтът прави страшна агитация, за да му подпраща повече селяни да се здрависват с него, за да окръжи с по-голяма слава триумфалната му колес-

ница. Внезапно той съзира една нова опасност: задава се тичешката чорбаджият с мустаци щръкнали и гладни за целувки прощални. Но докато да съобрази какво да прави, за да ги избегне, ужасните мустаци и широките сочни устни, направили вече двайсетата баня в сватбарската паница, се изпречват във всичкото си величие пред очите му. Чрез едно инстинктивно движение, вдъхнато от неминуемата опасност, Хрисантов се отметна и закри лицето си зад гърба на Иванова, който има чест да получи в устата си атаката на любвеобилните мустаци. За щастие, возачът шибна конете и покара файтона, без да обръща внимание на маханията и виковете на чорбаджият, който му заповядваше да почака, за да се прости и с кандидата. . . Иванов и Хрисантов махат шапки към сватбата за последньо сбогом. . .

— От тоя миг това село го имаш в кърпа вързано. . . Толкова възторг не съм видял — казваше Иванов, като обърсваше с бялата батиста по лицето си мокрите следи от чорбаджиевото лобзание.

Хрисантов нищо не отговори. Той нямаше още време да обсъжда резултата от посещението; той само си отдишаше свободно като човек, избягнал от едно изтезание. В главата му беше още бъркотия и смут; всичко това, което в кратко време видя, изпита, изчувствува, изстрада в това село, измъчаше мисълта му; то се въртеше и хвърчеше из главата му като един голям и хаотически облак, сплъстен от попукани селски ръце, които хващат неговите, от образа на лудия и от усмивките на псалта, и от миризмата на чесъна, и от кирливи икони, и от топка памук в едно ухо, и от паници, пълни с вино, и настръхнали мустаци, изкъпани в него, и безчет целувки, дадени и вземени днес. Цяла халюцинация!

Когато файтонът се поотдалечи и завиваше вече из една улица, Хрисантов се извърна: той видя при чорбаджийската вратня една тълпа селяни, че бяха наобиколили високата фигура на музикословесния, който широко махаше с ръце и им разправяше нещо — вероятно разхваляше и им препоръчваше Хрисантова.

Така приятно и сполучливо, и тържествено се свърши посещението на село Дермендере, което беше първият етап на тая знаменита избирателна обиколка.

Двамата приятели тръгнаха сега за ближното село

Марково, един час на раздалеч, дето грябваше да се срещнат със свирепия американец.

. . . . . .

. . . . . .

Хрисантов се завърна от избирателната обиколка твърде угнетен. Той никога не бе си представил грозотата на подобен подвиг, нито се бе почувствувал толкова унизен пред себе си, принуден, както беше, да изнасилва искрената си природа и душата си в упорната борба да влезе в хамама.

Той тури точка на по-нататъшната си обиколка и махна с ръка на всичко.

Пловдив, 1890

БЕЛИМЕЛЕЦЪТ

(ИЗ ЖИВОТА НА ЕДИН РАЗБОЙНИК)

Селото Бели Мел стои на една гола рътлина, един час нещо на север от Чипоровци, в бившето Берковско окръжие. Южната му част се просича от реката Огоста, която извира недалеко из Стара планина, именно из хълбоците на Братков връх. Както казахме, рътлината, на която стои Бели Мел, е гола; голи са и всичките пространства, които отиват от нея на север; пò е хубав изгледът към юг. Вълнистите поли и разклонения на Стара планина са покрити в по-голямата си част с гъсти зелени бранища или балталъци, както ги още наричат в Берковско; зелени долинки, прохладни усои, шумести гори, весели речки и поточета оживяват тоя планински край, богат с вина, малини и мрамор. . . Няма по-приятно нещо за туриста, за поета, за любителя на природата, особено на българската природа, отколкото да пътува на кон из чудните самотии на тоя лабиринт от хубости и благодат божия! Ту се намериш в някоя глуха гора, която ти оставя едвам един разкрач широка пътека и в която живеят хайдушки предания — защото тия диви краища са се славили със своите хайдуци в турско време, — ту се озовеш в една очарователна, живописна долина, прилична на аркадска идилия; ту газиш бистро поточе и пак се омъкваш в гъста гора, дето се принуждаваш да отпуснеш юздата на коня си и с две ръце да разтваряш надвисналите клони, за да пробиеш свободен изход за главата си; или се пък спреш да послушаш славеите, които оглашават гората и развеселяват глухите самотии; ту ти се лъсне пак шумящата Огоста и ти възхитен вървиш надлъж по лъкатушните ѝ брегове, додето над зелените върхове на горите ти се мерне, като някоя алпийска вила, усамотено манастирче, което приветливо поглежда към тебе и те кани да се отбиеш в гостоприемната му пазва и да вкусиш половина час от безбурния покой на оградата му. Това е Чипровският манастир «Св. Иван Рилски». Влизаш. Среща те почтеният старец-игумен и след първите поздравления бърза да те введе в черковката, дето да се прекръстиш и пуснеш на пангара приношението си; след това старецът с благоговейно усърдие ти посочва някои зографии на светии, които имат извадени очи, и ти казва, че страшният Пашаджик[1] е извършил това богохулство през Сръбско-турската война; извожда те после навън и те спира в една стаичка, нещо като параклисче. Там до стената са натрупани човешки глави (черепи), които страшно те гледат с големите дупки, дето някога са били очите. Това са мъченици, избити нам в каква си война на турци с австрийци през миналия или по-миналия век; тия глави са все на богобоязливи християни, но има няколко между тях, които принадлежат на разбойници българи, страшни делии-кръвници, паднали от турски куршум, които братята от манастира благочестиво вписали в лика на мъчениците за вяра. . . Вие мислите, че историческите възпоминания на светата обител са се изчерпали с това? Не, старецът ви извежда извън манастира, докарва ви на една малка, ниска полянка, в подножието на която пенливо тече Огоста; той ви казва, че на тая полянка Кекеров[2] е бил заложил топа си, за да пази теснината, която дава достъп до манастира на турската войска; топът обаче бил калпав или топчият невещ, та при първия и единствен гърмеж гранатата не отишла по-далеко от реката, сиреч паднала на няколко разкрача от устата на топа. . .

И тогава старецът с насълзени очи ти разправя какво последвало след оттеглянето на Кекерова с че-

[1] Един турски големец из Берковица, който на 1876 г. през Сръбската война поведе сган башибозуци, та опустоши Чипровския манастир.

[2] Българин, майор на румънска служба, минал в Сърбия през Сръбско-гурската война. Той, начело на една чета български доброволци, беше минал турската граница и проникнал дори до Чипровския манастир, но бил принуден да се оттегли тутакси с четата си при задаването сериозна турска сила.

тата му и ужасите, на които той е бил свидетел!. . . А ти слушаш стареца с ушите, а очите и душата ти се скитат възхитени по прекрасните картини около ти. . .

Разумява се, подобни разходки и посещения на тия диви кътове на планините в Западна България туристът би могъл да направи само подир Освобождението; защото преди тоя срок тия местности представляваха сериозна опасност за един слободен пътувач, който се отклонява от общите пътища, за да дири в уединените свежата поезия на неопитомената природа. Хайдушки дружини кръстосваха постоянно тия предели и нанасяха страх на търговеца и на гражданина, бил той даже българин, и въобще на всеки, който би се престрашил да мине оттук сам по работата си. Бързам да кажа, че тия разбойници не бяха турци — турците-разбойници стояха в градовете, под закрилата на стрехите си и на турската власт. А разбойниците, които търсеха покровителството на гъсталаците и балканските пущинаци, бяха българи. Може да се каже, че тоя кът на България е бил най-последното убежище на тия горски пилета.

Но да се повърнем в Бели Мел.

На 1862 г., в август, падна в ръцете на турските заптиета едно подобно горско пиле, един разбойник от четата на Минча войвода — Славчо белимелецът или както просто го викаха — «Белимелецът». Както го показва и името, той беше от Бели Мел. Преди да напусне селото и къщата си и да улови планината, Славчо бил мирен и работлив лозар и никой не можел да предвиди, че ще свърши с хайдутлук кроткият белимелец. Но съдбата си играе с хората. Еднаж, при едно скарване с някой свой роднина за едно късче бранище, той се сборичкал с него и, как — сам не знае — го ръгнал с ножчето си. . . Тогава той забягнал и се събрал с дружината на Минча войвода, която върлувала от няколко години тъдява. Много пакости, много обири и убийства лежали вече на душите на юнаците, без да може някой да ги закачи. Преди един месец те обрали пощата, която носела от Видин за София държавни пари от около сто хиляди гроша; трима души от заптиетата, що придружавали пощата, паднали. Но подир тая голяма сполука за

четата настанали тежки дни. Силни потери били пратени навсякъде. Вчера четата била загащена при Влашко село, трима души били убити, другите се разбягали, а двама паднали в плен — единът от тях бе Славчо. Другият, хванат тежко ранен, умрял под боя, чрез който успели да изтеглят из устата му показанието на мястото, дето била заровена хазната. Тя била закопана някъде при Бели Мел. . . Но разбойникът издъхнал, преди да узнаят по-точно мястото.

Селото настръхна от ужас, когато видя, че се подадоха десетина заптиета с насочени пушки в гърба на Славча, който вървеше отпреде им с вързани ръце отзад.

Това беше през последните дни на август месец. Горещ пот, размесен с кървави вади, течеше по дебелия врат и широкото почерняло лице на хванатия разбойник. Той беше един великан, каквито нерядко откърмя тоя край: жилестите му ръце, силно извити назад и десетина пъти увити с въжето, сочеха да притежават съкрушителната сила на Самсоновата десница. Би казал човек, че отвързани внезапно, те с един размах би повалили на земята вардачите му. . . И наистина узна се още тогава, че Славчо два пъти скъсвал въжето из пътя, доде го карали, обаче безуспешно. Кървавите рани, що носеше на врата си, бяха му дадени с тъпото на ятаганите подир всяко опитване за изтръгване лактите си от връзките и шията си от бесилото. Сега, убеден, че са напразни всякакви усилия, той се бе покорил на съдбата си и послушно вървеше пред заптиетата, но без да прошушне една дума, нито да се помоли да го пощадят от свирепите удари, които без нужда и без причина вече продължаваха да му нанасят турците.

Най-зверовит от тях беше Ахмед ага, онбашият. Когато влязоха в селото, той извика:

— Ето гнездото на вълка, ще го разсипем до основание, за да не се увълчват вече други такива мръсни гадове.

Истина, тая закана на Ахмед ага нямаше да се осъществи буквално, но тя означаваше боеве, грабеж, изнасилвания, олелия в селото, както ставаше обикновено в такива случаи.

Улиците бяха запустели.

Когато минаваха край едно плетище, из вратника изскокна разбрадена жена и завика раздирателно:

— Славчо, Славчо!

Славчо се извърна към невястата (тя беше негова-та), погледна я апатично и пак свали очи надолу.

Жена му продължаваше да вика и да вайка зад него.

— Славчо! Славчо!

Тогава той се извърна и ѝ каза строго:

— Мълчи, Вълкано!

Вълкана го последва; тя приличаше на луда.

Едно заптие се наведе, събра камъни и захвърля въз нея, както въз куче, с попръжни.

Тогава тя се скри в двора си, като пищеше отчаяно.

До вечерта заптиетата, под командата на Ахмед ага, под предлог да дирят скрити разбойници из къщята и да изпитват домашните, направиха кански да пропищи селото. . . Ние избягваме да разкажем жестоките и възмутителни подвизи на заптиетата. Славчо беше белимелец, това съвпадение даде кураж и право на пленителите му да наситят до воля зверската си мъстителност, алчност и животински похоти в нещастното българско село. . .

Понеже беше късно вече и уморени от работа, Ахмед ага реши тук да пренощуват, нежели в друго село, помалко сигурно. Утре рано щяха да тръгнат, за да гонят Берковица. Къщата на чорбаджи Недя биде избрана да даде гостоприемство на турците и тъмница на пленника. Тя беше едничката в селото висока, с двор, ограден с каменни зидове, и стаите ѝ се затваряха със здрави врата, които се заключваха с още по-здрави катанци. Прибавете при това, че чорбаджи Недю беше още твърде предан на турците и християнски кръвопиец, каквито се въдеха само по онова време.

Ахмед ага със заптиетата се настаниха в една от стаите, в най-широката, на която прозорците можеха да служат за мазгали. Славча запряха долу в зимника, като удвоиха връзките му и заключиха добре отвън вратата. Един остана да бди на стълбите.

Нощта беше ясна, но безлунна. Когато повечето захъркаха, Ахмед ага стана, забучи си двата пищова и

ятагана, взе фенерче и излезе. Той мина през одърчето, дето се разгаряше един мангал, слезе из стълбите и срита там заптието, полузадрямало вече, отвори вратата на зимника и влезе при пленника. И заптиетата, що бяха горе, и другото, що бе на стълбите, знаеха, че Ахмед ага отива да прави изпит на тоя час на разбойника, както имаше обикновение. Ахмед ага беше специалист по следствената част: жестокостта му се равняваше с изобретателността на мъченията и изтезанията, с които измъкваше признания из устата на разбойници българи. Тоя път той не вика никой помощник, очевидно, той си имаше причините за това.

Славчо, опрян до стената, бе клюмнал главата си надолу, тя висеше като претрошена, защото не можеше да я подпира с ръцете си, които стояха вързани отзад на кръста му, нито можеше да клекне, защото друго въже го пристягаше през гърдите за стълпа.

Той трепна, откри очи и погледна учудено най-напред, после апатично. Вероятно той разбра защо иде свирепият турчин тука, но остана спокоен и пак впери към земята неподвижен поглед.

Само по челото му веднага изби пот. Ахмед ага, с ятаган в ръка, приближи Славча и му извика:

— Чуй, гявур!

Славчо вдигна глава и се изправи добре на вкочанясалите си премалели крака. Неговият гигантски ръст надминаваше с три педи главата на дребния Ахмед ага. Неговата удряше потона. Той наумяваше един яко вързан голям звяр, който и така внушава страх с грамадността си. Но Ахмед ага знаеше, че няма от какво да се бои. Очите му светеха зловещо на свещта и се впиваха в Славча, който гледаше безучастно надолу.

— Сега да говориш истината! — каза Ахмед ага.

Славчо само го погледна и пак свали очи надолу.

— Ти мълчиш, краставо куче? — извика турчинът сърдито. — Мангалът се разгаря.

Тия зловещи думи «мангалът се разгаря» бяха в състояние да направят да замръзне от ужас и най-желязната душа. Славчо, като разбойник, от всички по-добре знаеше за кои хора турят да се разгаря мангал. Потът се лееше по бузите му, но той мълчеше.

— Слушай! — заповяда му Ахмед ага.

Славчо впери очи в него.

— Кажи дека е видинската хазна?

— Не зная.

— Аз тозчас ще те направя да знаеш. . . — каза Ахмед ага, като го перна с тъпата страна на ятагана си по вързаната дясна ръка. Ударът беше тъй силен, щото се чу ясният сух отзив на костта на лакътя. Славчо примижа болезнено.

Ахмед ага повтори няколко пъти питанията и заплашванията си, но безуспешно. Разбойникът пазеше упорито мълчание върху мястото, дето бяха закопали парите. Това докара турчина до побесняване. Той желаеше да узнае без свидетели де е заветното място, което навярно не е далеко оттука.

Но понеже Славчо не обаждаше, той беше принуден да прибегне към мъките, както обикновено, и тогава трябваше да вика и помощници, които щяха да присъствуват при неминуемата изповед на Славча. Той се запени от ярост.

— Казвай!

— Не знам.

Няколко минути Ахмед ага се умълча, като че мислеше с кое мъчение да захване.

Изведнаж погледът на Славча се оживи и светна. Лицето му, замъртвяло и безучастно-спокойно досега към всичко, което се касаеше до съдбата му, придоби енергично изражение; завчас някаква внезапна и съдбоносна решителност обзе душата на вързания и той смело и право устреми погледа си отвисоко към турчина. Турчинът забеляза с удоволствие това излизане из безответната апатия; той разбра, че под влиянието на страха от мъките Славчо се е решил да говори.

И не се излъга.

Славчо каза:

— Знам де са закопани парите.

— Дека са?

И Ахмед ага впери в Славча пламтящи от любопитство и от ненаситна алчност очи.

— Парите ги закопахме тъдява, близко. . .

— Тук, при Бели Мел?

— При Бели Мел.

— Това каза и онова псе, дето пукна снощи. Ти разкажи по-тънко де са.

Славчо не отговори.

— Казвай де!

— Какво?

— Останалото: помни, че ако лъжеш, меса ще капят — каза Ахмед ага.

Славчо не отговори.

— Защо млъкна?

— Как да ти разправя, като не знаеш мястото? Това не може да се разправи с думи.

— Как се вика мястото?

— Синия бряг.

— Къде е той? Не знам аз тоя син бряг. . .

— При реката, над един камък. . .

Ахмед ага се позамисли. Лицето му изразяваше силно вълнение. Очевидно надеждата да тури настрана половината от парите тревожеше и зашеметяваше сега ума му. Но как да стори? Той сам никога не би нашъл Синия бряг и камъка там на основание само на тъмните насочвания на разбойника. . . А той нито допущаше мисълта да накара самаго него да го поведе към Синия бряг сега, посред нощ. . . А утре — това можеше да стане безопасно, но каква полза за него, за Ахмед ага? Заедно с тия размишления и нетърпението му да стане по-скоро пръв владетел на тайната растеше у турчина. Ето един-единчък случай да се обогати, да види покой на стари години, и проклето обстоятелство!. . . Той се боеше, че нощта, скъпоценните часове на нощта ще преминат, без да успее да свърши нещо!

Види се, Славчо разбра съкрушенията на турчина, та му каза:

— Остави мене да ти покажа!

Турчинът го изгледа сепнато, па се изсмя презрително.

— Ах, ти, керата гявур, много си хитър бил!

Славчо се умълча.

— Та ти ме мислиш толкова глупав, щото да пусна вълка в гората? Старо пиле е Ахмед ага.

Истина, че старо пиле беше Ахмед ага, но Ахмед ага не можеше да намери средство да се докопа тая нощ до имането без личното съдействие на разбойника. Той

стоеше смаян и яростта му изново заблещя в очите, които засвяткаха застрашително въз разбойника.

— Жена ми само може да ти покаже — каза изведнаж Славчо, като че ненадейно му хрумна това в главата.

— Жена ти? Тя знае?

— Не.

— А защо казваш, че може?

— Аз ще ѝ разправя и тя тогава ще иде с тебе да ти покаже.

— Ама тая нощ!

— Тая нощ. Повикайте я. . .

Ахмед ага помисли, па погледна подозрително.

— Защо твоята жена?. . . Не можеш ли разправи на мъж, на някой друг селянин, когото аз ти доведа?

— Не ща.

— Защо не щеш?

— Вие утре ще ме откарате за София, дето ще ме обесят. Аз искам да видя жена си за последен път.

— А ако не ща да викам нея?

— Няма нищо да обадя другиму.

— А мангалът знаеш ли, че е готов?

— Прави каквото щеш.

Навън изпяха втори петли.

— Пък си бил хитър гявурджик — каза притворено благосклонно Ахмед ага; — добре, бива.

Той излезе, сбута заптието на стълбите, което хъркаше, и му каза:

— Иди доведи тука Славчовата булка; кажи ѝ, че Славчо иска да я види.

— Ами ако не ще по това време? — попита заптието.

— Хвани я за косата и насила я доведи, кюлхане! — скара му се началникът.

Заптието си наметна ментана и излезе из дворската вратня. При тоя шум махленските кучета лавнаха; но всичко останало потъваше в дълбоко мълчание.

След четвърт час две сенки влязоха в Недювия двор и голямата нова вратня се хлопна и заключи зад тях. Това беше заптието и Славчовица. То я поведе тихо по стълбите към зимника и се обади на вратата му. Тя се

отвори тогава и заптието пусна Славчовица вътре, а само остана навън на поста си.

Славчо впи жадни, радостни погледи към жена си.

— Добре дошла, Вълкано — каза той тихо.

— Славчо, Славчо, и това ли дочаках, да те видя така? Божичке, какво имало да ми дойде на главата! — задума тя с разплакан глас, като си търкаше ръцете от скръб и отчаяние.

— Не грижи се, Вълкано, няма нищо.

— Ами защо си ме викал? — попита тя насълзена.

— Да те видя, невясто, кой знае ще ли се видим вече. . .

— Мъжо, мъжо! — завайка Вълкана.

— Владко какво прави?

— Здрав е Владко. . .

— Ами ти как се поминуваш?

— Пусти Славчо! Какво се вдаде да те хванат тъй. . . Кой сега да ти мисли мъките от тия поразеници — бъбреше Вълкана, без да обръща внимание на турчина.

Турчинът разбираше български и улавяше всяка дума от тоя интимен разговор на двамата съпрузи.

Той се скара и се приближи до тях:

— Е, какво се забъбрахте? Славчо, думай сега какво ще думаш на булката си, зере време няма кой да губи с вашите вай, вай. . .

— Вълкано, ела насам — пробъбра Славчо с очи засветлели.

Вълкана пристъпи близо до него, като го гледаше жално в очите.

Той впери своите в нейните и хвана да ѝ шушне нещо.

Турчинът се пак разсърди.

— Гявур, скришно няма да приказвате. . . Де, приказвайте и аз да чуя!

И Ахмед ага се приближи и се изправи до двамата.

— Невясто — подзе Славчо тихо, но с разтреперан малко глас, — ти знаеш Синия бряг къде е. . .

— Знам, Славчо.

— Харно — забележи самодоволно Ахмед ага.

— При Синия бряг, от горня страна има големи камъни. . . Ти ги знаеш, дето играехме, когато бяхме малки?

— Знам ги, Славчо, камъните. . . — каза Вълкана доста позачудена от тия въпроси, които нямаха нищо общо със страшното положение.

— Ти ги знаеш хубаво тия камъняци, нали?

— Знам ги, Славчо.

— Добре, добре — продума пак Ахмед ага.

Изведнаж турчинът отхвръкна два разкрача назад и се гътна, та падна възнак. Главата му се блъсна с тила в земята. Подир тоя внезапен шум, който произведе падането на това тяло, настана тишина. Турчинът се не помръдна. Кръв заля главата му и накваси пръстта. Една тънка струйка кръв шурна и из устата му.

Вълкана остана като вкаменяла.

Славчо цял трепереше и очите му с безумен поглед стреляха жертвата. Защото разбойникът беше възчакал и извардил Ахмед ага да се приближи до него и беше го ритнал с гигантския си крак в корема. Той беше събрал в тоя удар всичката мощ и пъргавина на своите железни мускули, всичката буйност на един раздразнен звяр, килежа на всичкото си озлобение, мъстителност и отчаяние. Той беше пресметнал силата на блъсъка си така, щото подир него турчинът да не може да кръкне. От решителния резултат на тоя удар зависеше живота му, спасението му. И турчинът не кръкна.

— Вълкано, вземи му ножа и разсечи въжата — поръча Славчо на жена си.

Тогава невястата се свести и влезе в ролята си. Тя разсече въжето, което пристягаше мъжа ѝ за стълпа.

— Чакай сега и другото — каза тя, като захвана да срязва и връзката, що скопчваше Славчовите ръце отзад.

— Не трябва — рече той и в същия миг, под силата на нечовешкия му напор, въжето пропука и се разкъса.

Един път от всякакви окови свободен, Славчо се хвърли въз трупа, измъкна двата му пищова и ги увря в пояса си, грабна ножа из разтреперените ръце на Вълкана, та го заби в гърдите на турчина и отвори вратата.

— Чакай аз да мина пръв.

И той изскокна на стълбите, за да отвори път. За щастие, заптието дремеше, завито с ямурлука си. Като чу бързи стъпки около себе си, то се подигна и извика:

— Ти ли си, Ахмед ага?

Тогава Славчо се извърна от най-горното стъпало, на което се намираше, и цапна с ятагана заптието по главата и го приспа там.

Вратнята беше заключена. Тъмнината беше доста гъста. Славчо се спря в нерешителност. Но след мигновено озъртане той поведе жена си към обора, покачи се на наклонната му стряха, подаде ръка на жена си, па се издигна и тя при него и се хвърлиха на улицата.

В същия миг ударено заптие на стълбите, било че издаде вик, било че се сгромоляса надолу из тях, произведе някакъв шум, та се разбудиха дворските псета. Когато умните животни подушиха кръв, те залаяха и завиха страшно и след малко цялото село гърмеше от зловещи кучешки лаеве, а чорбаджи Недювият двор — и от виковете и глъчките на заптиетата.

Нощта вече преваляше, когато двамата бежанци се найдоха́ къде Влашко село, в самите поли на Стара планина. Славчо не остави жена си в Бели Мел, защото добре знаеше, че вместо него тя щеше да пострада от мъстителността на турците. Тя по никой начин не би могла да ги увери, че е невинна в убиването на Ахмед ага — и умът на едно дете щеше да разбере, че не друг, а тя го е убила, за да освободи мъжа си от връзките. Те даже и не бяха разсъждавали за това. . . Те и двамата бяха хукнали да бягат заедно, тласкани от същото чувство, и нито бяха помислили за последствията, които влачеше Вълканиното бягане. Само когато призори поседнаха на една висока, заградена от изток с букове полянка на хълбока на планината, те се сетиха за онова, което бяха забравили да мислят: Вълкана спомни за детето си и за къщата. Тя всичко сега напущаше на произвола на съдбата! Тя нямаше свои в Бели Мел, за да може да се надява, че ще приберат Владка и ще запазят къщата ѝ. Подир избягнатата опасност тя силно се смути от тая нова и съкрушителна грижа.

— Ами Владко, ами къщата? — извика тя болезнено и неволно.

— Дявол да ти вземе къщата! — избъбра Славчо, като си завързваше добре навоя.

— Славчо, ти не си гледал стока, та не ти е мило — забеляза му Вълкана. . . — Хайдутин дом гледа ли?

— Мен ми е мило само за Владка. . . Дявол ти взел къщата.

И Славчо се навъси, па надзърна внимателно през буките, като че искаше да види нещо.

Вълкана се обади:

— Та аз за Владка ти казах, човече. . . Кой сега ще погледне клетото?. . . Ония ще го утрепат. . . Ами какво да се прави сега, Славчо?

— Какво ще правим?. . . Ще вървим!

— Ще вървим, ще вървим, боже. . . Ами Владко? — изпъшка Вълкана, но се пресече, като видя строгия поглед на Славча.

Види се, Славчо имаше причина да е строг, или пък някакво лошо предчувствие го правеше да се безпокои.

Утринта наближаваше. Зазоряваше се на изток. Утринният вятър излезе и залюшка тихо клоните на буките. Далечни шумове на пробуждащата се природа се разнесоха чак дотука, животът даваше да се чувствуват първите му трептения. . . Петлите от Влашко село се чуха — тяхното дрезгаво кукуригане първо размъти рязко съня на заспалия въздух. Няколко клончета над главите на бежанците зашумолиха; птичка някаква прехвръкна между тях и пак се закрепи в листата, за да възчака първите блясъци на зората. Славчо и Вълкана се умълчаха няколко време. Тежки мисли се въртяха из умовете им. . . Пълна неизвестност ги заобикаляше. Денят ги заварваше в тая планина, голи, гладни, беззащитни, гонени. . . Вълкана страшно пъшкаше. Владко пълнеше душата ѝ, сълзи очите ѝ. Мъчителна, невъзможна ѝ беше тая раздяла с мило чедо, но тя не смееше да се оплаква пак на Славча, и неговото чело беше помрачено, навярно и него същите мисли, а може би и по-тежки, обладаваха. Дали той няма още страх от турци, та тъй е нащрек? Тя го попита:

— Славчо, ами какво се ослушваш и назърташ?

Наистина Славчо все се ослушваше, безпокойното изражение на лицето му се не махваше; напротив, то нарастваше заедно с наближаването на деня. Неговото хайдушко ухо, по дълговременна привичка, беше

до голяма тънкост изострено и най-малкият шум в околността достигаше до него; най-дребното шумолене или друг непонятен и неопределен звук чувствителното му тъпанче тозчас разпознаваше и разбираше отде и от що иде. . . Навярно Славчо бе схванал подобен някой звук и обезпокоителен.

Той махна с ръка на жена си да мълчи, па стана на крака и пак се завслушва.

— Дърветата шушнат от вятъра — забеляза жена му, за да успокои него и себе си, защото тя действително само тоя шум чуваше или ѝ се струваше, че чува.

— Не, стъпки са — пошушна Славчо.

— Стъпки? Какви стъпки?

И Вълкана също стана и взе да се ослушва. . . Едно ново лъхване на вятъра, който дойде отсреща, донесе почувствителни разните шумове от въздуха и долините.

— Истина, сякаш вървят.

— И повече души. . . — допълни Славчо.

— Кой ли е сега, Славчо? — попита тревожно Вълкана.

— За нас идат. . . заптиетата са — отговори Славчо полека.

Летните утрини, както е известно, бърже, почти бежешком дохождат. В няколко минути вътре бежанците видяха изведнаж, че съвсем развиделяло и околните дървета пропущаха вече през черните си клонове ярки проблески от светлината на деня. . . Всички предмети наоколо ясно се видеха. . . Тая внезапна виделина направи положението на бежанците твърде опасно, почти безизходно.

Шумът от стъпките приближаваше все по-забележителен и застрашителен.

Но гласове се не чуваха. Види се, ония, които вървяха така, вървяха дебнешката и не гълчаха, за да могат повече да слушат.

По онова време достъпът на турските заптиета в тоя заглъхнал планински край на България не беше винаги освободен от опасности за тях; духът на свободата и независимостта още тлееше, заедно с дивотата на нравите у тукашните селяни. Появлението на турската власт вдигаше тревога в селата и туряше нея сама в безпокойствие и даже в премеждие. Имаше такива

горски гнезда, които даже никога не виждаха заптие в непристъпната си пазва, и подчинеността им на негово величество султана беше само фиктивна: те не плащаха даждие, защото никой не смееше да иде да го поиска. Тия диви и усойни кътове бяха нещо като страната на албанските мирдити. Заптиетата — защото Славчо право угади: идеха заптиетата по дирята му, — заптиетата, прочее, правеха рядък риск, като се впущаха в тоя хайдушки край да гонят един разбойник; почвата не беше тяхна и те не знаеха нито местността, нито можеха на верни сведения да разчитат, нито на какво-годе съдействие от страна на селяните. Но двойното убийство, сторено тая нощ над другарите им, убийство, извършено така дръзко и неожидано, беше ги разярило до полуда и като оставиха настрана всеки страх и други съображения, спуснаха се да гонят убиеца или убийците. Може би това престрашаване да имаше и друг още мотив: страхът от отговорност пред началството за бездействие подир такова умъртвяване на двама мюсюлмани.

Но истинното в тая минута беше това, че Славчо и жена му бяха в голяма опасност; гибелта беше почти неминуема; букакът, както казахме, свършваше се дотук, а оттук нагоре, дори до гърба на балкана, се захващаше пространна и открита голина, която само с криле би се прелетяла, преди да се подадат турците из букака. Славчо не можеше, прочее, нито да мисли за бягане нанапред; да опита да се мушне в стръмния букак с жена си и да се изгуби между дънерите на буковете, беше също безразсъдно: така той сам влизаше в една примка, от която нямаше надежда да се измъкне читав.

Славчо имаше само няколко минути още, за да вземе какво-годе решение. Призракът на ново пленение, на побоите, на оковите, на мъките и на страшното бесило се изпречи кървав и отвратително-страшен като главата на медуза пред очите му. При тая страшна мисъл необикновена ярост — то вече не беше решителност— наостри космите на главата му и очите му добиха изражението на един пощръклял бик, който троши стени с челото си. Сякаш че исполинският ръст на разбойника още повече нарасте и жилестите му ръце конвулсивно паднаха на дръжката на ятагана, който стърчеше на

пояса му. . . Види се, че той реши с гол нож да пресрещне гонителите, за да направи салхана с тях. Това отчаяно решение мигновено обаче се замени с друго, защото той не изтегли ножа си, а се затече до един бук, с неимоверна чевръстина се покатери по дебелото му гладко стъбло и след една минута се озова в листната му зелена шубъра.

Когато Славчо се затичаше към бука, и Вълкана припна към същата посока. Тя се спря при дънера.

В това също време заптиетата продължаваха опипом и мълчаливо да идат към края на гората, отдето се захващаше пашата. Когато Славчо се озова на един от долните клони на бука, те бяха тъкмо под него. Бяха шест души и един селянин. Славчо позна мухтаря.

Славчо се настани зад един клон, който го защищаваше, и изпразни двата пищова въз заптиетата.

Един заглушителен гръм, последван от проточени екове, изпълни планинските самотии.

Когато димът се поразся, Славчо назърна долу. Едно заптие беше паднало и се гърчеше в предсмъртна агония. Мястото около падналия беше опустяло. Славчо видя през шумата на бука другарите му, които бягаха назад, като се провираха между дънерите и дираха подслон срещу куршумите на невидими врагове.

Минаха се няколко месеца от това време.

Тройното убийство на Белимелеца, след като направи голям шум и даде повод на турската власт да извърже и закара в София почти половината от мъжете на Бели Мел, посочвани от чорбаджи Недя като съучастници и едва ли не като прями виновници на злото, най-после хвана да се позабравя и впечатлението от него да застива. Селото попатаса. За Славча най-напред нищо не се чу. Предполагаха, че той е минал в Сърбия с жена си. Но после хванаха да се носят мътни слухове, че той пак обикаля тъдява горите с някаква нова чета, в която участвува и Вълкана. Наистина този слух донейде си беше за вярване, ако се съди по това, че ненадейно из Бели Мел се изгубиха двоица селяни, когато турците бяха поискали и тях да откарат в София, и до ден днешен не бяха се завърнали, нито пък обадили

дё са. . . Владка го прибраха едни далечни сродници на Вълкана, но къщата ѝ нема кой да заварди; тя полекалека биде изпообрана, останала без господари, затвори се, запустя. Тая пролет слухът за Славча с още по-голяма упоритост се разнесе. Видели го даже някои, че слизал по урвите в село Помеждин, в което му било тайното гнездо; три пушки бяха изпразнени преди една неделя срещу един краасъ, като минавал край Лясковското бранище, и всички вярваха, че тия пушки са хвърлени от Славчовата дружина. Името на Славча пак хвана да прониква в селото, в къщята и в разговорите и образът му да оживява в душите на белимелци. При тайната радост, която чувствуваха, че техният юнак е жив и здрав и че отмъщава на народните врагове усетиха неволен страх, като си премисляха, че един нов бабаитлък на Славча можеше да хвърли в нови страдания Бели Мел.

— Той си е вземал дърмите в планината — каза чорбаджи Недю, — ама скоро и неговата кожа ще бъде одрана! Няма ли кой да му каже на тоя бербантин да се поразява оттука, та да ни остави на мира?

След няколко дена една вечер Найден овчарят слезе от планината и донесе на Недя чорбаджи един куршум с кръст изрязан по него и му каза:

— Чичо Недьо, много ти здраве от Славча и за да повярваш, че от него ида, даде ми тоя аманет да ти го донеса.

Недю го погледна слисан, без да поеме куршума.

— Е, какво иска? Що ми праща тоя куршум? — попита чорбаджият.

— Ето защо: каза ми да пратиш още зарана за дружината му двайсет чифта опинци, половина ока барут и една ока тютюн. А на Илинден да приготвиш софра, че ще ти дойде на гости, за да го гостиш. . .

Недю чорбаджи изгледа настръхнал Найдена.

— Та ти за такива работи ли идеш от оня хайдутин?

— Чорбаджи, вина нямам аз. Ти знаеш, кърски хора сме; ако не послушаме — всичко наше е в ръцете им. Каквото ми каза, това ти обаждам. А там ти знаеш.

— А тоя куршум защо праща?

Найден се смълча.

— Какво иска с тоя куршум да каже?

— Чорбаджи, не зная. . .

— Ще ме утрепе ли?

— Не зная, чорбаджи. . .

— И кръст още турил тука! — каза Недю, като се вторачи в куршума, който бе взел.

— Така, кръст има — потвърди Найден.

— Защо е?

— Той целува тоя кръст божи; санким закле се в него, че ако не извършиш, дето ти поръчва. . .

В очите на Недя сега светна някакъв огън.

— Харно, занеси му отговора ми.

Недю захвърли куршума в Огоста, тури небрежно ръце в джебовете си, па каза на Найдена:

— Найдене, много здраве да носиш на хайдут Славча.

— Сполай, чорбаджи.

— Носи му много здраве — продължи Недю — и му кажи, че цървули и барут дома нямам, та ще ида на Берковица да му ги купя, и тютюн — бохча тютюн.

И Недювото лице побледня.

— Ами аз да чакам ли?

— Ти си иди, а барутът и цървулите, кажи му, че няма да му ги пращам, ами ще му ги предам тука на Илинден, кога ми дойде да го гостя. . . Аз ще му приготвя хубава трапеза, дето не е ял през целия си живот.

Лицето на чорбаджи Недя от бледно стана зелено.

Но овчарят слушаше само кротките думи на Недя, без да схваща по това грозно изменение на лицето му истинската им смисъл.

— Сполай ти, чорбаджи, хай прощавай — каза Найден, па нарами си торбата на тоягата и тръгна да си върви.

Бедният овчар, види се, положително не разбра заплашването, което се криеше в Недювите думи.

Това разсърди чорбаджи Недя.

Тоя желаеше, щото Найден да го разбере и да предаде Славчу истинския му отговор.

Той го повика.

— Бре, говедо, ти ме не разбираш! — каза му раздразнено Недю.

Найден не проумяваше.

— Кажи на оня кръвник-катилин, нека заповяда на

Илинден у дома, аз ще нагостя не само него и другарите му, ами и всичките гарвани и орли, дето хвъркат тъдява — с месата му. . . А главата му ще забуча хей там на плета си да плаши фтичките.

Найден овчарят го изгледа уплашено:

— Не правиш добре, чорбаджи. . . Славчо лошо може да ти направи.

— Да не си и ти негов ятак, магаре! — извика Недю.

— Пази боже!

— Хай пилей се!

Недю постепенно дохождаше в по-голям гняв.

— Прощавай, чорбаджи. .

И Найден се запъти и се изгуби из тъмнината на улицата.

Найден мина из две улици, възви из третя и почука на един вратник.

Тъмнината беше гъста навсякъде, а улицата пуста.

Две овчарски кучета излаяха на двора и се хвърлиха върху вратнята, в която забиха ноктите си.

Но тозчас утихнаха. Инстинктът им позна, че на вратнята чука не чужд човек.

И действително Найден беше пред своята вратня и псетата бяха негови.

Едно момиченце отвори.

Найден се запъти към една стая, през книжния прозорец на която светеше светило, и влезна.

Вътре не беше пусто.

Имаше четворица мъже-селяни, всеки седеше с облегната на рамо пушка.

Един от тия хора се познаваше, че има исполински ръст и атлетическо телосложение. Широките му плоски рамена даваха мярката на мощно развити гърди. Почернялото му и изпечено лице свидетелствуваше, че той е имал много работа с пековете, с ветровете, със зимните студове и с природните стихии. Очите му светеха ярко, но спокойно, под извитите тънки вежди, които съвсем не хармонираха с грубата и силно дебелашка осанка на лицето му и снагата му.

Другите трима нямаха силната снага на този, но като него бяха с лица, калени от свободния въздух,

с погледи блестящи, само по-живи. Единът от тях само рязко се отличаваше от всичките други по отсъствието на мустаци. Той беше съвършено кьосе.

Чудно, това кьосе беше оставило настрана пушката и вместо нея прегръщаше едно дете. Той така повече приличаше на майка, отколкото на разбойник.

Защото, както и читателят се досеща вече, ние имаме пред себе си част от Славчовата дружина, в която влизаше и Вълкана. Исполинът беше сам Славчо, останалите двама бяха белимелци.

С Найдена, който беше потаен другар на юнаците, дружината се увеличи на пет души.

Всичките опряха в него очи.

— Е, какво, Найдене? — попита Славчо.

— Не ще.

— Не ще ли?

— Дявол проклет! — каза Найден, като захвърли торбата си в ъгъла.

— Ти разкажи потънко — каза войводата.

Найден разказа всичкия разговор, който имà с Недя.

— Та той се заканва да ми набучва главата на плетището си? — попита Славчо със светнал от гняв поглед.

Найден потвърди.

— Дека е той сега?

— Остана у дома си.

— Вълкано, остави Владка, ставайте всички! — заповяда Славчо.

Види се, че всички бяха съгласни с решението, което угаждаха, че взема внезапно Славчо, и бяха още по-отрано готови да последват войводата, дето ги поведе.

Вълкана остави детето си настрана.

Владко забъбла безпокоен и с разплакан вид:

— Мамо, мамо!

— Стой тука, чедо, мама сега ще се върне, ще идем на гости у един чорбаджия — каза му Вълкана, като премяташе въз шаяченото си кебенце пушката.

Но понеже Владко продължаваше да хленчи умолително за майка си, тя се наведе пак, та го целуна няколко пъти по главата, па излезе навън, на двора, дето я чакаха вече другарите.

Тук се посъвещаваха малко.

— Ние ще се прехвърлим откъм Стаменови, Найдене? — обърна се Славчо към овчаря, също взел пушката си.

— Откъм Стаменови през зида по крушата ще се спуснем у Недювия двор.

— Ти ще минеш най-напред.

— Аз ще мина най-напред; кучетата ме познават, да ги прикоткам. . .

— Жена му и децата му няма да закачаме.

— Само Недя.

— Какво ще го правим?

— Да го претупаме ли?

— Не, не е добре.

— Какво ще го направим?

— Вие оставете на мене Недя чорбаджи — каза авторитетно Славчо.

Подир малко шушнене още в тъмнината дружината излезе.

Най-напред вървеше Славчо и успоредно с него Вълкана. Останалите троица идеха отзад.

Звездите блещукаха тихо на спящето небе. Природата почиваше цяла вече. Тъмните клонове на орехите и другите дървета с вида на мълчаливи таинствени чудовища дигаха тъмните си фигури наоколо.

На улицата беше се възцарила още по-пълна пустота.

Само стъпките на петима души се чуваха.

След десетина минути дружината се спря пред оградата на Недя. Найден тури крак на рамото на едного от другарите си и ловко се прехвърли у Недюви.

Сутринта селото беше твърде развълнувано.

Мълвата се бе пръснала, че разбойници отвели Недя чорбаджи в гората, отвели го из къщата му тъй, както спал!

Никой не се съмняваше, че това е работа на Славча.

Селяните искрено, в сърцето си, зарадваха се, че Славчо ги отърва от селския изедник.

Но какво ще стане сега? Няма ли пак да налетят заптиетата, да изпитват, да връзват и да съсипват света?

И на всеки час смущението и страхът в Бели Мел се уголемяваха.

Те още повече пораснаха, когато напълно се убедиха селяните, че не друг, а сам Славчо, същият Славчо е бил тая нощ тук с дружината си.

Намериха накрай селото до брега на Огоста един от големите камъни там отхлупен, под него дълбока дупка изровена, а по изкопаната пръст разсипани бели меджидиета и няколко лири.

Значи, тук е била закопана видинската хазна и тя тая нощ едвам е била изровена от Славча!

В Недювата къща беше раздирателен плач от домашните му.

Но само там беше плач.

Всякъде другаде из селото усещаха жива радост за изчезването на Недя.

— Нали падна той в ръцете на Славча, няма да излезе жив от тях — казваха си селяните.

— Най-после, тъй и трябваше, падаше му се.

— Господ да дава сила на такива юнаци като Славча, което попипнат, попипнато бива, майстор синчага!

Други казваха:

— Наистина Недю е по̀ звяр и от турчин и по-добре него да премахне Славчо, отколкото десет турци. . .

Такива и подобни на тях жестоки излияния на злорадство предизвикваше голямото нещастие на Недя чорбаджи.

Доста време се измина и никой не знаеше какво е станал Недю.

Обади се от селския мухтар на правителството в Берковица за изчезването на Недю; дохождаха пак заптиета, изпитваха, търсиха и в село, и в околностите, но никаква следа от загубения Недя не намериха.

Най-после властта махна с ръка и заряза преследването.

— За един крастав гявурин не си струва труда — казаха те.

На Петковден ставаше хоро в Бели Мел.

Хорото — пъстра верига от моми и невести, от ергени и юнаци, еднакво накичени и пременени — люшкаше се на голямото равнище пред Недювата къща.

Две гайди ручаха и веселостта на младото белимелско поколение нямаше граница.

Освен играещите, големи купове селяни се трупаха отвън и отвътре хорото, за да гледат на зачервенелите от игра и щастие напети девойки.

А слънцето весело грееше от синьото небе и сипеше въз природата, като по пролет, благодатни и животворящи лъчи и правеше всичко, що можеше да ги чувствува, вижда и поима, да трепти от жизнерадостни вълнения. Високите върхове на Стара планина величаво открояваха своя рязък профил в хоризонта, ту тънещи в синия лазур, ту завенчани от сребристопамучни облаци. Пожълтелите вече поляни на хълбоците и гърба на планините почиваха страстно, голи, свободни под сладостното сияние на това чудно есенно слънце. Понасам дигаха се по-ниско силуетите на гористите бърда и висове, които се трупаха в подножието на Балкана с тъмнозеления шар на габрака си, ярко позлатяван от слънчевите лъчи. Те бяха покрити с една таинствена ефирно-прозрачна мъгла, която им даваше вълшебността на една туманна картина. На север от селото голите ридове и пусти възвишения мълчаливо, може се каза, — тъжовно, гледаха насам, неосенени ни от една шумяща горица; сякаш че те имаха вида на обезнаследени някакви същества, които гледаха със завист на разкошните дрехи, с които са покрити другите. Никакво трептене от живот по тях. Някакво мършаво стадо овце незабележно пъпли по тях: това стадо прилича повече на камънаци.

А голямото хоро пред чорбаджи Недювата къща все по-живо и по-пияновесело се люшка. Гайдата замлъкнала вече и хорото скача по ритъма на песента. Песента я пеят всичките моми из един път и с увлечение, защото тя е нова и всеки разбира нейното значение. И за всекиго има интерес тя. Да, песента е нова. Ето я:

Рано ранила Вълкана, леле,
на личен ден, на Гергьовден:
размела й равни дворове,
към планината гледаше,
а че високо думаше:
— Де се й чуло, видяло

мома войвода да бъде
над седемдесе юнака,
над седемдесе и седем. —
Повела й Вълка юнаци
да шета гора зелена,
под тая бука зелена,
при тая вода студена.
Вълкана дума на Славча:
— Бре Славко, верен байрактар,
нещичко ще те попитам,
правичко да ми обадиш:
що ми се сърдят юнаци,
сърдят се, та ми не думат? —
Славчо Вълкани думаше:
— Вълкано, мари невясто,
като ме питаш, да кажа,
да кажа, да те не лъжа —
на тебе лъжа не бива:
снощи ги, Вълке, прислушах,
един си други думаха:
«Ний не щем жена войвода,
жената нож ми не вади,
жена ми глави не сече:
ний не щем жена войвода.» —
Вълкана дума на Славка:
— Славко ле, верен байрактар,
там има дупка дълбока,
във дупка седи чер Недю,
чер Недю, хорски изедник,
изедник, още изгорник.
Седем години станаха,
сега е осма година
как Недю в дупка живее,
овързан в тежки синджири.
Иди ми, Славко, изкарай
чер Недю, хорски изедник,
изедник, още изгорник,
да видят тука юнаци
не знай ли твоя Вълкана
глави челяшки да сече,
войвода ваша да бъде. . .

Допели-недопели последния стих на песента, ненадейно хорото трепна и се смути. Произлезе някаква тревога. Всички вериха очи на едно място в средата на веригата, дето се бяха вмъкнали и хванали седем-осем души нови играчи. Тия нови играчи бяха пак селяни. Между тях личеше един великан и до него едно кьосе.

— Славчо! — пронесе се мълва из тълпата.

— Вълкана! — зашъпнаха навсякъде.

— И Славчовата дружина тука! — извикаха.

Най-напред хорото се спря, но не се скъса.

Ни един мъж, ни една мома не посмея първа да се откъсне.

Но това втрещване трая само един миг.

Тозчас хорото се пак люшна и песента се продължи и отиде към кървавата си развързка.

При моминските гласове присъединяваше се и силният глас на Вълкана. Той се отличаваше от всичките други, той гърмеше над всичките.

И хорото още по-пияно и неудържимо весело се люшкаше.

Сега погледите на всичките селяни бяха впити, като че омагьосани, в легендарната дружина. Не можеха да се начудят и надивят на мъжкия строг и див вид, който беше придобила физиономията на Вълкана, съвсем преиначена в мъжкото си облекло, с дълъг ятаган на пояс, с чирен от слонова кост и с чифте кобур пищови.

— Каква е гиздосия станала в тоя каяфет — казваха селяните.

А момите? А невестите? Нямаше на тая минута ни една от тях, която тайно да не завиждаше на Вълкана и да не желаеше в сърцето си да бъде на нейно място.

Хорото най-после се свърши, защото играчите всички капнаха от умора.

Стекоха се при Славча и Вълкана. Около дружината се образува непробиваема стена от селяни, които се надваряха да стискат за ръцете юнаците си и да ги здрависват. Надонесоха половяци с вино, зачерпаха се хайдути със селяни, побратимиха се, радост голяма.

В тия минути всички забравиха опасността, а се предадоха на природната братска радост, която изливаха без никакво стеснение и боене.

Селяните се забравиха. Един вид опиянение, произ-

ходящо не само от виното — та жените и не пиха вино, — колкото от някаква непонятна, детска, беззаветна радост за тая толкова неожидана и в същого време опасна среща. За предателство, за обаждане на турците никой и не помисляше, че може подобно нещо да стане. . . Сякаш че с отсъствието на Недя чорбаджи тям се чинеше, че из селото се изгубваше всяка зла мисъл, изчезваше всяко нечисто намерение. Един път Недю унищожен — унищожено беше и злото. . . После, те и така, без да бъдат в нищо виновни, без да бъдат даже в очи видели Славча, бяха връзвани, карани и мъчени от турците. . . Но и тогава да не беше Недю, кой щеше да се намери да иде да обади на правителството или да клевети тогова и оногова? Прочее, селяните имаха пълно основание да не се стряскат от призрака на предателството и се предаваха на възхищението си без стеснение.

Само Недювата челяд беше в отчаяние.

Най-после Славчо каза:

— Братенца, сестрици, хубава песен сте изкарали, на юнаците песен се пада, но аз да ви кажа едно нещо: песента не казва досущ право!

— Ако лъже, оправи ни, Славчо! — извикаха момите.

— Така, така, хазър сте ни дошле на гости, кажете ни, както си е истината — рекоха мъжете.

— Аз да кажа — обади се Вълкана, — ази не съм войводата, а Славчо!

Момите се спогледаха в недоумение: ако Вълкана не е била войвода, то тогава и песента се разваля! Това ги силно смути.

— Няма да си разваляме песента — извикаха най-после момите решително, па потвърдиха това с весел гръмогласен смях.

— Песента си е хубава, както си е — забелязаха други.

— И аз казвам да не я кътнете — подзе Славчо, — само изправете я къде края.

— Какво? Какво?

— Дето казвате за Недя, че е заклан. . .

— Обесен ли бил? — прекъснаха го неколцина.

— Нито е обесен. . .

— Тогава е хвърлен в «Дупката»?
— Не е нито в «Дупката».
— Стига, че е пукнал, това ни нам трябва да знаем — отзоваха се селяните.
— Недю е жив — каза Славчо.
Тия думи произведоха неприятно впечатление у всички.
— Жив?
— Жив ли бе?
— Нима се е изтървал?
— Ами дека е сега?
Подобни питания се засипаха като дъжд.
Славчо си шушнеше нещо с другарите.
После се обърна:
— Не се бойте, Недю е в ръцете ни!
— Държите ли го? Слава богу!
— Ние държим Недя здраво. Сега вас ще питаме какво да го сторим. Вие най сте теглили от Недя, а не ние. . . Кажвайте, братенца, как да го накажем?
Селяните се посшушукаха.

В тоя миг навалицата около хайдутите се разтика пред някакъв силен натиск. Мнозина обърнаха главите си да видят що е.
— Не я пускайте бре! — викаше един.
— Назад, назад!
— Защо се свира тая като червива?
Сръднята в тълпата се увеличаваше срещу оная, която искаше да се провре насам.
Славчо, чиято глава стърчеше над всичките остали глави, видя що беше работата.
— Булка Недювица ли иде? — попита той.
— Недювица!
— Блъскайте я назад! — извикаха пак селяните.
— Тя тук за добро не иде, не видите ли я каква е изпулила очи? — викаха.
— Какво дириш тука мари?
— Назад! — крещеше друг.
— Славчо, Славчо! Пусни ме! — викаше Недювица отчаяно, като напираше на ония, които я отблъсваха.
Славчо махна с ръка, също направи и Вълкана.

— Нека дойде булка Недювица — казаха те.
При тая заповед навалицата се разтвори и даде път на невястата.
Тя беше наистина Недювата жена.
— Ела, булка, какво имаш да кажеш? — каза Славчо строго.
— Знаем какво я блазни нея, но няма да я огрее — мълвяха сърдито неколцина.
— Нека плаче, както толкова свят проплака от мъжа ѝ. Господ ѝ върна сто пъти.
Но скоро се възцари мълчание.
Недювица, млада още селянка, но страшно избледняла, с паднала забрадка на главата и с измокрено лице от сълзи, приближи се плачешката.
Тя падна на земята и прегърна колените на Славча.
— Пусни го, пусни го, Славчо! Жив да ми си, послушай, молим ти се, Славчо. . .
И тя плачеше.

Сега всички се умълчаха съвсем. Погледите бяха вперени в Недювица, паднала на земята, в краката на войводата. Кой вярваше преди три месеца, че горделивата чорбаджи Недювица ще лиже пръстта пред Славча хайдутина? Чудно, жестокостта на навалицата като че поомекна. Зрелището на унижението и на това дълбоко отчаяние събуди в душите вместо одевешната омраза ново някое, по-благо чувство. . . Скръбта на Недювица, която най-после в нищо не беше грешна и виновна пред тях, ги трогна.
— Горката невяста! — обадиха се неколцина.
После, като по един мълчалив наговор, раздадоха се гласове към войводата:
— Войводо, войводо, молим ти се, остави жив Недя.
— Пусни го, пусни го! — обадиха се други.
— Нека си дойде, да знае, че на наше здраве живее.
— Прощаваме му!
Гласове за милост и за прошка излязоха от всички гърла. За честта на човещината — ни един глас не се издигна за смърт.
— Добре! — каза Славчо.
Па като се обърна към Недювица, каза ѝ:
— Булка Недювице, довечера ще чакаш на софра и

Недя... От мене дума имаш... Хай донеси сега от тригодишното, та ни почерпи за добър път.

Щастливата Недювица не знаеше какво да каже от радост... Тя само целуваше ръцете на ония, които чу, че измолиха Недя.

— Па вече да си събира ума мъжът ти, да бъде челяк и да помни, че е българин — казваха й наставително по-старите.

— Бива, бива, като пиле добър, като ангел незлобен ще бъде Недю... Ще бъде, ще видите, аз ви казвам — отговаряше тя несъзнателно.

— Хай, каквото рече войводата донеси от тригодишното да черпиш... Петковден е ваш.

Булка Недювица се завтече тичешком и скоро подир това бурето с бялото тригодишно вино на чорбаджи Недя се точеше и изпразваше на мегдана с весели благословии и разговори.

Сякаш че всичките сега бяха щастливи, че са спомогнали за едно добро нещо.

Подир това произшествие дружината вече се изгуби, нищо не се чу за нея.

Различни слухове се разнасяха за нея. Едни думаха, че тя е минала в друго място да се подвизава, други уверяваха, че са я изсекли до косъм някъде във Врачанския балкан, трети казваха друго.

Истината беше, че Славчо бе разпуснал дружината си и заедно с жена си бе минал в Сърбия, в Неготин, дето се бе и заселил.

С по-голямата част от видинската хазна, която се беше отстъпила нему, той захвана търговия и благодарение на трудолюбието си и умението си той в скоро време разбогатя и доби предно място между първенците в Неготин. Когато се освободи България, неготинският търговец се пресели пак в отечеството си и сега е в Р... мирови съдия.

И длъжни сме да кажем: един от добрите мирови съдии. Той тъй добре умееше сега да дава правда, както някога умееше да дава ритници в корема. На какво се не учи човек?

Няколко думи още: последният подвиг на Славча в

Бели Мел, т. е. слизането му с дружината навръх Петковден в селото и хващането й на хорото, остана тайна и никога турците не узнаха това сърдечно побратимяване на белимелчани с разбойниците.

Единичкият лош човек, който би могъл да обади това на властта, беше Недю.

А Недю наистина се завърна още на Петковден вечерта при жена си. Но от тоя ден Недю стана друг човек... Читателите ще разберат това, когато им кажем, че помежду многото селяни, откарани на 1876 г. вързани в София, като подозрени пособници на Ботевата чета, начело караха Недю Белимелчанина!

1890

ИЗ КРИВИНИТЕ

(ЕДНО ВЪЗПОМИНАНИЕ)

Пристигнахме доста рано на Карнарския хан. Както е обичаят, отседнахме там и влезнахме в кръчмата, за да си починем и хвърлим по чашка гроздова ракийка, преди да уловим кривините на Стара планина, която се зеленееше пред самата вратня на хана.

Аз пътувах насам за пръв път. Но троицата ми другари съграждани бяха стари влашки хаджии и познаваха добре пътя за Влашко — Колхидата някога на сопотненци и карловци, — задето ме изпращаше баща ми с десетина минца, пуснати в портмонето ми, plus-няколко благословии за честита печелба под крилото на един сродник.

Ето защо през целия път дотука мене ме преследваха безпощадно, като конска муха, куплетите на блудкавичката песен:

Лятна нощ се превалява
и след лъскава зора
млад юнак си кон извожда
из железните врата.

С бащина благословия
той на коня възседнал,
за честита търговия
той намислил и тръгнал.

Със сухоежбината, която си носехме, ние направихме лека и бърза закуска, която подслаждахме с весели разговори, вшутявки и смехове. Защото на човека става

весело, когато ще пътува през една Стара планина пролетно време и когато денят е чудесен и дружината е добра.

Ние не бяхме сами в кръчмата. В единия й ъгъл, навътре, седяха мълчаливо двама други пътници. Те бяха пешаци, както личеше по пътнишките им тояги, и небългари, както се виждаше по облеклото им. Единият, с твърде космато и почерняло от слънцето лице, с див и блестящ поглед, беше в късо извехтяло зелено сетре, с жилетка и панталони окъсани и с някаква си оваляна кърпа, увита около шията вместо вратовръзка. Широкополата му смачкана шапка, твърде прихлупена въз навъсеното му лице, придаваше още повече мрачност на тоя господин и непобедимо наумяваше легендарните разбойници в Абруците.

Другарят му, напротив, рус, белолик, без брада, малко приличаше на италианец, а още по-малко на италианец от Калабрия; той имаше по-успокоителен вид, носеше късичка синя блуза, сини широки панталони и плитка капелка на главата с втъкнато петлово перо — всички еднакво изхлузени и износени. Само краката му бяха в българска премяна — цървули. Очевидно те бяха италианци, работници по Хиршовата железница, която се строеше тогава, или пък — от някоя каменоломница.

Тия двама хора изрядко си погълчаваха някоя дума тихичко и повечето гледаха към нас и като че искаха да проумеят какво говорим и за какво се смеем. . .

Приятната закуска пред приятното пътуване ме направи особено дружелюбен и излиятелен. Аз посегнах да почерпя по с едно вино симпатичните земляци на Данте и Петрарка.

Но един от другарите ми смигна и ми пошушна:

— Що ти трябва? Недей имà работа с тях. . .

— Защо? — попитах го с поглед само.

— Не са чисти хора. . . аз като че ги познавам — допълни той таинствено.

Аз го пак погледнах в недоумение.

— Хай да си тръгваме. . . Тука не е за нас — каза той безпокойно.

— Хаирсъзи? — пришепна другият спътник.

— По-лошо, по-лошо. . . — избъбра първият.

Това обстоятелство позамрачи веселото разположение на духа ми. Наставахме да се разплащаме. Когато пред тезгяха на кръчмаря отварях портмонето си, единият чужденец, белоликият, не знам как, също се намери там; аз забелязах, че той успя да хвърли бърз поглед на жълтиците, като пресягаше да вземе тефтерче цигарени книги от поличката над тезгяха. Това му движение ми даде възможност и аз да съзра под отзиналата му блуза главучките на два револвера и дръжката от бяла кост на една огромна кама.

Такова пълно и тежко въоръжение у един беден и пешак пътник не беше обикновена работа. Навярно другарят му пък трябваше да прилича на арсенал, ако му свалеше някой дрипавото сетре — та него и лицето му го издаваше, че е настоящи Фра Дяволо! Предупреждението на другаря ми, прочее, беше основателно: ние имахме пред себе си живи разбойници! Но русият повече ме плашеше сега. . .

Ние потеглихме въз планината. При първия завой ние се обърнахме назад и с удоволствие забелязахме, че те си останаха в кръчмата. Случайно и едно заптие от вардата ни стана другар. Ние се освободихме.

Широкият Троянски проход захваща и криволичи между зелена габърова гора, която облича цялата планина тъдява. Тия гъстаци стават по-високи и по-буйни, колкото се отива нагоре, и заграждат като две стени пътя в многобройните му зигзаги. Из вътрешността на гората се разнасяха весели рулади от песните на славеи. Дръгливите загорски коне бавно, но бодро пристъпваха по каменливия и мъчен път, насеян с трапища, изрити от пороите. Те пърхаха от удоволствие, като поемаха с широките си ноздри прохладния и роден тям планински въздух. Заедно с възвишаването и панорамата на долината се разширяваше, гледката ставаше по-обаятелна. Аз се прехласвах и не можех да се наситя и нарадвам на тия живописни и райски хубави ландшафти между Стара планина и Богдан. За да ми не бърка нищо на съзерцанието, аз отпуснах поводника на коня и се оставих на инстинкта му. На места се даже поспирах. Така щото по едно време видях, че дружината ми отминала и се изгубила напред. Аз останах сам в гората. Тогава неволно ми хрумна пак за двамата подозрителни

италианци и се озърнах назад, но пътят оставаше пуст. Стана ми някак неловко, студено. Защото една гора в Турция означава хайдушки вертеп. Всяка гъста шубрака може да изкара едно нападение, всеки шумак — да донесе едно престъпление, да изригне един кръвник, както индийските лесове — една боа, един тигър или пантер. Горските проходи, сиреч най-романтичните места на България, бяха най-опасните: всяко такова място преговаря в шума на листака си не поетически легенди за самодиви и русалки, а кървави истории за убийства и ужаси. Ето защо, когато пътуваше човек сам из тях, гъстаците заприличваха на пусии и шумтенето им ставаше мистериозно-страшно, като шопота на един заговор. . . Въображението насяваше с подозрителни симптоми околността. То търсеше и съглеждаше между братясалите стъбла на дърветата и сплетените им клонове ту цевта на една арнаутска пушка, ту гъжвите на злодейци, ту дългите поли на черкези, които се гушеха в гъсталака. . . Самотията около мене ми тегнеше. . . Извиках веднаж, дваж, напосока, дано ми се обадят — да чуя поне човешки глас, — но ми отговориха само екове. . . Аз задупчих енергично търбуха на коня си, но той беше заморен вече. Местността добиваше все повече враждебен вид. Слънцето припече, ветрецът престана, гората заглъхна; само бръмченето на рой мухи се чуваше сега, и то твърде гръмливо, сред мъртвешката тишина. . . Аз вървях вече между две високи стени от дървета. Един разбойник не би нашъл по-сгодно място за престъпление. При един завой инстинктивно се обърнах назад и потръпнах: видях двамата италианци, че се мярнаха на пътя и тозчас потънаха в шумака. Разбрах всичко: пътят правеше тука остър лакът; очевидно те нагазиха напреки през гъсталака, за да ми излязат отпреде и пресечат пътя, вярвайки, че не съм ги видял. . . Тогава аз силно боднах коня. Когато дойдох на точката на пресрещането, видях, че двамата злодейци идеха през една козя пътека — два-три разкрача ни разделяха само! Тогава закарах по един лудешки начин, без да обръщам внимание на урвестите места, ни на дълбоката пропаст, над която пътят се намери. Като за беда той стана по-лош: препречваха го редове озъбени канари, които образуваха някакви неправилни и

невъзможни стъпала по стръмнината му. На едно такова стъпало конят се подхлъзна и падна. Краката ми се закачиха във вжените стремена и аз с ужас разбрах, че изплашеното животно в напъванията си да се повдигне се подхлъзваше и се наваляше неудържимо към дълбоката пропаст заедно с мене. Нададох вик. . . В същия миг над главата ми се мярнаха и главите на злодейците. . . Аз видях, че русият извади камата си. . . Тозчас усетих, че краката ми се освободиха от фаталните примки, и аз се оттеглих бързо настрана. Конят, хванат за поводника и облекчен от товара си, скокна тутакси на краката си, цял разтреперан от чувството за страшното и избягнато премеждие.

Аз се поокопитих.

— Грация, синьоре — избъбрах към двамата «злодейци», които сега играеха ролята на мои спасители, крайно покъртен от страха, от смайване и от благодарност. . .

Аз машинално извадих портмонето си и дадох всичко, каквото имаше вътре, тоест ядката на бъдещата си фортуна. Русият италианец не прие и извика:

— Но, но, но! (Не, не, не!)

Па и двамата ми помогнаха да се кача.

— Грация, грация, синьоре. . . — повтарях им аз едничките италиански думи, които знаех, като потеглих пак.

Двоицата италианци пак изчезнаха в гората.

На следния завой аз срещнах Здравка, кираджия си, който се връщаше да ме дири.

Дружината, доста безпокойна от замайването ми, ме възчакваше на една полянка горе. Аз бях доста сърдит, но не им загатнах нищо за странното си приключение. Едно от досада, друго от страх да се не загаврят, понеже чувствувах, че още треперех.

Кога само стигнахме в Троян, аз попитах пак единия другар:

— Какви бяха тия италианци, дето ги видяхме на Карнарския хан?

Той ме погледна значително.

— Аз нали ти казах? Късо. . .

И направи знак, че не желае да говори повече за едно опасно нещо.

— Хайдуци ли? — шепнех аз.

— Над хайдуците баш хайдуци — каза той.

— Отде ги знаеш?

— Едного познах. . . Късо. Пази боже да се срещнеш с такива хора.

И видът на тоя предпазлив другар ставаше още потаинствен.

Аз напразно се трудех да изчепкам от устата му нещо по-положително.

Но за случката си аз не му казах.

. . . . . .

. . . . . .

Две години след това аз се завърнах живо и здраво в родното си място, без да успея да стана нито Крез, нито Ротшилд във Влашко. Вместо грамада злато баща ми с ужас видя, че изтърсих пред него куп ръкописи с раздирателни поеми и оди!. . . В първите дни на завръщането си отидох на гости у приятеля К. Там заварих куп младежи. Моето неожидано влазяне ги посмути; те се спогледаха знаменателно и крадешком. Аз разбрах недоумението им и угадих характера на събранието им: от два-три дена се носеше слух, че дякон Левски е в града; това събрание беше свикано или от него, или за него несъмнено.

— Господин К. — извиках високо и почти в негодуване към домакина, — моля ви, срамота е това шушукане, запознайте ме и мене с българския герой и апостол Левски!. . .

При тия мои думи възцари се пълно мълчание.

Мнозина обърнаха очи към врачката на едно килерче, която скръцна.

Излезе оттам един господин; той беше облечен селски.

— Та ние се веке познаваме от старо време — обади се същият весело, като приближаваше към мене.

— Ах, вие ли сте? — извиках замаян и поразен, като познах в тоя селянин русия италианец в синята блуза при карнарските кривини, същият, който преряза с кама стремената.

И ние се прегърнахме сърдечно и целунахме пред

слисания наскоро съставен комитет, на който и аз станах член.

Така се аз запознах с Левски.

Кой беше другият, черният италианец в карнарските кривини, не узнах; но няма съмнение, че и той беше апостол.

София, 1892

ДЯДО НИСТОР

Дядо Нистор не беше дотам доволен от освободена България.

Не че той милееше като някои ръждиви чорбаджии за блаженото време, когато можеха свободно да грабят наедно с турците сиромашта; не че не беше си въздъхнал и той радостно, когато видя, че вятърът помете паши и заптиета из България; не че не беше плакал като дете, когато първи път среща извън Стара Загора авангвардията на Гурка, нито пък че нужди или грижи го гризяха извътре, та му не даваха да се порадва мирно на свободата на отечеството; напротив, дядо Нистор беше спокоен сега на стариите си и честит домашно. Баба Нисторица, здрава и подмладяла, четири сина като соколи и все на служба, които го не оставяха да оскъдува. От хората почет и от бога здраве. Какво имаше повече да желае дядо Нистор? Той благодареше бога и благославяше името на Царя Освободителя.

Но, казахме, дядо Нистор не беше съвсем благодарен от положението. Великият преврат беше донесъл и велики промени. Нож и огън бяха минали над родния му град и изтребили заедно с гнездото му много стари връстници, приятели и привързаности и оставили много пусти кътове в сърцето му. Новите хора, които поникнаха кой знае как, му бяха непознати, а новите наредби, които замениха старите — някак си опаки и противни. Той, човек на миналото, се виждаше чужденец в тая нова България, създание на един политически трус. Тя беше за него като един непознат бряг, на който го е изхвърлила една буря. Мъчно се привиква на новото в стари години. Нему му беше особено шуто във В., дето

сега живееше при най-стария си син, окръжен управител, далеко от родното пепелище, от привичките си, от възпоминанията си и от широките зелени ливади. . . Той се огорчаваше, че градината с овошките и миндаловите дървета, садени от него в младини, стоеше неразчистена и буренясала; че дворът му сега стои разграден и из грамадите лазят жаби и влечуги. Едно време той ечеше от многобройната му челяд и благодат божия цареше там. . . Гнездото го строполи бурята, птиците се пръснаха по четири страни. . .

— Отгледахме синове и сега не можем да ги видим в очите, все едно е, като че ги нямаме. . . Те сираци без нас и ние сираци без тях. Каква файда, че се освободихме? В турско време челяк знаеше, че има челяд. . . Сега сме с тебе две кукувици без гнездо — казваше той горчиво на жена си, преди още да бяха повикани от стария си син.

После, дядо Нистору не харесваха демократическите нрави, които се възцариха подир изтикването на турците. Кой е господар сега и кой слуга, не можеш позна, мислеше си той. Наш Никола, който се чете по-горно от каймакамина, отива да се черпи в Костовата кръчма с градинарите, а на Стоянчовата сватба игра ръченици!. . . Той още си мисли, че е син на ракъджи Нистора!. . . Прилично ли е това? Де остая големството? Де му остая почитанието на царски човек? Ех, на турците, да ги порази, е дадено и салтанат, и господарлък. А нам дай слава — и на свиня звънец.

При тия причини за незадоволство от новия ред се притуряха и други — пак важни. На дяда Нистора се виждаше, че няма милост вече. Новите закони са люти и гаче и хората станаха такива. За малка кривда те впримчат, дадат те на съд, на адвокати, и господ да ти е на помощ. Не минуват молби, не гледат на човека. . . Не съсипаха ли така Тодорча Коев, ковчежника, задето нашли малко кусур в касата? Оставиха го на пътя с шест деца! Гаче царщината щеше да пропадне от двайсетина лири. . . При турците беше лошо наистина, но като паднеш на аман, като пуснеш нещо под седжедето, намираш милост и прошка — ако ще би и човек да си утрепал. Не, не, имаше човещина у турците. Биеха, ама и милуваха. . . Милостив народ бяха. Ние сме зверове, боже, прости!

Още, дядо Нистор намираше, че и правда нямаше вече. Хлапетии, невидели и непатили нищо, нямат кой пбит тук, изведнаж ги туриха нависоко, да бъдат министри и големци, а старите ритнаха зад вратата. . . Дойдоха готовановци, които не са рекли едно ох от турците, и ни седнаха на врата!. . . За тях ли се само биха русите?

Като се поставяше на тая точка, почтеният старец виждаше още един куп работи криви и неприлични, ксито не се миряха с неговото неопределено и мъгливо понятие за свободата. На всяка стъпка срещаше противоречие на дълбоко срасналите се с душата му мировъзрения и привички. Пустотата, която ставаше около му, и товарът на годините усилваха в него враждебното чувство и го раздразваха против тоя нов свят, който не разбираше и в който нямаше какво да прави! Животът тежеше.

— Не, аз трябва да ида да си гледам имането и мюлка; тук нямам работа — казваше си той и въздъхваше за зелените си ниви и ливади под Средна гора.

Една важна точка стоеше още в обвинителния акт на стареца против нова България. Той намираше, че веселбата бе изчезнала. Нямаше вече весели хора. Светът е станал угрижен, завзет с работа и все бърза. Дори и децата захвърлиха игралките си и хванаха да мислят като дърти. . . Петимен съм станал да видя пиян човек. . . Преди имаше време и за работа, и за почивка, па и за веселба. Сега политиката не оставя никого да спи и трови кръвта и на стари, и на млади. . . Това ли им е свободата?

* * *

Но дядо Нистор избягваше всякакви разговори по политиката или поне не влизаше в препирня с никого. Според него само чиновници и кокалановци боравят с политиката и искат да оправят света. Почтените хора гледат своята работа. . . Но колко са те?

Син му често го закачаше на трапезата:

— Тате, ти коя партия държиш?

— С никоя, синко; когато ми се дощe да глождя кокал, ще видя коя е моята партия.

— Но ти все си имаш едно убеждение, не крий де!

— Нямам никакво убеждение — избъбра старецът.

— Как, безцветен? Не е добро. . . — изсмя се управителят и му наля чашата с вино.

— Няма тепърва да цъфтя, ти ме прати да си гледам мюлка, аз тук ще се поболя.

— Това е невъзможно.

— И майка ти иска да си иде, ти не ѝ даваш да си тръгне. . .

— Ние сме четири души и печелим за вас: починете си на старо време.

Баща му дигна глава отрицателно.

— Тогава да ти намерим някоя работа, да се залисваш. . .

— Каква работа?

— Да те прокарам член на градския съвет например — каза управителят, като помисли малко.

— Каква му е работата?

— Работата?. . . Няма, повече се почива. . .

Дядо Нистор се намръщи.

— Омръзна празно да се стои, па и от бога е грях. . . Ти напролет ни изпроводи в Стара Загора, Никола, скови ни там една къщурка да не стои пуст дворът: аз да си гледам земята, а ти си гледай службата.

Друг път разговорът между сина и стареца ставаше по-жив и ги докарваше до спречкване. Никола беше с характер коравичък, а в изпълнение на служебните обязаности — неотстъпчив. Старецът се сърдеше и косеше, когато му не минеше думата.

Често се обръщаха до него някои граждани за ходатайство пред строгия управител. Дядо Нистор, сърце милостиво, ги изслушваше и обещаваше всичко. Той не смееше никого да върне неутешен и необнадежден. Оттам — много недоразумения със сина му, който едно ходатайство от десет удовлетворяваше.

Еднаж влезе баба Павлевица при стареца, тръшна се да плаче и да разправя, че син ѝ побягнал из войската и го хванали и сега управителят ще го даде да го съдят и тежко ще си пати момчето.

— Умилостиви го, Нисторе, нека прости детето ми и бог да поживи и тебе, и сина ти. Ако съсипят детето ми, и аз няма да живея.

И бедната майка хълцаше с глас.

Дядо Нистор я слушà с наведени очи и когато ги дигна, те бяха мокри.

— Бабо Павлевице, не грижи се, момчето ти ще го опростим, глупаво е. . . Хай иди си сбогом и за момчето се не бой.

Бабичката излезе с благословии и с измокрени бузи.

Дядо Нистор мина при сина си.

— Никола, дохожда при мене баба Павлевица.

— За сина си ли? — попита троснато управителят.

— Плаче, горката, разкъса ми се сърцето. . .

Широкото мургаво лице на управителя се набърчи.

— Моли се за сина си? Той е дезертьор и трябва строго да се накаже за пример на другите солдати — отговори той сурово и пак затопи перото си да пише.

— Аз ще те моля, Никола, да го опростиш и да го не даваш в съд. . . Язък е за младежа, па и баба Павлевица може да умре от жалост, да ѝ не берем греха. Отпусни го, Никола.

— Аз съм длъжен да го предам на военното началство — възрази решително управителят, като желаеше да прекрати разговора.

— А аз ти казвам, че си длъжен да го пуснеш, защото аз се обрекох на майка му, че ще го измоля — изговори дядо Нистор разгорещено.

— Ти мигар пак обеща?

— Как, да изгоня жената ли?

— Тебе ли да слушам, тате, или длъжността си?

— Разбира се, баща си! — отговори дядо Нистор развълнуван.

Управителят въздъхна и удари двете си ръце по масата. Баща му го гледаше вторачено и чакаше.

— Тате, не се меси в работите ми — каза той тихичко и почти умолително.

— Ами аз за какви сприи съм тука? Когато паля пред светеца свещ, зная, че той ще занесе молбата ми на бога. . . Така и тая жена. . . Чувай, синко, ти отпусни детето.

— Но ти как обещаваш на хората, преди да ме питаш мога ли да удовлетворя желанието им?. . . Ти туряш и себе си, и мене в мъчно положение. Ако го отпусна, аз мога да попадна под съд. Законът е строг.

— Законът е строг и мек, както вие го направите. . . На всяко нещо се намира клупа. А сега, за мой хатър направи добро. Бъди милостив и бог да е милостив за тебе.

Никола се замисли. . . Баща му се поуспокои: той видя, като че Никола омеква.

— Не! Аз ще предам солдатина на началството му! — отсече решително управителят и стана.

Дядо Нистор го изгледа втрещен.

— Не щеш да чуеш молбата на баща си?

— Ако да би ме молил не за Павлювичиния син, а за брата ми, пак не можех да те чуя.

— Па ако не помажете едно сираче и не убийте майка му, една вдовица, ще загине ли вашето царство? То, видиш ли, правдата кипи в него!

Старецът трепереше от яд.

— Не мога!

— Утре ще си тръгна за Стара Загора — изфучя старецът и яката хлопна вратата зад себе си.

Той заслиза бързо из стълбите и викаше високо, щото се чуваше в стаята на сина му:

— Правда! Милост! Има ли такова нещо у българи? Зверове и тигрове!. . .

Синът и бащата обаче се примириха и последният склони да достои до пролет на гости у Никола. Той писа още отсега на един свой роднина в Стара Загора да не дава нивите и ливадите му под наем.

* * *

Пролетта настана, природата се подмлади. Срещните хълмове се покриха със зелена тревица; ручейки весело шуртяха из долинките, дето вакли агънца блееха и подскачаха около майките си. Овошките в града се премениха с бели и румени цветове и липите размирисаха. Лястовичките, весели другарки на пролетта, се стреляха ниско над покривите и цвъртяха радостно около гнездата си. Дядо Нистор, гологлав, с чибук в ръка, гледаше от балкона в градината, разцъфтяла и разшумяла, и въздишаше за своите зелени ливади. . . Колко сега ще е буйна тревата им! Той поимаше силно

утринния пресен въздух и му се чинеше, че усеща и сладкия дъх на новото сенце в ливадата си.

В тоя миг чу някаква глъчка из стаята на Никола, на която една врата зееше към балкона. Той се ослуша. По гласовете угади, че син му се разговаря със селяни, и, види се, разбра що е, защото лицето му се учуди най-напред, после се начумери. Скоро селяните излязоха и той остави балкона.

— Тате, ти пак ли ще ме съдиш нещо? — попита усмихнато син му, като забеляза сърдития вид на баща си.

— Никола, срам е от хората, дето го правиш! Аз чух всичко — каза дядо Нистор.

— Че какво? Изборите наближават. . .

— Защо съветваш кметовете да избират за депутати такива кюлханета като Нача Лазът?

— Лазов, както и другите, които им препоръчам за депутати, са членове от Либералната партия, от която съм и аз. . . Ама ти се не месиш в политиката и малко може това да те интересува.

— Как, Лазът? Та аз завчера го чух, че псуваше твоя министър насред улицата.

— Лазът има право и затова желая да влезе в Народното събрание.

Дядо Нистор го гледаше замаян.

— Как? Ти работиш против господаря си? Ти си неверния раб, дето го има в евангелието!

— Министърът не ми е господар, нито аз му съм слуга, тате. И той, и аз слугуваме на държавата. Това е всичко.

— Е, нека е така; а какво ти вади очите, та му копаеш гроб? Хляба ти ли отне, или си послободнял? Или свинята, като се наяде, обръща коритото?

Никола пламна.

— Ти като си рекъл хляб, хляб. . . Човек, тате, има и убеждения, които му са по-скъпи от всичко.

— То ми не влазя в работа. . . Ти отговори, дето те питам: какво ти е сторил министърът?

— Той е враг на конституцията.

— Какъв враг сиреч?

— Той иска ограничението ѝ, как да ти кажа. . . намаляването правата на народа.

— А намаляването на твоята месечина иска ли?

— Не, но това малко значи. . . Конституцията, то е главното. . . Но тия въпроси те не интересуват тебе, защо ме разпитваш?

— Да кажем, че пропадна конституцията, какво ще стане? Ще се върнат турците ли?

— О, то е невъзможно, но народът се лишава от правото сам да се управлява. Отнеми правото му да си избира депутати, и ти му връзваш ръцете и запушваш устата. . . Едно ново робство.

— И Лазът ще го избави? Знаеш ли какво бих сторил да съм твой министър? Бих те изритал в един час вътре. . . Никола, аз те сяках по-умен. . . Я ми кажи, мигар и другите трима са на твоя ум? Има си хас!

— И трите ми братя са либерали също.

— Магарските синове!

Никола стана прав и пребледнял.

— Ти, тате, не се бъркай не в твоя работа, не кряскай. . . Всеки човек има начала, за които се бори; гледам сега, че и ти ги имаш, но ръждиви.

Баща му го погледна възмутен.

— Баща ти е ръжда, а твоят Лаз е чисто злато? Не, аз няма да се тровя тук. Аз утре тръгвам за Стара Загора.

Един разсилен влезе, подаде писмо на управителя и излезе. Той разкъса нетърпеливо плика, на който сега, пред обикновения официален надпис: В-скому Окръжному Управителю, стоеше и името г-ну Николу Н. Брабойкову. Той пребледня и захвърли писмото на масата.

— Ето твоят любезен министър какви безобразия върши! — извика управителят.

— Какво?

— Отчислява ме!

Дядо Нистор зяпна.

— Отчислява ме — подзе управителят, като взе пак писмото — «по неблагонадеждност и за партизански действия». Види се, някой интригант ме е наклопал. . . Да! Партизански действувания, а сега ми развързват ръцете и ще действувам архипартизански! Ще видиш как отмъщавам аз на подобни красти. . . Ще вдигна цялото окръжие! Ще ги смажа като червеи! Тям не

трябват хора с независими мнения, хора, които да служат на благородни принципи, а не на глупави идоли, като тяхна милост, министрите. . . Ще им кажа аз тям! Първият ми отговор ще бъде един страшен митинг утре, който ще им падне като гръм от ведро небе!

Дядо Нистор излезе, без да гъкне нещо.

— На трън задоени, на трън задоени — казваше си той, като слизаше из стълбите. — Слава богу, че ще се очистя по-скоро оттука, да ида да си гледам ливадите и нивите. . . Ечемикът трябва да е до колене сега — и коситба наближава. . .

И въображението му плуваше над великолепното Старозагорско поле, дето се зеленееха ниви и ливади кадифени, растяха гигантски орехи, шумоляха клонести явори и миндалови дървета, а в градините се смееха олеандри.

* * *

Действително на утрешния ден, който беше празник, целият град бе се размърдал. Духовете, отдавна вълнувани от вестници и агитатори, кипяха. Недоволството против правителството растеше. Множеството винаги бяга към купа на ония, които са против властта. Всичките правителства имат един голям порок: то е, че са такива. На тълпата е приятно да изръкопляска на едно строполяване, да потъпче един разбит кумир. . . По това познава силата си. Ето защо демагогията е цар днес. . . Отчислението на окръжния управител, енергичен и усърден чиновник, но върл либерал, запали повече главите на опозицията и хвърли главня в начинаващия се пожар. Още вчера Брабойков, както се беше и заканил, приготви с приятелите си митинг за днес. По вратите на кафенетата и по много зидове на улиците стояха ръкописни покани за него. Народът с жажда четеше тия възвания против правителството и с нетърпение очакваше митинга. Той бе назначен в горнекрайското училище подир отпуска на черквата «Св. Богородица». Още от сутринта голяма тълпа се трупаше под прозорците на зданието. В тоя доста заглъхнал град митингът се явяваше едно събитие знаменито.

Привържениците на правителството, които есте-

ствено бяха по-малобройни, се стреснаха; те не знаеха как да попречат на неприятното сборище. Разтичаха се жандарми да дерат поканите, но тая мярка беше безполезна и смешна: в града и годинаците знаеха вече, че става митинг. Най-после правителствената партия имà едно вдъхновение: реши да направи контрамитинг в долнекрайското училище, в същия час, подир отпуск на черквата «Св. Никола». Случайно някак северната и по-голямата част от града, която се черкуваше в «Св. Богородица», беше опозиция; южната част, която се черкуваше в «Св. Никола», беше за правителството. Прочее, и от двете страни ставаха трескави приготовления за събиране по-многоброен митинг. Долнекрайците си служеха с жандармите, които пращаха да свикват едномишлениците им, а горнекрайците, освен другите средства, накараха свещеника-литургияш от олтара да пригласи народа в тазсутрешното събрание, което ще съди «варварщините» на правителството.

Народът рукна като буен поток към училището. В няколко минути тълпата го изпълни, набра се на чардака отвън, накачи се по пармаклъка, покатери се по прозорците.

Дядо Нистор излезе от черква, погледна навалицата с презрение, плюна и отмина. Той негодуваше от вчера на сина си; той не можеше да си обясни нито неговата вироглавщина и черна неблагодарност, за която изгуби хляба си, нито какво кара тоя народ, между който познаваше и почтени хора, да реве и да бърника работите. . . «На трън задоени, на трън задоени» — казваше си той, като вървеше из улиците напосока, само да се отдалечи от това шумно място. Снощи, преди да си легне, той написа три еднакви писма, три циркуляра до синовете си, дето ги съветваше да почитат началниците си и в политиката да се не мешат. «И за депутати — притуряше добросъвестно — да гледате да се изберат добри и верни люди, а не делибаши като тукашния Лаз. . .» Старецът не подозираше противоречието!. . . Той се сети, че трябва да изпрати окръжните си, и се запъти към пощата, в южната част на града. На връщане той съгледа пред долнекрайското училище куп гр- дани. Те разпалено се разговаряха и правеха силни движения с ръце, знак, че бяха разтревожени. Старецът се

отби в ближното кафене, за да си пие утринното кафе. Купът на улицата растеше и дядо Нистор забеляза, че хората, които го съставляваха, бяха по-чистичко облечени и по-солидни наглед. Това им спечели благоволението му. Влязоха неколцина в кафенето, пошушукаха си нещо, после се обърнаха към другите:

— Хайде, господа, на събранието, време е. . . Хай, господин Нисторе, елате и вие. . . Всичките честни хора са длъжни да помогнат за укрепване на правителството, инак ще паднем под краката на вагабонтите и цървуланите. . .

Тия думи се харесаха на стареца. Това също и той писа на синовете си: в политика да се не мешат и да крепят началството си. Той стана и добросъвестно излезе с другите, за да види какво ще стане. Купът пред училището беше нарасъл вече, но недостатъчно, за да състави един внушителен митинг. Привържениците на правителството един по един се влачеха и без особена охота. Нямаше тук въодушевлението на горнекрайците. При това и едно друго обстоятелство попречи: чорбаджи Хаджи Недялко венчаваше днес сина си и повечето народ на «Св. Никола» беше се повлякъл по сватбата. Голямата рода на чорбаджията и многото му връзки бяха причина на това. Устроителите на митинга си скубеха космите от яд.

— Тия разбойници, горнекрайчани, ще завлекат на митинга си и дърварските магарета, а нашите — кой по сватба, кой по гости, кой се крие у тях си. Иди с такива повлекановци да работиш. . .

Но нямаше що да се прави. Много, малко — трябваше да направят митинга си, ако не искат да станат за джурджуна на противниците си. Па кой им пречи, вместо шейсет да турят шестстотин в резолюцията си? Но както и да е — неловко. Стана предложение да навлязат в училището. В това време зачу се военната музика. Хаджи Недялковата сватба се подаваше из срещната улица. Начело идеха музикантите, подир тях се протакаше една дълга и гъста колона от сватбари, която заприщяше тясната улица и на която краят се не виждаше. Тая човешка колона се измъкваше като една исполинска гъсеница на площада, дето е училището. Имаше няколкостотин мъже и жени. Митингаджиите

със завист и злоба гледаха на нещастната сватба, която опропастяваше делото им. Бояха се даже, че тя ще привлече и някои от самите тях, затова нахълтаха в училището. Но случи се съвсем противното: хванаха да се откъсват сватбари от колоната и да се присъединяват към купа. Очевидно бе, че някаква силна агитация заработи из колоната. Дезертьорите се умножаваха всеки миг и колоната изтъняваше и ставаше прозрачна. Скоро цели групи се разоткъсваха от нея и от стройна и грандиозна, каквато беше, тя се преобърна на един разбит батальон без флангове и без център, в който стояха верни на длъжността си музикантите, жените и новобрачните, прошарени с десетина старци — генерали на тая изпарена армия. . .

Благодарение на тая неожидана помощ, купът се увеличи с триста души, число, което една нищожна нула в резолюцията щеше да умножи на три хиляди. Долнекрайци сдобиха дух, доверието им се повърна.

— Народът е събран, бюро, бюро! — раздадоха се викове.

— Най-напред председател да изберем.

— Казвайте кого?

Една къса шумотевица. После пак гласове:

— Данча Първов.

— Няма него!

— Кого други?

— Най-стария, да не губим време.

— Най-стария и най-неутралния, господа — извика един висок глас; — аз предлагам г-н Нистора Брабойков, който нарочно е почел нашето събрание.

— Ура! Браво! Той! Прието! . .

Единодушни гласове цепеха въздуха.

Докато се усети, дядо Нистор се намери на председателския стол, дето го извлякоха и положиха няколко силни ръце. Той беше изгубил лицето си и гледаше плахо-плахо. Мислеше, че сънува. Всички погледи се вперихa в него съчувствено. Присъствието му като председател на митинга имаше значение: то подкърташе авторитета на другия митинг, устроен от сина му. Събранието ръкопляскаше с възторг на председателя. Ласкателни отзиви и хвалби се чуваха за него:

— Ето честен човек, който стои за убежденията си.

— Ето патриот истински, който всенародно порицава сина си и одобрява наказанието му!

— Ако имахме повече такива честни души, България нямаше да плуе в това радикално блато — обаждаха се други.

— Да живее българският здрав разум!

— Долу нихилистите!

А в този същия час горнекрайският митинг избираше за свой председател сваления окръжен управител!

— Почтени граждани, митингът се отваря, ораторите могат да говорят — обади секретарят, който беше натоварен да ръководи митинга и председателя му.

Дядо Нистор от височината на своето председателско място пазеше олимпийско мълчание. Той гледаше богобоязливо и благочинно на публиката. Сегиз-тогиз само клюмваше одобрително глава на ораторите, които се обръщаха все към него. Очевидно, това положение му се хареса. То гъделичкаше неговото честолюбие. Той се ободри повече и щом видеше, че ръкопляскат, ръкопляскаше и той.

— Ето примерен патриот — мълвяха наоколо.

Митингът се свърши благополучно. Резолюцията му пристигна до министерството и редакциите в столицата още същата вечер заедно с резолюцията на горнекрайския митинг. Първата беше подписана: Нистор Н. Брабойков; втората носеше подписа на сина му Никола.

Това беше дотам невероятно нещо, щото, преди да приемат потвърждението му, счетоха го в София за мистификация.

На сутринта Никола не задържа повече баща си. Старецът си тръгна за Стара Загора.

* * *

След две недели дядо Нистор с връстника и приятеля си дяда Наня отиваха по полето на коне да обикалят нивите и ливадите си. Това беше утром. Слънцето, подир нощната буря, грееше весело от лазурното небе. Кристалната Бедечка изтичаше из хладното гърло на Средна гора и сладко ромолеше покрай Чадър могила из гъстата орехова гора. Безкрайното поле се прости-

раше до хоризонта на юг като едно зелено море. Широки ливади и вълнуващи се ниви вземаха очите с блясъка на прясната си зеленина. Въздухът звънтеше от птичи гласове; миризми и благоухания пролетни опиваха гърдите. Дядо Нистор, с чибук в ръка, с доволно и подмладяло лице, гълчеше весело с другаря си, дяда Наня. Разговорът им, от най-напред за плодородието на тая година, беше минал неусетно на политиката. Дядо Нистор доразправяше красноречиво вироглавството на сина си Никола, което го накарало да напусне В. Възпоминанието за Николовото метежно поведение против началството му и мешането му в политиката и сега го ядосваше.

— На трън задоени, на трън задоени! — бъбреше той и сърдито дупчеше коня си.

— Ами ти, стар човек, да ставаш председател на митинг!. . . Луда глава накрай време!. . . — чудеше се дядо Наню.

Дядо Нистор се засмя под мустак и нищо не отговори.

1888

СРЕЩА

В една от крайните улици на София, отскоро прокарани, вървеше една не едра, но хубавичка и напета селянка, пременена празнично (тоя ден беше празник) с пъстрообшит сукман, с чист бял нагръдник, с алена престилка, забрадена гиздаво с жълта шамия, както ходят невестите къде Вакарел. Тя носеше една шарена торбица.

Когато селянката стигна къде края на улицата, тя се спря при вратнята полуотворена в един стобор. Тоя стобор заграждаше доста голям двор с градина, насадена с няколко дръвчета — дребни и мършави, както са всичките в София — и развеселена с моравокадифени теменуги, с кичеста ралица и няколко стръка смесна китка, всичките клюмнали под жежките лъчи на слънцето. В дъното се издигаше двуетажна къща с балкон и с някакво триъгълно украшение от рязани дъски на челото, като на «шалѐ».

Беше голяма жега. Младата невяста погледна през пречките на вратнята, бутна и влезе в двора боязливо. Дворът беше пуст, както и улицата; на прозорците не се показваше никой, макар че с отварянето на вратнята издрънка и звънчето, което я съобщаваше с къщата. Селянката се поозърна, почака. Мина се няколко време, никой не излизаше, нито пък се чу някакъв шум отвътре, който да обади, че там има живи хора. Тя си отри пота на лицето и пристъпи още няколко крачки до къщата, да се намери на сенчица. Като чака и слухтя доста учудена няколко време, тя похлопа на входните врата и извика:

— Стояне!

Но и на вика ѝ никой не излезе. Тя тогава забеляза, че на прозорците на долния кат бяха спуснати завесите. Тия закрити прозорци посред пладне и това мълчание я направиха да помисли, че хората ги няма тука, оставили са тая къща, а може би и София. Така приличаше да е работата. При тая мисъл едно скръбно недоумение се изписа по лицето ѝ. . . Тя пак излезе на улицата, за да види някого. Из съседната вратня излязоха няколко деца и заиграха там на «топ». Селянката се обърна към по-голямкото от тях:

— А бре, стрина, я слушай, камо е наш Стоянчо? Ти знаеш ли наш Стояна?

Детето погледна учудено, па пак отърча да грабне топа и не ѝ отговори нищо.

Тя повтори питането си. Но и тоя път нема успех. Хлапачето беше твърде улисано с играта си и нито се вече извърна към нея. Тя изгуби надежда да заприказва с децата и хвана да назърта за другиго. Но улицата оставаше пуста нататък. Минаха по едно време двамина-троица хора, но те идеха от други улици и не можеха нищо да знаят. Те я изгледаха с някакво безочливо любопитство; хубавото ѝ лице пламна от червенина и тя се извърна на друга страна. Тя беше забелязала днес много подобни погледи у ония, които я срещаха, но нейните очи искаха погледа на другиго, когото напразно дириеше. Два часа се минаха така, а тя стоеше изправена до стобора, на тясната ивица от сенчица, която той правеше. Сърцето ѝ потреперваше от нетърпение и скръб. «Бари жив ли е да зная», помисли си тя. Па отиде, та почука на съседната вратня, може тука хората да ѝ обадят. И тука нема отзив; надникна даже в прозорците на долния кат, но вътре никого не видя. Тя остана слисана.

— Та тука светò е измрел! — издума си тя, като стисна зъбите си нетърпеливо.

Слънцето беше на пладне. Време не ѝ оставаше да чака. Тя трябваше да тръгне и да се върне тая вечер, макар и в мрак, в село, ако не искаше да остане да нощува в тоя непознат град. Другарките ѝ я оставиха. Тя се поозърна още малко — нищо... Тя пак хвърли скръбен

поглед през пречките на вратнята в двора, дето нито я посрещна, нито я изпраща някой. Той стоеше умрял и мълчалив. Ненадейно една вратня се хлопна надясно от нея, отгоре, над главата ѝ. Тя дигна очи и видя, че тая врата се отвори на балкона на съседната къща, обърнат към двора, в който тя дири Стояна. Из вратата излезе една жена на години, с достопочтен вид, облечена в черно, и седна на сянка в един стол на балкона, нареден със саксии с молоха. Младата селянка рипна от радост, като видя жив човек, с когото да прикаже.

— Бабо, бабо! — извика тя с един глас, от който екна цялата улица. И тя залепи в нея соколовия си поглед, като че ли искаше с него да я улови и задържи, да не би пак да изчезне.

Госпожата се наклони над железния пармаклък и я погледна с любопитство и с добродушен вид.

— Какво е, невясто?

— Ами дека се е дянал капитанино, дето е тука?

— Няма ги, невясто, сега.

— Дека са, бабо?

— Отишли са на баня, в планината. . . Сега нали видиш — жежко, невясто. . . Защо ти са?

Но селянката, вместо да отговори, попита:

— Та и момчето е с тях, така ли?

— Кое момче?

— Момчето ми, бабо, солдатино, нали е при капитанино?

— Ха, денчикът ли?

— Той, той, бабо — та ти го знаеш! — извика възхитена селянката.

— Знам го. . . Какво ти е то, момчето, брат ли ти е? — попита госпожата, като не можеше да предполага, че то ще е син на тая толкова млада жена.

— Не, не, не, невяста му съм!

Госпожата се поусмихна.

— Да ти е жив, невясто, добър юнак си имаш. . . Та него ли дири?

Госпожата ѝ обясни, че преди две недели нещо го видяла, че шътал по двора, здрав и юнак, а преди десетина дена офицеринът тръгнал за баните и, разумява се, с него и денчикът. Трябва да се завърнат след две

недели, доколкото тя знае. Много добро солдатче, Стоян, и разумно. . . Тя го знае. . .

Селянката зяпаше в устата на госпожата и гълташе всяка нейна дума. Тя я запитва още и узна всичко онова, което госпожата знаеше за Стояна; тя не знаеше как да се отплати на тая добра жена, дето я пораздума и зарадва.

— Ех, то, бабо, като си доде Стоян, поздрави го от мене, да му речеш три пъти: Милена, невястата, много здраве рече да ти кажа. . . Доходи за тебе, ама те нема, та се не видохте. . . Чу ли, бабо? И кажи му, че му донесох нещичко, чорапци и дружко. . . Ех, че как не го заварих. . . Сполай на тебе, че се случи. . .

Селянката се наведе, развърза торбичката, загреба шепа череши и ги поднесе към балкона, от който я деляха няколко метра.

— Бабо, как да ти дам да позобнеш черешки. . . За момчето ги носех. . . Заповядай. . .

И като видя, че е невъзможно да досегне балкона, тя направи движение да влезе в портата, за да занесе черешите на госпожата.

— Благодаря, невясто, недей се труди. . . Черешарка не съм. . . От кое село беше ти?

— От П.

— Дал ти господ сила, булка — каза госпожата, като гледаше през покривите жълтеникавите баири в хоризонта на изток, зад които беше селото на селянката.

— Прощавай, бабо, и когато дойде Стоян, три пъти му кажи много здраве от мене. . . Милее те, кажи, много Милена. . .

И тя тръгна бързо нататък.

Милена беше се женила преди година и половина за Стояна, по любов. Голяма беше радостта им, дълбоко благополучието им, но за късо време: два месеца бяха годеници, месец — младоженци. Един месец само — па остана съща вдовица: взеха Стояна във войската. Не видя си булчинството. Много сълзи проливa Милена. Остана между зли и намусени свекъри. . . Радост имаше само когато дойдеше от Стояна много здраве, а той

често пращаше хабери по селяни. Милена само от тия хабери и за тия хабери живееше. Само веднаж тя се много кахърѝ за него, кога се поболя и влезе в болницата. Но даде господ, та оздравя. . . А сега е още подобре: от три месеца е денчик при капитанина и много се хвали с човека. . . Защо не са добри хора и у дома ѝ? Свекърът, а свекървата хеле, люто я мъчат; нагрозили са я зле, всеки ден клетви и поразии. . . Живот се не живее веке! Да беше Стоян дома, закрилял би я, но няма го, та и от три недели не го е разбрала. Тя се открадна вчера и дойде да го види, да му се порадва, да му се поплаче, та да знае Стоян какво копнее жена му... Но няма го, няма го тука! Сега пак в почерняла къща отива, неутешена, непогалена със сладка думица от никого. Хеле добре, че барем го разбра, че е здрав и жив. Каква добра е тая стара жена!. . . Той сега е на баните, в планината. . . И видя Милена там стръмни борови гори, сенчести хладни долини, дето шурти пенлива бистра река. . . Навярно такова е мястото, дето е сега Стоян, в планина все такова бива: зелено, хладовина, весело. . . И дойде ѝ на ума рекичката и долината в тяхната планина, дето тя белеше платно, и клонестия вървак — там най-напред се бяха срещнали и залюбили. . . Подир две недели Стоян ще се завърне. Тогава вече как-как ще литне тука и ще го намери. . . Ех, кога ли ще се изминат тия две недели? . . .

С подобни мечтания в главата Милена продължаваше да върви из улиците, без да обърне внимание на нещо, без да види едного от стотините хора, мъже и жени, които срещна. Тя нямаше какво да вижда, градът беше мъртва и глуха пустиня за нея, щом нямаше в него Стояна. Тя машинално само се отбиваше ту на една страна, ту на друга, за да даде път на файтоните. Тя се беше озовала в многолюдната Витошка улица и вървеше из средата ѝ. Изведнаж Милена съгледа, че право срещу нея се зададе някакъв черен куп, някакво странно нещо, за което никога не можеше да си въобрази какво ще е. Тогава тя се отби на тротоара и се спря да види какво минува: видя едни черни кола, цели почернени, и малко другояче, които теглеха полека два черни коня; вътре в колата лежеше само един дълъг, черен ковчег, а отпреде беше седнал при возача солдатин,

поп с кръст в ръка и с патрахил на рамена. Зад колата вървяха и два реда солдати. Милена зяпаше в недоумение; тя се не догаждаше, че вижда погребението на един войник; разбра само, че това шествие има някакво черковно, религиозно значение, разбра това по попа, който стоеше на колата с кръст, и по мъжете, които си сваляха шапката при срещата на черната колесница. . . Тя си продължи пътя пак. Тя не попита никого какво беше това. Градски работи. Малко ли чудесии вижда в тоя град, които нито е сънувала? Но ней що ѝ трябват всичките тия чужди хора и чужди работи? Само Стоянчо ѝ е мил, друго нищо няма за нея интересно и в тоя град, и на света. Едничкото нещо, което ѝ поговори на сърцето, бяха войниците; тя виждаше в тях Стояновите другари. Кой знае, може би и някой от тия момци да се познава, да са приятели със Стояна. И тя се пак извърна и гледа няколко време с умиление отходящия нататък взвод на войниците.

Когато Милена щеше току да улови друга улица, тя видя на желязната чешма, че се миеха няколко солдати; неволно хвърли очи на тях, като че искаше в тях да види мъжа си, макар че тя хубаво знаеше, че мъжът ѝ не може да бъде тука. Но пак това не биде напразно. Тя видя един от солдатите с отхлупена назад шапка, който си обрисваше лицето с кърпа, и го позна. Той беше от село. Тя тичешката отиде към него.

— Димитре? — извика тя весело.

— Добре дошла, Милено!

Войникът я пресрещна и ѝ подаде ръката си. Първата дума на Милена беше за Стояна: виждал ли се е скоро със Стояна, как е Стоян, и му разправи как го дирила, но бил отишъл с капитанина си на бани. . .

Войникът я изгледа позачудено.

— На бани? — попита той.

— Ами на баните, с капитанина си и с жена му.

Димитровото лице доби недоверчиво изражение.

— Наздраво знаеш ли, Милено?

— Та нали ти аз думам, Димитре? Оная жена, старата, няма да ме лъже?

— Как? Чудно. . . Та той излязъл из болницата? — извика войникът.

Селянката го изгледа сърдито.

— Та ти сънуваш, ти нищо не знаеш, Димитре! От болницата Стоянчо е излязъл още миналата година. . . А сега слугува при капитанина, в къщата му, и капитанинът го завел със себе си на баните. Та един час нали приказвах със старата жена?

Милена във вълнението си не бе разбрала, че госпожата беше ѝ говорила предположително, колкото се касаеше за Стояна.

— Ще се завърнат след две недели!

Войникът климна с глава отрицателно. Той разумя заблуждението на Милена, стана му много жално за нея. Но строгостите на войнишкия живот затвърдяват чувствителността на сърцето и той каза без забикалки:

— Какво ми пееш ти, Милено? Стояна го занесоха на болницата още преди петнайсетина дена. Зле бил, казват. Я по-добре иди да го видиш, хазър си тука. . . Хай иди, поздрави го и от мене. . . Хей, там болницата. . . Прощавай. . .

И Димитър, като ѝ разправи посоката на болницата, се затече да стигне другарите си, които се бяха запътили към казармата.

Краката на Милена се подкосиха. Светът хвана да ѝ се върти пред очите и мислите ѝ се забъркаха. . . Тия страшни думи на Стояновия другар изгониха всичките благи чувства и сладка увереност в душата ѝ. Тя не знаеше защо, но Димитровото съобщение миришеше така на истина, на най-страшна истина, боже! Страшно ѝ беше сега. Като се посвести малко, тя се запъти като пияна, излезе на полето, на зелената равнина, и видя белите сгради на болницата. Подир много лутане и разпитване там, тя узна към кого трябва да се обърне, за да пита за Стояна и да поиска да я пуснат при него.

— Как му е името на болния? — попита чиновникът, човек барачест и намръщен.

— Казах ти, я: Стоян го викат — отговори Милена със схванат глас и с глава зашеметена от миризмите на болничните лекарства.

— Стоян, кой, чий? Името на баща му?

— Стоян Тасков. Таско думаха баща му.

— От кое село?

Милена обади името на селото.

— Кога е постъпил тука?

— Че знам ли? Димитър ми каза, че петнайсетина дена има отка'го докарали тука.

Милена впери уплашена очи в лицето на чиновника, който хвана бързо да прелиства някакъв тефтер, тя с трепет очакваше на всеки миг да я погледне и да ѝ каже: «Тука е!» И тя виждаше вече с трепет в ума си Стояна на леглото, изсъхнал, пожълтял от страдания, щото мъчно може да го познае.

Две-три минути чиновникът търси с начумерено чело, па най-после каза:

— Няма го тука, не е постъпал тука такъв болник.

Сърцето на Милена се преметна от радост. Надеждата я съживи.

— Нали го няма тука? Оная старата жена право ми казваше, че е отишъл с капитанина си на баня, в планината. . . Защо ме излъга Димитър, та ме уплаши? Аз знаех, че Стоян е далеко сега, аз знаех. . . знаех. . . — гълчеше радостно Милена на чиновника, като че искаше да дели с него щастието си. . . Как ѝ се видеше добър тоя човек сега! Макар и така начумерен и зъл от пръв път, пък стои някак си хубаво лицето му сега и ти се иска да го гледаш. . . Радостта ѝ мяташе ясна пелена въз всичко, що я окръжаваше.

— Няма го тука! — повтори равнодушно чиновникът, като оттикна тефтера и се залови за първата си работа.

Милена разбра, че нямаше вече тука работа, и излезе в двора. Гърдите ѝ се разпуснаха на свободния въздух. На душата ѝ беше леко и весело. Тя се запъти към вратата. Но в това време я извикаха от прозореца на кантората, отдето току-що излезе. Тя се извърна, па извика плахо:

— Ух, забравих си торбата!

И тутакси се повърна там, дето я повикаха, за да си я вземе. Тя я намери до вратата, дето я беше сложила, грабна я и тръгна да излезе.

— Чакай, булка, къде отиваш? — извикаха из писалището. Тя се извърна и видя там сега двама души

над един тефтер. Очевидно не за торбата я викаха — те надали бяха я забелязали, а друго нещо имаше да ѝ кажат.

Тя се повърна и се спря зачудена.

— Как викаха твоя мъж? — попита другият голобрад чиновник, когото одеве нямаше в писалището.

— Стоян Тасков от село П. — отговори натъртено Милена.

— От П., Стоян Атанасов, предаден от капитан Начев. . . — произнесе голобрадият чиновник, като натискаше нещо с пръста на тефтера.

— Да, той е — избъбра другият.

После и двамата се посшушукаха. Голобрадият чиновник изскокна.

— Тука ли бил? — попита с разтреперано сърце Милена.

— Почакай малко, невясто! — каза ѝ другият, като запали цигара и взе перото от ухото си да пише.

Милена остана като закована. Какво имаше? Стояна ли щяха да изведат?

Върна се скоро младият чиновник с една вълнена торбица с черни резки в ръката.

— Стрино, вземи тая торбица, та си я носи!

Милена пое торбата неволно и зачудена.

— Стояновата торба! — изкрещя тя и погледна в недоумение двамата чиновника.

— Да, занеси я у вас. . . Тук са неговите вещи. . . Господ го прибра, невясто, преди малко го закопаха — каза бързо чиновникът, за да не продължава неприятните обяснения.

Милена погледна втрещена, като че не можеше да разбере тия думи, па се хвана за главата, извика, та понесе цялото здание. Па се тръшна до вратата, с паднала кърпа. Тя захълца и вайкаше, и стискаше Стояновата торба. Тия раздирателни викове пронизваха душата на човека.

Чиновникът скоро изгуби хладнокръвие; той извика строго:

— Булка, стига, стига, иди си. . . Мъжът ти

умрял — е, умрял; и у вас да беше, пак щеше да умре. Хай не пискай, върви си. . .

Милена го не чуваше в отчаянието си.

Тогава той сериозно се ядоса.

— Чуваш ли, не обичам да ми пискат!. . . — извика той, като стана. — Едно солдатче, а прави салават и олелия, като че е умрял фелдмаршал. . . Чорт побери! — завърши той ниско.

Тоя чиновник, видял вече толкова чужди нему и неизвестни мъртъвци, изнесени оттука, и навикнал вече на подобни сцени на човешка скръб, не беше способен да се трогне от Миленината, нито да я уважи. Сърцето му беше затъпяло за жалостта, както у поповете и докторите. . . Сърцераздирателните ѝ викове само му досадиха.

Милена остави смаяна болницата с две торби на гръб вместо една. Тя тръгна напосоки, без да знае накъде отива. Така тя се озова пак в града, във Витошка улица. Тя вървеше и хълцаше, и учудваше ония, които я срещаха. Но скоро тя се сепна, озърна се и се спря. Тя се спря именно на онова място, дето се бе спряла и по-напред — за да гледа любопитно погребалната колесница, — и изведнаж ѝ дойде на ума тая колесница, и попа, и войниците, и дългия чер ковчег. И ужасно откровение озари ума ѝ сега.

— Майчице, ами че той е бил одеве! — извика тя и изплака безпомощна, като се облегна до стълба на фенера.

Един стражар я приближи и бутна за рамото:

— Буле, не смущавай публиката на улицата.

Милена се отплесна от него и бързо се запъти по дирите на черната колесница.

Тя се отправи за гробищата.

Милена замръкна немного далеч от София и нощува в едно кърско ханче. Тя се унесе едвам къде среднощ. Тя пак видя тая нощ Стояна — видя го в някаква весела планина, дето широки сенки падат от кичестите дъбове, а шуртенето на хладната балканска речка вечерникът разнася надалеч. . . Тя си спомни, че бе сънувала,

какво Стоян бил умрял в болницата, че срещнала колата, с които го влачели да го закопаят. . . че тя е ходила и падала на гроба му. . . Какъв страшен и лъжлив сън! Тя благодареше бога, че било това сън... Цяла нощ бълнува̀ и пъшка тя. . . И кога се пробуди по зори, тя всичко помнеше, всичко, но дълго не можеше да разпознае кое беше истинното и кое бе чист сън.

1891

КОЛЕДЕН ДАР

Оставаше един ден до Коледа. Зимата вързлуваше. Витоша, вледеняла и настръхнала, гледаше строго изпод бялата си мантия, процепена тук-там от острите ѝ скали. Един мразовит вятър, който пронизваше до костите, вееше от снежните върхове въз София. Ситен сняг и скреж прехвръкваше сегиз-тогиз из замръзналия въздух, виеше се на кълбуци и засипваше покривите, дворищата, улиците. Студено беше. Комините изхвърляха черни стълпове дим към безгласното пепеляво небе и, чудно, тоя дим беше сега така весел, така приветлив, така радваше душата! Той наумяваше топлината, благоденствието, задоволството, което окръжаваше щастливите на тоя свят, напук на мразовете, на витошките фъртуни, на ледното вмъртвяващо дихание на зимата. . .

Именно на тая гледка се наслаждаваха от прозореца си, седнали на мекото канапе, г-н и г-жа Юрданови, женени преди година и половина. Цанко Юрданов, важен чиновник в едно министерство, човек образован, светски и страстно привързан в младата си жена, впиваше мълчалив поглед някъде към снежните хълбоци на Витоша. Очевидно той нито гледаше нещо там, нито бе пък занят от някаква определена мисъл, защото лицето му пазеше изражението на оная спокойна, безгрижна разсеяност, която обладава неволно човека, когато душата му е мирна, когато животът му тече плавно и гладко и когато той из една топла стая, ожинвена от присъствието на една прекрасна съпруга, при веселото бумтене на собата, гледа навън в бясно фучащите веяния на зимата. Всякой е изпитвал това щастливо-егоистично сънеподобно състояние.

Погледът н[illegible]кена му също бягаше извън стаята, но не така далеко и безцелно. Тя го беше опряла долу към един съседски двор. В дъното на тоя двор имаше бедна полусрутена къщица с нисък комин, който гледаше печално към небето, без да изпуща към него топъл дим; изпод нависналата и изкривена стряха поглеждаше едно прозорче, трите разбити стъкла на което бяха запушени с дрипи, а пред прага на ниските врата се натрупала пряспа сняг. Тая бедна къщица, сгушена между големите богатски домове, приличаше на една дрипава просякиня, заблудена между куп щастливи и горди майорки. Приликата на къщичката с просякинята още повече се увеличаваше от вида, който имаше, като да подлага ръка към огромните нови къщи около си и да казва: «Милост, пратете ми едно от вашите дръвца и аз ще се напълня с топлинка, пратете ми едно от вашите скъпи украшения и аз ще се напълня с радост, може би и с песен тая вечер. . . Видите ли? . . . Малко ми трябва, за да бъда благодарна от бога. Смилете се.»

Но големите къщи мълчат, те са бездушни, а щастливите човеци не чуват (уви! щастието има тоя порок — да затъпява слуховото тъпанче), благодатното бумтение на пещта не допуска до ухото им острата песен на фъртуната в пробитата къща на сиромаха. Види се, г-жа Юрданова чу тая песен, защото лицето ѝ полека-лека се покри с облаци и жалост ненадейна овлажни очите ѝ.

— Клетата Данчовица, какво ли чини сега? . . . Видиш ли, Цанко, само техният комин не се пуши. . .— продума тя замислено на мъжа си, без да дига очи от дрипавото прозорче на бедното жилище.

Мъжът ѝ свали тогава поглед от върховете на Витоша и погледна живо към сиромашкия двор.

— Нещастната — промълви той, — и с пет деца още!. . . И в тая станчка без огън натъпкани. Да беше жив мъжът ѝ, той щеше да ги прехрани с малката си платка. А сега как се поминуват — представям си, Веро!

— Боже, боже, защо ли даваш сиромаси! — извика неволно Вера и по лицето ѝ мина нов облак от искрена скръб.

— И казват някои, че у нас нямало крайна сиромашия; навярно това се казва, за да се извиним, задето няма и милосърдие — забеляза Цанко.

В тоя миг фъртуната бясно изфуча навън, та се разтрепераха прозорците. Вера извика нечаяно, като сочеше към Данчовичината къщица. Фъртуната с неодолимата си сила беше изтикала дрипите, що запушваха счупените стъкла на прозореца, и нахлу свободно в тъмната стаичка. Това произведе страшен смут в стаята. Децата изпищяха от ухапването на лютия студ и тозчас изскокнаха навън, обвити почти в парцали, а малките само по ризки и силно разплакани; всичките хукнаха през двора, та се скриха под стрехината на една ковачница на другия му край, дето огнището смекчаваше колко-годе въздуха. Само майката остана в стаята да запушва там дупките. Нейното болнаво и сухо лице се мярна в тях като едно привидение. . . Но веявицата размъти със снежни облаци въздуха и препречи на двамата съпрузи зрелището.

Тогава те се обърнаха насам и погледите им паднаха на тяхната затоплена стая, богато украсена с картини в богати кръжила, с великолепните ламби, положени на орехов стол, със свилените кресла, скъпи ковьори, бибелотите, статуйките. Тая гледка на личното им благополучие и охолност за миг смути душите им чрез контраста си с първото. . . Но скоро тежкото настроение отслабна и разговорът им се отнесе на друг предмет. Сякаш една дебела завеса падна между честитата двойка и света на нещастните. Поне у Вера това успокоение се видеше. Тя стана за нещо и като мина край огледалото, хвърли бърз и щастлив поглед на беличкото, миловидно, усмихнато личенце, което видя в големия кристал.

— A propos, забравих, ами ти какво направи с дрехата? — попита тя живо мъжа си, който оставаше все още позамислен.

— Коя дреха?

— Как, забрави ли? Сортѝ-де-балът.

— Ах, сортѝ-де-балът? Наистина забравих. . .

— Хубава работа. . . Да забравиш. . . Какъв си оригинал, Цанко! — каза Вера полусърдито, като си поправяше тоалета нещо.

Цанко стана и замислен взе да ходи из стаята.

— И чуеш ли? — обърна се пак Вера. — Иди у модния магазин на мадам У. Там видях аз чудесен един

сортѝ-де-бал. . . брокар, чудо, прелест!. . . Безподобно нещо.

— Но той е соленичък, пиленце. . .

— Соленичък? Сто и трийсет лева! Та такава мизерност наричаш соленичко! Или искаш да ме сконфузиш. . . Ти знаеш, че ще бъдем поканени на бала у. . . третия ден на Коледа и мене ми е необходима наметката като въздуха, който дишам.

— Прекрасно, прекрасно.

— Не е достатъчно да кажеш прекрасно, Цанинце. . . Но трябва да побързаш, да не би някоя друга хубостница да купи тая великолепна дреха. . . Представи си, то ще бъде просто ужас.

— Представям си.

«По-голям ужас, отколкото сцената, която ни се лъсна преди малко» — щеше да довърши Цанко иронически, но предъвка думите си.

Вера го гледаше нетърпеливо.

— Е?

— Слушай, драга Верке. . . — захвана Цанко със сериозен вид.

Тя предвиди, че той ще прави някакви възражения, и го пресече решително:

— Няма «драга Верке», въпросът е решен.

— Ти знаеш, че аз нищо не съм ти отказвал, нищо. Но. . .

— Без «но», Цанинце! — извика Вера, като плесна галено мъжа си по бузата и го заля с блясъка на чудната си усмивка. — Ти трябваше сам да ми направиш един приятен сюрприз. . . Ти знаеш да ги правиш и по най-деликатен начин. . . Па ако не това, най-после, друго. . . Аз се полагам на твоя изящен вкус.

Суетната Вера очевидно искаше да блесне с някой извънреден накит на Коледа. Без такова нещо чинеше ѝ се, че не ще да посрещне празника, както подобава.

— Добре, съгласен! — каза изведнаж с осветлено лице Цанко. — Ще ти направя сюрприз, достоен за тебе, за твоето природно добро сърце, за твоята несравнена и любяща душа.

— Дай ръката, faisons la paix! — каза Вера, като хвана десницата на Цанка и я стърси примирително.

Мръкна се скоро. Вера беше в страшно вълнение

целия ден за сюрприза, който ѝ се готвеше. Въображението ѝ още отсега работеше, за да открие тайната на изненадата, и тая изненада ще бъде твърде, твърде радостна за нея: тя знаеше, че когато Цанко обещае нещо, то умее да го изпълни по джентълменски. И наистина, дали пак ще бъде безподобният, божественият сортѝ-де-бал от прелестния брокар, или друго труфило — златно, драгоценно, брилянтово? Но тя неволно предпочиташе сортѝ-де-бала. Как тя ще бъде възхитена! Какъв благороден е тоя Цанко!

Цанко къснееше и не се завръщаше у дома си.

Това увеличаваше сладостно-мъчителното копнение на Вера.

Смрачи се съвсем.

Цанко не идеше. Бурята фучеше яростно навън в гъстите тъмнини. Прозорците трещяха от беснотията ѝ. Тоя неприятен шум докара на ума на Вера за бедната Данчовица и за голичките ѝ деца.

— Бъдни вечер е сега. . . Те лягат без огън, те срещат Рождество гладни. . . Боже, боже, защо си дал сиромаси? — пошушна си тя пак и сърцето ѝ внезапно и болезнено се сви от мъка: сякаш че някакво угризение на съвестта я нападна. . . Толкова щастие при толкова нещастие ѝ се стори като едно престъпление. Ней ѝ ставаше тежко при тия мисли, тя чувствуваше, че е виновна пред някого си за нещо си, но не смееше да си даде сметка за това, да отговори на себе си защо е неспокойна, и у нея неволно желание оживя да се отклони от тия мисли, да се развлече с нещо друго; душа суетна, но природно добра, слаба и впечатлителна, каквато беше, тя сещаше, че не беше добре да бъде толкова благополучна, когато в света има толкова страдания, че трябваше негли да стори нещо за тия страдания, но нямаше кураж, нито привичка да се потопи смело в тоя друг, невесел мир на човешките бедствия. Защото не стига да имаш желание и даже да имаш възможност, за да правиш добро — трябва и да смееш да го правиш. .. Защото да струваш доброто, както всеки светъл подвиг, изисква известна доза храброст, почти героизъм. . . Само злото се върши лесно и даже несъзнателно, затова и областта на неговото царуване обзема цял свят. И Вера, под натиска на тежките мисли, които ѝ притискаха мо-

зъка, с неволна радост чу стъпки, че идат към вратата. Тя се зарадва на случая, който идеше да я развлече. . . Вероятно Цанко идеше с блестящия си дар.

— Непременно сортѝ-де-балът е! — каза си тя и сърцето ѝ затупа от ново детинско възхищение. Тя скокна права.

Вратата се отвори. Вместо Цанко влезе Данчовица и с нея петте ѝ деца. Вера не можеше да ги познае! Те бяха пременени с нови дрешки, всички в топли кожухчета, радостни и усмихнати.

— Целувайте, мами, на господарката ръчичката — каза Данчовица на децата си, които едно по друго се заредиха да ѝ целуват ръката, без да може тя да се съвземе от изумление.

— Какво е? Какво е? — попита Вера.

— Бог да ти го върне сто пъти и да те зарадва, както ти нас зарадва, господарко — каза Данчовица просълзена; — сполай ти, че ни смисли и не ни забрави срещу божия ден. . . Господ и света Богородица да те благославят, дето ни облече и ни прати кола дръвца и ядене, та да посрещнем Коледа. Сега и нам се вярва, че господ се ражда. . . Целувайте, целувайте, мами, ръка на господарката!

Вера зина от удивление. Тя сама се умили до сълзи, но не можеше да си обясни какво значат тия благословии и благодарения от Данчовица.

— Навярно имате погрешка, булка Данчовице. . . — каза тя живо, но в същия час вратата се отвори и там се появи усмихнатото лице на мъжа ѝ, който се спря и хвърли щастлив поглед на трогателната сцена, която сам беше деликатно подготвил.

Вера се сети: това било сюрпризът! Тя се спусна към Цанка просълзена и го целуна по челото с една звънлива, дълга и мълчалива целувка.

Тая целувка беше най-чистата, най-благородната, най-блажената, с която някой съпруг е бил надаряван от съпругата си.

София, 1890

БИКОГЛАВ

Влакът току-що бе спрял при станцията и вече се готвеше да тръгне. Защото тука той се бави само две минути — колкото пощата да се предаде. Рядко бива вагон да пусне или приеме пътник на тая заглъхнала станция.

Но днес, като никой път, доста големичък куп селяни и селянки се валяха пред зданието на станцията, гълчаха живо, прощаваха се с други, които имаха китки и чемширови клончета на шапките си. Това бяха запасни солдати от ближното село К., които се викаха на обучение; то щеше да трае не повече от три недели, но един лъжлив слух за някаква близка война беше смутил селяните и те изпращаха момчетата, като че нямаше за дълго или никога да ги видят. Скоро изпращачите се натрупаха пред един стар дълъг вагон, трета класа, прикачен напред, почти до самия локомотив. Това първенство, отдавано на тия сиромашки вагони, се дължи на твърде зловещи съображения: в случай на злощастие, предните кола винаги имат привилегия да се преобръщат на трески заедно с човешките същества, които са в тях; и с това често се спасяват от гибелния пръв удар подирните кола, за които се плаща по-скъпо.

В последния миг, в мига, когато влакът се затресе и бавно тръгна, една хубавелка мома чевръсто скокна на стъпалото и простря китка към един висок, синеок солдатин, който до половина се приведе из прозореца, та пое китката, като стисна до счупване пръстите на девойката.

Тренът тръгна и двамата млади не успяха или се не

сетиха нито една дума да си кажат. Девойката, запъхтяна и почервеняла като бонжур, не свалияше очи от същото прозорче на вагона, което все повече и повече се отдалечаваше и из което една глава без шапка още стоеше неподвижна.

Не подир дълго време влакът възви зад една гола височина. Слънцето притрепера като разтопено златно кълбо над черното бърдо и потъна зад него в едно огнено море. Мръкваше бързо. Влакът следваше да лети с растяща бързина из пустото и затъмняло поле. Светна и кандилото от покрива на вагона. Момчетата заразвързваха торбите си, за да извадят каквото имаха за похапване, да вечерят. Ненадейно машината изсвири заглушително и след това влакът спря.

— Какво е това? Станция ли е? — питаха се момчетата, като се взираха в тъмния кър.

Но нищо подобно не се виждаше. Железницата бе спряла насред полето; явно бе, че някакво препятствие стоеше на пътя.

— Червен фенер има! — обади се един.

Действително от следващия кантон бяха запалили червен фенер — условен знак за непроходимостта на пътя. Скоро разбраха, че ближното мостче се е продънило и че влакът ще чака до сутринта, доде се свърши поправката.

— Които желаят, могат да слязат! — прозвуча гласът на кондуктора, който отваряше вратите.

В един миг солдатите се найдоха долу в мърчината, на чист въздух. Същото сториха и пътниците от другите вагони. Но те не приеха спокойно и безответно неприятната случка.

— Това е безобразие — викаха едни господа от втора класа.

— Слепи ли са били по-рано да поправят моста, а не да плуем цяла нощ на кьра! — гърмеше първата класа.

Запасните обаче погледнаха по-хладнокръвно на произшествието, то ги само поучуди, но никого не разсърди. У тях се събуди солдатинът, на когото покорството и безропотната търпеливост са първите обязаности.

— Чувайте, хай да лежим на тревата — извикаха неколцина.

— Болярите нека слят във вагона, за да не настинат — смееше се друг.

— На тревата, под синето небе!

И никой не щя да остане във вагона. И когато «болярите» дигаха стъклата на прозорците, за да ги не досяга нощната хладовина, войниците се натъркалваха по меката тревица на полето, с очи обърнати към треперливите звезди, които засипваха като елмазен пясък цялото небе, и с мисли, устремени към невидимото село, дето за тях други души сега мислеха и въздишаха.

Разговорите лежешката полека-лека загасваха. Съкрушителните вълнения на тоя ден на прощаване и раздяла с всичко мило и драго, каквото имаха на света, и обайната прохлада на нощния зефир скоро склопиха клепачите на морните момчета. След един час вече се чуваха само силните и равномерни дъхания из двайсетина здрави гърди.

Само един от тях стоеше още буден. Той беше Младен Райчев, юнакът, комуто видяхме, че девойката подава китка. Образът на момата не се махваше от очите му, не излазяше из ума му. Той я гледаше все такава, каквато му се представи в последния миг, преди тръгването на влака: с лице пламнало, запъхтяно от тичане, с черни, огнени и уплашени очи, овлажнели от сърдечно смущение, с алени като мерджан устни, на които се бяха спрели някакви думи прощални, сладки и неизречени; ръката му и сега гореше от стискането на пръстите ѝ и той стискаше силно и жестоко китката. Душата му трепереше от едно тайно и мъчително усещане, прилично на жажда неутолена, на някаква потребност да види някого тука, да каже нещо някому, нещо безименно и неопределено, но което като камък задавяше гърдите му. Струваше му се, че сърцето и душата му останаха там, на станцията, и че истинският Младен остана там, а тоз е друг, лъжлив.

Мъчението му произлизаше и от това, че през последните няколко дни той не беше виждал Цанка, той я видя само в часа на тръгването си, за един миг само...

Той не успя нито една дума да ѝ каже, нито да чуе от нея. А имаха толкова неща да си кажат и изговорят преди раздялата. Тя му се мярна и изчезна като един сън. Да, истински сън наяве. Явно е, че тя, горката, бе се отскубнала крадешком да дойде да го изпрати и едвам свари; и когато нему се изгледваха очите за нея, нейното сърце също е примирало от мъка и нетърпение! И той сам, сам беше причината, дето са я задържали. Вчера той отиде при баща ѝ, Миля Каражелев, чорбаджията, надут, гневлив и злорек селянин, но на часове с добро сърце, и го завари, току-що изпращаше гости.

— Бай Мильо — каза Младен, — аз утре тръгвам с нашите запасни войници; дойдох да ти кажа прощавай, като на по-стар, и да ти искам благословията...

Милю чорбаджи се слиса. Дълги години той бе имал омраза с покойния Младенов баща, някогашен бунтовник — и такъв останал и докрай, — човек с рядко упорита глава и непреклонен нрав. Милю го наричаше презрително «комита» и покрай него не можеше да гледа и Младена, наследил с юначеството и бикоглавския характер на баща си, и омразата му против чорбаджията... От де до де той сега да иде да се прощава с него и да му иска благословията?

— Ще идеш, а? Хай на добър час, дано там те направят човек; покойният Райчо ви народи кучешки синове, бог да го прости — каза Милю.

— Бай Мильо, за тате лошо да не хортуваш... Стига му гриза костите приживе! — каза Младен с разтреперан глас.

— Е, какво искаш бе, чоджум? Ако отиваш, пръждосвай се по-скоро! — извика Милю, като устрели с ненавистен поглед момъка.

Младен не мигна. Грубостта на чорбаджията намери скала в неговата упоритост. Той каза решително:

— Аз ще се пръждосам, но преди да се пръждосам, искам да ти кажа две думи и тия думи хубаво да ги запомниш.

— Казвай да видим.

— Като се върна от службата, ако се върна жив...

— Е, ако се не върнеш жив? Ще стане кокоша жалба в махалата ни! — пресече го грубо Милю.

— Като се върна жив, аз ще ти искам Цанка. . . Дотогава да я не даваш другиму.

Като чу тая дързост, Милю втренчи очи в момъка, за да го види не гаври ли се с него; но в Младеновия поглед не се четеше смях, а една смела решителност. Тогава Милювата ярост избухна в презрение.

— А бе, пъси сине, ти искаш чуждите дъщери, ами тебе кой те иска, просяк въшкави! Я го виж, те го пъдят от селото, той пита за поповата къща! . . .

— Мене ме иска Цанка, ние се любим — издума развълнуван Младен и свали надолу очи.

Чорбаджи Милю вместо отговор викна, та се изсмя колкото му глас държеше, мушна ръцете си в джебовете на потурите и се запъти нататък.

— Цанка да държиш, чуваш ли? — извика Младен със задъхан глас и пребледнял от ярост. — Ще те направя на прах и пепел!

И момъкът си тръгна, но той чуваше ясно зад себе си гръмогласните псувни на Миля чорбаджи:

— Хайдутин с хайдутин, проклетият син! От комита баща какво искаш да излезе? Пак комита!

Всичките тия неща минаха през ума на Младена и жестока злоба кипна в гърдите му.

— Аз ще го убия, ако я даде другиму, па и нея, и мене си! — избъбра той. . .

Но скоро мислите му се пренесоха на друга, по-нежна и успокоителна картина. Видя селото. Цяло спи то сега под звездното небе; рекичката ручи край високото плетище на Милювия двор, под увисналите клони на старите върби; край водата гъски дремят; всичко е тихо в двора; крушата само шумоли и фасулевите вейки шъпнат; до тях е сайвантът, дето стои станът: там си постила и спи Цанка. Сега всички къщни спят, но Цанка е будна, буден е неговият гълъб и мисли и той, и въздиша и той. . . Как ли се би зарадвала тя, ако чуеше гласа му, че я вика тихо, че й съсне в мрака; ако би го видяла пак и би останали сами и би си изприказвали сладко-сладко всичко, каквото имаха на душите си преди раздялата. . . и още колко радости! Тя би се измъкнала като змия от леглото си, без някой да сети... Тутакси една мисъл му дойде: дали не е възможно да иде да я види? До съмване има още шест-седем часа,

време достатъчно за едно любовно свиждане накрай света, а не на един час разстояние! В един миг той взема решението си. Сега вече нищо не би го спряло: огнена река да му се изпречеше, щеше да я мине; в крепост да се превърнеше плетът на Миля, щеше да влезе. . . Звездите мълчаливо трептяха на дълбокото лазурно небе. Пълна тишина цареше наоколо. Нарушаваха я само няколко юнашки хъркания на дълбоко заспалите момци. Младен стана предпазливо и се запъти бързешката през полето надлъж по железната линия. Скоро изчезна в полумрака на лятната нощ.

Полунощ минаваше, когато, цял разтреперан от сладката среща, Младен излизаше из селото, за да иде до станцията и оттам да хване по железния път. Дотука той от никого не бе виден, ни срещнат. Селото беше мъртво и пусто и това го благодареше; той желаеше да остане тайна неговото скришно ходене в село, както и причината му. Усещаше сега, че е престъпил солдашката дисциплина, че постъпката му е лудешка, но че е извън силите му да се въздържи от нея. Той бързаше, той не знаеше часа, страхуваше се да не би зората да го превари и той ускоряваше хода си. . . Вятърът се беше поусилил и глухо фучеше между плетищата и клоните на орехите. Когато Младен се намери на кра вече, една силна светлина блесна отляво. Той погледна: далеко в нивята жълти пламъци изскачаха из кръстците; вятърът развяваше пламъците и те прехващаха нови снопове и кръстци и образуваха една пречупена пламенна река. Цялата околност светеше; пожарът се предаде и на една голяма купня със снопи и висок огнен стълб зализа въздуха, развяван на буйни езици от нарасналия вятър. . . В тоя миг Младен чу човешки стъпки наблизо, той погледна стреснато и видя две човешки фигури насреща си: то бяха на двама селяни от селото му; той чевръсто се дръпна и мина приведен зад едни храсти, уверен, че го не познаха отминалите селяни. Като се успокои с тая мисъл, Младен повървя малко, но пак се спря да види пожара. Той се изпълни от жалост пред тая картина. Тук загиняваше безконечно количество човешка мъка, обръща-

ше се на пепел в няколко минути цяло богатство, създадено от труда на природата и на човека, и никоя сила не беше в състояние да изтръгне из обятията на алчната стихия тоя сух и леснозапалим материал. Тоя пожар, причинен навярно от злосторник, се показа като едно лошо предзнаменование на Младена. Той продължи пътя си и дълго време още зловещото осветление го следеше. Той усети облекчение, когато една рътлина закри от погледа му съвсем зарата от пожара. Когато пристигна при другарите си, той ги завари пак заспали дълбоко. Той се тръшна при тях сломен и заспа.

В това време зората хвърляше първите си белезнави шипове по утихналото и забледняло небе.

По изгрев слънце влакът мина по направения мост и по обяд пусна войниците в града, който гонеха.

На другия ден надвечер повикаха Младена при офицерина му. Той се доста учуди от това повикване. Но учудването му се промени на смайване, когато влезе при началника си: там видя Цанкиния баща, Миля чорбаджи.

Той пребледня.

«Дали не са ме усетили? — помисли си той. — Не, никой не знае. . . Милю е дошъл да се плаче за думите, дето му хортувах. . . няма нищо страшно.»

Лицето на офицерина беше строго. Милювото беше изкривено от ярост.

Младен се изправи неподвижен като статуя.

— Младен Райчов, когато нощес останахте при развалення мост, ти ставá ли да ходиш другаде някъде? — попита го офицеринът.

По това питане Младен разбра, че ходенето му в селото е станало известно; вероятно познали са го селяните, които го срещнаха нощес, и са го обадили. Той реши да не лъже, да изповяда престъплението си и храбро да изтегли наказанието си. Но само едно няма да каже: няма да обади за срещата си с Цанка! Не, той няма да осрами момичето за нищо на света. . . Може да умре, но няма да каже. Решил това веднаж, той няма вече да отстъпи. Упорството му се преобърна в желязна воля. Младен беше един от ония корави наши селяни, надарени с твърд и непоклатим характер, които в

последната война — в болниците — учудваха със свръхчовешко търпение и невъзмутимост, подложени под хирургическите инструменти.

На началниковото питане Младен отговори право, че е ставал и ходил до селото.

— Какво чинѝ в село?

Младен мълчеше.

— Лъжеш, до село не си ходил, ами до нивите ми само! — извика Милю сърдито.

Младен падна в друга изненада. Значи, срещата му с Цанка е останала тайна. Това го зарадва. Но защо тогава тоя гняв от Миля и какво иска да каже той? Той не разбираше.

— Защо си ходил на Милювата нива? — попита офицеринът, който не счете вече за нужно да го пита какво е правил в селото, понеже беше напълно убеден, че в селото не е ходил.

Сега чак Младен сети всичко: запалените кръстци са били Милювите и Милю него набежда в пожара, в такова страшно престъпление! Той се възмути при тая мисъл и отговори:

— Аз до село ходих само и никакви Милюви ниви не знам, нито съм дирил.

Нему му пак дойде на ума за двамата селяни; да, те са го наклопали!

Офицеринът се навъси.

— Какво си се заканвал завчера на негова милост? — попита той, като посочи Цанкиния баща.

Младен погледна смаяно.

— Какво се пулиш? — обади се Милю. — Питай го, питай, ваше благородие, не рече ли ми, че ще ме направи на прах и пепел?

— Отговаряй — каза офицеринът.

— Казах.

Тая прямота и откровеност позачудиха офицерина и му се харесаха. Младен спечели в симпатията му; но, за жалост, всичките обстоятелства говореха против него. За офицерина не оставаше ни сянка съмнение, че пред себе си вижда същия виновник на пожара.

— Отведи тогова в гауптвахта — заповяда той на вестовоя.

Когато изведоха Младен, офицеринът се обърна към Миля:

— Чудно, как това момче по вид и по характер не изглежда да. . .

— Цял пали-свят, ваше благородие, нали ти се изповяда като пред духовник? От комита баща какъв син искаш? — пресече му живо думата Милю.

Офицеринът го изгледа строго и излезе.

По човеколюбиви съображения престъпникът беше предаден на гражданското углавно съдилище.

Никога съдба от подобен характер не стоеше по-ясна, не се гледа по-бързо и не се реши с по-чиста съвест от почтените съдии. Доказателствата за виновността на Младена бяха така ясни и необорими, щото сам защитникът, въпреки упоритото отказване на Младена, го счете за крив и се ограничи да иска за подсъдимия не оневинение, а по-слабо наказание. . . Осъдиха Младена на три години затвор.

. . . . . .

. . . . . .

Младен чезнеше вече пет месеца в затвора.

Един ден младият затворник се смая, когато видя, че подир старшия влезе в тъмницата му и Цанкиният баща.

— Младенчо — каза Милю запъхтян, — не грижи се веке, тебе те пускат, защото нищо не си бил крив, чедо. . . Станое, проклетникът, бил запалил кръстците ми, той сам си изказа. Хай да излазяш!

Младен погледна учуден. Старшият му потвърди същото. Той имал заповед от председателя на окръжния съд да го освободи.

— Прощаваш ли ме, синко, че аз те набедих? Аз ти искам прошка! — каза Милю със смирен и почти плачевен глас. — Защо не ни разправи бе, синко, тогава по-добре, да ни вразумиш? Тюх бре, какво направихме!

— Не казах ли ви, бай Мильо, че нито бях помирисвал твоята нива?

— Сега вярвам. . . ами като те питаха в съдилището, защо не отговори дека си бил, кой те е видял в село?

Младен помисли, зачерви се, па каза:

— Защо не отговорих? За Цанка!

— Как за Цанка?

— Аз ходих да се прощавам с Цанка и си давахме клетва, че ще се вземем. . . Можех ли да спомена аз името на Цанка, да го почерня?

Па погледна Миля в очите; но вместо сръдня той забеляза в тях друго изражение.

— Бе чоджум — каза му най-после, — та вие наздраво ли се любите с наша Цана? Затова се е тя такава опуйчила оттогава. . . Невидяло се макар. . . Хай целувай ръка, та да ти я дам, да патаса светът.

— Добре правиш, че инак щях да я взема с юруш, по войнишки — каза Младен, като му целувà ръка.

Милю го погледна в очите:

— Ами щеше ли да ме запалиш, ако я бях дал другиму?

— Хай, хай, ти ме знаеш, бай Мильо. . .

— Дядо, дядо казвай отсега нататък, не се бъркай, комита! — каза строго усмихнато Милю, като го извеждаше из вратата на тъмницата.

* * *

По волята на възрадвания чорбаджи Миля годявката на Младена с Цанка стана същата вечер, подир неделя — сватбата. Едновременно със сватбарския тъпан разнесе се из селото известието за обявяването на Сръбско-българската война.

На сутрешния ден Младен отпътува за бойното поле.

Ни от предумвания, ни от молби, ни от плачове на отчаяната млада невяста, от нищо не взе. . . Самото началство се съгласи да му даде неделя срок, но той упорствува.

— Сега моята жена и род, и драгост, и господ е отечеството. . . Додето го гази душмански крак. . .

И тръгна — от една сватба на друга — кървава.

И вече се не върна: той остави юнашки кости на царибродските височини и млада булка под було още.

Цанка доби едно дете от него. Синеоко, хубаво ангелче, крещи до облаците и упорито като дявол.

Често дядо му, като го друса на ръце, казва му с целувки по надутите бузки:

— Бащичко! Комита цял, комита бикоглав!

Сопот, 1891

GRONDE MARITZA TEINTE DE SANG[1]

I

Не може да се опише тъгата на всички ни, когато подир многодневно пътуване по Средиземно и Червено море параходът ни изхвърли на песъчливия арабски бряг. До тоя час мъката ни се позалисваше от другарския живот и разговори в парахода и от вида на разнообразните картини на бреговете и земите, край които ни носеше. Далекото ни назначение, с което ни изпращаха от Цариград, не ни се представяше още толкова страшно; ние носехме със себе си още свежи цариградските си впечатления и сладката скръб от раздялата с толкова мили и родни нам образи и скъпи привързаности. . . Но един път стъпили в Арабия, всички ни облада дълбока скръб и безпомощна безнадеждност! Скоро трябваше да бъдем пръснати из тия чужди пустини, между диви племена, разделени един от другиго. Нашето заточение се почваше. Нас ни хвърляше съдбата в тоя печален предел, тъй далеко от България, в същия час, когато нейните планини и скали ехтяха от гръмотевиците на Освободителната война! Тежка, ужасна раздяла! Сега вече, загубени из пясъците на Арабия, ние не щяхме да имаме даже утешение да чуваме какво става в далечната родина, да изпитваме трепета на радостните възторзи от успехите на руското оръжие. Може би и да умряхме, без да знаем да поздравим България със свободата! Да, хиляди българи досега са

[1] Сюжетът на тоя разказ е извлечен от книгата на г. д-р И. П. Любенов «Моето възпоминание от Йемен».

били пращани в изгнание в дълбочините на Азия, но не вярвам друго изгнание да е било по-тежко и помъчително, отколкото нашето!

II

Изгнание! А ние не бяхме изгнаници! Ние бяхме доктори, възпитаници на медицинското училище в Цариград, които султанът в тоя момент назначаваше на длъжност при разни войскови части в Йемен. Нас нарочно ни изпращаха там, не толкова в интереса на санитарното дело, колкото да ни отнемат възможността да побегнем в отечеството си. А то разгръщаше обятия и просеше силата, знанията, труда и кръвта на всичките си синове. . . Неколцина от нас бяха успели вече да се изтърват и отидат в България. Колко бяха щастливи те! А ние бяхме на другия край на света от нея, парясани в чужди нам народ, употребени на чужди интереси, дето никого не интересуваха нашите чувства и пламенни копнения, мъки, и нашият живот, нашата смърт!

III

Пристанището, на което излязохме, беше Худайда. Тук останаха троицата ми другари, а мене пратиха навътре, за Хаче.

Хаче е арабски градец всред пустинята до една гола планина и в близко съседство с непокорните арабски племена, вечно воюващи с турските войски. Стигнахме дотам за десет деня на камили; все през безводни, пусти, каменливи, баирести места; никъде шумица и зеленинка! Дене — нетърпима адска горещина — аз бях под тропика! Нощем — студ, от който цял зъзнех в палатката си. Заран, като ставах, виждах някои голи ридове побелели като от сняг, а то беше слана! Подир малко — пак ужасните жеги. Много пъти щях да падна от камилата си, на която от люшкането ми прилошаваше, като че ме хваща море — и колко пъти да умра от слънчев удар!. . .

И цели дни горещини, камъняк, пясък — нищо

друго. И тоя проклет от бога край се нарича още «Честита Арабия»! Ех, де беше сега моята България с нейните кристални води, зелени долини и планини! Де беше тя? Аз не смеех да си помисля!

IV

Едно голямо, неожидано щастие ме очакваше в Хаче: аз намерих един колега съотечественик — доктор Н. Каранов. Запратен там и забравен, без никакво известие какво става в България, без надежда да я види пак. Той пръв ме намери в моята квартира, назова се и без повече думи хвърли се на врата ми и в такова положение няколко секунди плака и хълца.

— Казвай, казвай, брате, сега! — изговори той с бузи, залени със сълзи, които продължаваха да шуртят и да го задушват. Аз няма да забравя това лице, бледно, развълнувано, по което се кръстосваха, като разиграни от вихър облаци по небето, смесени чувства от възторг и скръб, от радост детинска, от мъки, дълго време потаени и внезапно бухнали, и болезнено патриотическо възхищение, когато му разказвах новините от войната, които знаех до часа на тръгването си от Цариград.

Моят възторжен приятел имаше-нямаше двайсет и осем години; но трудовият живот, климатът и скръбта бяха застарили лицето му, кръгло и приятно, почернило от тропическото слънце, осветлено с огъня на блестящ поглед, но с печата на тъгата. . . Черна къдрава коса и черна гъста брада, подстригана по турски, и тук-там вече посребрели, съставяха красиво кръжило на тая толкова симпатична физиономия. Той беше по чин по-висок от мене, защото бе почнал по-рано служебното си поприще. Аз го обикнах като брат.

V

Бедният Каранов! Положението му беше много по-тежко от моето, много по-тежко. Той беше тикнат тука в истинско заточение. Той беше изслужил срока си в

Херцеговина, но пак го пратили на служба в Йемен, в наказание за прикриването в Цариград и препращането бежанци от Панагюрското въстание. . . Осемнайсет месеца вече откак го лутаха из разни краища на областта, по болници и отреди. На многократните му молби да го извадят от тоя убийствен климат ответ нема. Не стигаше мъката от неизвестността на срока на възвръщането му в България — уви, той не вярваше в това вече, — ами още — той теглеше от преследването на таборния командир. Въодушевен от една непримирима омраза, на която Каранов не отгатваше причините, командирът безпощадно го гонеше навсякъде и във всичко, не изпущаше никой предлог да го нагруби пред другите и никой случай — да направи донос против него пред ония, които разполагаха със съдбата на Каранова. Тоя свиреп турчин тровеше живота му и правеше пребиваването му тук нетърпимо и още по-нескончаемо! Многажди Каранов бе помислил за избягване, дори и с риск за живота си, но избягването беше невъзможно в тая местност, отдалечена от пристанище и винаги поставена във военно положение; а сега, когато в България гърмеше войната, носталгията му порасте до нетърпимост.

Той се топеше и чезнеше.

— Не, тука, тука ще си умра аз, братко мой — казваше ми той с въздишка много пъти; после прибавяше още по-унило: — Та това не ми е много страшно. . . Но без да видя «свободна» България, без да я видя никога, боже мой!

Най-често той изказваше жажда да чуе българския марш, на който аз в Цариград не бях можал да чуя ни думите, ни мотива. Това ми невежество го отчайваше. Той знаеше даже повече от мене за тоя нов национален марш от един френски вестник, случайно и за минута попаднал в ръцете му преди шест месеца.

— Маршът — казваше той, — се захваща с думите: Gronde Maritza teinte de sang! Нашите опълченци с тоя марш са се хвърляли в боя и умирали. Страшни думи, брате мой: Gronde Maritza teinte de sang! Гърми Марица вапсана с кръв — превеждаше той буквално; — чувствуваш ли какво страшно нещо има в тия думи? Това е кървав марш, само такъв марш прилича на Бъл-

гария. . . Да го чуя веднаж, па да умра тогава. . . А топовете гърмят сега и люлеят Балкана. . . Боже, защо не сме там да видим как се освобождава България. «Как се освобождава България!» — чуеш ли, разбираш ли в душата си всичкото страшно вълшебство на тия думи? И ние не ще вземем участие в това велико дело! Няма да го видим! А? Страшно положение! — После той станеше, заходеше трескав по тераската на еврейската къща, дето живееше, от която се отваряше вид на безконечното жълтеникаво поле, което развълнувано отиваше до самия хоризонт, и запяваше на мотива на някоя френска шансонетка, но с твърде воинствена интонация:

Gronde Maritza teinte de sang,
Gronde Maritza teinte de sang,
Gronde Maritza teinte de sang,
De sang, de sang, de sang. . .

Какъв огън блещеше в очите му. Той хвърляше в арабското небе тия гръмливи звукове, които то не разбираше, па се спираше внезапно и впиваше очи в голата планина на хоризонта на север и се ослушваше, като да получи през нея отзив от гръмливия ек на марша и на войната в България. . .

— Ах, да чуя веднаж българския марш, па тогава да умра! — викаше той.

VI

Постоянно заети и вълнувани от тия разговори, образът на отечеството не ни оставяше. То беше нашият трети невидим другар. Но това още повече разгаряше копнеенето ни за него, душите ни се терзаеха от безполезна мъка. Ни едно известие за войната не бе дошло до ушите ни от деня, в който пристигнах в Хаче, сиреч в началото на септември. А сега беше краят на ноември. Нашите другари в Худайда бяха по-благополучни: пристанището ги свързваше, макар и рядко, с Европа, а ние тук бяхме като на други свят. Истина, таборният командир се сношаваше със Сана, резиденцията на мютесарифлика, посредством керваните, но как можехме да питаме? Как смеехме да покажем интерес за войната, когато нашата българска народност и така раздражаваше подозрителния фанатизъм на турците? Мъчехме се само по лицата им дебнешком да уловим какво-годе нещо; във всяко тяхно изражение искахме да отгатнем, прочитахме някоя перипетия на войната; ясни ли бяха тия лица, нашите се покриваха със смъртни облаци, угрижени ли ни се видеха, в нашите души кипваше луда радост, без да имаме сигурни основания за нея. Това постоянно шпионуване ни направи доста добри физиономисти — предчувствието на сърцето ни допълваше наблюденията на окото. В първите дни на декември по стреснатото шушукане, по смущението, по необикновената оклюхналост на офицерите заключихме, че Плевен ще е паднал! И така излезе по-после: новината бе употребила десет дена (Плевен падна на 28 ноември), доде да пристигне от Вит до тая арабска пустиня! Но радостта ни не искаше да признае никакви съмнения, ни граници. . . Помня как цяла нощ престояхме будни с Каранова, как той беше в един вид полуда и често скачаше из стаята и пееше своята «Gronde Maritza teinte de sang, de sang, de sang, de sang. . .» Той само с напева на тоя стих облекчаваше сърцето си от приливите на скръбта или възторга.

VII

Но аз бях принуден временно да се лиша от моя другар. Назначиха ме при един отряд в поход против едни арабски племена, заселени на север от Хаче. Тия племена са твърде воинствени и се подчиняват на свои шехове. Някои от тях, ако и да са подчинени на Турция, не плащат никакъв данък: напротив, доскоро турците го плащаха на техните шехове. Когато турците се покажеха неточни, арабите, предвождани от свой махдия (пророк) и въоръжени с фитилеви пушки и с маждраци, обявяваха война на турските войски и воюваха по много месеци с тях. . . И сега беше такъв случаят. Турците надвиха, но с големи загуби. Ротата, в която се числях и аз, като се намираше в една кула, превзета от арабите, биде хвърлена от тях на въздуха. Всички, с ротния ко-

мандир, станаха на късове. Оцелях само аз, защото в това време бях пратен два часа далеч от лагера да управлявам една военна болница. И под нея арабите туриха барут, но успяха само част от нея да разрушат. Подир толкова премеждия, изтеглени за една чужда кауза, аз най-после след тримесечно отсъствие завърнах се съсипан в Хаче.

VIII

Първата ми мисъл беше да тичам при Каранова, да питам за каква-годе новинка. Аз бях ожаднял да чуя нещичко за България. Току-що излязох из вратнята си, срещна ме полуголият арапин, слугата му. Бързо ме поздрави с темена, като загърна пищимала си около тялото.

— Добре дошъл, юз-баши!

— Къде? Какво прави кол-агасъ?

Той ме погледна сепнато.

— Ела да го видиш, юз-баши, досега двайсет пъти дохождах да видя дали си дошъл — отговори арапинът тъжно.

— Болен да не е?

— Много болен. . . зле болен!

Аз тичешката тръгнах към дома на Каранова. Намерих го на леглото. Не му продумах нищо. Той беше унесен. Джемал ефенди, един от таборните доктори, и една стара, сгърчена, черна бабичка, бедуинка, стояха там. Докторът ме приближи, поздрави ме тихо и ми пришушна:

— Не го бива. . .

На моите бързи запитвания той отговори, че другарят ми като да лежи от остър тифус, но с други усложнения. Не може добре да си обясни болестта. . . Мисли, че тя има повече психически причини. . . Положението му е критическо. . . От пет деня нищо не е вкусил. Повече бълнува и пита за мене. Но това се случва все порядко. Преди малко се бил пак поокопитил и ме викал: но ето го сега пак без свяст и като мъртъв. Температурата му е неимоверно висока и докторът предвижда скоро конеца му.

— Да — прибави той, — вика още и някоя Марица. . . Коя е, някоя българка. . . види се?

Аз се сетих.

— Да, сестра негова — отговорих тихо.

В това време болният замърда и забълнува. Докторът ми скимна да слушам. Каранов с отворени очи, дълбоко хлътнали в орбитите и впити в пространството, бъблеше нещо несвястно със своите устни, бледи, сухи и безкръвни, както и лицето му, сега твърде изпито, с изострени форми, с маската на страданията и смъртта. ВнезапноКаранов си поподигна главата на възглавницата, за да може по-свободно да диша, и като свали страшно светещите си очи към прозорчето, пробито в стената, обкичена с фотографически портрети, завика високо:

— Gronde Maritza teinte de sang, да, право, право! Ура! Gronde Maritza teinte de sang! Gronde Maritza, Maritza!

Прозорецът гледаше на с е в е р.

— Клетият, клетият момък — шушнеше състрадателно Джемал бей, като хвърляше поглед на портретите, в които имаше и женски. Той от цялата фраза схващаше само «Марица».

IX

Аз не оставих нещастния си приятел нито един час вече от свободните, които ми оставяше службата. Неговите мъчителни бълнувания, пресичани само с мигновени проблески на полусъзнание, се продължиха във формата на агония още три деня. . . Аз му затворих очите. Бедният Каранов, той нито един път не можа да ме познае вече, нито успях да заговоря с него, нито да чуя името си. . . Той беше забравил окръжаващия свят, в неговото хаотически размътено въображение всичко се беше смесило и забъркало и всред потока неразбрани, безумни и безсвестни приказки и виканета, които изскачаха смътно из запалените му гърди, само една целна, ясна и дълбокопотресаеща фраза аз можах да чуя: Gronde Maritza teinte de sang!

Ах, той умря, без да чуе българския марш!

София, 1890

ИСКРОВ И РАЙНА

На 188. . . през юни Дончо Искров, яхнал на мършав кираджийски кон, приближи до един от разсипаните през Руско-турската война градове на Тракия.

Тоя момък, около двайсет и пет годишен, със среден ръст, но здраво сложен, с приятно и живо лице, с черни очи, дето блещеше младежкият огън на вдъхновена душа, нетърпелива да се хвърли във вихъра на живота, се завръщаше от учение по Европа подир многогодишна раздяла от бащиното си огнище.

Дончо спря коня, свали шапка и благоговейно гледа няколко време ниските плетища и зидове по края, наведените покриви с почернели керемиди, овошките, които се зеленееха над тях.

Очите му се бяха налели.

Той бутна коня и тръгна, като не сваляше очи от града.

— Чудно — каза си той, — аз слушах, че съвсем изгоряло, а градът се види почти цял. Преувеличено е, види се. . .

С разтупано от вълнение сърце той влезе в първата улица и мина между два реда ниски, стари, сиромашки къщи. Той се взираше във всеки зид, вратня, прозорче и ги намираше пак тия, каквито ги помнеше от малък. Никакво опустошение не се бе коснало до тях. Няколко души минувачи го поздравиха на име. Той им отговори, но ги не позна. Улицата се свършваше до Великовия кладенец, отдето друга улица завождаше към мегдана, при който е била тяхната къща, и оттам — към другия край на града, дето сега живееше майка му в една бедна къщица. . . Той помнеше всичко това хубаво и мижешката, дето се вика, можеше да се оправи дотам. Кога дойде при кладенеца, той поиска да хване и другата улица, но я не намери: никаква улица нямаше там! Той се запря смаян. Пред него се отвори празно пространство, един безкраен и грозен мегданлък, насеян с разсипани зидове, разградници, грамади, обрасли с коприва, дупки и ями буренясали, понякъде опушени късове стени и усамотени комини, прилични на скелети. Това беше всичко, що остаяше от няколко махали, които образуваха средната и добрата част на града. Пламък беше изял средуляка му и оставил непокътнати краищата, бедните къщурки на сиромашта. Червеите така изгризват корубата на някои дървета, дето е жизнения им сок, и оставят само кората — живи мъртъвци.

Понеже нямаше вече махалите, нямаше и улиците им. Широкият простор даваше проход всекиму и навсякъде и безбройни пътеки се кръстосваха през него, както пътеки през запустяло гробище. Дончо стоеше в нерешителност и съвсем слисан. Той не знаеше коя пътека да хване, защото не знаеше къде се пада мегданът, край който трябваше да мине: мегдан беше сега всичко отпреде му и на тоя мегдан е била някога и тяхната къща!

Той се озърташе.

Един прост човечец в шапка и потури разбра недоумението му, приближи го и му каза:

— Ти за вашата ли къща отиваш? Ти да си жив, Донко, тя изгоря. . . нали видиш, пущинак е станало.

— Отде се отива в Радиновата къща, бай Павле?

— Дето живее старата ли? Отвсякъде се отива, Донко, затова и не можеш се справи. . . Хай ела да те заведе бай ти Павли и да вземе мюджето. . .

И Павли тръгна напреко през разградниите, като гълчеше и разправяше непрестанно. Той се обръщаше час по час към Донча, сочеше коя грамада коя къща е била, кой разсипан зид чий дюкян бил, кои почернели плочи чия фурна били, кой на кое място бил съсечен от турците, де на кого били извлечени овъглените кости и все подобни черни истории. . . Разясненията му ставаха по-изобилни на всяка стъпка и уморяваха, както на чичероните в помпейските развалини. Но Дон-

чо не чуваше своя. Нито сещаше какво вижда. Всичките му мисли бяха събрани в един предмет и освен него нищо друго не съществуваше: образът на майка му. Той я виждаше, страдалицата, с ума си; нейното бледо и измахнато лице, дълбоко набраздено от мъки и горести; той виждаше вече тия мрачни очи, които са лели толкова сълзи, изново че рукват като два чучура от прилива на майчините милости. . .

Дори беше на чужбина, нему му се не вярваше нищо. Сега всичко ще види и всичко ще изстрада в един час. Какво престъпление, дето не е дошъл по-отрано, да види в какви гробища бедната му майка живее и какви скърби тежат на старата ѝ глава и я навождат към гроба! Наоколо ѝ нещастници като нея, от никого не е имала да чуе утешително слово: всеки е носил собствените си мъки, всеки се е превивал под своя тежък кръст.

— Ето и вашата къща, Донко! — каза Павли и посочи небрежно наляво.

Дончо се стресна и погледна. За миг думите на водача му се сториха като подигравка: пред него нямаше нищо! Пущинак, празно място, на единия край продънено — диря от зимник, — покрито с бурени, с разхвърляни камъни и с парчета от керемиди. Такова зрелище и по-нататък, и навред. Дончо напрягаше зрение да познае нещо от тоя двор, дето някога е кипял животът. Но никакви следи нямаше; ни леглото на барицата, що шуртеше из двора и го веселеше, ни коренче от големите чимшири край зида, ни сух дънер поне от крушата, на която висеше фенерът, когато вечеряха. Той едвам можа да открие в тревясалия трап опушен уломък от камината на огнището; там една костенурка, измъкнала главата си, гледаше любопитно към него, като че го питаше що дири тука. Тоя двор, завит под пепелта и бурена си, го не познаваше вече, както един мъртвец, покрит с плащаница, не познава домашните, които го обикалят!

— О, свободо, скъпо струваш на народите! Затова си и много мила. . . Ти си като фениксът, който изскача из пепелта. . . Благословена бъди, свободо! — продума Искров с измокрени бузи и потегли нататък подир бай Павля.

Първите минути и часове на срещата с майка му бяха трогателни. Един поток от мъки, радости, възпоминания и нежни чувства се изля в горещите сълзи на майката и сина. Той слушà с благоговейно страдание разказа за страшния бяг от башибозушките орди, за изтеглените страхове и ужаси, за погинването на баща му, за пламъците, които изпепелиха имот, къща, всичко и я изхвърлиха на старини в цяло море от беди, нужди и лишения. . . Когато майка му изля душата си в неговата — еднакво страдаща и плачеща, — голямо облекчение усетиха и двамата.

Задохождаха гости, съседи, роднини да ги поздравяват. Всички се считаха длъжни да заплачат и се оплачат. Прекарваха миналото добруване преувеличено, тъжаха за изгубеното, натякваха на съдбината и при случай тайно злобствуваха на ония градове, които наготово дочакаха добрините на Освобождението, без да ги засегне бурята, която мина оттука. Дончо не намираше кривда на тия изгорели хора. От всичките човешки егоизми настоящият беше най-простителен. Несправедливо е да искаш от всяко страдание и куражът на героизма. Това е дял на по-избрани природи. Дончо чу даже такива думи:

— Кешки да не бяха дохаждали русите, та ние да си останехме на рахатя!

— Не ни беше лошо и под турците — казваше друг, — но имало да изтегли нашата глава.

Тия грешни думи ги произнасяха не български души, не здраво човешко съзнание, а околните купища пепел и съсипни, а вонещият бурен и прашна коприва край срутените огнища, а гробовете, които зееха на всяка стъпка и във всяко сърце!

След като се поклони на бащиния си гроб, Дончо реши да направи това и на всичките любими места на околностите, с които го свързваха драги възпоминания. А те всичките бяха цели и невредими, сиреч тъй прекрасни, както и напред. Природата една се не менява и не носи дял от страданията и превратностите людски. Световните бури, които превръщат в прах градове, народи и империи, минуват често край нея, без да я зачубръснат със съкрушителното си крило. Няколко деня наред той навестява всички кътове, които са оста-

вили в душата му образа си заедно с една радост. Разхожда се по хълмистата рътлина над града, дето бос играеше на роби с малките си съученици и се гонеше с тях по тревата, покачвà се на големите натъркаляни камъни там, обрасли с кадифен мъх и които Дон Кихот би вземал за избитите гиганти; възлазя навръх Стара планина и от острото ѝ Бърдо гледà като на блюдо цялата долина, Средня гора и Родопите и снеговенчаните им върхове; посети пенливите гърмящи водопади в балкана и се ослушвà, упоен от дивашката им мелодия; наднича над дълбоките тъмни вирове в скалите, дето падат скоковете, в ледената вода на които се е къпал с другарите си, без да изстине; слизà в найдълбоките и мрачни долове на балканското гърло, вдетени се и скачà от скала на скала като дива коза, спускà се пълзешком по гладките канари, за да откъсне чекур миризлива люлека в подножието им, викà като луд и събуждà ековете на стените. Той навести също високия бряг над града, дето едвам личаха темелите на училището, разрушено до земята. Нямаше признак от високото клепало, дето често, слободни вироглавчета, за да измамят бабичките и да смутят поповете, клепеха дъската за умряло, когато всеки в града беше жив и здрав, или биеха желязното зънкало — за голям празник сред делнични дни; нито намери мястото на тъмницата с големите плъхове в приготвителното училище, в която затваряха немирниците и ленивците. Той сам два пъти бе попаднал там: как беше тъмно и вонеше на мишина вътре!. . . В цялата ограда остаяше само каменната стара черква, ограбена и изпокъртена вътре, и гробищата зад нея, съвсем непокътнати. Разрушението почита разрушението. Червеите довършват делото на кръвопиеца: тъмните сили са в неразривен съюз.

Две недели се изминаха в подобни поклонения. Дончо не можеше да се насити на тия уединени разходки; те го пренасяха в друг вълшебен мир, сладостен и неуловим, като минутно схванат мотив по една забравена песен; те го туряха лице с лице с детинските и юношеските му дни, с блаженото невежество на възрастта им и с небесните призми, през които е гледал на

света и на живота. И как сладко копнееше душата му, как мило му беше да се освежава в благодатните вълни на тая атмосфера от възпоминания!. . .

Дончо рисуваше и портфелчето му беше напълнено с видове от живописни места, които посещаваше. Той намираше своето родно място по-хубаво от всички други, които бе виждал. Особено тая Стара планина! С каква царска величественост се възвишаваше — с чело в облаци, с поли в розови градини! Той с горчивина си мислеше, че тая дивна природа остая неизвестна на света и забравена. А колко поклонение заслужаваше тя! Какви съкровища от вдъхновения пазеше тя за поета, за живописеца, за творческия гений. Той не беше доволен, че сам се възхищава от балканските хубости, той искаше да сподели наслаждението си с други и жадно описваше на гостите си красотата на посетените места и им показваше бледните копия от тях в книжката си. Те назоваваха изведнаж всяко място и се учудваха на верността на рисунъка. Един ден поп Станчо, като разглеждаше работата му, подсмихна се под мустак и му забележи:

— Господин Искров, всичко хубаво, ама даскалицата най-хубаво излязла. Тя трябва най да ти се е втълпила в ума.

— Коя даскалица има там? — попита зачуден Дончо.

Попът се усмихна лукаво и му показа един женски бюст, изрисуван в тефтерчето.

— Само гологърда е много — прибави той.

Дончо се изсмя яката.

— Ах, че това е копие от бюста на Пусеновата Диана! Бог да те благослови, дядо попе. . .

— Диана не я викат нея, Райна! — забележи сериозно поп Станчо. — Надарил я господ с красота, само не я дръж с тия отворени гърди тука.

Дончо се превиваше от смях.

— Та казвам ти, че това е копие от една французка картина, снето още в Европа. . . Коя е вашата даскалица? Аз още нито съм я виждал.

Попът го изгледа недоверчиво.

— Вярвай ме, дядо попе, и много жаля сега.

— Как? Ти си избродил всичките дупки на плани-

ната и си видял бърлогите на мечките, а под носа ти какво има, в комшийския двор, не знаеш? Браво, Дончо, не продавай на дяда си попа краставици. . .

Дончо се опита пак да го извади от заблуждение, но дядо поп стоеше упорно на мнението си. Той го провери и с очилата си и си остаяше дълбоко убеден, че той е видял Райна в Дончовото тефтерче.

Дончо действително не беше виждал учителката в града по простата причина, че той се не беше спрял в него. Природата му заменяше напълно и с възнаграждение обществото на хората, нови и чужди нему. Но той стана любопитен да види учителката.

Поп Станчо стана да си иде.

— За вълка приказвамѐ и вълкът пред нас — каза той, като погледна из прозорѐца.

— Идат ни гости — каза Дончовата майка и излезе по дяда попа да ги посрещне.

На двора се задаваха една старичка жена, една калугерица и една мома. Тая мома, русокоса и с напета снага, беше облечена в черна жалейна рокля. Дончо само толкова успя да види: гостенките се изгубиха в коридора, чрез който се влазяше в стаята.

Най-напред намерението на Донча бе да погостува един месец в родния си град, а после да иде за Пловдив. Месецът се измина отдавна, а той още не бързаше да тръгва. Животът тука, помежду това изгоряло и убито население, от пръв път му се показа крайно непривлекателен и еднообразен. Както видяхме, той намираше повече наслаждение в лоното на природата, отколкото в обществото на хората. Малко по малко той взе да привиква на тукашния въздух и да не намира толкова трагически живота на съгражданите си. Както на всичко в тоя свят, и на нещастията се привиква. Продължителността им и времето затъпяват остриата им, а забравянето — това небесно дарование на човечеството — заживява прежните рани, за да бъдат търпими новите. Дончо откри даже, че съгражданите му вземат на подбий-шега собствените си неволи, което е една философия, и се отнасят доста фаталистически към участта си. . . Връзките, от друга страна, с някои роднински и приятелски семейства доставяха приятни развлечения. Честите сбирки и честите разходки вън

от града, по сенчести морави, даваха на живота освежително разнообразие и привлекателност. Та и самата природа беше тъй пленителна, тъй хубавица! Гаче напук на съдбата тя дразни човеците към веселост. Поне Дончу така се виждаше. . . Сега даже и развалините, които тъпчеше всеки ден, не будеха в него първите мрачни чувства. Мъчно му беше да напусне тъй скоро тая тиха идилия и да я замени с вихъра на безпокойния столичен живот.

В някои от тия семейни увеселения явяваше се и съседката му Райна Матева.

Райна изгуби в бедствията на войната почти всичкия си род. Само една стара леля ѝ остаяше жива, при която живееше. Преди година нещо Райна свърши девическа гимназия и се хвана учителка в родния си град. Гимназията, призвана повече да създава прилични куклици, натъпкани с фантазии и прищевки, не можеше да ѝ даде онова здраво и целесъобразно възпитание, от което се нуждае българката. За щастие, Райнината добра природа и даже ранни нещастия отрезвяваха сърцето ѝ и я предпазиха от модната ветреност. . . Райна имаше обаче поетически темперамент; тя избягваше развлеченията на обществото и предпочиташе странното наслаждение на самотията. Тя я минуваше повече в прочит на руски писатели. Прочитането ѝ беше най-любимото удоволствие, защото сърцето ѝ беше свободно. . . Тя се чувствуваше тогава в своя мир и честита. Това правеше Райна да бъде боязлива и свенлива на света. Такива мечтателни натури по-често биват способни за големи страсти и героически страдания.

Траурното облекло беше ѝ обикновеното. Тя го носеше в знак на жалене за изгубените си родители, а кой знае, може би още и за това, че огледалото ѝ го беше харесало. И наистина черният шар прилягаше чудесно на лицето ѝ с профил на една Харита, той го отваряше още по-бяло и драголюбно, осветено от големи, вакли, страстни очи и увенчано от разкошна златиста коса, безизкуствено сплетена и пусната назад до под кръста, подвързана със синя корделка. Станът ѝ, прав, лек и строен, приел изящно развитие, подсказваше пластическо съвършенство на една хубава жена в бъдеще.

Както знаем, първото запознаване на Дончa с тая мома стана у дома му. Тя беше дошла с леля си на гости у майка му, която почиташе и обичаше като своя покровителница. После се срещнаха още три-четири пъти в обществото. Но къде края на август случаят им достави една среща, която има съдбоносно значение за тях.

Ставаше разходка пак — на Апрелкова ливада. Дружината се беше разположила в живописна група на моравата, под хладна сянка. Мъжете съблечени по жилетки, а жените в разноцветни летни рокли. Разговорите живи и смеховете звънливи. Беше надвечер. Слънцето трептеше над белия изронен яр, на запад от ливадата. Лучите му позлатяваха бухлатия листак на дърветата, който шумеше високо. Някои трептящи зари прониквaха през исполинския орех и играеха по лицата. Гладкият гръб на планината беше цял залян от лучезарни вълни, но дълбокият и широко зинал дол, из който гърмеше на водопади реката, беше вече в сянка; вечерникът повя оттам, той носеше ведно с прохладата и отдалечени блеяния на стада по планинските паши. Наближаваше часът на величествения заход на слънцето зад яра; но то зад него още няколко време невидимо щеше да свети на планинските върхове, на синьото небе и на румените облачета.

Оттатък воденичната вада, която минуваше близо до ливадата, седнал на един огромен мъховит камък, Дончо рисуваше. Той бързаше да улови силуета на старовремската крепост, закрепена на остър скалист връх, далеко зад яра. Осветена само от отвъдната страна, крепостта се открояваше рязко на златния фон с двете си оцелели кули. Дончо беше дълбоко вдаден в работата си. Той се силеше да предаде на хартия тоя ефектен вид, преди да зайде слънце.

Ненадейно весели смехове, които идеха от ливадата, го накараха да се сепне и да погледне. Няколко млади жени и момичета се зърнаха през върбите, засеяни надлъж по вадата. Те припкаха и се надваряха коя по-скоро да я стигне. Тогава Дончо забележи, че целта на това надваряне беше коя да грабе чудесната китка цветя, с която се зададе младата циганка Дуна, която слизаше от балкана. Първата, която стигна при вадата, дето бе хвърлена една дъска за мост, беше Райна. Тя

не съзря Дончa на канарата. Тя беше сега твърде прелестна, зачервена като ален божур; по челото ѝ падаха игриво кичури златисти косми; из розовите ѝ устни изскачаше на прекъслеци от заморяването весел и безгрижен смях. Широката плетеница на косата ѝ беше се преметнала красиво на гърдите ѝ, които се дигаха като две високи вълни под тясно закопчаната ѝ рокля. Тая прелестна безредица даваше ѝ ново обаяние. От нея вееше такава младост, нега и жизнерадостна топлина! Дончо изпусна перото в нямо възхищение. В същия миг и другарките ѝ я стигнаха, но Райна стъпваше вече със звънлив смях на моста. Тънката дъска се превиваше под лекото ѝ тяло, а тя с разперени ръце, като че ще хвръкне, идеше смело навътре. Тихата подвижна вода отражаваше неопределено и бърчовито игривата фигура на девойката, която хвана да се клати, като че губи равновесие. Райна наистина бедствуваше да падне във водата: дъската, или зле положена, или поради неопитното ѝ стъпване, климаше ту на една, ту на друга страна, да се катури. Тая игра на дъската се усилваше застрашително, въпреки всичката гимнастика на Райна. Изведнъж тя изгуби боята си и се спря два разкрача от брега; тя не смееше вече да пристъпи, нито можеше да се удържи. Тя се заклати уплашена, извика и полетя към водата. В тоя същия критически миг Дончо я улови за дясната ръка и с едно дръпване, което изискваше кралимарковска сила, изтегли я на брега, с обувки измокрени само. Дъската се катурна и понесе по водата. Мостът изчезна. Когато видя, че избягна тъй благополучно нежеланата баня, Райна издъхна отдълбоко, па се изсмя.

— Господин Искров, много благодаря. . . Без ваша помощ. . . Ах, каква бях луда. . . — казваше тя запъхтяна, като стискаше крепко и признателно ръката на Искрова. — Насмалко щях да се окъпя, и пред толкова свят.

— И то за това хубаво нещо, ако се не лъжа — каза Дончо и ѝ подаде с поклон китката, която взе от ръката на циганката.

— Ах, благодаря, благодаря. . . Залових се с тия самодиви да се надварям — смееше се тя, като се обърна

към другарките си, които с кикотене тичаха назад да обадят за смешната случка.

В това време слънцето се скри зад яра. Долината остана в лазурева сянка. Дончо гледаше Райна смутен и очарован. И драго, и неловко му беше някак в това положение. Той машинално се озърна да види къде можеше се премина вадата и с неволно благодарение видя, че нямаше проход наблизо.

— Отде ще минем сега при дружината. . . Мостът ни отиде! — каза смеешком Райна, като се озърташе също.

— И аз това гледам.

— Райно! Ние ще ви чакаме при Игнатови върби, вие заобиколете с бай си Донча под воденицата — извика леля ѝ, която се подаде оттатък вадата.

— Хубаво, лельо!

Дончо и Райна останаха наедно.

Пръв път и неволно Дончо и Райна останаха наедно.

Те и по-напред биха имали случай да се срещнат сами, ако да биха го дирили. И двамата неловки и свенливи, те усещаха някакво смущение, стеснение, колчем се случеше на минута да останат без свидетели, и предпочитаха да се споглеждат крадешком един от друг при обществото на други лица. Тогава бяха по-свободни и щастливи.

И сега Райна, като видя, че и леля ѝ се изгуби, и се почувствува сама-саменичка на полето с Донча, изгуби одевешната си непринуденост и се посмути. Бузата ѝ още гореше от случайното поглаждане, което ѝ даде Дончовата брадица при спасяването ѝ. Сърцето ѝ взе да тупа бързо и тя сама не знаеше защо. Те завървяха двамата мълчаливо под брястовете надлъж по вадата. Вечерният мрак падна. Дърветата, затъмнели, шумоляха таинствено; водата клокочеше мелодично; разнасяха се последните гласове на някои птички, които търсеха гнездата си по клоновете. Природата благоухаеше и се разпущаше сладостно.

— Каква приятна разходка направихме — продума ниско Дончо, за да прекрати неловкото мълчане.

Той произнесе тия думи в същия миг, когато Райна зина да каже: «Колко е приятна тази вечер!» — по същата причина.

— Чудесна, господин Искров, и аз съм твърде възхитена. . . само като изключим одевешното приключение. . .

И тя се изсмя — повече да си даде дух.

— Напротив, аз го намирам най-приятна случка в разходката. . .Благодарение нему ние се нахождаме сега в такава, в такава. . . романтическа обстановка. . .— каза Дончо, па като че се смути от значението на фразата си, прибърза да я заглади и прибави въодушевено: — Да, тия балкански вечери имат неописуема прелест. . . Нашата природа е цял елмаз. . . Госпожице, вие обичате ли природата?

— Кой я не обича, господин Искров, най-вече когато е омаятелна като нашата?. . .

— Има хора, които не могат да я обичат.

— Не вярвам. Кои са?

— Нещастните.

Райна се изсмя.

— Нема̀ и аз съм щастлива?. . .

Дончо помисли малко.

— Как да ви кажа? Такъв въпрос ме затруднява.

— Не, не, кажете ми откровено.

— Едно само мога да ви отговоря, госпожице Райно: вие сте създадени да бъдете щастлива и да правите щастливи.

Райна се посбърка, но отговори:

— Изкусен отговор, само че не е отговор.

— Опровергайте ме.

— Че да бях и аз учила красноречие. . .

— Лъжете се: няма по-високо красноречие от самата красота. . .

Мракът, който ги заобикаляше вече, даваше им повече бодрост. Тъмнината не е свидетел: тя не може да види лицата. Мина се една минута в мълчане.

— Кое четете сега, госпожице? — попита Дончо.

— «Демон».

— Чудесна, великолепна поема, нали? Какъв извор блика от поезия, каква разкошна фантазия: всичките лъчи, шарове, аромати на Изток. . . А сцената на демона и Тамара? . . .

— Да, и какви описания, боже мой! Кавказ! — отговори Райна.

Темата пак се изчерпа. Настана мълчание. Тъмнината се сгъстяваше под нависналите клонове. Листата шумоляха таинствените си напеви. Между тях се виждаше тъмното звездно небе. Там мъжделиво блещеше сребърният сърп на новия месец. Пътят ставаше грапав, на места дълбоко изринат от пороите, на места задръстен от камъните на разсипани огради на бостани. Райна се спрепна и щеше да падне, ако се не бе уловила за лакътя на другаря си.

— Госпожице, пазете се, дайте си ръката.

И неговата срещна Райнината, простряна вече в тъмнината. Те се стиснаха здраво. Те не знаеха какво друго да си кажат. Мълчанието ставаше мъчително и ръцете им горяха като огън; може би и лицата им.

— Не сме ли веке при Игнатови върби? Аз ми се чини, че бяха наблизко. . . — подхвана Райна.

— Трябва скоро да ги стигнем — отговори Дончо повече по предположение, защото той досега не беше мислил за пътя, из който отиваха. Той не можеше да разпознае де се намират. Разговорът се пак прекрати. И двамата бяха обзети от чувства, които езикът не пущаше, мълчането предаваше добре.

Минаха още няколко крачки, като си не пущаха ръцете.

— Бай Дончо, как се улучихте одеве при вадата, та ми дойдохте на помощ?. . . Аз бях изгубила надежда. . . — каза Райна, за да поднови разговора.

— Случайно седях на камъка, та рисувах.

— Какво рисувахте?

— Крепостта. Как беше ефектна на златния фон на небето с двете си черни кули! Тя приличаше на средновековен замък. . . Наумява ми Алтдорфския замък. Ще дойда друга една вечер да я доснема.

— И аз, пуста, бях причина да не довършите, с моята глупост на дъската. . .

— Напротив, аз спечелих: аз видях друга, по-чудна картина.

Дончо сети, че направи още един пряк и деликатен комплимент на момата, без да знае как. Той се учуди на ловкостта си, но беше благодарен, че мрачината скри вълненията по лицето му.

— Господин Искров!

— Що, госпожице?

Тая дума «госпожице» звучеше вече някак студено и неуместно: някоя по-нежна би я превъзходно заместила.

— Още одеве исках да ви питам за нещо си, но пак се свенявах, за да ми се не смеете.

— Не се безпокойте.

— Истина ли сте ме изписали?

Дончо се изсмя силно.

— Кой ви каза?

— Извинете ме, че съм глупава, та питам за това нещо — избъбра Райна.

— Ах, тоя дядо поп Станчо! — извика Дончо, като продължаваше смеха си. — Той е раздрънкал навсякъде, както се види. . .

— Да, поп Станчо се божил, че ме видял в портфейла ви. . . и още как! Покажете ми да видя, аз. . . Вие видите, че съм глупава. . .

И гласът на Райна отслабваше.

— Дядо поп видя просто копие от бюста на «Диана при езерото», прекрасната картина на Пусена. Аз го снех още във Франция.

— Вие не обяснихте ли му, та да ми не отдава такава чест. . .

— Богинска?. . . Как, разправях му колко не, но той остана на своето убеждение. . . Какво да му правя? Сега плещи. . . Вие извинете ме, госпожице Райно. . .

— Не, аз не се сърдя.

— Но, право да си кажем, приликата е поразителна.

— И вие ли ме вземате на подбий-шега?

— Не, вярвайте.

— Ах, искам да я видя, и аз да се почудя на таланта ви. . .

— Боже мой, какъв талант? Просто играчки. . . пейзажи. . . Утре, ако обичате, мога да ви донеса рисунките. . .

— Не, сега, сега! — И тя с детинска галеност му дръпна ръката.

Дончо се спря.

— Мигар да запаля кибрит?

— Да, запалете!

Дончо драсна клечката, ярко пламъче светна в мрака и огря заруменото лице на девойката, която надничаше над портфейла. Но кибритът изгасна тозчас.

— Утре, утре ще ви донеса рисунките.

— Добре, но и Диана. . .

— Харно, но няма ли да се сърдите, ако прилича на вас?

— Защо?

— Тогава, госпожице, желаете ли утре да донеса и вашия портрет, според одевешния образец?

— Как, вие от ум ли ще ме изпишете? — попита учудено Райна, като се спря.

— Просто ще направя второ копие от Пусеновата Диана, като туря малко изменение в тоалета ѝ. . . Вместо на корона, ще спусна разкошната ѝ коса на плетеница през рамото ѝ с едно възелче от корделка; няколко луди кичури косми ще падат на челото ѝ. . . вместо античната хламида, ще завия богинския ѝ стан с черна, напета рокля; на нейния бял лебеден врат ще прикача пък черна корделка със златното кръстче, та ще я похристияня и направя още по-очарователна и по-достойна за обоготворение. . .

— Мълчи, мълчи, ужасни ласкателю! — извика Райна и в едно безумно движение сложи ръката си на рамото му, а с другата затули устата му, като се смееше с глас в тъмнината.

Прехласнатият момък почувствува до сърцето си топлите гърди на девойката. Това сладко прикосновение превърна всичката му кръв в жилите на пламък. Той обхвана с двете ръце Райнината снага и посипа с огнени целувки косата, тила, темето, челото на тая прелестна глава, която стоеше неподвижно прилепена на рамото му.

— Обичам те, ангеле мой! — шепнеше ѝ Дончо с примрял глас и страстно я притискаше до сърцето си.

Звездите трептяха мълчаливо на небето. Тържествена тишина цареше. Сребърният сърп на месеца гледаше спокойно на младата двойка, сляна в упоителното блаженство на любовта.

— Обичам те, Райно, моя си навек. . . — повтаряше

Дончо и душата му се топеше от огненото Райнино дихане, което жежеше гърдите му.

Един славей запя над главите им.

Тоя любовен глас ги събуди от сладостното копнение в прегръдките си. Те се сепнаха и озърнаха учудени, че са толкова щастливи; те забравяха де са и защо са тук.

Райна бързо се оттегли.

Няколко гласове наближаваха насам.

— Кой иде? Вие ли сте, Дончо? — попита в тъмнината някой.

Идеха да ги дирят. Дончо се обади. Скоро стигнаха всички при дружината, която ги чакаше при Игнатови върби.

На учудените запитвания за забавянето им Искров отговори, че той е виноват, че побъркал пътя в тъмнината из бостаните. Гласът му звучеше отслабнал и трепереш, но това се отдаваше на заморяването му от бързане.

Истински предатели бяха очите и лицето му, но тъмнината ги обезоръжи. Истина е, че тя скри и лукавите усмивки на някои Томовци. . . Та що от това? Искров и Райна не бяха ли най-щастливи в света?

От тая незабравима вечер двамата влюбени не живееха на земята. Малкото още дни, които преминаха заедно, бяха едно неизтрезняемо душевно пиянство, един непрекъснат златен сън, изтъкан от розови мечти и ангелски блянове, ронени от небето. Всеки ден, през всичките празни часове на Райна, Искров беше при нея, в градината им, на моравата, под клонестите ябълки. Там четяха, там мечтаеха. . . Четяха и за Мери в «Герой нашего времени», и за Тамара в «Демон» и в четенето си разменяха погледи, влажни от щастие, или си пращаха небесни усмивки, или пък Дончо ѝ грабваше някоя целувка, обсипана с ароматически нежни думи и с гълъбови въздишки. Те настилаха с всички трендафили на Розовата долина бъдещето си и населяваха света с поетически сънища, зацъфтели в душите им, росни и благовонни, като люлековите гори в Родопите. . .

Първата взаимна любов на две вярващи, неначети сърца е такава. Много хули философският скептицизъм

на всичките векове е хвърлял въз това чувство, което дава пулса на вселената; неимоверни страдания човешки, на които то е било извор непрекъснат, тежат въз него като един страшен обвинителен акт. Но любовта има за единствен отговор блаженството на първата целувка, в която две млади души се стопяват.

Един ден преди да тръгне, Дончо ѝ донесе златен пръстен, на който бе изработен вензела им.

— Вземи, Райно.

— Пръстена дръж. . . ще го приема, когато се върнеш при мене.

— Да, не трябва сега. . . тоя беден къс руда ще оскверни нашето небе.

И той я целуна страстно.

Майка му чу с радост изповедта му. Тя обичаше Райна като дъщеря и ценеше сърцето ѝ и характера ѝ.

— Бъдете честити, синко! — И тя благослови.

Биде решено Дончо да иде в Пловдив, дето го викаха настоятелно, да се настани на работата си, и напролет, по май, да стане сватбата.

Раздялата беше раздирателна. Но надеждите бяха упоителни.

Когато напусна града и се озова сред широката долина, Дончо пя. Но когато от бърдото на Средня гора за последен път видя града си под Стара планина, цветоокичената люлка на мечтите си, на очарованията си, на щастието си, той плакà с глас! Турчинът возач погледна възчуден на тоя момък, който преди пя, а сега ридае.

— Луд ще е или севдалия — помисли си той и хладнокръвно шибна конете си.

Файтонът залетя надолу към широкото Пловдивско поле.

Първото писмо от Пловдив не се забави. Райна го чете и пречете пет, десет, двайсет пъти. Тя го скри в пазвата си, после отиде в градината, та му тури лист от бяла роза, сгъна го и го сви в ароматическото кътче на ковчега си. Вечерта, като си легна, обезпокои се да се не е изгубило, стана, отключи ковчега, извади писмото, помириса го и легна с него, да го прочете на месечина, която грееше в леглото ѝ.

Сутринта тя написа отговор, на който последва друг отговор. После, на другия — трети и тъй нататък. Искров в страстни изражения ѝ изливаше душевната си пълнота и въжделения за скоро свиждане. При другото той ѝ се хвалеше за добрия прием, който е намерил в южната столица на България, за успехите си и за почета, който всеки ден печели името му. Той приписваше всичко това на Райниния добър гений, който го държеше под крилото си.

Райнините писма бяха по-меланхолически. Тя му изобразяваше мъките от разлъката и от всяко закъсняване на писмата му, пустотата, която цари около нея, и безпокойствието си от някакви непредвидени удари на съдбата. . .

Тя чете с гордо удоволствие отзивите на столичните вестници за любовника ѝ и слушà, опита от щастие, хвалбите за него, които носеха съгражданите ѝ, дошли от Пловдив. Тя виждаше как всеки ден Искров излазя начело и завзема предно място във всичките важни случаи на обществения и политически живот. Неговият ум, красноречие и способности се ценяха високо. Той отиваше бързо към една бляскава кариера.

Това именно хвана да я безпокои. Защото ней се чинеше, че колкото Искров отива напред, толкова повече се отдалечава от нея. Заедно с успехите трябваше да расте и славолюбието му, в ущърб на любовта му. Две силни страсти не могат в едно време да се поберат като господари в сърцето. А то е тъй тясно. Тя не постигаше тая истина по психологически път, а по вродената догадливост в будната женска душа.

Прочее, по твърде обясним възврат в настроението на един безпокоен дух ней ѝ опротивя всяка хвалба за Искрова, като една закана против собственото ѝ щастие, и тя посрещаше с тайна омраза всеки доброжелател, който идеше да я зарадва с някаква ласкателна дума за Искрова.

— Тия хора всичките са направили съзаклятие против мене! — казваше си тя яростно.

Друг път бъбреше със зъбите си:

— Тоя проклет Пловдив ще ме погуби. — И тя въздишаше.

Минаха пет месеца и писмата на Искрова хванаха да стават все по-редки и по-редки. Те бяха пълни пак с прежния огън, но имаха порока, че го не изказват често. Многото занятия, лишеше Искров, тиранически намаляват драгоценните минути, в които той може да се разговаря с нея. Райна само въздишаше. Тя не знаеше що да чини, кому да си изкаже, от кого да почерпи бодрост. Искровата майка беше ѝ утешителница, но и тя се пресели в Пловдив и Райна без нея оставаше пълна сирота на света. Писмата съвсем престанаха. Няма съмнение, че тя е оттикната вече! Други по-силни и честолюбиви увлечения са я оставили в някой затънтен кът на Искровата душа или просто е съвсем забравена. Големите градища са пълни със съблазни за младите хора като Искрова, на които щастието и сполуките зашеметяват главата, щото да забравят горещи клетви, дадени на бедни момичета като нея. Тя е луда, та още храни слаба надежда, че няма да бъде разбит живота ѝ. За него сега ще бъде срамно и неприятно да вземе някоя си Райна Матева, никому неизвестна сиротица, учителка, хвърлена на произвола на хорската милост и немилосърдие!. . . Тя сега би била пречка на неговото благополучие. Защо да се заблуждава вече и да бъде безумна егоистка. Тя благородно стори, че не взе пръстена. . . Не, сбогом, луди сънища, сбогом! Всичко е свършено вече!

И тя престана да пише.

И мъките настанаха. . . Но човешкото сърце не капитулира тъй лесно. То се отказва от една страстна привързаност, от една голяма надежда само подир жестоки и кървави изпитания, които му оставят вечно зеещи рани. Райна чувствуваше в сърцето си едно затаено кътче, дето още произхождаше борба между слабо призраче от надежда и демона на отчаянието. Тя поиска да се увери окончателно в съдбата си, да увре сама пръст в раната си и да изпита парливата люта болежка от това прикосновение. И седна, та написа писмо на една приятелка в Пловдив, нейна съгражданка и бивша учителка. Обясни ѝ откровено положението си, страданията си и я молеше да ѝ даде най-подробни и верни сведения за Искрова. Тогаз ѝ малко поолекна.

Вечерта ѝ дойдоха нови размишления. Дали истина

Искров е така жесток? Може ли мълчането му да бъде доказателство, че я е забравил? Тя забравя ли го, като му не пише вече? Ами ако той има друга причина?. . . Не е ли възможно да е чул клюки някакви?. . . Хората са толкова лоши!. . . Може би и той да не спи ноще. . . Може би и двамата да страдат, без да могат да се разяснят. . . Тя ще узнае. . . Тя добре стори, че писа на приятелката си.

Тя чакà отговора с нетърпение.

Като всичките лоши хабери, той се не забави да пристигне. Ето какво прочете Райна в писмото от Пловдив:

«Любезна ми сестро!

Настоящето ми е отговор на твоето жалостно писмо и за моя велика скръб никакво утешително известие не ти нося. По твоето желание събрах сведения от колкото извори можах за г. И. и ето какво научих положително: И. сега не е оня, когото ти си познала лани. Той гледа нависоко и хвърчи из облаците. Ще го срещнеш с ръкавици и цилиндра. . . Бал без него не става, венгера не бива и навсякъде е от първите. При княза ходи, с консули се води. С една дума И. е от високата клечка. Кажи ми, сестро, няма ли да се възгордее до безумие един такъв младеж? А право е, че му сече ума и е даровит оратор. Камо да беше и пò човек! Ако слушаш хората, той ще се сгодява за една аристократска фамилия. Окото му бяга на голямо. Момичето (име не споменувам), половина българче, половина гъркинче, възпитано във византийщината. . . Обича ли го? Барем на милиона едно от твоята любов?. . . Кажи ми да ти кажа. Не вярвам. Защото да може да обича, трябва да има сърце една жена. . . А на тукашните жени сърцето се е скрило в турнюра! Ти виждаш сега, че И. е за оплакване момък! Макар и умен, той е глупав. Има такива хора, сестро.

А сега да дойдем на тебе. Ти, Райно, бъди поумна и се откажи от него. Той не е за тебе. Забра-

ви го и не топи сърцето си напразно. Ако да можеше да го нажалиш баре, но той сега бълнува за една гънга, за една бездушна кукла (изгората е хубава), която ще му донесе прикя един трен нещастия. . . Забрави го, ти казвам, и си пази здравето и хубостта. Изритай го из сърцето си като дрипа и бъди мъж. Гледай си кефчеца. Бог няма да остави сирачетата; той ще ти прати утешение. Милостив е той към злополучните, но по обича куражлиите. . . Това ти казвам като по-стара.

Ти ме питаш за домашните: те са добре. Наш Рачо (мъжът) те поздравява. Той е захванал (на дявола му куршум в ушите)-да поспада, а то, сестро, не можеше ни дреха да му се намери, ни платно постигаше за риза. Завчера го претегли докторът и намери, че в шест месеца е изгубил две литри и няколко драма. И то, слава богу. Държи го само на хляб и вода и го кара да спи седешком. Ти познаваш, че и аз от една страна съм за оплакване. . . Всекиго стиска нейде калеврата. Чичо поп Нистор си е все такъв слаб и все бърза. Расото му се надува и развява като гемиджийско платно. Но в политика, горкият, се много меси, та му се топи сърцето. Аз казвах на наш Рача да се предаде на нея, за здраве. И стрина ти хаджийка живее до нас и те поздравява. Ние бяхме малко посбутани с нея. Защото трябва да знаеш, че нас ни дели не само стоборът, а и политиката. Не ни мисли, че сме говеда, като сме отсам Марица. Тя е червена в червата, а аз — каквото Рачо — бяла. Кожата не ми гледай. Барем тя що ли се мрази с комшии за магарешката сянка? Или депутатин иска да я изберат — котките ѝ? Оня ден Геновева се окотила седем. Стрина ти оставила пъстрите, а всичките бели хвърлила, че не били от партията ѝ. И това човещина ли е? Пиши ѝ и ѝ сбери ума.

Писах ти тия разправии наши не за друго, а само да се посмееш, за да не е цяло кахърно писмото ми. А ти недей мисли, че съм послободняла. Па слушай съвета на кака си Неда и забрави оногова и си пей «Тръндафилчето, каранфилчето», па

хабер нямай. . . Такива кахъри са бели кахъри. Поздравление от всички ни.

Твоя вярна приятелка:
Неда Р. Капинова.»

Новините, които даваше това писмо, не оставяха място за никакво съмнение. Злите предчувствия на бедната девойка се оправдаха. Искров беше изгубен за нея и животът ѝ строшен като крехък кристал, блъснат в камъните на улицата от едно дете. Страшното потвърждение на страховете ѝ, което очакваше и от което се боеше, стоеше пред нея, като трите огнени думи пред Валтазара.

Чудно нещо! Напротив, това писмо я разпусна!

Лицето ѝ се проясни и даже някаква полуусмивка заигра по устните ѝ. Писмото, макар че имаше шеговит край, така просто и смислено осветяваше положението! То я утеши. Райна видя, че нещастието ѝ не е така трагически черно и че Искров не беше оня идеален образ, който любовта ѝ си беше създала. Един ветрен честолюбец, безсърдечен и слаб, достоен само за съжаление, ако не за презрение, и нищо повече. И наистина, какво губеше тя в Искрова? Какво можеше да ѝ даде тоя студен егоист, натъпкан със суета и неспособен да оцени чувствата ѝ, които потъпка и които не заслужаваше? Струва ли горест и сълзи неговата загуба? Колко е луда била, та се е косила и мъчила за такъв човек! Как са прави тия прости думици на Неда: «Той не е за тебе, забрави го! Ако да можеше да го нажалиш барем. . . А той сега бълнува за една гънга, за една бездушна кукла». . . Как тя сама не се е догадила да си каже тия прости думи и да се успокои!

Тия размишления ободряваха Райна. Тя даже се пресили да си представи по-чер образа на любовника си, за когото вътрешно бе уверена, че е честен човек. Но тя имаше нужда да го ненавижда, да го унизи в мнението си. Това ѝ помагаше в борбата със себе си.

И наистина общо облекчение почувствува сега. Голям товар се смъкна от сърцето ѝ. . . Детинска щастлива ясност озари челото ѝ. . . Как е хубав пак светът!. . . Тя наметна шалчето си и леко-леко се запъти

към училището. Там се занимава с голяма охота и даже се шегува и смя с ученичките си.. . Тя чувствуваше потребност как да е да излее радостта за освобождението си. И как лесно стана то!

Вечерта се върна дома си разслабена и весела. Леля ѝ с радост забележи това променение. Помисли, че Райна е приела весел хабер, и зина да я попита; но Райна я превари:

— Лельо, аз вече ще бъда весела. . . Мина всичкото.

— Имаш ли писмо? — попита зарадваната жена.

— Имам писмо, но не от «него». . . «Него» го вече забравих — а от кака Неда. Пише ми такива смехории! Шеговница Неда!. . .

— Слава тебе, боже — пошушна леля ѝ.

— Ти, лельо, слушай какво ти поръчвам: за него никога да ми не говориш, името му да не чувам! Повраща да върви. Аз забравих всичко. — И тя запя високо една песен, като полскачаше.

Стаята я не побираше и тя излезе в градината, на простора, да подъхне свеж въздух. Рано се бе запролетило. Смръкваше. Не добре разлистените върхове на овошките се изписваха красиво на синьото небе. В дъното на градината, в гъстия дърволяк, беше съвсем тъмно. Възцаряваше се вечерната глухота и таинственост. Няколко ранни цветенца миришеха: листата шумоляха ниско; звездиците замигаха една подир друга на свода. През клоните блесна едно сребърно рогче от луната и заля в бледна светлина всичко. Но самотията и луната са лоши лекари за едно уязвено сърце от любовта. Денят залъгва или разсява черните мисли, нощта ги събира под крилото си, като квачка пилците си. . . Тоя таинствен мрак под дърволяка, тая тържественост на нощта, това меланхолическо появление на месеца, това упоително дихание на вечерните цветя — всичката тая коварна обстановка разбуди, като рой пчели от кошер, цял облак възпоминания в душата на Райна, парливи като пламък и мъчително-сладостни до нетърпимост. Всичко оживя пак, доби образ, глас, движение, душа: разходките под сенките, целувките, сладките приказки, въздишките, щастливите смехове, що

огласяваха въздуха, златни планове за бъдещето — всичко това из един път възкръсна в ума ѝ ясно, рязко и неотразимо пленително! Бедното ѝ сърце се залюшка пак, застена, закъса се безумно и запуща кръв из раната си. . . Райна се разтрепера като безпомощно дете, затули с ръце очите си и се тръшна на тревата отчаяна. Глухи ридания и хълцания изпълниха тишината. . .

Един източен поет е оставил стиха:

«О, спомени, защо не мога да кажа и вам сбогом?»

Днешната неожидана бодрост по прочитането писмото не беше състояние нормално. То биде минутен плод от усилията на разума, самоизмама, преходно и фалшиво тържество на волята въз правата на сърцето. . . Първият му протест разби в пух и прах цялата верига от резони, доводи и заключения и ухищрения на студения разсъдък. . . Уви, страданията и стоновете на сърцето са може би условия, необходими за правилното дишане на тая вселена.

Наближаваше май, тържественият срок! Една небесна заря от надежда блесна пред Райна.

— Кой знай, ако би. . . — пошушна си тя в найдълбокото дъно на душата. И сърцето ѝ се тръшкаше до болест при всяко изгърмяване на файтон.

Май дойде и замина, а Искров не се яви.

Между това и леля ѝ се помина.

Подир изпитите Райна напусна училището и реши да напусне и града, в който не можеше да живее. Попосле може би и живота. . .

В това време един търговец, еснаф чозек, ѝ поиска ръката. Тя прие без размишление и отиде под венчилото с една усмивка на лицето и с един гроб в сърцето.

Мина се година и нещо оттогава.

Беше още пролет: 12 юни.

На сутрешния ден щяха да станат избори за депутат в Х. . . ската избирателна околия. Рояци агитатори кръстосваха селата и вълнуваха умовете на избирателите. Двоицата кандидати, предни членове от двете враждуващи партии в страната, развиваха страшна деятелност в навечерието. Те лично заобикаляха селата, пръскаха в изобилие красноречиви слова, програми,

обещания и подарки и се надваряха в ловкост и хитрина. Всичките избирателни пружини бяха турени в действие, гъделите на простия народ бяха внимателно издирени и галени, за да спечелят гласа му. От своя страна и селяните, разделени на два лагера според кандидатите, еднакво бяха застрастени в тая борба. Те напуснаха полските си работи, за да се приготвят за утрешното гласуване. Шумни и крамолни събрания ставаха пред кръчмите. Те правеха втор избор тая година: първият беше касиран в Пловдив. Привържениците на касирания кандидат приеха това като плесница, дадена на тяхната чест, и с двойно рвение залягаха да възтържествуват пак. Същият въпрос на самолюбие разпаляше енергията и на противния лагер, решен да спечели избора за своя кандидат по всеки начин. Борбата на всяка минута вземаше по-остър характер.

В този ден вечерта пристигаше един файтон в село С. . ., едно от трите избирателни средоточия на околията. Файтонът спря пред вратнята на попа и един момък, цял покрит с прах, слезна и влезе свободно в двора.

Две едри кучета, които лениво лежеха татък, се хвърлиха на него, но като познаха приятел на къщата, върнаха се на местата си.

Гостът се спря под стряхата на пруста, отърси с кърпа праха, който застилаше дрехите му, лицето му, косата му, така щото цветът им се не познаваше. Кога се избриса хубаво, яви се около трийсетгодишен човек с умни очи и лице уморено и повехнало, с черна гъста коса, такава пак брадичка, изострена, и с изящни движения.

Той беше Дончо Искров, един от кандидатите.

При първо дохождане в Пловдив, както видяхме и в писмата до Райна, той намери добър прием и поприще за бърз напредък; в скоро време значението му порасна в обществото, а заедно с това и честолюбието му. Райниният образ забледня в мислите му. Много нищожно и тясно му се видя розовото мирче, създадено от любовта му, пред новите кръгозори, които разтвориха широко портите си на славолюбивата му душа; ролята на тъмен самодоволен любовник малко му се усмихваше

вече. Той жаждеше да стане деятел, едно гръмко име в България, а такова нещо само политиката можеше да даде и той се хвърли стремглаво в политиката, за която не беше ни призван, ни готвен. Райна съвсем биде забравена: тя не беше спица в колелото на неговата фортуна. . . Той даде кандидатурата си в най-крамолната и опасна колегия, противник му беше един изкусен и калён демагог. Искров не се стресна от това и се хвърли мижешката в мътилката. Вихърът го понесе. . . Яростната борба траеше вече няколко месеци. Той беше ангажирал всичко в нея: честта си, бъдещето си, отмъщението си. Принципите останаха на заден план в мислите му. . . Тя застрасти целия лагер на противника, който имаше и властите за помощници, доби още по-жестока форма. Искров приимаше хиляди удари отневиделица, без да може да ги върне; клеветата го запръскваше с кал, мрежа от интриги спъваше всяка негова стъпка; той не падаше и не се спираше. Той беше отровен, уморен и потрошен и още по-решен да надвие. Енергията му растеше. Целта му го галванизираше. Депутат! Всичкият свят беше за него в тая дума. . . Подир нечеловечески усилия щастието му се пак усмихваше. В навечерието той доби надмощие. Отвред известията бяха превъзходни. Ежеминутно Бажаклиев, противникът, губеше почва.

Тая вечер той довършваше в С. . . заобиколката си. Селяните го посрещнаха с любов. Всички щяха да гласуват за него. Като си лягаше, той си каза:

— Утре тържество блестяще над враговете. Една нощ ме дели от победата ми и тя ми е нужна като въздуха, що дишам. . . Само да се осъмне утре.

Но той не можеше да задреме. Приближаването на съдбоносния ден държеше будни всичките му мисли. Понякогаж смътни безпокойства, като преходни мъгли, минуваха през ума му. . . Тоя мрак, дето го заобикаляше, виждаше му се като една враждебна нему стихия. Нощта често разваля онова, което денят прави, и приготвя следуващия ден по мрачната фантазия на прищявката си. За кандидатите последната нощ пред избора прилича на една съмнителна любовница, която не видиш: всяка минута може да донесе една измяна. Затова, за да не бъде изненадан, когато вече е късно,

той беше оставил в по-важните и ненадеждни села хора, които да бдят тая нощ и при най-малката опасност да летят тук, за да вземе потребните мерки. Той цяла нощ слухтя дали не ще чуе някакво тупуркане на кон. И не спа. За щастие, нема лошо известие.

Съмна се. Настана и великият ден за Искрова.

Селото се пълнеше с избиратели, които на тумбитумби идеха от околностите. Попът и кметът час по час влазяха и съобщаваха, че всички села искат бюлетинчетата с негово име. От прозореца си той видя, че се устроява бюрото в черковния двор. Името му, повтаряно често в мълвата, достигаше до слуха му. Сърцето му болезнено-радостно трепкаше. Тълпата ежеминутно растеше и се валеше на урната като пчели, които се роят на едно дърво. Тържествуваща усмивка озаряваше бледното му изпито лице.

Подир пладне един кон изтупурка на двора. Сърцето на Искрова трепна от страх. Тозчас един селянин влезна, покрит с прах и облян с едър пот. Той едвам поемаше от умора и си отриваше челото с шапката.

Искров позна селянин от Ж. . .

— Бай Стойчо, как допадна тъй?

— Ами ти пометна ли се? — бяха първите думи на запъхтения селянин.

— От какво да се помятам?

— Как, ти не си пратил книга на кмета, че се теглиш?

Искровата коса настръхна на главата му. Той се страхуваше да разбере всичкия ужас, който криеха тия думи.

— Аз не съм писал нищо на кмета и не съм се отказвал. . . Той нали знае?

Стойчо плесна ръцете си в знак на отчаяние.

— Тогава кметът ни излъга, изневерил ни е, господин Искров! Рано днес той разпрати хабер по всичките къщи, че приел писмо от тебе, как че ти се отказваш и молиш да дадат глас на Никола Карадимов, който е пак от нашата партия. . .

— Как! Това е ужасно! Кметът е измамен от Бажаклиева или е подкупен! Двеста гласа са там сигурни — изкрещя Искров.

— Това и аз си премислих и се зачудих. . . Но какво да правим? Селяните нали повярваха! Кметът сам ходи с помощника, та им четоха писмото ти. . . Какво да кажа, докачиха се, нажалиха се много. . . Всички казаха: «Ние за Искрова само гласуваме, за другиго крак не местим. Ще идем да си гледаме работата.» И се разпиляха по къра. Аз гледах, гледах, па като рекох, чакай я да ида да обадя на този божи човек. . .

Искров се хвана за челото като гръмнат.

Изборът си следваше кротко, редовно. Едничкото име, което слушаше в мълвата да се произнася, беше неговото. Тия бедни избиратели бяха щастливи, че го избират, и поглеждаха дружески и гордо към прозореца му. Те не подозираха, че зданието, което те градяха от една страна, от другата се ронеше и подкопаваше. Само Искров знаеше ужасната истина и един за всички изпитваше удара, преди да настъпи. Сега му ставаше противно и името му, което вписваха в бюлетините, и избирателите, и усърдния дядо поп, който сновеше като една совалка из множеството: всичко му се струваше жалка, глупава комедия, подигравка с него, която не можеше и нямаше право да спре.

Това зрелище го туряше на мъки. Той яхна един кон и излезе из селото. Полето беше доста пусто. След два часа пътят му го докара пред село Г., избирателен пункт, предан на Бажаклиева. Краят на селото беше съвсем пуст, очевидно всичкият свят се беше събрал на противоположния край, в школото, дето беше бюрото. Слънцето печеше силно и конят се умори, та Искров отседна на края при една затворена бакалница, за да си почине на сянка. Той върза коня и приседна на одърчето. Той се озърташе безцелно и разсеяно. Ненадейно погледът му падна на две хартии, залепени на вратата на бакалницата. Първата беше едно възвание от Бажаклиева към избирателите, на които обещаваше златни гори, ако му дадат гласа си. Дончо не дочете и се обърна към другата печатна хартия. Тя му правеше чест да се занимава с него. Това беше един лист от съществу-

вящия тогава ругателен сатирически пасквил. Той обсипваше Искров с такива гнусотии и клевети, щото косата му настръхна. Тук разравяха неговото минало и неговия частен живот, всичко безобразно закаляно. . . Той видя даже и името на Райна замесено тука. . . Той с ужас си помисли, че тая мерзост, пръсната в хиляди екземпляра, се чете сега в цялата страна.

Дончо скъса с ярост пасквила. «Каква подлост, каква гнусота! И ще има хора, които да повярват, каза си той; в това вонещо блато, което наричат избирателна борба у нас, един почтен човек не може да влезе, освен обут в дълбоки чизми и с нишадър-руху под носа. И подир всичките тия храчки на честта ми — падане. И защо се уврях аз в тая политика?»

Той отиде да отвърже коня си. В тоя миг видя една тълпа селяни, които се подаваха от улицата. Те гълчаха шумно. Лицата им бяха разчервенели; тежък дъх от пот, размесен с дъх от вино и ракия, напълни околната атмосфера. Очевидно, те идеха за Искрова и както личеше по лицата им и по глъчката им, с недобро намерение.

Току-що Дончо се мяташе на коня си, селяните стигнаха.

— За къде така, господине?

— За нататък — каза Дончо.

Двама души се изпречиха пред коня.

— Какво искате? Махнете се да мина — и той бутна коня, но път му не отвориха.

— Господине, ти ли съдра оная книга? — И те му показаха късовете от пасквила, разсени на улицата.

Селяните наобиколиха отвсякъде конника. Те го стреляха с враждебни погледи, някои с псувни.

Той пак бутна коня.

— Кажи по-напред, ти ли скъса възванието?

— Аз го скъсах — отговори той натъртено.

— Е, че какво ти вади очите, господине?

— Не четохте ли какви са бълвочи? — каза негърпеливо Дончо.

— Бълвочи, не бълвочи, то си е наша работа. Ти защо се мешаш на селото ни? Ти Искров ли си човек!

— Агитатор, агитатор — избъбраха неколцина.

— Дръжте го бре!

Дончо се не побираше в кожата си. Но той съзнаваше, че най-доброто нещо, което му оставаше да направи, е да се очисти оттука. Той бодна коня в търбуха и си проби път. Тълпата се разтвори. Но в същия миг един дълъг като одялана върлина селянин, който едвам се крепеше на крака, спусна се и улови коня за опашката. Дончо се извърна.

— Пусни коня, байно, какво искаш?

— Хай да те водим да гласуваш с нас, и тебе, и коня ти — отговори пияният, като не пущаше опашката, в която намери опора да не падне.

В това време се задаваше и друга тълпа селяни; положението ставаше крайно неприятно. То стана опасно, когато един от селяните извика:

— Тоз е бре, тоз е Искров, поганския син!

— Долу Искров! — извикаха други.

— Долу от коня! Свалете го бре! Той няма право с кон да стъпа на нашия топрак!

Сганта нарастваше и грухтеше около него и се възбуждаше от шума си; сопите се махаха застрашително. Но пияницата не пущаше коня. На Дончо притъмня пред очите.

— Пущай коня бре! — изфуча той, издърпа една тояга, която някоя пияна ръка оставяше да клима над главата му, и перна дългия селянин през лакътя; тоя изпусна опашката с болезнен вик и се сгромоляса гърбом, като свали троица души зад себе си. Това беше сигналът. Сопите замахаха, няколко се стовариха на Дончовите плещи, повечето прие конят, който се разскача подплашен, разсипа живата стена и фукна нататък. Тълпата го погна с яростно реване. Дончо не видеше къде бяга; болките от приетите удари се усиляха, ръката му не можеше да се помръдне от болест; стори му се, че е строшена. «Само това ми липсва: да ме убият като куче с тояга!» — помисли си той. Няколко камъни прехвърчаха над главата му заедно с псувните на гонителите му. . .

Вечерта Дончо пристигна при К. . . ските бани, дето беше решено да чака резултата на избора. Уви, той сега го знаеше хубаво какъв е! Тия бани чрез славата на лечебните води и по красотата на местоположението си бяха привлекли, както всяка година по това

време, голямо множество гости от разни страни. Той се затвори в стаята си, легна на очи и стоя дълго време в това неподвижно състояние. Той не искà да се види с никого. Човечеството му беше опротивяло, и сам на себе си. По полунощ на вратата му се почука, той отвори. Влязоха агитаторите му от разни пунктове, пристигнали в едно време. Всеки носеше бележка за резултата на гласуването в пункта си. Дончо събра дадените нему гласове и излезе сбор 1161; събра гласовете на противника си и доби число 1162!

Дончо, прочее, пропадна с един глас!

От двестата верни избиратели в Ж. ни един не беше ходил в пункта П. да гласува за Карадимова! Интригата беше сполучила.

— Изборът не важи. . . Касирайте!

— Оставете ме!

Тая нощ той имà бели косми.

Сутринта рано-рано той излезе на полето.

Зората се пукаше. Розови огнени облаци с пожарна светлина блещяха на изток; останалото небе беше чисто в млечен син цвят. Околните зелени хълмове и долини спяха още под росицата си; тихият въздух мълчеше. Жива душа нямаше наоколо. Далеко на юг полето тънеше в тънка ефирна мъглица. Утринната хладина и свежест бяха упоителни. Природата доспиваше последния си златен сън под росната целувка на зората. Когато минуваше из една пътека, от двете страни обраснала с кичести брястове, която извиваше край една усамотена гостилница, един прозорец се отвори и две женски глави се показаха там, вероятно да дъхнат утринния свеж въздух. Дончо неволно се затули зад шумака като един престъпник, който се крие от всеки поглед. Той не позна кои бяха дамите, но сърцето му се сви сладко-болезнено. Едната от тия глави, глава миловидна, му се стори като позната. Тя приличаше,на кого тъй сладко приличаше тя?. . . Дали не беше Райна? Той се цял потресе. Едно чувство от неизразима скръб, срам, съжаление го обзе ненадейно, образът на любимото някога същество, отдавна засипан в душата му под пепелта на политическите вихрушки, оживя и

грейна очарователно хубав. . . Но той се не обърна и заскори повече, заслонен от дърветата.

Но кога отиде нататък, някаква неодолима сила го накара да се повърне и да се удостовери коя беше тя.

— От Пловдив са дошли — отговори ханският слуга.

Той клюмна глава съкрушено.

Той реши днес цял ден да се скита из планината, никой да не го види и той никого да не види. За щастие, кръът беше още по-безлюден. Той влезе в едно селце, на което бялата черквица ярко се белееше, обляна от първите утринни лъчи, и в първата отворена кръчма поиска ракия.

Кръчмарят му наля стъкълце, по селския обичай. Дончо го люхна на един дъх.

— Налей пак! — И той изпи другото стъкълце.

— Господине, кой се избра? — попита кръчмарят, като си триеше гуреливите очи. Той не познаваше Искрова.

— Бажаклиев.

— С много ли гласове?

— С един глас повече. . .

— Тюх бре! Ух да го вземе дявол!

В тоя миг погледът му падна на стената. Там бе залепен Бажаклиевият пасквил, който бе видял и в село Г. . . Той изскърца със зъби и изскокна.

Той се не побираше в себе си, той беснееше. Той не трябва да чува от стотини доброжелателни уста удивления, съжаления и възклицания, колкото безполезни, толкова и досадителни. А присмивките, а ирониите? Навярно мълвата за случката с пияните селяни досега е облетяла целия Пловдив — «добра реч надалеч, лоша — още по-далеч» — тя е порасла до гигантски размери и името му е предмет на весели разговори, даже и между съпартизаните му. Той сам би се смял на това приключение, което наумяваше едно подобно на Дон Кихота, ако да не носеше на тялото си синилата на селските сопи.

Той беше сега унизен, смешен. Как той би желал да се измъкне от тая смрадна арена, която не беше неговото поприще, в която случайно и безразсъдно бе попаднал!. . . Но при такива обстоятелства беше ли му възможно да се оттегли с достоинство, без да стане

за смях? Един изход му оставаше само да излезе из това глупаво положение: да продължи борбата още по-яростно — да не остави неприятеля си с един дрипав глас повече да влезе в камарата, да не капитулира и да го накаже за фалшификация, да унищожи избора, да превземе третия избор с юруш и да победи! Трябва самолюбието му да се спаси. . . Самолюбието! Колко жертви той му принесе! Той отдавна не знаеше мирен сън. . . А сега пак борби, и борби отвратителни! Как би си отдъхнал да имаше как!. . . Но не, хвана се на хорото, трябва да го изиграе; жребият е хвърлен. . . Потопен в тия тежки мисли, които го не оставяха да погледне трезво на положението, той се озова на планината, там седна на един връх. Ракията го не хващаше. Питието е способно само слабите, случайните ядове да удави; големите — него удавят. Дончо се простря на гръб, потопи погледа си в небесната синева и въздъхна дълбоко. Дълго той следи там белите разкъсани облачета, прилични на неговите разбити надежди; гони игривия полет на лястовичките из въздуха; гледа валсирането на едно облаче мушици над главата му; видя две врабчета на клончето как цвъркаха весело и се целуваха с човките си. Как беше тих и безбурен животът на природата! Каква хармония божествена цареше в свободното пространство! И какво беше в душата му! И защо всичките тия тревоги! Дойде му на ума за Райна, за незабвените часове с нея, за любовта му, лампада, угасена от веявицата на честолюбивите страсти. В тоя вихър той разпиля безплодно цял капитал от нравствени сили, воля и енергия, разнесени нахалост, като семето, което един неопитен сеяч пръска във ветровито време. А тая любов може би предпазила би сърцето му с бронята си от похабяване, душата му — от преждевременно обезверяване в доброто и идеалите на младостта си. И представи си той едвам сега как подло постъпи с тая любов, как безумно ритна щастието, което му се изпречваше на пътя. Но късно, късно се сеща. . . Късно прогледа и откри заблуждението си. . . То е сега непоправимо и съжалението безплодно. Т я е с е г а ч у ж д а.

Слънцето трептеше вече над зелените бърда на запад, когато Дончо се завърна. Кога минуваше пак край брястовете пред гостилницата, един от прозорците ѝ се отвори и някой го извика по име. Дончо стреснато погледна. Прозорецът бе същия, който и таз сутрин се бе отворил. . . Но вместо главичката на хубавата пловдивчанка, която тъй странно приличаше на Райна, той видя там един червендалест, дебел, тлъст образ с късо стригани мустаци и две големи ръце, които му махаха.

Дончо позна г. Рача Капинов, кършиакалият, от Пловдив.

Г. Капинов беше влиятелна личност и разпален привърженик на партията, на която принадлежеше и Дончо. Затова той не можа да откаже и влезе при него.

При това тикна го и скритата мисъл да види младата дама, която възкреси тъй сладко в душата му образа на Райна и цял свят от чувства нови и необясними.

Както знаем вече и по писмото на жена му до Райна, г. Рачо Капинов телесно не беше твърде тънък и деликатен човек. Той силно наумяваше д в е т е л е б е н и ц и и в у л к а н а, които представляваше един герой на Любена. Трябва да кажем, че г-жа Капинова беше доволно честита сега, защото съпругът ѝ по едно чудо беше се запалил от политически бяс и затова беше значително поспаднал. Прочее, вчерашният избор с нещастните си за Искрова и партията последствия беше внесъл бурни и съкрушителни тревоги в душата на почтения г. Капинова.

— Ела, ела, господин Искров, цял ден чакам да те видя, че ще се пукна. . . С един глас! Тюх бре! Тоя калпазанин, Бажаклиев, работил с лъжливи писма! Виж, брате мой, как се подиграват с простия народ, с бедното просто население, което с кървав пот работи и плаща данъци на това калпаво правителство и на пашата. . . Долу Румелия! Е, какво мислиш да правиш сега? Тоя избор е калпав, касирай го, чуваш ли? Умирам, ако не сториш това. Бре, проклети син, с лъжливи писма!. . . Касирай, касирай, умий честта на нашата партия. . . прослави я!. . . Плюй в лицето и на Берлинския конгрес, и на Бисмарка, и на Бажаклиева! Долу Румелия!. . . Долу! Долу!. . .

И г. Капинов все повече и повече се разпаляше и

изригваше един ураган от мълнии против неприятелите на партията, Бисмарка и Бажаклиева. . . Дишането му ставаше по-силно и по-вулканично и пот заливаше лицето му. Даже и появяването на госпожа Капинова не уталожи доблестното негодуване на мъжа ѝ. Госпожа Капинова, жена на трийсетгодишна възраст, с въздълго, тъмно-мургаво и приятно лице, с весел поглед, с добродушна ирония на устните, се здрависа приветливо с госта.

— За избора ли приказвахте?.. Ех, здраве да е, бял кахър — каза тя насмихната.

— Какво здраве, какъв бял кахър! Тук живот има, тука е честта и славата на нашата партия в игра. . . Да касира, да касира, оня бербантин да го смаже. . . Да им кажа аз тям една автономия!. . . — викаше пак Рачо, пламнал изново от патриотически жар.

— И аз съм с намерение да подам касационна жалба — каза Искров.

— Кога?

— Щом ида в Пловдив.

— Кога ще тръгнеш за Пловдив?

— Тая вечер още.

— Тръгвай по-скоро, касирай, касирай, касирай!

— Вижте го, вижте го, господин Искров, наш Рача, какъв е станал разпален политикаш, да му не са уроки, това му помага. . . — изсмя се госпожа Капинова; — и кога спи, и кога яде, все за партията. . . Днес се е препирал два часа с Райна да му каже «бяла» ли е, или «червена». . . Досрамя ме от гостенката.

— Отрязвам си главата, че тя е «бяла». . . — извика г. Капинов.

При името на Райна Искров се потресе. Нима наистина Райна е видял днес?

— Коя Райна? — попита той развълнуван.

Неда Капинова отговори, като впиваше очи в Искровите:

— Г-жа Бочева, вехти приятелки сме, приканили сме я на гости.

Нямаше вече съмнение, Райна е тука сама!

Госпожа Капинова прибави:

— Излезе одеве с Петричка и Танка, моите щерки, да се разхождат. . . Къде бързате?

И тя скокна, като да задържи Искрова, който стана, цял почервенял.

Отвън се чуха ясни гласове.

— Ах, ето я, ела сега тука, госпожо, да се признаеш и пред г. Искрова, че си от нашите, не ме сърди вече. . . — извика весело г. Капинов към една дама, която влезе с две гиздави момиченца.

Искров остана като прикован.

Райна беше очарователна. Пак тая златиста разкошна коса, сега навита на корона на главата; пак това антично изящество в чертите и профила на миловидното ѝ лице; пак тоя страстен, дълбок поглед, станал пленително-меланхоличен. Черното облекло, което и сега носеше, открояваше още по-художествено бялата ѝ шия с попълнените и доразвити форми на стройната ѝ снага. Пак тая хубост, но в разцвета си. . .

Райна застана смаяна, цяла пламнала. Нещо безконечно скръбно и сладостно светна в погледа ѝ. . . Те си подадоха ръка едновременно, но на Искрова гласът се сдъвана и той глухо избъбра нещо неразбрано. . . Райна показа малко повече самообладание. Тя проговори няколко думи с високо вълнуващи се гърди; но и тя млъкна и само блясъкът на овлажнелите ѝ очи продължаваше да говори.

Тогава добрата госпожа Капинова, която от една минута насам се любуваше на смущението, в което се намираха двамата млади, дойде им на помощ. . . Дончо узнаваше, че Райна е вдовица от шест месеца вече!

Райна е свободна!

Една небесна радост огря бледното му лице. Тая среща подир толкова раздирателни и отровни вълнения хвърляше душата му в ново — радостно и освежително като зората. . . Той не беше на земята. . . Един нов свят, който считаше вечно заключен за него, се отвори с всичката си обаятелна перспектива. . . Всичко досегашно изчезна като дим и вселената се изпълни само с образа на очарователната вдовица.

След един час Искров дойде да каже сбогом на г. Капинова.

— Хай на добър час и касирай по-скоро,

— Аз няма да касирам, аз не отивам за Пловдив.
— Ами за къде?
— За родния си град.
— Що ще правиш там?
— Ще се венчея.
— Как, няма да касираш? С кого ще се венчаваш?— извика в негодувание Рачо.
— Гостенката ни грабна — обади се засмяна и със сълзи на очите от щастие госпожа Капинова.

* * *

Дончо и Райна пристигнаха благополучно в родния си град, дето се венчаха.

Там се поклониха на всичките места, скъпи тям с някое възпоминание за любовта им.

Дончо не стана знаменит политик, но стана полезен човек в своята област.

Често после, когато станеше дума за тоя знаменит избор, Дончо засмян казваше на близките си:

— Вие напразно го наричате мое поражение. Аз и досега не вярвам, че съм излязъл погубаш из тая борба. Моят противник спечели един глас, който му отвори камарата; аз спечелих един ангел и той ми даде небето. . .

1883

ЦОНЧОВАТА МЪСТ

Цончо умря преди Руско-турската война. Всеки от градеца го помни още. Гламав беше Цончо, малоумен от рождение, идиот, та още крив тялом и сакат в ръцете. Обиден от природата, отхвърлен от човеците. Служеше за смях и за забавление на децата, които му правеха опашка, колчем минуваше през по-главни улици. Хранеше се с просия по чуждите врати, някога печелеше коравия си залък с дребни, нищожни работи, каквито би могли да вършат недъгавите му вкочанясали пръсти, например метене пред дюкяните и често чрез песни или игри на купището на някой мегдан. Дечурлигата му носеха тогава по някой сух комат и той ръфаше лакомо хляба, без да спира да играе. Но не само на тия изкуства беше майстор Цончо: той вършеше и други чудеса. Той обръщаше котка, закрепяваше се прав на главата си, кукуригаше като герест петел, и то с по-голямо усърдие, колкото повече публиката се увеличаваше около арената му. По неговото пожълтяло, изсъхнало и почерняло от глад лице никога не бягаше една глупава, безпричинна усмивка, която държеше устата му вечно полуотворени. Тая веселост светеше и в сивите му, свити, малки очи със сух, безжизнен поглед. Душата в това същество дремеше в плесента на прозябането и всичките му действия се дължаха не на волята или на разума, светило, зажумяло в главата му, а на безсъзнателна привичка и на животинския инстинкт, който само нуждата или чувството на болест пробуждаше у него. Но децата, които са надарени с жестоката охота да мъчат по-слабите или да дразнят по-глупавите създания от себе, бяха узнали гъдела на

идиота, бяха нашли слабата му струна, която от едно само засягане смущаваше, сиреч будеше, душата му и снемаше изведнаж от лицето му маската на замръзналата вечна усмивка. И често в най-голямата му веселост, в разгара на пеенето му, те му кажеха лукаво:

— Цончо, крива Ненка не ще да те вземе!

И тогава идиотът млъкваше веднага, очите му засълзяваха и лицето му осърнуваше и одлъгняваше странно и ставаше тъй тъжен, тъй убит, тъй смешен! Крива Ненка беше друга една сиромашка отверженица на природата с крив кръст, криви рамене и куца. Таз девойка, също полуумна, нямаше нийде никого, нощуваше в бордея на една баба сиромахкиня накрай градеца и изкарваше прехраната на себе си и на бабата чрез донасяне по къщите жълта глина за мазане и набиване на стените. Тая стока девойката отиваше да копае твърде далеко извън града, в един бряг до самата планина, напълняше с нея окърпеното бреме и така задяната и превита под тежината му, носеше го в къщата, която бе поръчала глината. За тая работа Ненка приемаше по десет пари от стопанката, а често и комат-че хлебец в притурка. По една странна прищявка на естеството това безобразно, криво и клипаво тяло се увенчаваше от хубава глава, стройно сложена на един къс врат, потънал в раменете. Тая глава имаше лице зачернено и изгорено от слънцето, но приятно закръглено и отбележено с две големи, черни, дъгообразни вежди, под които смирено и срамливо гледаха изпод дългите клепачи вакли очи с безчувствено и безответно изражение. Това физическо раздвоение в тялото на девойката, това противоречие между двете главни части на нейното същество очевидно се чувствуваше и от самата нея и при слагането бремето тя веднага бързаше да седне не за почивка, а за покриване недостатките си. Кокетка беше тая крива Ненка!

Простираше ли се у нея по-нататък женственото чувство? Имаше ли някаква особена симпатия? Обичаше ли тя вече? Неизвестно. Известно беше само, че тя срещаше нелюбезно, почти враждебно, горещата привързаност към нея на гламавия Цонча. Истина, от най-напред бяха забележили, че пролет те често двама се припичаха на топлите и приятни слънчеви зари,

седнали до някой зид на улицата. Даже и звънливия им смях слушаха надалеко, когато те с натъпкани със залъци уста приказваха си нещо много смешно. Като добър кавалер, за да плени още повече «дамата на сърцето си», Цончо изпяваше някоя жална песен, та сълзи се търкаляха по бузите му, и й даваше из пазвата си пестил, нарочно за нея изпросен от дюкяните, за да подслади тя залъка си. Именно от тия щастливи времена на тяхното приятелско живуване, което предвещаваше бъдещи Феникс и Филомела, се породи и трае мълвата за близкото оженване на Цонча и Ненка. Какво стана после, та се развалиха двамата добри приятели, кой им урочаса щастието, но сега Ненка не е вече предишната, тя не приема подарките, избягва срещите на Цонча. А той, клетият, се мъчи за нея, топи се и страда ужасно, колчем жестоките малки присмехулници, които забавлява, му наумят за нея и го пробудят от тихата и благодетелна апатия, в която умът му и сърцето му вкушават сладостна забрава.

Но на нещастния идиот се готвеха нови мъки, понетърпими страдания. За да озлобят още повече жертвата си, децата се сетиха да му кажат един ден, тъкмо когато обръщаше три котки, а на четвъртото премятане се закрепяше на главата си с вирнати крака нагоре, че крива Ненка ще се вземе с Дося просяка, едно момче епилептик и парализирано в устата, което се хранеше от милостиня при черковните врата. Като чу тия думи, Цончо изведнаж скокна на крака, с лице изменено до грозотия, взе си торбата и тоягата и фукна нататък. Той тича до къщата, дето намираше прибежище девойката, и там остана като закован о земята. До зида пред вратнята седяха Ненка и Досю и се печеха на слънце. Щом Ненка го видя, тя бързо се отмъкна в двора, а Досю бегà нататък. Цончо стоя още половин час на същото място. Той цял трепереше от глава до крака и бузите му се бяха залели със сълзи; безцветните му очи светеха неподвижно, устремени все към вратнята, дето изчезна любовта му, сърцето му, целият свят! Сега, при сърдечните терзания, разбуди се в гърдите му и друг наранен звяр, досега спящ мъртвешки сън — гордостта му. Тя, Ненка, да сяда с Дося, да предпочете Дося просяка със сакатите и лигави уста! При тая

мисъл на бедния идиот се стори, че ще умре. Той си смисли, че когато ги видя, те се смееха нещо, и тая тяхна радост му причиняваше адски страдания. Всичките му нравствени факултети оживяха сега: паметта, разсъдъкът, самолюбието в един миг се изостриха и проясниха до най-висша степен, за да направят болките му стократно по-чувствителни и неодолими. Любовта, ту химн небесен в душата, ту разсвирепяла, отрова храчеща фурия, превърна тая немощна и недъгава душа в бясно развълнувано море. . . Най-после Цончо припна към полето, с цел да побегне от някого, от нещо страшно, може би от себе си, от мъките си, които горяха като въглени гърдите му, бръмчаха в главата му и го подлудяваха. Той тичаше в несвяст, като свините при Генисаретското езеро, в които бе минал духът на бесния. . .

От тоя ден децата изгубиха един всегдашен увеселител. Цончо се не мяркаше на улиците, нито го чу някой да пее по купищата. Бяха го видели само, че ходи по къра, към планината, по посока на рудницата с жълтата глина; мислеха, че там крива Ненка му назначава любовна среща и, разбира се, лъжеха се жестоко. Но преди това знаеха, че работил с надница при постройката на арка на един чарк, който се прокарваше през една скала. Цончовата работа беше да разчиства парчетата камъни, които се отчупваха от скалата посредством мина.

Мина се един месец нещо, приближи Петровден. За тоя ден, както пред всеки голям ден, както пред всеки голям празник, добрите къщовници подновяваха стените си, като ги набиваха с бяла глина, а долната им част теглеха с ивица жълта глина, способ на орнаментация, запазен и сега из Българско. За крива Ненка, прочее, настана епохата на усилена деятелност и на повече печалба. До обяд в деня, който предшествуваше празника, Ненка беше направила две пътешествия до рудницата си и по пладне тя се запъти да напълни и трето бреме с благородната пръст, на която дължеше съществуването си. Жегата беше силна, слънцето прежуряше и зарите му падаха като нажежени шипове въз огорелия врат на девойката. След доста дълго пътешествие през лозя и през диви храсталаци и долища, девойката стигна до един пуст суходол със стръмни жълти брегове. На горната част на единия бряг, два метра нещо по-ниско от повърхността му, зееше една околчеста дупка, като малка пещера, в която само кьс или приведен човек можеше да влезе. Там, в тая дупка, се червенееше жила от чиста жълта глина, до която девойката се изкачваше по една мъчна и стръмна козя пътека. И тоя път тя леко-леко се покатери до нея и се изгуби в отвърстието ѝ. В същия миг една човешка глава се показа отгоре на брега, право в дупката, между сухите бурени и самораслящи. Той беше Цончо. Той тозчас се махна оттам и след една минута, като някоя дива коза, озова се през дола на другия бряг. Като се настани на тоя пункт, Цончо устреми очи към дупката и вече ги не мръдна оттам. Той беше съсредоточил всичките си чувства, цялото си същество в това нямо съзерцание; не мърдаше, не дъхаше, устата му бяха съвсем отворени и долната бърна съвсем пресъхнала, восъчното му хлътнало лице се беше съвсем провалило и залепило за костите, а по кожата му прехвърчаха неуловими тръпки от страдания или ужас. . . В това неподвижно положение Цончо не приличаше на жив човек, а на седнал мъртвец. Внезапно стъклените му втренчени очи се опулиха по-страшно, изпъкнаха, изскокнаха навън из орбитите си. Вцепенението му се удвои, ако можеше да се удвои: той видя над дупката, дето беше преди малко, между бурена едно синьо димче, че се извиваше из въздуха. Това димче пътуваше, местеше се и наближаваше насам, като изправен прозрачен смок. То беше запаленият фитил на мината, пробит от Цонча право над пещерата, дето работеше Ненка. Миговете минаваха с бавността на часове за идиота, димът пъплеше, но избухване не ставаше. Цончо все вкаменен. Какви мисли, какви чувства вълнуваха сега душата му, додето тялото му, нейната обвивка, пазеше тая мраморна неподвижност! Каква ли злоба свирепееше там, какво ли сатанинско удовлетворение и свирепо тържество щеше да избухне в очите му, заедно с избухването на мината, приготвена от неговата ръка! Обаче чудно нещо: по бузите му изведнаж се проточиха две сълзи, той охна, изпъшка, сякаш клъцнат от езика на змия, скочи из

шубраката и се хвърли надолу из брега. В един миг Цончо мина като сянка по урвата на срещния бряг и се мръдна в дупката.

Ненка спокойно си копаеше с мотичката по стените на дупката; бурното влазяне на чужди човек я стресна и тя извика уплашена, но като позна стария си приятел, тя се намуси и се изправи сърдита, като стисна късата дръжка на мотиката между коленете си, а края ѝ улови с двете си ръце. Очевидно тя заемаше отбранително положение. Макар че сакатите ръце на Цонча бяха слаби за борба с нейната здрава и мускулеста снага, но тя чувствуваше, че той, подир толкоз дълго гневене и несрещане, не за добро иде да я намери тук.

Един миг Цончо остана зяпнал и смаян пред нея, па тозчас се сети и извика, като посочи нагоре:

— Бягай, Ненке! Бягай, Ненке. . . мечката. . .

Нещастният забрави думите и не усещаше, че употребява една вместо друга.

Ненка опули в Цонча големите си черни очи и в техния апатичен поглед се отрази сега безкрайно уплашване. Но Цончо не чака, той храбро я сграбчи с немощните си ръце, галванизирани от любовта и величието на опасността, затегли я към изхода на дупката, като в същото време я целуваше по главата, по челото, по шията с едно свирепо сладострастие; на бедния му се чинеше да утоли своята зверска любов и жажда в това парливо прикосновение на устните си до красивата глава на девойката. С едно силно блъскане в гърдите му Ненка оттласна Цонча и докопа мотиката си.

— Мечката! Мечката! Бягай! — викаше нещастният и пак се спусна стремително, успя да я сграбчи заедно с дигнатата мотика в ръцете ѝ и тъй, както я държеше, гърбом хвана да я тегли навън. В тоя миг един заглушителен трясък се раздаде над главите им: мината избухна, сводът на пещерата се разтресе, но не падна. При тоя гърмеж, на който девойката не знаеше причината, тя се облада от безумен ужас и инстинктивно се дръпна навътре пак и повлече със себе си Цонча. Той се остави на това движение, като залепи горещите си устни на шията ѝ, като един кръволочен тигър, който си забива зъбите в тлъстия врат на едно говедо. Тогава целината от свода

се провали и затисна двамата души с глухо тътнене.

И после нищо вече!

Това произшествие дълго време остана непознато, защото никой не се случи да мине из тоя отстранен суходол и да забележи засипването на Ненкината рудница.

Липсването из градеца на двете нещастни създания се изтълкува от ония, които ги не мързеше да се занимават с такива дребни човечета, по съвсем весел начин: гламав Цончо и крива Ненка се оженили и отишли по просия на други места.

Доста късно се опроверга тая мълва: когато случайно се откриха под пръстта телата им, скопчани едно с друго. Това даде рождение на друга мълва, пак от весел характер. . .

Никой не узна трагедията на тоя гроб, дело на мината, изработена с неимоверни усилия от Цонча, чрез помощта на бургия, барут и фитила, откраднат от каменоломците при чарка.

И тъй, Цончо и Ненка умряха и се забравиха; само един камък, побит на мястото, дето ги закопаха в дола, остана да наумява за тях. Но скоро и него, и гроба пороят ги изрина и отвлече. И нищо няма вече, което да разбуди кога да е у хората подозрение за мрачния героизъм Цончов, на който е бил свидетел тоя дол.

И по-добре.

От всичките героизми само героизмът на любовта обича тъмнината и забвението.

ЕДНА СЦЕНА

Пренасях се трети път, защото бездомните жители на българската столица се преместят постоянно от една къща на друга и са в своя род вечни номади, както катунарите и провинциалните чиновници в България. Всеки си представя уморителното зрелище на едно п р е н а с я н е. Хиляди и хиляди едри и ситни вещици, принадлежащи на стаите, на кухнята, на кабинета, на тялото и на душата; тия безбройни безименни и незначителни дреболии, които, нахвърляни хаотически на колата, приличат на един дрипав музей, съставен от битпазарски чудесии, но които съставят онова нещо, което ние наричаме комфорт; инструменти на ония хиляди мънички, невидими и лесно забравими блага в ежедневния живот, сборът на които, според Смайлса, прави земното, уви, несъвършеното земно щастие на разумния човек! Прочее, п р е н а с я х с е и това слово лесно ще обясни на читателя защо аз тоя ден позорно дезертирах из къщи, като оставих на други великомъченишката рол да ръководят костоломното преселение на моите мобили.

Аз безцелно се лутах из улиците, именно из пресните нови улици, които пометоха вонещата софийска палестина, когато се озовах на Св. Кралската площад. При камбанарията куп хора. Те се бяха натрупали около нещо или някого. Любопитството е прилепчиво, както прозявката и политиката: аз тутакси приближих тълпата, заработих с лактите и си пробих път в живата стена. Тогава видях, че онова, което бе събрало толкова любопитни погледи, беше. . . Какво мислите, че беше?— Един помазан от файтон човек? Един пълнокръвник,

паднал от апоплексия? Или друго нещастие на човек или на животно? (уви — защото нещастията будят любопитството, както щастието — завистта). Или пък някоя нещастна мишка, хваната в капан?

Не, една жена избягала из своя!

Тая жена беше селянка и седеше на земята. . . Млада, мурголика, с черни, хубави очи, доколкото можах да видя — понеже тя ги не вдигаше от земята — и напето пременена, без бялата невестина забрадка, като мома, с гиздав, безръкавен шопски клашник, който оставяше да се видят живописно обшитите ръкави и поли на снежнобялата риза, с каквито се бялнува всеки петък софийският пазар.

Пред навалицата, до самата селянка, прав, стоеше мъжът ѝ, висок и рус момък. Аз напразно се силех да прочета в лицето му потресаещите чувства, които трябваше в тоя миг да изпитва. В цялата му физиономия се отражаваше само едно смущение, смайване, някаква безсъзнателност, нищо друго. И той, и тя бяха от село Чуковец в Радомирско.

Тълпата любопитни се състоеше наравно и от двата пола, но природата на зрелището даваше на жените преимущество тука и те стояха на предния план; повечето увещаваха селянката да се върне при мъжа си. Но младата бежанка не мърдаше, нито отговаряше. Тя бе навела лице и очи надолу и се виждаше само черната ѝ като смола коса, която се пръскаше по рамото ѝ на няколко сплитки, преплетени със сребърни пари и бели раковини. При женските съвети присъединяваха се от време на време и някои мъже. Но самият мъж мълчеше. Най-после тя, без да дигне лице, погледна нагоре през дългите клепачи на очите си и продума:

— Нечем да си идем, утрепете ме, нечем. . .

Тия думи се посрещнаха със смесена глъчка, в която повечето гласове бяха в полза на мъжа. Ненадейно тълпата се разтика и даде път на един джандарин. Той дръпна грубо селянката за ръката и ѝ извика да става и да върви със стопанина си.

— Убийте ме, нечем! — каза решително тя.

Тия думи ли, появяването на властта ли в лицето на джандарина прехвърлиха наведнаж симпатиите на страната на бежанката. Мълвата вземаше друг тон.

— Не ще ли го мари? Като го не ще, какво искат от булчето?. . . Това насила бива ли? — викаше една.

— Клетата, от какво ли добро е бегàла?

— Я нека си върви при мъжа, кой прави като нея? — избъбра една коремна софиянка, на която и двете ръце бяха запразнени от зеленчук.

Думите ѝ се потвърдиха и от още две други госпожи.

— Почерни ми лицето! Почерни ми лицето!. . .— чу се разплакан глас, пълен с истинско отчаяние. Аз го помислих, че принадлежи на горкия мъж; но не — плачеше и хълцаше един шоп-старец. Казаха, че той бил бащата на селянката.

Джандаринът дръпна пак селянката и я поизправи, но тя се пак откъсна и тръшна в праха.

— Варварство, варварство! — гълчеше сърдито там един висок студент от висшия курс, когото не познавах.

— Душата ли ще извадите на жената? Щом го не обича — свършено! — обади се енергично една дебела млада чехкиня, която държеше отпреде си една кошница, голяма колкото Ноевия ковчег, пълна с разни дивечи и меса.

Очевидно тука бяха в стълкновение два мира, две цивилизации.

Представителят на властта хвърли полузастрашителен, полупрезрителен поглед на грамадната владетелка на кошницата, извика на мъжа и на неколцина да помагат, па, едни под мишница, други за крака, подигнаха хоризонтално селянката. Нещастната правеше отчаяни, но безполезни усилия да се изскубне от толкова ръце. Тя се свиваше, дърпаше, издигната тъй на въздуха, но като съзря, че подведоха файтон, в който да я турят, изплака безнадеждно:

— Нечем!

Тая груба и отвратителна картина на оскърбление човешката личност покърти всинца ни. Публиката се разсърди, очите се гневно устремиха въз похитителите на жертвата, която крещеше умолително. Жените се повлякоха по тях, протестите ставаха по-енергични и по-резки. Шумът и негодуването дойдоха до върха си, когато мъжът изведнъж из крайна апатия дойде в свирепост и удари с няколко юмрука жена си по лицето, за да смири упорството ѝ.

— Боже мой! Какво нещастие! — извика студентът и се спусна връз джандарина и мъжа, като да им изтегли из ръцете жертвата. И под същия импулс, като галванизирана, всичката тълпа направи същото движение и се затече на помощ на селянката. Нямаше вече ни един глас, ни една душа, ни един поглед, който да не беше за нея. Стълкновението беше неминуемо между възмутената човешка съвест и «законното право», но в същия миг селянката биде хвърлена във файтона, в който се качиха и джандаринът, и мъжът. Настръхналата навалица се спря поразена, като видя, че колата тръгва; но тозчас видяхме, че неравната борба се поднови и в колата между двамата мъже и жената и тя, види се, подир героични усилия, успя да се изправи цяла, с очевидната цел да се хвърли от колата. Навалицата пак се спусна. Но появяването на селянката изчезна като едно видение. Тя се пак смъкна във файтона под дъжд юмруци и там сега се видеше само главата на джандарина, а отстрани стърчаха само двата крака, обути в цървули, на селянката. Файтонът закриви из новата улица, която е между митрополията и Дондуков булевард — тогава пак видяхме цялата група: селянката беше простряна в дъното на колата, в краката на джандарина, а мъжът ѝ с цялата тежест беше се тръшнал въз нея, за да ѝ пресече всяка възможност за изскубване, а с една ръка ѝ запушваше устата, за да не вика.

Ние останахме смаяни на мястото си, с поглед прикован на отходящия файтон, който скоро изчезна. Тълпата бавно се разотиде. Няколко жени разменяха последните си впечатления.

— Та какъв живот ще бъде подир това? — питаше една.

— Не видиш ли, какъвто е бил и досега. Клетата женица! — отзова се друга състрадателно.

— Истина, той я много биел. . .

— Така ли? Та коя няма да стори като нея? — пое друга.

— Я си гледайте работата — извърна се една, коя-

го тръгваше, — и тя е хубостница: каквото дирила, намерила. . .

Всичките се обърнаха въпросително към говорящата.

Тя прибави:

— Не чухте ли баща ѝ какво казваше? Срамотница! — И тя прибави по-ниско някои обяснения. Тия обяснения поохладиха симпатията към жертвата и внесоха изново разногласие в разговора.

— Тогава пада ѝ се да яде бой — забележи една строго.

— Е, ще я накара ли с това повече да го обича? — пое друга.

— Нека, нека. Нека познава човека си, жена му е най-после; сега навикнаха всички от нищо да оставят мъжете си. . . къде ще му иде краят тъй?

— Ами къде я води сега? Тя го мрази.

— Мрази го, но той я обича като луд, жена му е. . . Я си помислете какъв срам му докара!. . . Да я скъса макар, вонтата недна — гълчеше друга.

Аз си тръгнах. Но и нататък в ума ми се въртяха образите и на невярната съпруга, която заставяха чрез градушка юмруци в главата да възлюби мъжа си; и на мъжа, който, оставен и обезчестен от нея, още пострастно ѝ се привързваше и с варварски бой я отвеждаше назад в дома си, който щеше да стане вечен ад и за двамата; и на джандарина, инструмент на закона, който запазваше правото на по-силния, и всичко това, сгрупирано на факти, повидимому прости, защото всеки ден ни ги повтаря, а всъщност така загадъчни, непроницаеми и трагични, прие в мислите ми хаотичен образ и се превърна в мрачна като нощ енигма!. . .

Като кривнах зад ближния завой, аз пак се обърнах и видях жените, че още гълчаха на първото си място. Вероятно и тях затрудняваше енигмата, същият страшен въпрос, по-страшен от всичките дамоклеви мечове, които висят над главата и на варварските, и на цивилизованите общества; въпросът, който никакви гениални умствувания на новата философия, никакви социални и политически преврати няма да го разрешат. . . И кой знае де е секретът на тая страшна дисхармония между двете половини на човешкия род? Дали не е в условията на живота, дали не в степента на културността на

тая чуковецка мадам Бовари[1], на тая българска госпожа Каренина[2]; или е в историята на човечеството, или в други негли обстоятелства, или пък в подвижното и капризно като вълна човешко сърце?. . .

Да, въпрос страшен.

Не вярвам и почтените ония софиянки да са го разрешили. . .

1890

[1] Героиня на един Флоберов роман, носещ това име.

[2] Героиня на романа на граф Толстой «Анна Каренина».

ЕПИТРОПЪТ

Помня го още харно: едър, пълен, висок, широкогърдест беше дядо Хаджи Енчо. Планина човек. Но кротък и безвреден. И сега ясно виждам неговото черно, голямо, дълго лице с благодушно, добро, тъжно изражение, нашарено с широки грапели от двете страни на носа, с малки подстригани мустаци, разрязано с големи дебелобърнести уста, из които излазяше на талази гръмовит глас, от който екнеше цялата класна стая, дето се учехме. Виждам го хубаво и сега със сукнената му тъмнокафява салтамарка с ожулените отпред рисови кожи, с широкия пъстър тараболуз, който му препасваше атлетическия и могъществен кръст и държеше многодиплестите му с голямо дъно черни шалвари. Хаджи Енчо беше епитроп училищен. Прост, малограмотен, но твърде усърден. Той само, един от всичките епитропи, навещаваше училището обикновено по един и два пъти в неделята. Аз го помня вечно епитроп. Общината всяка година го преизбираше: знаеха, че какъвто и да е съставът на настоятелството, Хаджи Енчо като беше вътре, всичко отиваше на реда си. Той предвиждаше всичките нужди, доставяше всичките потреби, поправяше всичките недостатки на училището. Чешмата ли училищна престане, стъкло ли се счупи на прозореца, мазилото на стената ли се откърти и падне, дърва ли за зимъс дотрябват, за да се палят собите на училищата — на всичко това насреща стоеше неуморимият Хаджи Енчо. . . Хаджията се беше свикнал с тия грижи, редовното заобикаляне училището беше станало за него една потребност, в която не липсваше, при желанието да бъде полезен, и известно тщеславие: той чувствуваше, че е станал необходим в общината, и това гордо съзнание утрояваше рвението му да запази завсегда това завидно положение. . . Зли езици пошушваха, че ревността на хаджията не бе съвсем безкористна, че той поикономисвал за себе нещо при харчовете, които правел за училището, но това беше чиста клевета, свойствена на малките души, които под всяко добро дело виждат лоши побуждения. . . Но тоя добросъвестен човек не се ограничаваше само с това; често той понадничаше и в класното отделение, за да контролира вървежа на образователното дело в градеца.

— Добър ви ден, даскале! Слушат ли, слушат ли младенците? — изгърмява с гороломния си глас Хаджи Енчо, като влазя ненадейно в класа и пресича на най-интересното място учителя, който ни разправя за Реформацията по Шулгиновата всеобща история.

Избухването на Хаджи Енча посред урока причинява внезапно мъртва тишина, па после хванат да се чуват глухи кискания по чиновете.

Учителят става от стола си и с една приятелска, почтителна усмивка на устните кимнува мълчешката на епитропа и му поместя стола си да седне.

Хаджи Енчо сяда, като силно въздиша от умора и си прави вятър с червената кърпа.

Учителят продължава стоешком урока си за Лютера.

Хаджи Енчо слуша с голямо внимание. Очевидно тоя достоен човек твърде го интересува епохата на Реформацията. . . Но той не стои много тука; след като хвърли бежлив поглед във всичките чинове да види заняти ли са, и на ниския потон, и на пода, който туктам се е продънил и има нужда от поправка, хаджията стане, поздрави с малък темена учителя и си излезе.

Класният учител тогава пак се приятно усмихне, вземе си стола и продължава урока си сред едно весело шушукане на чиновете, с което се изпраща епитропа.

Подир малко отвън се чуват викове на Хаджи Енча, който още от двора се кара на шумящите деца в началното училище, което отива също да инспектира.

Истина, тия невинни инспекции развеселяваха учителите, но ги държаха и в респект! Голямото, грапаво и благо лице на епитропа, което на всяка минута можеше

да им се изпречи, заставяше ги да бъдат точни на часовете си. По тоя начин хаджията даваше и нравствен подтик на успеха на просвещението в градеца.

И ние също бяхме привикнали на честите посещения на епитропа. Те винаги се почти случваха, когато бяхме на урок; те ни докарваха скъпо развлечение вред скуката на класното занятие, състоящо от предаване на учените уроци и слушане утрешните. Всички с нетърпение се извръщахме към вратата, колчем тя се бутне от някого, с надежда да видим обичната фигура на Хаджи Енча, която да внесе освежително разнообразие в положението. Няколко задушени и прекъснати кискания бяха тъй приятни, тъй сладки тогава! Защото епитропът, при всичко че се вардеше да говори повече от обикновените си поздравителни слова: «Добър ви ден, даскале! Слушат ли, слушат ли младенците?» — но в неговото голямо лице, в изражението на спокойния му и честен поглед, в отпуснатото му, тежко и достолепно седене на учителския стол криеше се такъв необясним комизъм за нас, щото ние тозчас си запушвахме устата и навеждахме глави на чиновете. Младите души са присмехулни, но не от злост, а от неодолима потребност за живи вълнения. Когато го срещнехме на пътя, тоя човек не ни докарваше никакъв смях; нямаше в себе си нищо смешно — и той като всички други хора, — но в класа, когато дойдеше, един поток от веселост напояваше атмосферата. Може би и приятната усмивка на учителя тогава да ни заразяваше и да окуражаваше към подобна невъздържана веселост, макар че тая усмивка имаше съвсем друго побуждение, защото тя стереотипно същата лъсваше на устните му и при срещата му с всеки друг епитроп или преден гражданин в общината. Имаше в тая приятна усмивка някаква смес от привична вежливост на просветен човек и раболепност на български учител, който знае, че срещният господин може да повлияе на съдбите му, ако му скимне. Едно невнимание към влиятелния гражданин, едно опущение да го поздрави или какво-годе друго небрежно отношение към особата му можеше да хвърли в душата му семето на едно недоволство, от което се излупваше една омраза, една интрига, едно гонение. . . Нашият учител, който беше вънкашен, но вече заселен

в града, женен и с челяд, знаеше, че едно оставане без работа беше голямо нещастие за него. . . Прочее, тая красноречива усмивка беше един щит за учителя, един гръмоотвод против възможните мълнии на едно неволно разсърдено чорбаджийско честолюбие. И тя му беше станала обикновена и почти не му костваше нищо, както това бе в началото на неговото настаняване тука; тя се появяваше въпреки волята му, като един инстинкт вече. Усмивка, пълна с дълбок трагизъм. В тая усмивка е цялата история на голготата на ония сюблимни герои в турско време, които се наричаха общински учители.

При всичката простотия, доброта и наивност на Хаджи Енча, учителят ни изведнаж, след обязателната усмивка, добиваше принуден вид, фразата му ставаше твърда, гласът строг, почти треперлив; очевидно, той се стесняваше и даже вълнуваше. Хаджи Енчо нищо не отбираше от онова, което се разказваше там, но той знаеше, че едно най-нищожно обстоятелство можеше да подействува на епитропа и да го направи да излезе тоя път недоволен от класната стая, а Хаджи Енчо беше един фактор в съдбата му. . . Види се, затова и учителят имаше грижа винаги в присъствието на епитропа да извика най-добрите от нас да ги изпитва по урока им. Ако случайно някой не даде правия отговор, учителят не даваше с никакъв неодобрителен знак това да се разбере от епитропа, но в своята добросъвестност поправяше ученика по един ловък начин. По урока например по физика:

— Какви биват телата, които са в природата? — пита учителят.

Ученикът се затруднява да отговори, но казва смело:

— Телата състоят от мънички частички, наречени атоми, които. . .

— Да, да — поема учителят отечески, — телата, тоест, биват твърди, водни и въздухообразни. . . да, седни!

— Аферим, Колчо — забележи Хаджи Енчо.

Учителят употребяваше тия мънички хитрости, ненужни впрочем пред хаджията. Това беше още една причина, дето тъй ни благодареше, а особено ленивите от нас, дохождането на епитропа.

Но не все така безбурно се свършваха тия инспекции.

Веднаж един урок от риториката разсърди твърде много Хаджи Енча и тури в трудно положение учителя.

Изпитваше ни по периодите.

Между другите той попроси един ученик да му даде пример от разделителен период.

— Разделителният период се свързва със съюзите: и л и, и л и.

— Добре, дай пример.

Изпитаният помисли малко, за да комбинира периода, но понеже примерът не идеше лесно, той се заозърта наоколо из училището, като че го дирееше да го улови. Най-после отговори високо и самоуверено:

— Н а ш е т о у ч и л и щ е или щ е с е п о п р а в и, или с ъ в с е м щ е п р о п а д н е!

— Добре! — отговори учителят бързо, но изведнаж го изби пот по челото, като схвана нелепостта на тоя пример. Хаджи Енчо скокна: той пръв път разбра смисълта на тая непостижима за неговия ум наука — реториката.

— Хубаво, даскале! Та такова ли учение учиш копелаците тука? — извика той. — Нашето училище щяло да пропадне дибидюс, ако се не поправи!! Че какво има непоправено бе, муле недно? — обърна се епитропът към захласнатия ученик. — Дядо ти хаджия какво прави тука; мухи ли лапа?. . . Я си отвори бе, магарски сине, зъркалите, та погледни и ми кажи де ще пропадне училището!. . . Толкова пари харчим, училище като Севастопол калеси. . . Ами ние затова ви тука учим и плащаме на даскали, и за дърва, и за джамове, и за харти, та да ни лайте като кучета. . . На свиня кладенчева вода, и вам Хаджи Енчо епитроп!

Епитропът все повече и повече дохождаше в негодувание; широките му гърди се вълнуваха и се издигаха високо от запъхтяване, очите му пущаха искри и се просълзиха. Никой не беше виждал хаджията тъй сърдит. Самолюбието му се нарани до кръв от думите на ученика; но той не рече ни една горчива дума на учителя; само по играещите му бузи се чувствуваше, че има много още скръб и гняв задържани, които кипяха в

душата му. . . Бедният хаджия, как зле се ценили неговите трудове!

Учителят измънка нещо за обяснение, но грьмотевичният вик на Хаджи Енча бе го накарал да млъкне.

Когато Хаджи Енчо си излезе, учителят се обърна към вкаменения ученик, виновник на тая буря, и му каза сред пълна тишина:

— Дурак!

Урокът по риторика се прекъсна. Учителят влезна в стаята си мрачен.

Сръднята на Хаджи Енчо се продължи няколко месеца. Тя обаче не намали, нито охлади усърдието му; той следваше все да заобикаля училището, да наглежда децата и да пристоява за всичко. Както казахме, тая доброволна служба той вършеше по навик, почти несъзнателно, и бе достигнал дотам, щото да отъждествява училището с къщата си.

— Накъде, дядо хаджи? — питаха го понякога на улицата.

— А бе отивам да обиколя децата, да се не усмъдят. . . — отговаряше хаджията.

«Децата» бяха учениците и школото.

Само по посоката, по която отиваше, можеше да се познае до кои деца отиваше Хаджи Енчо. Но в класното отделение той вече не стъпяше. Ние го виждахме, като заминуваше по двора и се отбиваше в първоначалното училище, без да се обърне и хвърли поне един бежлив поглед към нашето отделение; това беше истинско осиротяване!

— Хаджи Енчо, Хаджи Енчо минува! — зашушукваха чиновете, когато голямата фигура на епитропа се мернеше на двора.

Учителят неволно поглеждаше безпокоен дали не ще се упъти към нашата врата хаджията.

Но не!

Той винаги отминуваше, той все беше сърдит.

Аз после чух, че вече няколко пъти учителят ни го срещал нарочно и искал да му разясни работата, да го успокои, но хаджията не пожелал да чуе извиненията му. Учителят бил просил други граждани да посредничат за примирението, но и тяхното усилие се разбило в упорството на оскърбеното хаджиево самолюбие. На

хаджията се струваше неизлечима раната, която му се нанесе от оня ученик пред всичките ученици и очевидно с одобрението на самия учител. «Когато пред очите ми даскалът дава така да се пише и да ме маскарят, та какво ще гълчат зад гърба ми? Не!» — казал решително Хаджи Енчо на миротворците. Траенето на това положение беше много неприятно за учителя. Ние сами хванахме да го разбираме и да съчувствуваме на учителя си и горещо желаехме един ден да приемем пак посещението на Хаджи Енча; такова нещо щеше да бъде тържество за нас. Как щеше да бъде хубаво, весело, празнично да видим пак хаджията седнал важно пред нас, облегнат до стената, че слуша внимателно преподаването, като си прави вятър с червената кърпа! И щастливата усмивка на учителя пак излязла на устните му, и всичкият свят доволен!

И нашето участие растеше към мъчното положение и на Хаджи Енча, и на учителя.

Мина се няколко време. Един понеделник сутрин, през октомври, учителят влезе в клас разположен и весел. Едно вътрешно задоволство и щастие светеше по лицето му, тъничка усмивка пак играеше по устните му, но тоя път появяването ѝ не предизвикваше никое влиятелно лице. Благоразположеността на учителя още повече се прояви в това, че той отскокна от урока по патологията, който имахме него ден, и се увлече да ни разказва анекдоти от своя студентчески живот. Такова приятно отклонение той правеше и преди разваляването си с Хаджи Енча. Във внезапно пробудената си жажда за излиятелност той неусетно ни посвещаваше в неща, доста интимни и лични. Например разказваше ни как е бедствувал като студент и чрез преписване чужди лекции и даване домашни уроци едвам се е поддържал да не умре от глад; или описваше ни трепета си, който е чувствувал, кога е излизал на екзамен пред тържествената група на професорите си; с какво тревожно вълнение е изтеглял билета със съдбоносния и непредвиден въпрос, на който е трябвало тозчас да отговори; после, веселият и безгрижно-лудешки живот на студентите след щастливия екзамен през ваканциите. . .

В такива минути ние всички «бяхме уши», както казват френците.

Дълбока тишина цареше в училището.

Внезапно вратата се отвори.

Влезе Хаджи Енчо!

Висок, тържествен, царствен. Поне нам тъй се стори; голямото му грапаво лице светеше. Всички хвърлихме поглед на учителя си: той с разцъфтяла усмивка по устните подаде стола си на епитропа, като му климна приветлив.

— Какво, учителю, как се поминувате с младенците? — зададе той пак въпроса си и седна тежко на стола, като пъхтеше.

Всички разбрахме сега, че примирението е станало. Ние въздъхнахме от сладко облекчение. Едно непобедимо шумене, изражение на радост, минутно напълни отделението. Чувствувахме се напълно щастливи сега. Хаджията слушà внимателно урока по патологията. Когато стана да си излезе, той се заозърта из чиновете — търсеше някого с погледа си. Най-после го спря строго на автора на периода, па каза със страшния си баритон:

— Брей, чоджум, езикът по-къс. . . че режа език вече!

С тия думи се изляха последните капки от горчивината, които оставаха още в дядовото хаджиево сърце. И оттогава пълен мир пак се възцари между епитропа и нашето отделение.

Есента дойде и мина, настъпваше зимата. Настъпи и най-деятелната епоха за хаджията. Занадокарваха всеки ден кола с дърва, които се сечеха в училищния двор и натрупваха под една стрешина. Тая обязаност извършиха учениците от взаимното училище, по заповед на хаджията. Заизваждаха се черчеветата да се турят стъкла, дето имаше счупени; собите се натъкмиха в ъглите на училището, тръбите им се чистеха, на отзевките на вратите се приковаваха ивици плъст, за да не вее, училищата се въоръжаваха всестранно, за да посрещнат зимните студове и веявици, всичко се стягаше, поправяше, запушваше под бдителното око на хаджията. Неговата собствена къща не беше така внимателно загърната, както школото.

— Нека тия мулета да не зъзнат, ами да се учат. . . И ония, дето бягат при циганите, тука ще бягат да се топлят — казваше хаджията, като опитваше тръбите на собите дали са добре закрепени.

През цялата зима, и в най-големите студове и фъртуни, Хаджи Енчо не липсваше да посещава училището редовно. Влезеше той цял побелял от сняг в класа заедно с една вълна от студ и прекъсваше преподаването с гръмогласната фраза:

— Хай да го вземе дяволът, че то зима ли е, че то чудо ли е!

И си обръсваше снега от дрехите.

Понякога прибавяше към нас, като сядаше на стола:

— А вам топло ли ви е? Топло ви е, топло ви е зер. . . Обичате топло, като котки. . . Да поменувате вие дяда си хаджия, като умре. . . Върши си работата, даскале!

Като казваше тия думи, Хаджи Енчо разбираше, че ще «умре» епитроп. Съмнението в това никога не беше смяло да приближи мислите му.

Но на тоя божи свят всичко се случва.

Напролет дойде време да се избира ново училищно настоятелство. Градът беше разделен на две партии: чорбаджийска и младежка. Последната надви в изборите. Настоятелството се състави само от младежи.

За Хаджи Енча нито помисли някой, за тая «ръжда».

Така наричаха хаджията.

Това беше удар смъртоносен за него. Хаджи Енчо нямаше вече работа на школото.

Всички забележиха внезапното и необикновено променение в него. Оклюхна, омърлуши се хаджията; голямото му кротко лице се наведе към земята, той се прегъна, сякаш че и станът му издребня и се срасте под товара на това нещастие. Из един път той се виждаше отпечатен от цялото си минало, от цялото си съществуване, разлъчен от най-жежката си привързаност и така лишен от цел в живота, който из един път му стана несносен и пуст. . . Училището, стените му, и дворът му, и керемидите му, и чешмата му, и децата му, и крясъкът им, и грижите им — всичко това беше чуждо за него, то нямаше нужда от него, той беше излишен тям, значи, и на целия свят. Той се намираше в положението

на един безумно влюбен, комуто ненадейно отнемат обожавания предмет; или на един лишен от царството си владетел. . . Срамотно му даже беше на хаджията да ходи по пътищата, а случеше ли се да мине край школото или да види отдалеко белите му закърпени стени, сърцето му се свиваше от болест. . . От собствената му къща да го бяха изпъдили, нямаше толкова мъка да чувствува.

Под това нравствено изтезание хаджията всеки ден клюмваше безнадеждно.

Ние със състрадание му се взирахме, колчем го срещнехме някъде. Но напразно дирехме да срещнем погледа му: той го отклоняваше от нас, като от много пресен спомен за едно безвъзвратно изгубено величие; а може би и от горчивото подозрение да не срещне ирония в нашите любопитни погледи. Той не знаеше колко ние му съчувствувахме.

Еднаж го срещнахме на пътя и го попитахме с участие:

— Дядо хаджи, защо не ни дойдеш на гости нявга? Забрави училището!

Той ни погледна, видя в изражението на лицата ни искреност и каза тъжно.

— Ще ви дойда, ще ви дойда, дядовата, скоро ще ви дойда на гости на школото. . . и няма да си ида вече.

Не разбрахме какво искаше да каже с тия думи. . . Но как беше печално и убито сърцето му! Гласът му като че искаше да заплаче.

* * *

Отдавна беше минал часът за урок, а учителят не излизаше от стаята си. Нас ни хващаше нетърпение. Жегата него ден беше несносна и въздухът горещ и удушлив. В отделението се не стоеше от тежина. Ние гледахме кога ще дадем урок, та да изхвръкнем по къра. А той все не излазяше. Стана мъмър между нас, това беше един протест.

— Болен е — казаха някои по налучкване.

— Гости има — каза друг.

В това време пред вратата на учителската стая се образуваше жива обсерватория: един ученик беше

стъпил на раменатá на друг и през една рязка на горния край на вратата гледаше какво става в стаята.

— Пише! — извика наблюдателят, като скокна на земята.

Една минута подир това вратата се отвори и учителят излезе с един свит ръкопис в ръка. Лицето му беше навъсено и строго.

— Урокът по-късно ще бъде — каза той сухо, — стойте тука да преговаряте, доде се завърна.

Като каза тия думи, учителят слезна бързешката из дворските стълби и излезе из вратата.

Приятно недоумение развълнува всинца ни; дигна се весел шум и глъчка.

Дойде при нас Лилко, училищният слуга.

— Къде отиде учителят бе? — запитахме Лилка, като бяхме уверени, че той като вътрешен човек ще ни даде ключа на загадката.

— Не знайте ли? — каза Лилко. — Хаджи Енчо хвърлил петалата! Сега ще го копаят. . . Учителят ще казва слово. . . Той слово писвà досега. . . да го вземе дяволът, пустият хаджия, пукна от яд, че го не направиха пак епитроп — продължаваше да бъбри злостно и безсърдечно Лилко, когото хаджията често беше гълчал.

В първия момент всички останахме потрещени, гаче някой ни стисна с клещи сърцето. . . Но това беше само един миг. . . Подир малко дворът екна от лудешки викове, гонения и борби — трябваше да се оползотвори свободното време. . . Животът, кипящият, неодолимият живот на юношеството влизаше в правата си.

Закопаха Хаджи Енча в гробищата на училищния двор. Сега разбрах аз думите му, че ще ни дойде на гости и никога няма да си иде вече! Добрият дядо хаджия! Ковчегообразното дъсчено коностасче с кръстче на върха,което се издигна над гроба му, се видеше през дървените пречки на оградата, която разделя гробищата от училищния двор. Ние виждахме всеки ден гроба му от прозорците на нашето отделение; гробът също гледаше добре на нас и на целия двор, и на денонощно шуртящата чешма, и на децата, които вилнееха из двора.

Бедният дядо хаджия, никой не можеше вече да му отнеме любимия пост тука.

1890

ДВА ВРАГА

(ЕПИЗОД ИЗ ПРЕВЗЕМАНЕТО НА ПИРОТ)

I

Наистина те страшно враждуваха. Когато се срещаха, те си хвърляха стръвнишки погледи: да бяха зверове, щяха да се сдавчат. Но човешката ярост само ври в гърдите и блещи в очите. Затова е по-страшна.

Но днеска при Цапарчевата кръчма двамата противници първи път избухнаха и дойдоха до ножове.

— Ще ти изпия кръвчицата аз тебе! — закани се запенен Ламбо, горският стражар, лют човек, скитник и с неизвестно минало.

— Ще ти смажа главата като на змия! — изфуча Първан Лазаров.

Ламбо скръцна зъби, изгледа зверски противника си и си взема мъглите нагоре из планината. И не се завърна вече.

Много се дрънкà и приказвà из селото за тая смъртна омраза. Едни рекоха: на тая омраза в темеля е севда — Ламбо лудеял за Найда Гочева, а Първан му подлял вода и я взел, а после Ламбо я уплашил нещо. . . Други лучкаха: не е това, друго ще е; трети само жалеха Първана:

— Юнак е Първан над юнаците; но що му трябваше закачка с Ламба? Ламбо е македонец: който го помирише, носът му пада.

Но никой не знаеше наздраво.

Но скоро узнаха друго: Ламбо ходи из планините харамия с дружина и издебва Първана! Два пъти вече беше теглил куршум на него по бачковския път. Но и

Първан не си поплюваше на ръцете. Събра потеря и в един тесен дол, близо до Хвойна, загащи харамиите: двама избягаха, троица паднаха в плен, от които един ранен в рамото. Раненият беше Ламбо. Девет месеци лежа в пловдивската тъмница, доде да го изкарат пред съда. Това се нарича предварителен затвор. Когато обвинителният акт на прокурора беше свършен вече и отидоха да изведат Ламбо, найдоха тъмницата пуста: Ламбо с още един другар затворник бяха изкопали проход под земята, излезли през нощта при Марица и пак уловили къра.

От тоя ден положението на Първана стана тежко: той навсякъде мислеше, че ще пукне някоя пушка въз него. Отмъстителният лик на харамията му се изпречваше зад всяка шубрака, колчем излизаше из село.

Година мина, друга мина и, слава богу, нищо не се случи, нито пък Ламбо се чу. На 1885 г. само дойде тъмен слух, че Ламбо се озовал в Сърбия, председателствувал някой сръбски митинг за Македония и после нищо. . . Скоро подир това обадиха, че македонецът паднал в Кресна планина, когато турците разсипаха четата на Токмачева.

Дядо Таско се замисли, па рече:

— Бог да го прости, той и това си дириеше. Но аз нали право ви казах? Кръвта вода не става.

Но Първан Лазаров се успокои.

II

Същата година крал Милан ни обяви братоубийствената война.

Както знаем, настъплението на врага към София стана бързо; повръщането му се извърши още по-бързо. Сметът от едни почуди падаше в други. Той се слисà, като чу при Сливница желязното ура на България, с което тя блъсна неприятеля в гърдите; той се смая, като видя нашата неопитна, зелена войска, че се бие и побеждава без хляб, без патрони, без резерва отзад, без пълководец отпред.

. . . . . .

На 14 ноември българската армия, средната колона,

с пряпорци развети и предвождана от «Шуми Марица», прекрачи сръбската граница при Сухов мост и се озова, раздиплена в бсен ред, четири километра пред Пирот.

III

Надвечер, къде края на опасния бой, който последва там и в който най-напред сръбските батареи от Келташ и Черна чука засипаха изневерешки с дъжд гранати нашата войска в равното поле, ескадронът на капитана И. . . рова се увлече някъде надясно от Пирот и две сръбски гранати тупнаха пред ескадрона. Те бяха от последните. Едната се пукна и облак дим забули конниците. Конете отскокнаха назад с настръхнали гриви и опашки и ескадронът бежешком се отдалечи до една рътлина, която го заслони. Ротмистърът заповяда да се прегледат.

Преброиха се, липсваше един.

— Кой е?

— Първан Лазаров, ефрейторът.

Красивото лице на ротмистъра се намръщи скръбно.

— Уби го гранатата, господин поручик, видях го, като се катурна от коня — разправи един.

В тоя същия миг един буен алест кон без ездач припкаше уплашен насам с килнато седло. Той се спря пред ескадрона и пръхаше, и тупаше с окървавено ухо.

— «Кралят»! — извикаха.

«Кралят» беше Първановия кон. Нямаше вече съмнение, че клетият ефрейтор е загинал.

Топовните гърмежи съвсем престанаха.

— Идете да го намерите и донесете на превързочния пункт, ако е жив — поръча ротмистърът на двама конници — повече за очищение на съвестта си, понеже бе уверен, че ефрейторът е станал на парчета.

Ескадронът пак мръдна и изчезна във вечерната мрачина.

След една минута никой вече от Първановите другари не мислеше за Първана. Първан беше забравен, защото Първан беше умрял.

Така е на война. . .

IV

А Първан лежеше все там, дето падна. Никой не беше дошъл да го дири. . . Вероятно пратените конници бяха изгубили посоката. . . Гранатата го не закачила, но от силата на пръскането й беше паднал от коня си и ударил главата си в земята и там останал полумъртъв.

А около нощта настъпваше тиха и звездна. Полумесецът се подаде над Руй планина, зад едно було мъглива ведрина, и заля с мътна, слаба светлина полето. . . Тук-там по черните хълбоци на пиротските бърда и в полите им заблещукаха огънчета — стоянките на двата неприятелски лагера. А там, около тия лагери, из ловята, по хълмовете и по равнината се валяха окървавените трупове на стотини човешки същества — до завчера еднокръвни братя и мирни човеци, а днес кръвожадни врагове. . . Сдавчили се, бедните, тука, убили се, утрепали се и сега лежат тихо на хладната земя, под студената завивка на нощта, без даже добре да знаят защо са дошли тука и кому е трябвала тяхната смърт. Забравени са те вече, не мисли никой за тях, непотребните, на това кърваво бойно поле, а най-малко ония, които са ги довели тука. . .

Първан все лежеше неподвижен.

Той се бе унесъл от слабото мозъчно сътресение, но унасянето му беше пълно с тревожни и страшни бляновe, с грозни образи, които му притискаха като с куршум гърдите и го задушваха с ужас.

Изведнаж силна светлина, придружена с гръмотевичен трясък, блесна над Пирот. Голям огнен стълп, приличен на струята на някой шадраван от пъкъла, озари всички планини, полето и небето. Хиляди пукоти и гръмоти излизаха с лавата, която се разсипваше над града и го осветяваше като дене.

Сърбите хвърляха във въздуха Пиротската крепост.

Тоя заслепителен блясък извади Първана от несвяст. Той отвори очи, па пак замижа, заслепен от блескавината. След няколко секунди всичко се спотаи пак. Първан се окопити. Нощният студ го посъживи. Той се спита и стана. Никаква силна болежка не чувствуваше — разбра, че не е ранен. Той се озърна около. Позна, че е самичък в това пусто място. Околовръст се чернееха върховете, насеяни с червени точки — това бяха огньовете на сръбския лагер. Той съобрази, че българският трябваше да бъде долу, и тръгна на изток. Той доста дълго вървя по тая посока из някакви си лозя и дърволяк. По едно време Първан сапиаса, че се намира между някакви стобори и плетища. Той се спря учуден. Разбра, че ще е влязъл в самия Пирот!

— Още по-добре — каза той, — Пирот е наш.

И той тръгна храбро напред.

Той се лъжеше: Пирот не беше още ни сръбски, ни български. В началото на боя един наш отред проникна там по дирята на сръбски солдати, изтласка ги на запад и захвана източната част на града, който вече пустееше; но надвечер отредът се тегли извън града, от страх да не стане изненада от страна на врага през нощта.

Пусти и тъмни бяха пиротските улици, само едни кучешки лаеве пресичаха грозното мълчание, което царуваше. Явно беше, че градът или е напуснат от жителите си, или всичко живо се е потъмясало в дупки и се таи. Първана хвана да го издува. Да е превзет Пирот, щеше ли да има такава глухота? Той помисли дали не бива да се върне по стъпките си. Изведнъж далеко зад града загърмяха топове и кюпенците на дюкяните затрепериха от екота.

— Какво ще е това? Нощна атака — помисли си ефрейторът.

Току-що стигна до завоя на улицата, дето мъждееше един фенер, изтопуркаха зад него двама конника сърби.

На слабата светлина те го познаха по облеклото, че е български войник.

— Бугараш! — извика единият.

— Оцу и свецу! — изфуча другият, па и двамата препуснаха към нещастния момък (защото в най-западната част на града се държаха още няколко сръбски войници).

Първан видя, че няма друго средство, и си плю на краката. Конниците го спогнаха с голи саби. . . Той тичаше из някаква тясна, тъмна като рог улица. На едно място Първан се подхлъзна и падна в някаква локва с леплива течност, която му се стори, че е кръв, и по кожата му попълзяха мравки. . . Но то беше вино

ново от разляна бъчва. . . Той тозчас скокна и фукна напред. Но падането му даде време на гонителите да го приближат и той чу конското топуркане вече в петите си. Един от кавалеристите замахна със сабята си и закачи с върха рамото му. Първан охна и изпусна пушката. Но той успя да отбегне втория удар. Той се уклони под ниските широки стрехи на улицата и под тях продължаваше да бяга почти успоредно с конниците. Мракът под стрехите им препятствуваше да го следят хубаво. На едно място той залетя и се блъсна о вратата на един дюкян и тя се отвори. . . Той се мръдна вътре и там се тръшна примрял.

Гонителите нищо не забележиха и отминаха напред.

V

Първан не можеше да се помръдне; изтеклата от рамото му кръв, умората му и ужасните му сътресения пак го хвърлиха в несвяст. Но младостта над всичко надвива. Подир кратък отдих съзнанието му се повърна. Къде е сега? Нищо не виделе в тъмнината; той побара с ръце наоколо: напипа някакви си качета и дреболии, по които позна, че прибежището му е една бакалница. . . Той си напипа мокрите ръкави и пак неволно изтръпна при мисълта, че това е кръв. Вратичката оставаше зинала наполовина; от нея влизаше струя от нощната дрезгавина и студ.

Минаха, не минаха десетина минути, един човек се показа на прага.

Той влезна дебелашки вътре, хлопна грубо и заключи вратата, като измърмори някаква псувня по сръбски и тръшна нещо тежко на пода. После драсна кибрит и запали една ламбичка, окачена на зида. При мъжделивата светлина Първан видя, че е в една сиромашка бакалница, а стоварените от непознатия неща бяха от друга някоя разбита бакалница. Влезлият вероятно беше стопанина тука. Той бе в силях. Първан разбра, че от него милост няма да чака. Когато обирникът се извърна, Първан с ужас позна Ламба македонеца. В същия момент и Ламбо позна нощния си гост: свирепа ярост изкриви лицето му.

Значи, слухът за смъртта на Ламба бил лъжлив!

— Позна ли ме? — продума той със закървавени очи.

— Да — пошушна ефрейторът.

— Падна ми, проклето куче, на ръцете — каза Ламбо.

— Убий ме! — продума Първан.

— Ба, ще те погладя. . . Две години и половина чаках: ти сам ми дойде на крака — изръмжа с глух глас македонецът, като измъкна камата си.

Първан нищо не отговори, една смъртна слабост обхвана цялото му същество.

А гърмежите отвън все трещяха и цепеха въздуха. . .

VI

На сутрешния ден, по пладне, влезна в покорения Пирот и капитан И. . . ров с ескадрона си. Когато минаваха из една тясна улица, ротмистърът смаян видя изправен до една лавка Първана Лазаров, че му държеше под козирог. До Първана и Ламбо правеше същото.

— Бре, Първане, жив ли си? Дето те не сеят, там никнеш! — извика офицеринът засмян и зарадван.

— Извинете, господин поручик, дойдох таз нощ на гости на един стар приятел — и Първан посочи Ламба.

— Точно така, ваше благородие — поклони се Ламбо, — превързахме му и раната, дребно нещо. . .

Първан вкратце разправи на началника си своята случка.

Ротмистърът се усмихна, като се чудеше, па каза:

— Браво, браво! Вземи си «Краля» , че плаче за тебе, па върви.

«Кралят» не плачеше, а цвилеше от радост. Когато го яхна, Първан попита Ламба:

— Бай Ламбо, познаваш ли дяда Таска?

— Ручал съм на трапезата му три пъти.

— Хубаво. Дядо Таско казва, че «кръвта вода не става». Сбогом.

И свали шапката си до коляно, та му се поклони и препусна с ескадрона. . .

1886

БУРНАТА НОЩ

На 188. . . год. гостувах около един месец на един от тракийските манастири. Тоя манастир е заложен на полянката на един от гористите хълбоци на планината и се радва на широк кръгозор. Макар и не твърде отстранен от ближния важен град, той беше като забравен и почти никак гости не приемаше оттам — те, по навик и по мода, бягаха лете на другия, съседен нему по-богат манастир. И той цяло лято оставаше съвършено глух и спокоен.

Едно по тая причина, друго — за неговото великолепно местоположение, аз бях избрал тоя манастир за място на почивка и прохлада през нетърпимите летни марани.

На дохождане в манастира, както се и надявах, не намерих много свят. Освен ратаите манастирски, двамина братя и игумена, осемдесетгодишен старец, забогатял в някой си гръцки манастир, дребен, със сбърчено и сухо лице, което обладаваше някакво си тънко и лукаво изражение, но приказлив и любезен, и един охтичав човек откъде Старозагорско, дошъл за здравето си, други нямаше. Да, и един двайсетгодишен момък, бедно облечен във френски дрехи от шаяк, който ми се препоръча за учител в манастирското школо — защото, за голямо мое учудване, тоя сиромашки и заглъхнал манастир поддържаше училище с петнайсетина селянчета и с един учител. Изпитът беше свършен и децата бяха разпуснати и отишли по селата си.

Тоя момък (когото аз ще наричам Иванов), с черникаво и бледно лице, с развитичък ум и с жив поглед, ми стана почти всегдашният другар в разходките ми из планината.

От свенлив, какъвто беше най-напред, той скоро стана доверчив и излиятелен и ме посвети в своите най-скъпи въжделения и интереси. Узнах, че той е свършил гимназия, че не желае вече да учителствува тука, че той се приготвя, за да може да постъпи във висше руско училище. Той очакваше нетърпеливо последствието от прошението си за стипендия, което бе подал в Дирекцията на просвещението. За тая цел той бил слазял често в Пловдив, но никакъв ход не бил даван още на просбата му и нетърпението му нарастваше заедно със страха, че може да му откажат.

За жалост, лошите предчувствия на учителчето се сбъднаха: един ден той се върна попарен от Пловдив и ми обади, че му било отказано окончателно. Тая несполука го порази. Той се промени, стана мрачен, лицето му се пребули с дълбока, строга тъга. . . Огнените му погледи съсредоточено падаха и оставаха дълго време на някой предмет, като че някаква смътна още и крайна мисъл занимаваше и поглъщаше всичкия му ум. Той вече рядко идеше с мене.

Аз едвам сега разбрах колко силно, колко нежно е коткал в душата си тая надежда да иде да се учи, надежда тъй жалко пръсната с всичките светли сънища, които я забикаляха. Но Иванов ми се показа да е силна натура, която мъчно може да се помири с фактите и да се откаже покорно завсегда от целта.

— Не, аз ще ида, аз ще сполуча! — избъбра ми той със зъбите си, когато двайсетия път ми изливаше горчивината от несполуката си.

Аз го посъветвах да се обърне към щедростта на дяда игумена: обещах му в такъв случай и аз да ходатайствувам пред стареца.

Иванов поклати глава с презрителна полуусмивка.

— Исках му, но не даде да издумам. . . Гъбав е с пари, но те са закопани и скупена пара̀ не дава. . . Сякаш — змия му е в кесията. Не толкова, че му се свиди, ами то е страх да се разчуе, че има пари, че е богат. . . От това го е най-много страх.

— Не разбирам това; кажи по-добре, че си е стипца, че е скъперник, като всеки калугер. . .

— Уверявам ви, че не е съвсем стипца. . . Нà, манастирските доходи, каквито са нищожни, не могат да

покрият нито половината разноски за училището... Той доплаща от своите пари, но таи това, за да го не помиришат, че разполага... Вярвайте!

Той хвана вече по-често да липсва от манастира. Аз вече правех разходките си сам, изкръстосах всичките самотии на околните гори и винаги намирах в тая дива природа нова услада за очите, нови впечатления за душата си. Но уединението даже и за любителя си става отегчително, когато се проточи дълго, без да бъде освежено от какви-годе нови жизнени усещания. Това едно, а друго, появяването в планината на някаква хайдушка чета, за гонението на която двайе вече минуваха стражари през манастира, ме заставиха да мисля, че е дошъл краят на гостуването ми там и да се готвя да го напусна.

Но мене ми не беше съдено да се разделя от тихата и гостолюбива обител, без да изнеса из нея едно силно и потресаващо впечатление.

Два деня преди да тръгна, именно в края на юли, небето надвечер се замрачи и страшна буря избухна със силен дъжд, със светкавици. Скоро съвсем мръкна и потъмня. Аз загасих свещта в килията и с трепетно удоволствие слушах стихийния рев на бурята отвън, а мълниите на всеки миг зловещо осветляваха стените на стаята ми със светлозеленикава виделина, която се сменяваше от непроницаема тъмнота. Ненадейно между трещенията на гръмстевицата чух силен блъсък на вратата си. Тоя необикновен блъсък показваше, че има нещо неоферно в манастира. Скимна ми, че има гости разбойници. И машинално се затекох към ъгъла, към изправената там пушка, която игуменът преди няколко дни ми даде да се намира за всеки случай. Блъсъкът на вратата се повтаряше и аз чух и уплашения глас на игумена. Нямаше съмнение — той просеше прибежище. Отворих. Старецът се втурна в тъмнината. Аз заключих вратата пак.

— Какво стана? — питам.

Той ще се задуши от запъхтяване и страх. Но успя да ми проговори на откъслеци:

— Хай-ду-тти!... Обират манастира... Ох, господи, владико свети, помилуй нас!...

После ми разправи, че като се връщал от магерницата, видял, че някой троши вратата на килията му, а той, като извикал, бил спогнат от един въоръжен човек. Тъмнината го спасила.

Бурята едвам към среднощ престана. В манастира се възцари пак обикновената тишина. Игуменът спа у мене, или по-добре — пушка до заранта. Когато се съмна хубаво, ратаите почукаха на вратата, но успокоително. Излязохме. Тозчас разбрахме характера и размера на нощесното нещастие. Черквата не беше закачена, но вратата на игуменовата килия беше сломена с топор, както и един ковчег, също и един миндер, подир като му разхвърлили килимите и възглавниците. Когато видя всичко това, игуменът побеля като стена, изтика ни и заключи вратата зад себе си.

Престоях още един ден тука и бях свидетел на късното и безполезно щуране и шетня на повиканите стражари из манастира и околностите. Доказа се само това, че разбойниците (колко души, неизвестно) се били прехвърлили през ниския зид на задния двор, оттам влезли и излезли, както свидетелствуваха изпочупените керемиди. А нашли ли са предполагаемото богатство на игумена, това оставаше тайна за мене. Но един от братята ми пошушна, че по самото лице на игумена се познава, че дребно нещо трябва да му е грабнато и че същото си съкровище той държи другаде някъде скрито.

На следния ден, като водех коня си из стръмната пътека, която слазя към полето, срещнах Иванова. Той отиваше за манастира. Известието за нападението не беше ново за него: той се беше научил още в града, дето беше спал нея нощ. Особено съжаление не забележих по лицето му. Той даже злорадо каза:

— По-добре, че пак ще се нахранят няколко гладни хора с тия пари... Па може и по-добро да излезе... А то, като умре, ще останат да гният в земята...

— А как отиват твоите старания?

— Още не губя надежда — каза той. След няколко думи още ние се ръкувахме сърдечно и се разделихме.

На другата година, през октомври, имах честта да приема посещението на дяда игумена. Той беше дошъл до Пловдив и бе пожелал да се види с мене. Той беше

доста весел, бъбрив и лицето му някак странно светеше от щастие и удовлетворение. Питах го за училището — добре е, нов учител е хванат, гимназист от Стара Загора.

— А Иванов къде се дяна? — попитах. — Той желаеше да иде да се учи.

— И учи се — отговори игуменът натъртено и сякаш гордо.

— Да? Той намери средства? Вие му помогнахте, дядо игумене? — попитах стареца, като видях изразителността на лицето му.

— Да, господине, Иванов е наше чадо. . . Нà, четете, затова дойдох най-много да ви видя — и старецът измъкна из пазвата на расото си едно писмо, което ми подаде с разтреперана ръка.

Аз разтворих писмото. Вътре бяха приложени четири тримесечни свидетелства от университета с най-добри бележки. То се захващаше тъй:

«Любезний и глъбокоуважаемий мой благодетелю!

Късно макар, аз спеша да изпълна един свят дълг, за който съвестта и сърцето ми напомнят постоянно. От друга страна, вашето добро сърце, в което безшумно и неугасимо тлее пламикът на горещо българско чувство, ми дава смелостта да направя такава отважна постъпка пред вас. Прочее, ида днес, благодетелю мой, дълбоко да ви изкажа благодарност за едногодишната поддръжка от 58 лири, които дължа вам, от 28 юлий 188. . . г. Без тая сума аз не бих бил в състояние да осъщества любимия си идеал, а то би било равносилно с моята нравствена смърт. . . Не се удивлявайте, като четете тие редове, глъбокоуважаемий отче! Когато бъда честит да ви повида, и това налявам се да бъде през ваканциите на идущата година, аз с припадане на колене пред вас и с обливане със сълзи нозете ви ще ви разправа всичко каквото има неясно за вас в настоящето ми и каквото още се таи в дъното на моята душа, и вие ще ми простите великодушно, както сам спасителят прощава.»

Остатъкът от писмото съдържаше сведения за живота му и за успехите в университета и убедителна молба да му продължи великодушно поддръжката и за идущата година, всичко това написано в същия тържествен и прочувствен тон.

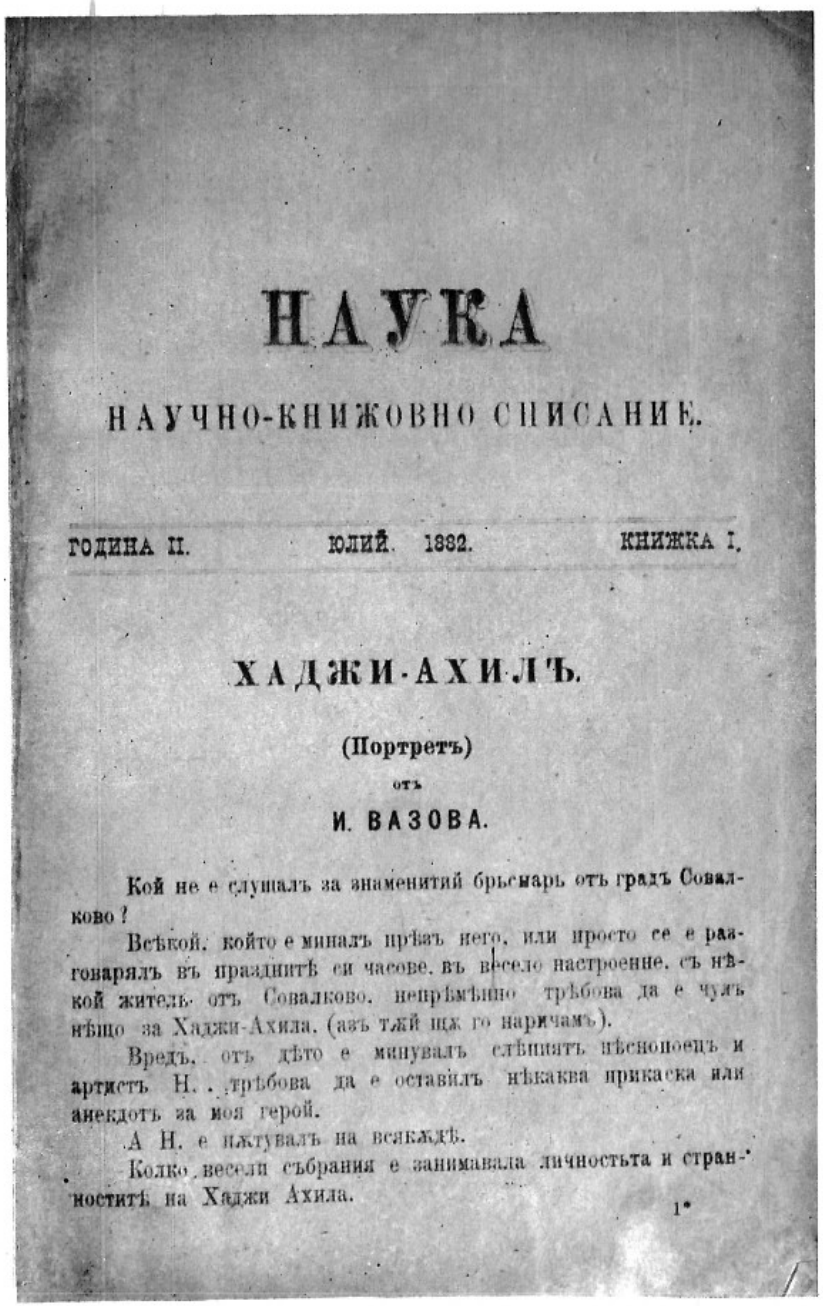

НАУКА

НАУЧНО-КНИЖОВНО СПИСАНИЕ.

ГОДИНА II. ЮЛИЙ. 1882. КНИЖКА I.

ХАДЖИ-АХИЛЪ.

(Портретъ)

отъ

И. ВАЗОВА.

Кой не е слушалъ за знаменитий брьснарь отъ градъ Сопалково?

Всѣкой, който е миналъ прѣзъ него, или просто се е разговарялъ въ празднитѣ си часове, въ весело настроение, съ нѣкой житель отъ Сопалково, непрѣмѣнно трѣбова да е чулъ нѣщо за Хаджи-Ахила. (азъ тъй щя го наричамъ).

Вредъ, отъ дѣто е минувалъ слѣпийтъ нѣсполучъ и артистъ Н. . трѣбова да е оставилъ нѣкаква прикаска или анекдотъ за иоя герой.

А Н. е пѣтувалъ на всякждѣ.

Колко весели събрания е занимавала личностьта и странноститѣ на Хаджи Ахила.

1*

Началото на разказа „Хаджи Ахил“ в сп. „Наука“, кн. 1, 1882.

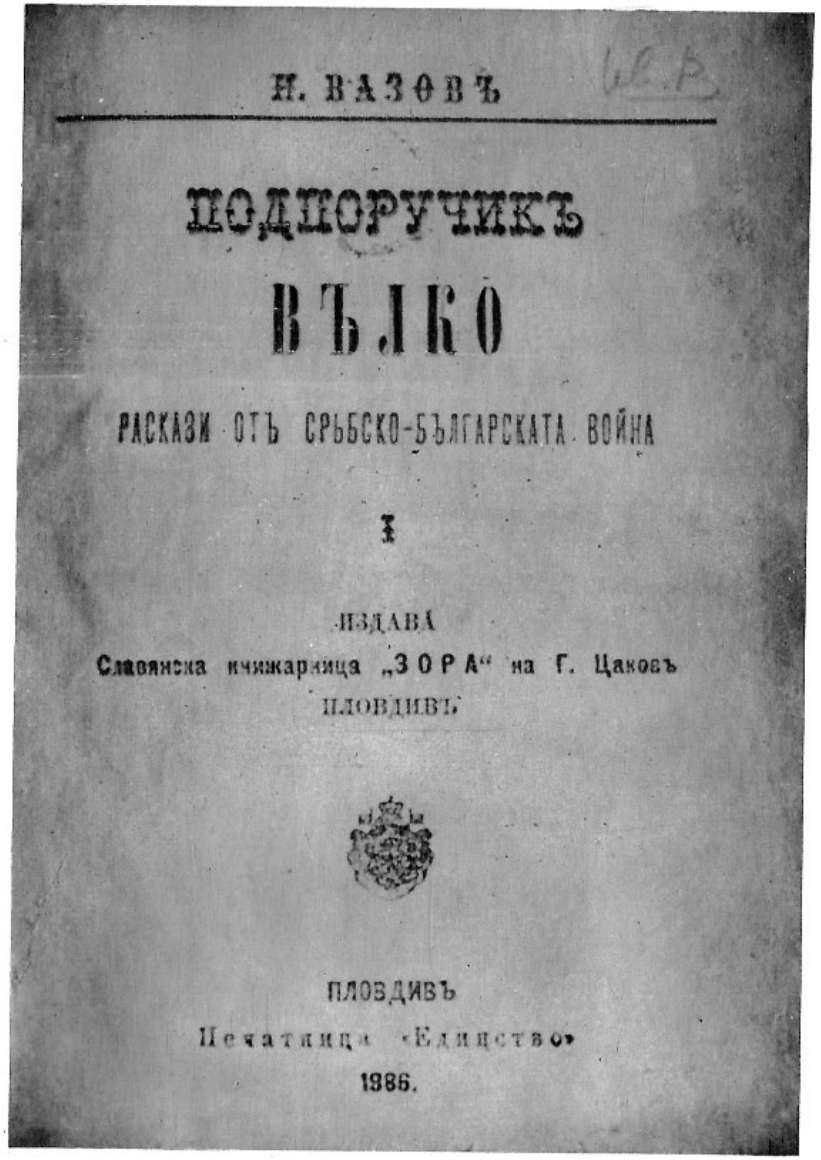

И. ВАЗОВЪ

ПОДПОРУЧИКЪ

ВЪЛКО

РАСКАЗИ ОТЪ СРЪБСКО-БЪЛГАРСКАТА ВОЙНА

I

ИЗДАВА

Славянска книжарница „ЗОРА“ на Г. Цаковъ

ПЛОВДИВЪ

ПЛОВДИВЪ

Печатница „Единство“

1886.

Корица на „Подпоручик Вълко“, Пловдив, 1886.

Иван Вазов, 1881.

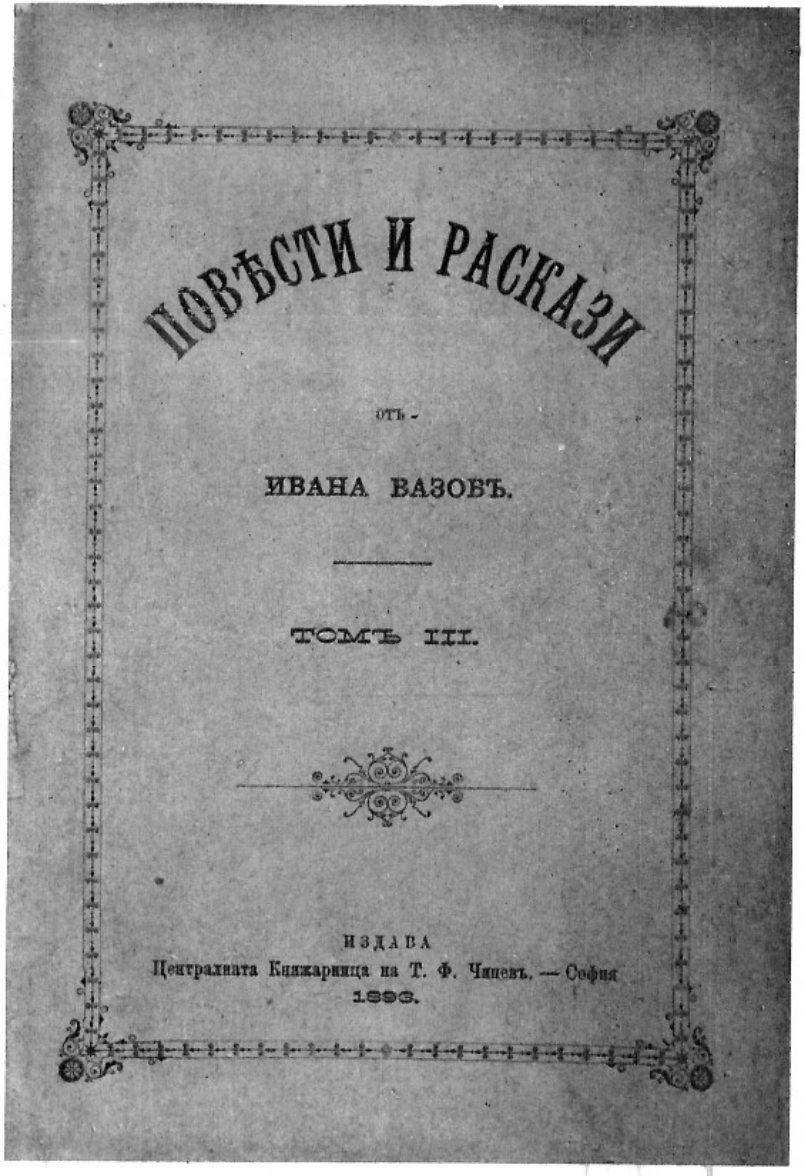

Корица на „Повести и разкази", т. III, 1893.

Хаджи Лилко, прототип на Хаджи Ахил.

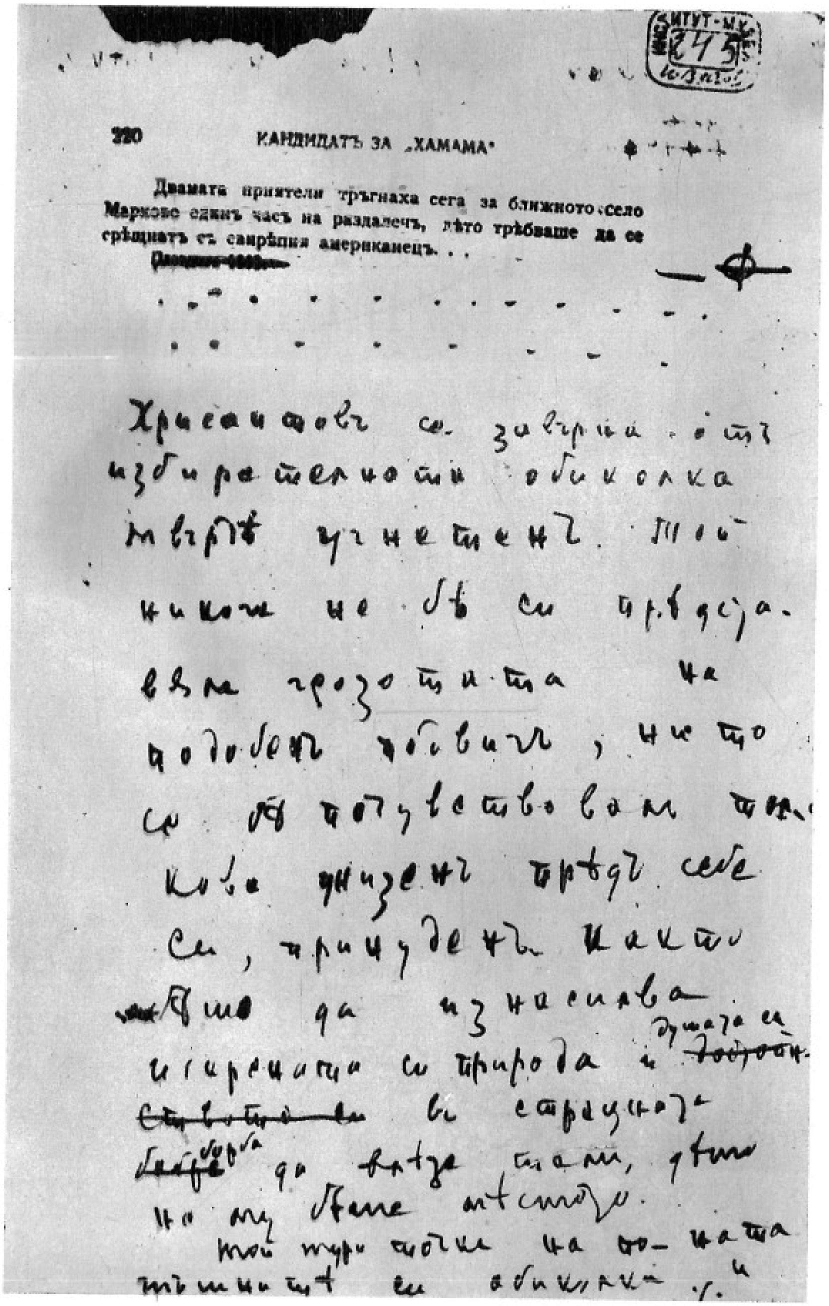
220 КАНДИДАТЪ ЗА „ХАМАМА"

Двамата приятели тръгнаха сега за ближното село Марково единъ часъ на разстояние, дѣто трѣбваше да се срѣщнатъ съ санрѣпния американецъ. . .

. . . .

Хрисантовъ се завърна отъ избирателната обиколка твърдѣ угнетенъ. Той никога не бѣ си прѣдставялъ грозотията на подобенъ подвигъ, нито се бѣ почувствовалъ тъй низъкъ прѣдъ себе си, принуденъ както още да изнасилва искренната си природа и душата си въ страшната борба да влиза тамъ, дѣто не му бѣше мястото.

Той тури точка на по-нататъшната си обиколка.

Ръкопис на Вазов —
допълнение към разказа „Кандидат за хамама".

Ив. Вазов в кабинета си, 1891.

„Иде ли“ — илюстрация В. Лазаркевич.

Аз погледнах в очите игумена, за да ми обясни онова, което в писмото ми се видеше покрито като с една нарочна тъмнина.

Той каза:

— Ами не сещате ли се, господине, какво иска да каже той с тия пари, дето съм му ги дал?. . . Не помните ли, когато бурята. . .?

И като си приближи старческите сухи бърни до лицето ми, пошушна ми няколко думи, които най-напред ме вкамениха и после покъртиха.

Тия думи ми бяха пошушнати като тайна и аз нямам право да я разгласявам на всеуслишание.

По очите на стареца се показаха сълзи.

Като ми премина първото стряскане, аз го попитах:

— Ще изпълните ли, дядо, молбата му да го поддържате и занапред?

— Ами какво да го правя, пиленце, когато иде с такива сладки думи, та ми муши сърцето? . . . Много ли има на.тоя свят такова смирение, човечество и искрено разкаяние?. . . По неволя захванахме доброто — нека го довършим с радостно сърце. . . И богу е по-угодно тъй. . .

Когато старецът си излезе, аз дълго време останах замислен. Образът на Иванова ми се пак мяркаше из въздушното пространство, строго замислен и мрачен, но подир това писмо още по-чуден и загадъчен. . .

1890

ПЕЙЗАЖ

Тая зима, през няколкото й по-малко лоши дни, аз, подир пладне, избирах си място за разходка ломското шосе. Предупреждавам всекиго, който под думата разходка разбира място, оживено от пъстрия рой на чинно вървящи назад-напред в модни премени лица от двата пола, които се срещат и разменят учтиви усмивки, светски поклони и безчислени шапкоснимания, че много ще се измами, ако си помисли, че това шосе притежава подобна привлекателност. От всичките дружища, които като жълти кордели се изтакат от София по всички посоки на зеленото й поле, ломското шосе е сравнително най-глухо и пренебрегнато от столичните жители. За разходка те предпочитат шосетата, що тръгват към изток и юг от столицата. Само селяните го оживяват: техните шумни дружини всеки четвъртък се точат в живописни вереници за пазара в столицата.

Но тоя недостатък богато се възнаграждава с едно ценно преимущество: прелестта на уединението, или по-добре, на свободата. Това поне за мене. Защото често човек добива нужда да се отстрани за минута от мълвата и суетата на града; да може да дъхне божия въздух в пълнейша свобода и нестеснение; да крачи охолно, да остави всичкия простор на мисълта си и на въображението си, без да бъде принуден на всеки миг да се подчинява рабски на тиранията на обществения етикет, да се озърта, за да приема и повръща безброй поклони, които ни нему, ни някому трябват, и да присъствува на пазара на човешката суетност, лъжа и лицемерие, дето и той е неволен участник. Ломското шосе в това отношение представя най-замамливо място, най-безбедно пристанище.

От друга страна, каква чудесна и неописуема панорама се разкрива пред тебе оттука! Какво обаяние за очите, каква услада за душата! Как сладко се диша тука! Безподобният планински венец на широката софийска равнина оттука се вижда във всичката си цялост, живописност и красота. Стара планина тука е близко и погледът ти с услада бяга по безчислените й талазовидни могили, безконечната верига на които заприщя целия северен кръгозор! При първия небрежен поглед, и по-отдалеко, тая планина се показва еднообразна и безинтересна със своята нискост и безлесна повърхност, но взри се в нея с любящето око на художника и ще откриеш там такива неподозирани неща, такова разнообразие и изящни подробности в направата, формите, краските, разрезите, особено когато е осветена косвено от слънцето, щото ти оставаш захласнат пред това артистическо дело на природата. Тя е съвършена противоположност на грамадната и тежка маса на Витоша, от юг, издялана грубо, почти в цял блок, сякаш с няколко удара от топор, както Гогол предполага, че е създаден от твореца руския човек.

Природата! Аз никога не съм заставал пред нея без най-дълбоко умиление, без да се препълни съществото ми с най-благите и тихите усещания. Само в нейното присъствие заглъхват в мене пазарските тревоги и интереси на живота. Тамо, при нея, уединен и свободен като птица, човек често се превръща на дете; усещаш тайнствената радост на битието, възторгваш се, че можеш безпрепятствено и до воля да се опиваш от омаята на всичко, което бог е турил хубаво, светло, величаво в природата — да й се наслаждаваш, да я обичаш, да я обоготворяваш!. . . Ако човек изглежда като да е излязъл недовършен из ръцете на създателя, ако толкова пороци, страсти, грозоти, душевни и телесни нищожества го поставят много далеко от висшата точка на съвършенството, то природата е напълно съвършено създание, тя носи гордо печата на всевечния си гений творец, тя е неговият истински образ и подобие, велика като него, вечна като него, божествена и добра като него.

През февруари една разходка по ломското шосе ми остави дълбоко и неизгладимо впечатление в душата. Гъсти, пепелявоцветни облаци настилаха небето, но оставаха доста високо, та белите върхове на планините бяха свободни от тях. Студецът остричък, но здрав и приятен; времето тихо; леко се ходеше по засъхналата добре пътека, утъпкана между отвърделите дируги на шосето, простряло се край слабо-зазеленялата зимнина ръж по нивите. Широкият простор мълчаливо и унило дремеше в своята зимна безжизненост; само орляци гарвани кресливо пролитаха и кацаха по телеграфните жици или падаха по земята. Снежнолобата Витоша и Стара планина, с върхове коронясани от снежни преспи, с някаква тъжна и непроницаема сериозност, гледаха от своите мразовити висоти умрялото поле, не навсякъде покрито от парцалите на своя бял саван. На запад, там, дето се вълнуват полегатите бърда на Вискер планина, облаците падаха до самата земя във вид на широк сноп и по влажния и студен ветрец, който идеше оттам, познаваше се, че те сипят сняг. Шосето беше пусто. Някаква тайна хубост лежеше въз тая картина, някаква поезия се реещe под това зимно небе. Хубост, поезия. Тия две думи май странно звучат, когато се вмешат в описанието на тъжния и безцветен пейзаж на зимата. Хубостта и поезията се свързват с понятието на живота, те напомнят ярките краски, празника на светлината, шума на кристалната рекичка, покойната сянка на шептящата гора, омайната тишина на лунната нощ. Но мъртвилото, отсъствието на всяко движение, и звук, и топлина? Поражда ли се чувство за хубост при вида на плащаницата на мъртвеца? Чувствува ли се диханието на поезия там, дето няма ни един от елементите ѝ? А между това, в тая повехнала зимна картина имаше толкова красота, толкова поезия! Перото на поета, четката на живописеца напразно би правили усилия да ги предадат в изкусните форми на художеството, както лесно би сторили с описанието на една радостна пролетна картина с всичкото богатство и разнообразие на шаровете и тоновете. Красотата и поезията на тоя зимен пейзаж само се чувствуваха, разбираха, внушаваха, както красотата на една мисъл, силата на една идея...

Тая меланхолическа гледка напълно хармонираше с поетическата фикция, която от няколко деня занимаваше мислите ми. Углъбен в своята дълбока замисленост, аз вече бях наближил кантонерката, която отстои на един километър от гарата.

Влажният ветрец, който духаше откъм Вискер, донесе ситни трошици снежец; те се последваха от по-едри парцали, които безредно се закръстосваха из въздуха. Гъстите облаци се напластиха и над мене. Заедно със свечеряването и студът ставаше по-щиплив. Срещу мене се подаде една бабичка селянка. Тя беше задяната и идеше бързешката, като се подпираше на тояжка. Като се посрещнахме, аз се спрях и я поздравих.

— Дал ти бог добро — отговори тя и се спря също.

Тая бабичка беше доста стара и дребна. Бремето на гърба ѝ, което състоеше от един вид торба от халище и дрипи, се придържаше от върви, които се кръстосваха и през приведените ѝ гърди, та по тоя начин ръцете ѝ, костеливи и цели от жили, оставаха свободни.

— Отдека идеш, бабо? — попитах я.

Тя ми наименува едно неизвестно мене село.

— Далеко ли е?

— Ех, че отзарана, когато съмваше, съм излязла, виж... Далеко е, в планината е.

Значи, тя беше вървяла десетина часа ход и когато я срещнах, тя пак вървеше тичешката!

— Па кажи, седемдесе години имам, господине — отговори тя на питането за възрастта ѝ, което неволно ми се натрапи.

Тя и да не обадеше това, лицето ѝ го показваше. Боже мой, какъв дълбок, съкрушителен печат бяха оставили на тая обезжизнена физиономия годините, тежките трудове, лишенията, болестите, пренесени и изтърпени безшумно! Бръчките по това костеливо, мършаво, изгоряло, със земновидна кожа лице просичаха го с дълбоки, безобразни бразди по всичките посоки; животът беше си играл по него с безпощадна жестокост; нищо човешко, добро, женствено не беше остало там; то беше една грозна маска с оттласкателното изражение на някакво животинство, изнуреност, осивепяване... «Трай, душо, черней, кожо!» Тия страшни думи, изтръгнати из душата на българина от

вековното робство, и страдания, и тегла безименни, искаше ти се да ги прочетеш по това жалко лице... Само в сивите ѝ, с мътен и загаснал поглед очи появи се сега нещо топло, кротко, тъжно, и то разся странна светлина по скотската маска на лицето.

Едно прасенце изписка някъде наблизко. Аз се озърнах.

— Какво гледаш, господине? Детето вречи — каза ми тя, като посочи бремето си.

Писъкът се повтори слаб, немощен, задушен.

— Бабо, това дете къде си понесла? Чие е? — попитах, като справедливо предполагах, че не може да бъде нейно.

— На снахата, на снахата! — каза тя с полуплачевен глас, като въздъхна; после прибави:

— Видиш ли го, господине? Мало е, вчера се роди.

— Вчера? А къде го носиш?

— Носим го в София; оти умря майка му, и тя вчера... Нà, от тази заран съм тръгнала и варкам... Все вречи, все пиши, не е задоено още. Сираче остана...

И бабата ми разправи с разтреперан глас тъжната история в къщата си. Снаха ѝ умряла вчера при раждането, два месеца подир смъртта на мъжа си, умрял напразно, от неизвестна болест. В цялото село, което състои от десетина челяди, не се намерила ни една «млечна» жена да задои сирачето, което примира от глад. В къщи студено, дърва няма, вятърът помръзва месата ѝ под съдраното халище... Сиромашия. Сега тя носи детето чак в София, за да го хариже някому. Там не познава никого, освен ханджията, при когото слазя.

— Няма то ни баща, ни майка... Прибра ги, нали ти казвам, господ... Пък аз, стар челяк, как и с какво да го гледам? Утре ще се поваля да умра и аз...

И тя въздишаше.

— Сега го носим в град да го харижем — повтори тя...— Ако ще някой да го вземе. Ще умре клетото от глад, не е задоено още.

Като да потвърди думите ѝ, младенецът издаде из дрипите си, дето се задушваше, един пронизителен и по-силен писък, па пак се потаи. Аз видях върха на

голата му присинясала главичка, която дрипите не можеха да потулят добре и я излагаха на действието на острия вечерен студ.

— Ти не познаваш ли в София някои добри хора да ми вземат малкото, за душата си?

Аз попитах за пола на детето.

— Момиче е.

И по погледа ми, като позна моето безсилие да ѝ дам положителен отговор, поздрави ме и продължи пътя си пак тичешката.

Детето плачеше в дрипите си, гласецът му се разсяваше и умираше из едрите късове сняг, които премрежваха измръзналия въздух и вероятно засипваха мекото теменце на малкото мъчениче.

И аз останах вдървен на мястото си, с поглед прикован в бабата, чиято къса фигура се замрежваше от снега, заедно с люлката на гърба ѝ.

Няма да забравя никога тежките мисли, безпомощното страдание на душата си в тая минута. Аз приличах на човек, който е заглушен от гърма на една мълния, паднала близо при него. Тая страшна жизнена трагедия, тъй немилостиво истинна, тъй безпощадно жестока и сурова, една от хилядите, които се вършат всеки ден около нас, размирѝ дълбочините на душата ми. Тя повдигна там нещо подобно — не вече на жалост, на милост, свойствени на човешката природа при вида на големи нещастия, — друго някакво чувство, по-силно, по-страшно и болезнено, прилично на вътрешна, смътна тревога на виновят човек, почти— угризение на съвеста... Това безизходно човешко нещастие, с което се допряхме ненадейно лакът до лакът преди малко, в минутата, когато душата ми сибаритски се потапяше в безпечните вълни на сладка мечтателност, стори ми се като един укор, като огнен протест против моя човешки егоизъм и престъпно самодоволство пред мировото Зло, пред великата световна Скръб, която като разярено море реве, залива и поглъща около нас битиетата... И как противна ми се видя тая наша сигурност и слободия, които ни пречат да мислим, че нещастия ги заместят другаде! Нашите вкусове и деликатни потребности на духа, които тъй нежно възпитаваме и галим в себе

си, ми се видяха една кървава ирония въз тежката съдба на тегловния народ.

Тоя баща, издъхнал така злочесто, и тая майка, умряла вчера при мъките на раждането, лишени от всякаква лекарска помощ, това злочесто сираче, момиченце, което се е родило вчера гладно, живяло е днес гладно и тая нощ може би от глад и студ ще умре, тая труженическа челяд, която изгинва тъй леко и нечуто, са прости и най-обикновени епизоди от ежедневния живот на народната маса. И тая маса влачи търпеливо и безответно своето тежко съществуване, без да се интересува да знае нашите прогреси, културни напредъци, тънки духовни наслаждения, гръмки намерения и още по-гръмки фрази за подобрението на това съществуване; тя даже не подозира нашето и няма нужда от него, за да работи, за да тегли и да умира спокойно. . .

Тия негодуващи чувства в мене имаха ли своята основателност? Не преувеличавах ли под гнета на внезапно потресение тежината на нашата отговорност пред по-малките братя, които се наричат страждуще човечество? Крива ли е съвсем нашата култура, че като е дала възможност нам — малцината, фаворизираните — да разстиламе своята суета, лукс и благородно бездействие из градовете, напълно безсилна е да тури балсам въз болките на голямото болшинство на обезнаследените от съдбата? Не знам; но в нея минута такива чувства и мисли ме нагънаха, аз не можах да се отърва от наплива им, моята възнегодувала душа търсеше обяснението на злото, непременно обяснението, и го намираше именно в тоя строй на света, който ѝ се показваше една велика Неправда. . . И аз несъзнателно поглеждах с благоговение към сонма на великодушните съновидци, на толстоевците-утописти, на бълнувачите за всемирна правда и доволство, и щастие, и други славни безумия. . .

Задавах си въпрос, къде ще се озове сега тая нещастна селянка и кого ще моли с детето? Къде тя ще се щура в тоя голям и непознат за нея град? Кой ще приеме, кой ще се реши да осигури бедното създание, ако то не умре тая нощ, и какво ще го чини бабата, ако тя не срещне сърцето на една милостива майка, ако не

намери за пропадналото сираче една топла люлчица и една млечна цица, за да влеят във вкочанясалото му тяло благата топлина на живота? И понеже — в това не може почти да съществува съмнение, когато е думата за нашето общество — тя няма да намери ни заслон, ни любов за пеленачето, какво ще го прави и как ще го отгледва тая старица, надвесена над прага на гроба? Има въпроси неразрешими, както има страдания безизходни. Пред такива въпроси куражът се губи в съзнанието на пълното безсилие, човек отпуща безпомощно ръцете си пред фаталността и волята на съдбата. . . Той замижава, като да избегне и не види страховития призрак на действителността. . .

Бабичката беше отминала вече около половина километър напред, нейната дребна фигура и оттука личеше как бързо се движи сред прозирната мрежа на снежните парцали. Ненадейно аз се повърнах назад и реших да я стигна. Какво исках да направя? Не зная, но чувствувах, че трябваше да направя нещо. . . Из пътя аз мислех как да сторя, та да помогна, да се погрижа за съдбата на детето поне през тази студена нощ. Моите лични обстоятелства туряха ме в невъзможност да изпълня изцяло дълга на един християнин. . . Или пък липсваше героизма на самоотречението, на самопожертвуването за ближния по-малък брат. Може би и то беше. Човек е наклонен да прикрива твърдосърдечието си под първата благовидна маска, която му падне подръка. . . Успява ли да излъже и вътрешния си съдник — съвестта? Никак. Той само сполучва да я по-укроти, да направи по-малко сърдити и болезнени вртенията ѝ. . . Тоя безпристрастен съдия е вдатлив на компромиси също. . . Онова, което намислих, беше: с няколко лева, които можех да дам на бабата тая вечер, за да намери подслон и кърма за пеленачето, и чрез справките, които щях да сторя утре, може би да сполучех да обезпеча това еднодневно съществуване и да го спася от неминуема гибел. Аз усилвах колкото можех въртежа си с подобни едни кроежи в главата. Снегът се засилваше, аз едвам виждах силуета на бабата. При бариерната барака тя се спря; разбрах, че тя

приказваше със стражарина там. Това ми помогна да презполовя разстоянието, което ни делеше. Вятърът подхващаше снега и го въртеше на кълбуци. Стигнал при платното на железницата, оттатък бараката, аз видях селянката, че оставйла шосето и ударила надясно, по една пътека през поляната. Тая седемдесетгодишна бабичка бързаше с лекостта на едно пъргаво момиче! Опитах се да ѝ извикам, но силният вятър не остави гласа ми да стигне до нея. Най-после тя стигна до Коньовица, наляво от старото турско укрепление, и се спусна в дола на Княжевската река. Подир две-три минути аз се озовах при моста на реката, но напразно търсих бабата с поглед. Тя беше се изгубила из някоя от тесните улици на тоя стар квартал. Моите озъртания и лутания бяха напразни: аз окончателно изгубих следите ѝ и утешението да сторя едно добро дело. Вятърът, превърнал се вече на фъртуна, фучеше и разнасяше с бясна бързина снежни облаци из вечерната дрезгавина, блъскаше врати и прозорци и в сложния вой на стихийното свирепствуване мене се чинеше, че слушам все оня жаловит, болезнен писък на детенцето, което на тоя миг умираше от глад и замръзваше от студ. . .

Когато минах край «Свети крал», аз, съкрушен, засрамен, неволно се отбих в черквата и дълго се молих. . .

1893

II

ЗЛАТНАТА ПЛАНИНА

I

Доктор Карло рано бе минал в кабинета си. Той бе дълбоко занят. Утринното слънце грееше през прозорците и правеше да лъскат по масата купчета разновидни и разноцветни камъчета, донесени от всичките планини на Южна България. Това бяха драгоценните колекции на почтения професор по геологията и минералогията в местната гимназия.

Доктор Карло, както и много други чужденци, беше дошъл в областта наскоро след войната. Като мъж на науката той се занимаваше само с нея и от друго не щеше да знае. Неговият мир се заключаваше в училищния клас и в кабинета му. Кабинетът особено поглъщаше времето му, дето класифицираше геолого-минералогическия си материал: камъчета, кремици, руди, кристализации, раковини, сталактити, соли и други произведения от изкопаемото царство. Освен по масата подобни купчета пълнеха полиците и долапите на стаята, а също и много прегради на областния музей, в зародиш още. Всичко това беше плод на многотрудни учени разходки из страната, на които докторът посвещаваше всичките си празнични дни и ваканции.

Очевидно тия занятия не влизаха в кръга на строго професорската му длъжност. Но докторът се беше страстно предал към тях и безкористно — единствено из любов към науката, която също има своите маниаци. . . Той доработваше един свой учен труд за Източна Румелия, който трябваше да му отвори вратата на едно сциентифическо дружество в Европа, на което

ламтеше да бъде член. Но неговото честолюбие се спираше дотам; от няколко време обаче у него беше оживял тщеславен червек и той със завист следеше растящето значение на някои учени чужденци в България.

— Тоя неблагодарен предмет, над който старея, няма да ме изведе наникъде — каза си той горчиво днес. — Други вдигнаха шум с такива безделици, като описанието на Траяновия друм, изправяне класически статуи из разсипани градове, нищожни археологически открития и сумнителни исторически документи. Гледаш ги — едва ли не Коломби на България! А аз гния гърди над моята бездушна специалност, от която никой не се интересува, даже и мишките, и глупея между тоя див народец, дето ме е хвърлила съдбата. Да найдех поне една руда на сол, на желязо, на сребро, та най-после на каменни въглища! А то, чопли земята, обикаляй дивите кърове, само да обогатиш долапчетата на музея с тия глупави камъни, в които никога няма да намеря моя философски камък. . . — И доктор Карло бръсна сърдито камъните.

Вратата скръцна, влезе жена му.

Тя беше в домашно неглиже, не твърде млада личност, но твърде окръглена и гойна, и с лице завито с дебел пласт тлъстина, благодушие и покой. Както повечето пъти бива, тя беше съвършена противоположност на мъжката си половина. Защото Карло, както навярно си го въобразяват и читателите, беше сух, костелив, постал, с голяма прошарена, некултивирана, сиреч, учена, брада, нервен и разсеян, а главно — постал. Постал като камъните, с които се окръжаваше и живееше. Той наумяваше в това отношение някои животни, които заприличават на почвата, дето се навъртат. Под тоя закон още по можеше да се подведе Карловица, която притежаваше пълнотата и флегмата на почтените птици, що бяха спасили някога Рим от галите, от които тя всеки пазарен ден влачеше дома, на гърба на хамалина, по десетина, и цялата неделя се занимаваше с унищожението им.

— Карло, един селянин иска да влезе при тебе — каза съпругата му.

— Защо му трябвам? — попита нетърпеливо докторът.

— Щял да ти показва нещо.

— Пак някои шарени камъчета? Тия селяни ще ме уморят с усърдието си. Антонио, кажи му да дойде друг път, сега отивам на екзамена — каза професорът, като стана и се заоблича набързо.

В тоя миг селачът се вмъкна гологлав в кабинета, без да дочака отговора, сгъна ръце смирено и се поклони.

— Добрутро ви!

Лицето на професора се намръщи, но той се пресили да бъде ласкав.

— Добрутро, чичо, какво желаете?

— Донесох ви една работа тука — каза селачът, като разгърна пазвата си, из която се видяха голи рунтави гърди, опалени от слънцето. Той извади оттам един едър възел.

— Камъчета ли? — попита професорът с кисела усмивка.

— Камъчета го речи, сгурия го речи, каквото щеш — отговори селачът и се мъчеше да развеже кърпата.

— Ти си от тъдява?

— От Дгемиградско ида: нарочно за ваша милост — отговори селачът със зъбите, с които сега дърпаше възела.

Професорът се приближи с любопитство.

В същия миг кърпата се отвърза и селачът предпазливо сложи някакви буци на стола.

— Виж какво е, дали си струва труда.

Още из първо поглеждане професорът остана захласнат: пред него стоеше златна руда! Той не можеше да проговори от вълнение. Очите му светнаха необикновено и изпитите му бузи нервно заиграха.

Най-добър вид златна руда!

Слънчовите лучи играеха по лъскавите златисти луспици, обилно налепени по червеникавия минерал. Някои части от буците бяха съвсем злато, с твърде слаба примес песъчинки. Те твърде тегнеха, сравнително с обема си, поради количеството на благородния метал в тях. Кристализираните златни трошици искряха се разноцветно и взимаха очите на упленения доктор.

Селачът забележи вълнението му.

— Какви са тия светливи буци, позна ли ги?

— Дека ги найде? — вместо да му отговори, попита възхитеният професор.

— Нали ти казах: татък в Дремиградско, в балкана... То се вика там цялата планина отсам Камчията е такава... А какви са тия камъни, господине?

— Надълбоко ли бяха?

— Че кажи, на плитко: на две и три педи нещо в земята.

— Ти с какво се занимаваш?

— Овчар съм. Викат ме Иван Динков.

— Показва ли другиму тия камъни?

— Та кой ти отбира у нас? Имам чичов син Христо — даскалът в Доброли, — та той ме научи да се допитам до ваша милост; иди, каже, при доктор Карлева, беки излезе нещо... Това какво е, господине, на злато мяза?

Професорът се любуваше на искрящите се на слънцето златни луспи и трошици по рудата.

— Знай ли друг мястото? — попита пак докторът, комуто в главата се рояха велики мисли.

— Кой ходи там? Само аз зная.

Докторовото лице огря самодоволна усмивка.

— Благодаря, бай Иване, аз ще ти платя разноските и възнаграждение хубаво ще ти дам... Ти ще останеш у мене малко. Почакай да обядваме заедно... Това е любопитна руда, но трябва да я изследвам в гимназията — схитрува професорът; — ти си почини тука, попуши една-две цигари, не се стеснявай, бъди като у дома си.

И докторът мина с рудата в стаята на жена си.

— Антонио, Антонио драга! — извика той радостно и я целуна по двете бузи. — Знайш ли какво донесе тоя прост селяк? Той донесе, мила Антонио, моята фортуна, моята слава, да, славата на доктор Карла! Гледай това нещо; тия буци са злато, каквото може да се намери в рудниците на Бразилия и Калифорния само. И една-две педи на плитко: с пръст да разчовъркаш, ще го набараш! И това цяла планина, мила Антонио! Цяла планина, чуваш ли? — с такава руда злато, чисто, красно злато! Та това е тайната златна Гвинея на учените... Това е Голконда! Цяла Голконда! Дай да те целуна пак, златна Антонио! Аз подозирах, моят гений ми нашъпваше нещо. Тая девствена земя е пазила съкровищата си цели десетки векове, тя чака търпеливо да дойде един доктор Карло да разтвори недрата ѝ и да зачуди света с едно велико откритие...

Жена му слушаше зяпнала. Ако да не виждаше блестящите златоносни буци, тя би помислила, че професорът се е побъркал. Тя и сега се плашеше от такова нещо.

— Антонио драга, тоя човечец ще ме чака тука, бъди любезна с него: той е нашето провидение... Но дръж се спокойна... Аз ще обядвам с него. Сгответе най-хубаво.

— Имаме супа и тлъстата гъска, пълнена с ориз и раказии стафиди, ама каква чудесна работа, Карло! И половината от вчерашния пуяк, пържен в прясно краве масло, със соус-паприкаш и гарнитура от хрян и розов чукундур, а за десерт...

— Добре, добре — прекъсна я Карло, като не щя да изслуша тоя сложен каталог на домашната кухня; — ние ще обядваме и ще тръгнем...

— Къде? — попита учудена Антония.

— Ще тръгнеме за нашата Голконда, Антонио. Аз отивам да взема отпуск тозчас от директора на гимназията... Не забравяй, бъди ласкава с тоя златен селянин, с тая света овчица и заключи зад мене вратнята с ключ.

И доктор Карло в две минути се озова при директора.

— Господине директоре, ида да ви моля за тридневен отпуск, от днес, от тоя час!

— Отпуск? Невъзможно, сега имаме екзамени.

— Отпуск ми е необходим! — повтори енергически професорът.

— Що ви принуждава?

— Жизнен интерес.

Директорът го изгледа зачудено.

— Да, жизнен интерес — прибави доктор Карло; — повече даже: висшият интерес на страната, господин директоре!

— Пред такива високи интереси и аз свалям шапка — отговори усмихнато директорът.

— Давате ли отпуск, господине директоре?

— Имате го. Желая ви едно велико откритие.

Професорът изскокна на улицата.

— Тоя простак сега се подиграва, а след двайсет и четири часа ще се счита щастлив да стисне ръката на доктор Карла — бъбреше си той, като вървеше разсеяно из една тясна улица, цял обзет от щастливите си вълнения и надежди.

На едно място той се спъна в едно голямо бунище от пера и перушиняк — тоалетът на цяла куда щавени гъски. . . Това го направи да се сети, че той се намира пред тяхната порта. Той изтропа яката.

Жена му отвори.

— Тук ли е селянинът? — попита безпокойно.

— Тук е.

Професорът бързешката отиде при арестувания си гост.

II

След три часа доктор Карло и Иван Динков се качваха заедно в железницата във втория клас.

Докторът имá грижа да влезе в съвсем празен вагон. Той тури другаря си между себе и стената на вагона, за да му пресече всяко съобщение с останалия свят. Затворът на бай Ивана се продължи.

Влакът тръгна. Пожълтелите равнини на обширното поле се замяркаха от прозорите. Жегата се усилваше. Еднообразното тропотене на колелата докарваше дрямка. Селачът действително задряма подир сития обед у професора. Той имаше видът на човек, който никак се не досеща за важната рол, която играеше в съдбата на професора и на цялата област. Карло час по час поглеждаше спокойното му попотено лице, по което никаква мисъл не се отражаваше, и проговаряше състрадателно: Sancta simplicitas! На станциите обаче той го дебнеше неотстъпно, като един строг полицейски агент, и не оставяше никого да се доближи до другаря му. Един ревнив мъж не пази тъй жена си. За щастие, никой пътник не се случи да влезе във вагона им; само от Каяджик един гоен униатски патер, който пътуваше за Одрин, им стана другар. Духовният сан на пътника успокояваше боязливостта на доктора. Но понеже патерът често поглеждаше в недоумение към заспалия селянин, пооблегнат на рамото на доктора, то Карло, за да

му не даде време за догадки и подозрения, отвори на попа горещо прение по латински върху папската непогрешимост, което трая до другата станция — Търново-Сеймен, — дето се разделиха. Там докторът и бай Иван преседнаха на ямболския влак, който потегли през Марица, на север. Те бяха пак сами. Докторът едвам сега можа да се поотпусне и да си помечтае. Той държеше щастието си за юздата, която се представляваше от бай Ивана. Нечут успех увенчаваше двайсетгодишни трудове. Геологията, каква велика наука! С това откритие той правеше цяла революция в икономическото състояние на Балканския полуостров. Той даваше на българската корона един брилянт, по-многоценен от брилянта на Великия Могол. И как малко трябва сега да остане всичко това закрито в неизвестността за години, може би и за векове! Едно излазяне на колелата из релсите, едно продънване на мост, което би умъртвило тия двама хора!. . . При тая мисъл докторът потръпваше.

Влакът стигна благополучно в Ямбол надвечер. Професорът и селякът слязоха в едничката добра гостилничка в града.

— Приготви една стая с две легла — заръча докторът на момчето.

— Тоз баю другар ли ви е?

— То не е твоя работа — избъбра строго докторът, — изпълни каквото ти заповядвам.

— Аз питах, защото стая с два кревата нямаме сега, та негова милост може да преспи на одъра, извън, сега е топло — обясни слугата, като гледаше дрипавите дрехи и издънени цървули на селянина.

Професорът се навъси.

— Ти не разсуждавай, хлапетио, за топло и за студено, ами приготви стаята.

— Ба, аз спавам тук на това одърче, нашите кокали меко не търпят — обади се бай Иван. Очевидно това грижливо внимание на професора му дотегваше. Той беше като в плен.

Но професорът не беше человек да излага на глупави случайности едно сигурно щастие. Той настоя и негова-та дума стана. Момчето сложи още едно легло в тясната стаичка. Двамата пътника влязоха вътре, докторът

заключи добре вратата, не от страх да не влезе някой тая нощ, а да не би да излезе, и взе да се съблича. Той покани и Ивана да стори същото.

Но бай Иван, вместо да съблече себе си, съблече кревата. Той му свали пуховата възглавница, чистия чаршаф и завивка и легна на сламения матрац.

— Ти мене не гледай, аз съм овчар.

Професорът с удоволствие чу, че бай Иван захърка. Никога хъркането не му се бе сторило тъй мелодично.

Железницата се прекъсва до Ямбол. Заранта доктор Карло се качи на файтон с бай Ивана, който щеше да му покаже заветното място. След няколко часа път достигнаха до едно ханче на полето. Там оставиха файтона да ги чака и на два селски коня запътиха се на север, към Стара планина. Карло поглъщаше с поглед тия ниски синикави върхове, дето се криеше златородния.

«Лигнит, кварц, алувиум, гнейс, гранит, варовит камък, чернозем, въглища пъстрят кората на Източна Румелия. Сега на едно крайче на геологическата й карта ще туря думата: з л а т о! Как импозантно ще стои там!» — помисли си той.

— Господин Иване, как се нарича тоя връх?

— Как го наричат? Планината; турците го викат балканът и то си е по-право, чунким това е Коджа балкан.

При тоя урок от географията професорът се ухили.

— Значи, няма име: толкоз по-добре.

Повървяха малко. Професорът мечтаеше.

— Господин Иване, ти чувал ли си за Кристофа Коломба?

— Не го познавам.

— Удивително. Той едно време изнамери цял свят и излезе хаплю, та му не тури името си.

— Хаплю не, ами хаплю — потвърди Иван важно.

— Нашия връх ще се нарича занапред: Монте Карло.

— Добре, господине, както заръчате.

Наближаваха върха. Той по-ясно и по-ясно се очертаваше на плещите на главната планина, от която го делеше Луда Камчия. Слязоха в един сух и каменлив дол: от него нагоре захващаше златорудното бърдо. Докторът беше на прагът на своята Голконда! Ненадейно зловеща мисъл му хрумна: той се озърна безпокойно в тоя дол, глух и отстранен.

— Господин Иване — обърна се ниско към другаря си, — тука разбойници не ходят ли?

— Не грижи се, господине, излазят понякога, ама те са турци. Тъдява ги има, поразниците. . .

— Та ние сме in partibus infidelium? — И докторът извади из една черна дългнеста кутия два револвера.

— Що, боиш ли се? — попита бай Иван усмихнат.

— Карай — забележи докторът.

— Добре, господине.

Докторът бодна коня си.

Захващаха златорудното бърдо. Карло изгледваше внимателно всяка скала, камък, местност. Той забележи учуден, че блестящите песъчинки, които са размесени в пръста, имаха особен, жълт цвят. Наистина, той бе забележвал и другаде подобен светлив прах по почвата, но тоя светеше някак си по-другояче. . . Това блещукане на златистия прах се увеличаваше, колкото отиваха нагоре. . . Няма съмнение, то бяха шушки от злато, извадени на повърхността на земята от физически влияния. Сърцето му тупаше силно, но той се въздържаше. Изкачиха се на самия връх на бърдото. Препасвано от изток, север и запад от Луда Камчия, то приличаше на един неправилен полуостров; то повечето бе покрито с рядък храсталак и с див треволяк, дето се озъбваха плоски канари. Професорът пресметна, че ще захваща около петнайсет квадратни километра. Слязоха и двамата от конете, поведоха ги и навалиха надолу мълчешком. Кога дойдоха до един изронен бряг, Иван Динков каза:

— Тука изкопах двете буци.

Изровеното място стоеше още прясно.

— Копай — каза професорът с разтреперан глас.

Бай Иван се опретна и копа наблизко. Сухата земя кънтеше звънливо под ударите на мотиката. Тоя шум наумяваше дори звънтенето на златото. Професорът с опулени очи, със спряно дихание пробиваше земята, дето падаше сечивото. Най-после то клъцна в нещо твърдо.

— Спри! — каза професорът.

Из ровката пръст се показа един жълтеникав камък. Селянинът бързо го дигна и го показа на професора.

Той го грабна, отколкото взема, от ръката му и го прегледа.

— Aurum brutum[1]! — извика той. — Копай още.

Селачът копна няколко пъти на същото място и извади една кривача по-дребни парчета от същата руда. Карло се не помнеше.

— А голямата буца, господине, изкъртих там, при оная канара — каза бай Иван, като обрисваше пота по лицето си.

— Да идем там — заповяда професорът.

Спряха се пред едно скоро копано място.

— Тук вече са копали! — извика Карло уплашен.

— Аз го копах. . . тук още никой не е помирисал — и бай Иван копна на няколко места, па най-после само на едно продължи да работи. Мотиката пак удари в нещо кораво.

— Спри! — изкрещя професорът.

В пръстта се валяха други буци, които лъщяха на слънцето.

— Та тук е Калифорния! — извика той.

Селянинът се озърна.

— Кой кажеш, някой да не ни гледа?

Професорът извади една карта на Румелия и портфела си. Той забележи названията на тая и околните местности според указанията на водача си. После намери широтата и дълготата по парижкия меридиан на това бърдо, което забележи на картата си: Монте Карло.

Той тръгна нататък. Бай Иван — по него.

— Да копаем ли още? — попита той, като се спря на едно съвсем неначето място, обрасло с пожълтяла трева; — аз ти казах, че тая планина е цяла такава.

Карло заръча да копае.

Бай Иван захвана пак. Дупката отиваше длъгнеста и по-дълбока тука. Селянинът спря да си отдъхне. Той беше уморен. Руен пот течеше по зачервенялото му небръснато лице. Той се озърташе добродушно.

— Дай сам — каза професорът нетърпеливо и грабна мотиката — пръв път в живота си — и закопа.

[1] Злато в грубо състояние.

Дупката се разтваряше. Пак клъцна нещо. Това беше по-голяма буца руда, която се разцепи на две от удара. Професорът се озърна безпокойно. Всичко това беше тъй невероятно и тъй действително, щото умът му не можеше да го пренесе. Той извади бяла кърпа и обърса ръцете си. Златният прах се олепи по кърпата, която заблестя, като че имаше златен вътък.

В земята се показваше още руда.

— Тук е цяла жила — пошушна си професорът.

— Та какви са тия буци, господине? — полюбопитствува пак селянинът.

— Тая овца още се не сеща — продума си докторът, па отговори: — Aurum brutum, господин Иване!

— Какво ще рече това: урум борум?

— Metalum nobile[1] — поясни докторът.

— Хъ, разбрах. . . Но ти като че не гълчиш по български?

Докторът бръкна в пазвата си, извади и даде три лири на водача си.

— Нà, ти си честен человек.

Селачът прие парите с поклони и благодарения.

Докторът се ухили. «Аз бях чувал, че българските селяни са хитри: тоя е цял идиот. . .»

— Бай Иване, едно ново условие да направим! — обърна се той към водача си.

— Както заповядаш, господине.

— Слушай, за тия буци никому няма да обаждаш, нито ще показваш това място — до три дни.

— Няма да кажа гък!

— Тия три дена ще стоиш при мене.

Тук на бай Ивана не стана добре. Призракът на ново пленение не му се усмихваше. Той заправи окръшки.

— За всеки ден ще ти плащам по лира!

Тия думи из един мах обезоръжиха водача. Върнаха се на хана, дето ги чакаше файтона им. Обед беше минал вече. Докторът извади из пътната си чанта една оварена от Антония кокошка, увита в немски вестник, и покани бай Ивана да обядват. За всичко той се разпореждаше, той говореше с ханджият и с во-

[1] Благороден медал.

зача си и отговаряше на въпросите на някои селяни, отправени към другаря му. Бай Иван влезна добросъвестно в ролята си на олимпийско божество. Той приемаше с пълно достойнство внимателните услуги на разшътания учен човек. Селяните там и същият ханджия се дивяха.

III

Слънцето преваляше на запад. Файтонът се търкаляше по широкото голо и безлюдно поле. Доктор Карло отиваше в Дремиград, най-ближния град, отдето щеше да прати няколко депеши по откритието си в Пловдив и за Европа. Там щяха и да преспят, а заранта да тръгнат назад. Слънцето прежуряше. Пожълтялата безлесна равнина изглеждаше на изгоряла степ. Тя на север опираше в синикавите балкански бърда, по-разлати и по-ниски, колкото наближаваха Черно море. Пладнешката жега беше нестърпима: огнените лучи горяха гърбовете на пътниците, засипани от прах, който на облаци се дигаше след колата. Пред тях вървеше един друг файтон, с един пътник само. Когато спряха на едно друго ханче — последнята станция до Дремиград, — те завариха и него, че пиеше кафе под сянката на стряхата. Той беше момък на трийсет години и, по облекло и по вид, личеше да е столичен жител. Но доктор Карло го не познаваше. Докторът не познаваше почти никого освен Антония и колегите си, и то не всичките. Той нехаеше за нищо, което стоеше вън от областта на геологията и минералогията. Политическият строй и законите на страната, борбите на партиите, изборите, които вълнуваха и децата, за него бяха нещо не от мира сего. Никой по-добре от него не знаеше И. Румелия и никой по-малко. Тя беше за него пълен месец, на който познаваше и именуваше всичките грапавини, долини и върхове, от едната страна, а оттатъшната — остаяше в «мрак кромешний». Той можеше изеднаж да ти обади кое камъче от колекциите му от кой тракийски връх е дигнато, а още не знаеше името на главния администратор в града, дето беше гимназията. Това

простително невежество на учен човек често му доносяше неприятни изненади...

При всичко че, особено сега, той избягваше всякакви срещи с познати и непознати лица, но силна потребност да излее част от вълненията си накара професорът да завърже разговор с непознатия момък. Той го поздрави, седна и каза небрежно:

— Африкански горещини, господине!

— Пече страшно, трябва да вали — отговори пътникът, като си правеше хлад с кърпата.

— Право, тия облаци на дъжд сочат; ние, като овчари, познаваме... — обади се бай Иван, който, по наставленията на професора, всякога седеше между лакътят му и стена. Професорът го побутна неволно с лакътят си.

Непознатият момък забележи странните отношения между тия двама другари.

— Господин професоре, негова милост водил ви е някъде по вашите научни изследвания?

Докторът погледа внушително бай Ивана и отговори с равнодушен уж вид:

— Да... да... Ах, каква прекрасна земя имате, господине мой. Това е един извор неизчерпаем за науката, за изкуствата, за всемирния прогрес. Вашата земя, господине мой, притежава безценни дарове от природата, които, за жалост, остаят зарити без полза. Но настая часът, мисля, когато лучезарният поглед на науката ще я зондира... Вам ви трябват само хора образовани, специалисти по естествознанието и, главно, господине мой, честно предани на благото ви... Моят живот е всецяло посветен за щастието на тоя трудолюбив и прекрасен народ български... Каква благословена земя! Просто рай!

Докторът се разпаляше от собствените си думи. Макар общи и пълни с риторическа мъгливост, нему му поолекна. Те бяха излишък от душевния му прилив. Момъкът го гледаше зачудено и отдаваше тия прекалени хвалби на България повече на възторжения ум на един учен, залибен в предмета си, а донейде и на подобострастния характер на някои чужденци.

— Направихте ли някое по-важно откритие?

— Невъобразимо важно! Невероятно!

— Какво именно?

— Това не мога ви кажа, господине мой — отговори професорът с таинствен вид и погледна бай Ивана.

Любопитството на момъка порасте.

— Вероятно някакви драгоценни метали?

Докторът клюмна утвърдително.

— Не ми иде за вярване. Доказано е, че Балканският полуостров няма ни злато, ни сребро. . .

— Напротив, и той има една Калифорния!

— Ах! Къде!

— То е мой секрет, господине мой.

Но след тия думи той видя, че се увлече, скокна веднага и поведе бай Иван към файтона.

IV

Продължиха пак пътя си.

Небето се замрачи. Гъсти черни облаци се напластиха над широкото поле, което потъмня; една светкавица змиевидно избразди хоризонта, последвана от глух тътен на гръмотевицата. Завчас бурята настана. Плисна силен дъжд под ужасни трескавици. . . Тук пак хрумна професору страшната мисъл какво нещастие ще бъде, ако мълния падне на файтона им. А той, сред това съвсем голо поле, беше привлекателна точка за електрическия ток. Но и тоя път всичко мина благополучно. Стихията се утиши, небето се разведри пак и на запад блеснаха последните златни лучи на слънцето, което потъваше в кръгозора. Смръкна се. Двата файтона вървяха тежко по размекналия път. Скоро файтона с момъка превари и изчезна в мърчината заедно с другите предмети. Дреминград остаяше зад една гънка на равнината, но нищо не наумяваше за близостта му. Професорът съчиняваше в ума си важните депеши, които отиваше да удари: една до главния управител, друга до един приятел в Европа, член на ученото дружество, на което докторът ламтеше да стане тоже такъв. Утре печатът във всичките провинции на страната щеше да направи да прогърми името му. Fama volat[1]. . . Облак сърадвателни депеши щяха да го налетят, възхищението и завистта щяха да разтупат хиляди сърца. Какво сладко нещо е славата. От утре доктор Карло се събуждаше велик човек. . . Името му затъмняваше всички други имена, на които Ориентът беше дал блясъка си. И сърцето му бъхтеше като лудо в гърдите.

[1] Славата хвърчи.

Едни мъгляви и скудни блещукания в мрака показваха, че градът е недалеко. Но той забележи отсам него уединено други по-ясни и подвижни светлини като от фенери, между които се мяркаха сенки. Вероятно там имаше един куп хора. Той хубаво забележи, че тия светлини и тия хора стояха на кръа и очевидно на самото шосе. Какво дирeха по това време извън града? Неволно безпокойство обзе професора. Другарят му спеше. Файтонът отиваше напред, към фенерите, които чакаха на пътя му. Взеха да се чуват гласове. Червената светлина огряваше по-видно формите на човешки фигури, които безпокойно се движеха и кръстосваха. Той чу даже дрънчението на оръжия! Смутни страхове свиха сърцето му. Той неволно смушка заспалия бай Ивана. Той никога не бе изпитвал подобни вълнения. Хрумна му, че това е засада от разбойници или нещо още по-страшно. Голямото откритие, което направи, не ще да бъде чуждо на това нощно нападение. . . Тоя непознат пътник, комуто така глупешки издаде тайната си, не напразно отмина напред!... Кой знай, користолюбието, а още повече славолюбието са способни да вдъхнат най-страшни престъпления!. . . Малко ли примери има? Златото е такъв съблазнителен демон. . .

В това време тълпата пресрещна файтона мълчешком и го спря. Мнозина се навалиха с фенери да видят кой е вътре. Професорът стоеше ни жив, ни умрял.

— Кой е тука, господине? — попита един запъхтян глас.

Докторът не отговори.

— Доктор Карлев — каза бай Иван, който се разбуди.

— Той е! Той е! — извикаха няколко гласа.

— Ура!

— Добре дошле, добре дошле!. . . Народът ви посреща. . . Закъсняхте много! — каза му един облечен

в бели шаячеви френски дрехи человек и се ръкувà с него.

— Ура! Да живей! — повтаряха се възклицания от тълпата, която тясно заобиколи колата.

— Отдават ти чест — пошъпна досетливият селянин, — отговори им нещо.

Тия думи свестиха доктора. Той изведнаж се досети, че тоя затънтен градец иска да му изрази благодарност за научните му заслуги и му устроява тая овация. Трогателен пример, който трябва да потопи в срам другите български градове. Тая мисъл покърти дълбоко душата му. Той слезна от файтона, до крайност развълнуван. Възцари се мълчание.

— Благодаря, благодаря, братя, за тая чест ненадейна. Тя ме трогва дълбоко. . . Моите досегашни заслуги не заслужват лаврите ви. Зная добре, че вие в моето скромно лице възвеличавате великата наука. Но тя скоро ще ви докаже колко е всемогуща. . . Не се хваля, господа, но доктор Карло никога няма да го забравите, както и той вас — за благородните ви чувства и примерен патриотизъм! Да живеят ученолюбивите граждани на Дремиград.

— Ура! Ура! На ръце!

И в един миг трепетното тяло на професора се издигна и люшкаше като едно знаме над главите. Той махаше с двете си ръце, за да се удържи в равновесие. В отговор на тия знакове на възторг замахаха шапките. Когато докторът биде сложен долу, той се ръкувà с всичките, пиян от щастие и със сълзи на очите.

Файтонът потегли пак между два реда посрещачи. Бай Иван седна при возача, а при доктора влязоха трима по-предни члена от депутацията. Той не разбираше какво го запитват, нито сещаше какво отговаря: цялото му същество се топеше от блажено ощущение. При входа на града — друга депутация. Пак поздравления, възклицания!

Това беше едно триумфално шествие!

В няколко минути Карло падаше от един полюс на друг.

И имаше защо: почтените граждани дремиградски посрещаха скороизбрания си депутат, за когото имаха известие, че пристига тая вечер. Вместо на представителя депутациите налетяха на доктор Карла, когото не знаеха лично, както и първия. Приликата на имената и тя спомогна за заблуждението.

Спряха се пред къщата на кмета.

V

Разговорите имаха повече церемониален и общ характер, както въобще между люде, които пръв път се запознават. Повече ставаше дума за днешната буря, която свари професора на полето. Той дойде съвършено на себе си и езикът му се развърза: доктор Карло беше словоохотлив. Той разправяше с въодушевление за своето пътуване и за учената си разходка до Балкана, като замълча за златната руда.

Между това и той, и те дохаждаха сегиз-тогиз в недоумение, което, при много добра воля, тозчас си обясняваха в ума. Той се малко зачудваше, че го наричат Калев. Но отдаде това на твърде простителната слабост у младите народи — петимни за велики имена — да осиновяват чужди знаменитости. Тук му дойде на ума за поета Петрович, славянин, когото маджарите прекръстиха Петефи. От Карло до Калев по-малка е разликата. Колкото за триумфалното посрещане, което ни нàсъне не бе мислил да найде в тоя затънтен градец, той си го обясни, както видяхме, още извън него. Гражданите пък посмущаваше неговият небългарски говор и чуждо произношение. Но си обясниха това от дългото му живене извън България; също ги зачуди разказа му за геологическата разходка до бърдото, но приеха това за почтено желание на депутата да опознае по-добре колегията си. Повече ги докара в недоумение отказването му да е депеширал кмету из Ямбол за идването си. На това особено настояваше професорът, защото скромността му никога не би му допуснала да си заръча, по един вид, посрещането. Дойдоха прочее до заключение всичките, че някой друг, от излишно усърдие и по свой почин, е ударил депешата и за по-добре подписал името на депутата. Кметът също с неудоволствие забележи, че досега депутатът приказвà доста за успехите на геологията в Румелия,

но не зина̀ ни един път да поблагодари да избирането му. Но и кметът се задоволи с някакво обяснение, много или малко неправдоподобно. Като махнем тия мънички запъвания в разговорите, ученият професор и ученолюбивите граждани си произведоха взаимно най-прекрасно впечатление.

— Като е така, аз да ви помоля за наш Петърча — каза един от гостите; — знайте, искат да го вземат във войската. . . Но той, господин наш депутате, не е за войска и за солдатин, защото е възпитан. . . та ако видите там майора Менгелсона, кажете му две думици за наш Петърча. . . Знайте, от вас всичко зависи.

Кметът мушна с лакътя си госта да прекъсне и за да не даде възможност и на останалите да заявяват частни просби, което беше неприлично за пръв път, обърна разговора за политиката.

— Какво стана с родопските села, предадоха ли се? — попита той.

— Реши се въпросът — отговори Карло напосока.

— Как, предадоха се вече?

— Сложиха оръжията. . .

— Чудно, в последнята «Марица» друго се казваше — забележи един.

— «Марица» е от завчера, а господин Калев вчера е оставил Пловдив. . . Какво не става в един ден — поясни друг.

— Да, да, да! — потвърди Карло.

— А за превратa в княжеството кои са последните известия?. . . Свищовското народно събрание се е произнесло за или против Батенберга?. . . Нам само веднаж иде вестник в неделята.

— Против, против. . . Ах, каква прекрасна земя имате, господа, просто чудо!

— И ние направихме митинг да протестираме против превратa. . . Четохте ли нашата резолюция?

— Четох, господа, прекрасна, господа, чудесна, господа!. . .

— А за Афганистан какво знайте?

— За Афганистан? — попита опулен Карло.

— Да, за Кандахарския проход. Взеха ли го англичаните?

— Да, господа!

Доктор Карло прие за правило тая вечер да отговаря със самоувереност на всичките питания по политиката, които щяха още да валят на него. Той не беше приготвен за такъв екзамен. Това беше голяма изненада за него. Излизаше, че тоя заглъхнал, спокоен, забравен градец, който Карло си представяше вечно спящ, нещо като Квинквандона в «Доктор Окса»[1], се интересуваше и вълнуваше от световната политика, правеше овации, даже митинги!

Но едно ново недоразумение дойде да хвърли мъгла в отношенията на дремиградците и на Карла. Причиниха го следующите думи на кмета:

— Господин Калев, сега вие, като наш депутат, ще се погрижите икономически някак си за повдигането на Дремиград и на околията. . . Знаете, бедност голяма.

— О, на драго сърце, господин кмете, аз отсега ви гарантирам обогатяването на тоя благороден град и на околията ви. То е в моите ръце, макар и да не съм ваш депутат, както вие ласкателно ме нарекохте.

Общо учудване.

— Как? Вие сте наш представител вече! — каза кметът.

— Ние знаехме, че и вие сте съгласни. . .

— Вас едногласно избра народа!

Професорът опули очи. Значи, той беше депутат! Сега изведнаж той си обясни истинската причина на овациите и на бляскавия прием, що срещна у дремиградците. . . Какви неожиданости!

Той прибърза и отговори развълнувано:

— Аз съм дълбоко покъртен от вашата чест, господа. Виноват съм, че преди всичко не ви изразих горещата си, да, най-горещата си благодарност. . . Вашият избор прави особена чест на геологията. И не доктор Карло или Калев, както вие приятелски ме наричате, а обаянието на науката съедини гласовете ви и сърцата ви. . . Но аз, за жалост, не ще мога да приема вашия избор.

— Защо не приемате сега? — попитаха смаяни всичките.

[1] Повест от Жюл Верна.

— Първо, господа, моята специалност и призвание е друго. . . Никаква наклонност към политиката не чувствувам . . . Graecum est, non legitur! — казва латинската поговорка, сиреч гръцко е, не го разбирам. Второ: едно велико откритие, което направих, ще погълне всичките ми грижи занапред. Засега мога да ви кажа само, че аз съм решил да се посветя цял на благото на тая просветена страна, която прегръщам като свое отечество, ако и още, за мой велик срам, се считам чужди поданик.

Кметът си прехапа устните.

— Поданик? Та нам не ни бяха казали това! Чужд поданик е неизбираем!

— Да, чужд поданик, но чистокръвен българин по душа.

— Само вашето име можа да сбере всичките гласове. Инак турците щяха да изберат Мурад бея! Жално!

При всичките тия сюрпризи никому от дремигражданите не хрумваше на ума, че се заблуждават и те, и гостът. Разбраха само, че им е препоръчан бил за депутат един доста оригинален човек, твърде учен и при това твърде скромен.

Но сега самолюбието на Карла силно се нарани, когато той узна, че някакъв си закон се изпречва на пътя му. Това го тури в амбиция! Не, той ще влезе в камарата!

И като извади из задния джеб на сетрето си няколко буци от рудата, тръшна ги яката на масата, щото дребни късове и златен пясък се разхвърчаха.

Всички се навалиха да гледат златната руда, която игриво и разноцветно лъщеше на свещта.

— Златна руда! — казаха всичките възхитени.

— Да, златна руда, в най-чистия си вид, господа избиратели, руда, с която е пълна цяла планина, три часа от Дремиград, вав вашата околия. Вашата околия, господа, е българско Колорадо. . . И това съкровище е спало безбройни векове в земята и трябваше доктор Карло да го изнамери в днешната си разходка!. . . Ето кой е доктор Карло, комуто сте сторили чест да го изберете за ваш депутат. И аз я приемам сега, господа, против всичко и няма да я отстъпя никому!. . .

Колкото за поданството, то е глупост и ще ви докажа тозчас.

И седна и написа тая телеграма до главния управител на областта:

«Печеля на короната ви една Калифорния. За цена на тая заслуга прося неотложно румелийско поданство, което било нужно, за да мога свободно да вляза в камарата, дето ме праща изборът на дремиградските избиратели. Утре тръгвам за столицата с доказателствата на великото си откритие.

Дремиградский представител:
Доктор Карло»

Той прочете депешата си развълнуван.

Всичките я намериха превъзходна и пламтяха от възхищение. Блясъкът на златната планина заслепяваше умовете им. Доктор Карло беше тяхната звезда и добър гений. Те нямаше да дозволят никому да побутне с пръст избора им. . . Написа се телеграма и от градска страна, подписа се кмета и се изпрати с Карловата.

Докторът беше като пиян. Пред него се разкриха съвсем нови хоризонти. В неговата спокойна, кабинетна душа изведнаж оживя бесът на най-широкото честолюбие. . . Прочуване, чест, слава, богатство огромно, власт — всичко из един път се струпаляше на плещите му. Щастието го съкрушаваше с тежестта си. . .

Едвам се бе затворила вратата подир телеграмите, тя пак се отвори. Влезе един млад человек с очила и с червена брада. Той беше пътникът, с когото се срещна днес професорът. Той се озърташе свенливо.

— Позволете. . . Господин кметът!

Домовладиката скокна.

— Заповядайте, господине, аз съм.

— Доктор Калев! — представи се гостът и подаде ръка на кмета. — А, господин докторе, пак се виждаме! — каза той ласкаво на професора. — Позволете ми сега да се запознаем: Калев, доктор на правото, дремиградски представител.

Всичките стояха безгласни и попарени.

Те видяха страшната грешка, на която бяха жертви, защото именно новият гост беше техният избраник.

Пристигнал не преди много време от Европа, той не бе познат на избирателите от тая отдалечена от центъра колегия. Но те го знаеха по име, което скоро печелеше известност. Столичният избирателен комитет телеграфически бе дал кандидатурата му на дремиградци, които само върху неговото име можеха да се съгласят. Сега той идеше, по приетия в областта обичай, да ги благодари и да се запознае с нуждите и желанията на колегията. Както видяхме, ласкав прием му се приготви. Но возачът му, поради разкаляността ѝ, влезе в града не из главната улица, а мина през друга една, постлана с камъни, и посрещачите посрещнаха професора. Доктор Калев слезна на гостилницата, без да види някого да му каже добре дошъл. Това го слиса и огорчи, но си го обясни, едно: чрез късното време; а друго — чрез простодушния нрав на избирателите си. Той помоли ханджият да го заведе до кмета.

. . . . . .

— Чорт им взел депутатството! — бърбреше си Карло, когато остана сам в стаята си. — Моята фортуна и слава лежат на много по-широка основа... Поврага политиката и кратата ѝ... Добре, че дойде навреме тоя доктор Калев, дявол да го вземе с името му!

После седна и написа писма на приятелите си в Европа. За там изпрати и следующата телеграма:

«Открих днес на южния склон на Балкана богата златорудна планина — Монте Карло. Това е Перу на Балканския полуостров. Възхищен и поразен. Подробности с писмо. Дайте широка гласност на това известие.

Доктор Карло»

После сложи буците на масата, порадва им се, па заспа унесен в златни (фактически златни), сънища.

Той бе забравил да прибере при себе си и пленника.

VI

Карло се събуди по изгрев слънце.

Той хвана да се готви за път.

Когато да положи златните буци в пътната си чанта, вратата се пчука и влезе хотелджият.

— Околийският началник! — обади той.

— Да заповяда — каза Карло и се изправи поучуден от това утрешно посещение.

Околийският началник влезе с доста сериозно лице; очите му изведнаж се втренчиха в златната руда на масата.

Той се отрекомендува, па каза:

— Господин професоре, таз ли е всичката руда! — и показа към буците.

— Тия буци са само мостра, господине администраторе, а такава руда цяла планина остая там... — каза доктор Карло усмихнато и гордо някак.

— Дека се намира тая планина?

— Тая планина се намира във вашата околия, господине мой, но само толкова мога да ви кажа... за повече извинете... — каза Карло, като взе да туря буците в чантата.

Началникът го спря.

— Моля ви, господин професоре, не можете ли отговори по-точно?

— То е секрет, господине.

— Как е името на планината? — настоя началникът.

— Това мога да ви кажа: Монте Карло.

— Как? Монте Карло ли я кръстихте! Гнездото на комарджиите от целия свят?

— Италианското Монте Карло, господине, поглъща златото, а българското Монте Карло го блюва — каза развълнуван професорът, който никому нямаше да допусне да тури пръст на славата му.

Началникът неволно се усмихна, па извади една телеграма и погледна в нея.

— Курт баир не е ли, между Доброли и Камчик махала, при Луда Камчия?

Доктор Карло пребледня. Той се озърна уплашен; той дирeше бай Ивана, когото снощи съвсем бе забравил.

Той се развика вън от себе си:

— Това е низко, господине, да подкупвате човека ми, да ми отнемате правото на великото откритие, за което аз лично и пръв път отивам днес да доложа на главния управител. Това е непростително, това е убийство и по-лошо!. . .

Началникът се навъси, па каза строго:

— Дайте тия буци на мене!

— Протестирам, господине! Това е грабеж сред пладне!

— Тия буци са крадени, господине професоре!

— Тия буци аз сам ги копах с ръката си из земната утроба. . . Вие сте страшен клеветник! — викаше Карло настръхнал.

Той виждаше, че всичките му златни сънища и надежди тоя груб началник идеше сега да ги осуети.

— Тая златна руда, господин професоре, е откраднатa от областния музей и аз имам телеграфическа заповед да я прибера от вас и да я проводя в Пловдив като веществено доказателство за едно престъпление.

Карло се опули прехласнат.

— Четете сами! — И началникът му подаде телеграмата.

— Това е безобразна лъжа! — извика Карло презрително.

Началникът беше издигнал една буца и се взираше в нея.

— А буцата лъже ли? — каза началникът, като му показа на нея останалият крайчец от парченце хартийка, която е била залепена там — очевидно бележка с упоменание отечеството на златната руда.

На професорът лицето съвсем побеля!. . .

. . . . . .

След малко Карло тръгваше на път с чанта, изпразнена от златните буци, и с душа, изпразнена от златни надежди.

Действително професорът беше жертва на една жестока подигравка. Някой си турчин чиновник крадеше антики, монети и златна руда от цариградския музей, които му се купуваха за нищожна цена в Пловдив и обогатяваха начинающия се областен музей. Един разсилен при това учреждение направи като турчина:

откраднa буците. Па заедно с един хитър селянин ги зарови изкусно на няколко места на планината при Луда Камчия, с цел да оскубят доверчивия професор, комуто слабостта към колекции знаеха. Както видяхме, селянинът, който си даде лъжливо име, изигра превъзходно ролята си.

Но вчера случайно биде забележено липсването на буците из областния музей, разсилният се улови и изповяда всичко. Телеграмата пък на Карла не оставяше никакво съмнение в истинността на това признание, както и в пълния успех на интригата.

Доктор Карло пролежа два месеца болен.

В това време Антония изхвърли из прозореца всичките му геологически съкровища.

Но доктор Карло беше вече член на едно първостепенно учено общество в Европа.

1888

ПОКОЛЕНИЕ

В горите тъй високо ечеше песента, че нямаше тука място, както ми се показа, ни за тъгата, ни за враждата, ни за суетата, ни за злобата.

Тенисон

Рътлината Курубаглар, въпреки варваризмът на името си, е едничкото място в околността на София, дето човек може да намери зелен шумалак, сянка и да чуе как шушне гората. Тя е като оазис в тая степна равнина, изгоряла, тъжна, гола като длан лете. Над София тогава постоянно стои един облак прах като дим над бойно поле, който очаква само дъжд или вятър да се пръсне.

В подобни марани еснафите хора и простата класа от софиянците, щом дойде празник, бягат със семействата си на Курубаглар — за разходка, понеже не им дава ръка на Княжево, Версайлът на софийската чиновническа аристокрация. Тогава Курубаглар добива твърде засмян вид от пъстрите разноцветни облекла, що се мяркат по зеленината му, и живата глъчка и смехове на радостните му гости.

Тая кичеста местност, най-хубавата разходка на столицата, дарена ней от природата или по-добре — от прежните турски бееве и богаташи — защото те са я засадили и запазили като място за зефкове, — ще има навярно бъдеще. Сега обаче тя е още доста пренебрегната и София нищо не прави за нейното похубавяване. Напротив, столичната култура от най-суровата си страна е засегнала естествената й прелест: ред казарми и

военни складове я запасват от запад, по течението на Перловската река. Обсаден така от начумерените каменни сгради, Курубаглар губи много от своята веселост и идилическа уединеност.

Един делничен ден, когато Курубаглар е особено пуст и меланхоличен и само птичите гласове ечат из самотиите му, аз го посетих с една книга. Гъсти редове белокори стройни ясики със сладко фъфлене в трепливите кръгли листа, шубраки и диви шипки, засмели се с белорумени трендафили заникаляха отвръст сенчестата ливада, дето седях. Тоя жив зид от зеленина тулеше ми вида към полето, но затова пазеше по-голяма тайност, очарование и свежест и настрояваше душата на сладостна мечтателност. А душата на такова място не може да прави друго, освен да мечтае. Тя мечтае и плува из някакви хоризонти, вълшебни и непознати, но в които изневиделица идат и се кръстосват мили образи от твоето минало и спомени, ту мъчително сладки и неуловими, ту тежки като куршум, пълни с буря, но приспани и успокоени от времето, и мъгливи сенки от мъките и тревогите на настоящето, винаги варварско прозаично, грубо и жестоко в своята креслива реалност. Но даже и върху него тая кротка, покойна и засмяна природа хвърля умиротворяюща пелена: човек вижда, че извън размътеният вихър, в който се борят страстите, суетата и лъжата световни, съществува друг живот — мирен, свободен, неоскверен, — животът на естеството, пълен с мир и хармония непонятна; и той неволно става причастен към тоя живот, слива се с него и гълта изширо в гърдите си жизнерадостни струи от душевен мир и целебна свежест.

Мътните ми мечтания се прекъснаха от гласовете на някои деца, които, както разбрах, беряха вишни някъде близко зад гъстака. Скоро, види се, това занятие им омръзна и те се покатериха на две големи ясики, които не виждах оттука. Това разбрах по премещането на гласовете: те се раздаваха вече отвисоко. Двете ясики приказваха сега твърде силно, викаха, смееха се, пееха. . . Тия звукове на минута повърнаха мислите ми в друга, много отдалечена област: детинството.

Нахлуха в ума ми хиляди приятни спомени от оная

невинна и блажена възраст, в която толкоз малко ни е било нужно, за да бъдем щастливи. . . Не, човек може да е разочарован от всичко, може да му е опротивяло всичко, що доставя насита или възбуждение на суетата, алчността, сладострастието, но пред вида на един бръмчащ рояк румени деца той се усеща слаб да противостои на едно сладко и парливо чувство, излязло из най-задрямалите дълбини на душата. . .

Сега аз дадох цялото си внимание на тоя концерт, решен да не пропусна нито една нотка от него, която ми дохождаше през листата. Любопитно и драго ми беше да чуя в какви прости, искрени и наивни слова се изражаваше радостта на тия безгрижни человечета, да прочета книгата на тяхната душа, незапетнена още от пръските на житейското блато.

Боже мой!

Това, което излазяше из устата на тия момченца, това, което съставяше съдържанието на техните души, беше страшно! Даже една маймуна би се зачервила от срамотиите, които се говореха и които опозоряваха въздуха, дето ечаха чистите песни на славея в ближния шумак. В разговорите между двете ясики имаше толкова цинизъм и свободна безстидност, каквито всякъде другаде, само у деца не можеш прозря! Присъствувах на една оргия от мръсни думи и фрази, събрани сякаш от най-гнусните кръчми и вертепи, населявани от пяната на космополитическия сброд на столицата! Мене особено ме наскърби подозрението, че в тия момченца ще има ученици: аз чух и декламации, каквито се учат изуст за годишните актове на училищата, но и тия декламации се подвеждаха към общия тон и се преплитаха безобразно със срамотни каламбурии, които очевидно не сега се измисляха.

— Ето душата на тия малки человеци, неизпитали още бурите и мръсотиите на света, а омърсени вече; ето чудовищния багаж, с който влизат от детинството в живота — думах си дълбоко потрещен, като оставях бързо тая атмосфера, преситена от миазмите на сокашко-кръчмарските сквернословия. Отдека и кога бяха успели тия крехки създания да се напоят с тая нравствена отрова, която без съмнение проникваше в цялото им духовно същество? Тия подли мисли и чувства —

защото мисли и чувства изражаваха тия думи — бяха се посели в душите им, преди да падне в тях семето на добрите понятия, на чувствата за благородство и человеческо достойнство. Ето една природа, отрано покварена, заразена от влиянието на низката среда и на куп тъжни условия, окръжающи възпитанието у нас. Възмутителни да ги чуеш и от възрастни хора, тия срамотии в устата на децата са една чудовищност! Какви хора ще излязат от тия деца? Какви граждани и какви добродетели? Какви плодове ще дадат подобни принципи? Който знай да говори мръсно, той и мисли мръсно. Тия хлапетии — предполагам, че са повече чирачета, — които вече говорят толкова безсрамства без свеняване, ще могат да говорят и лъжа без колебание, ще смеят да правят и подлости с леснина, с каквато ги и произнасят. Непременно такива ще са децата, които вадят очите на малките животни, късат крилата на птичките, додето добият възможност да бъдат зли и вредоносни за хората! Чини ми се, че виждам в тях бъдещите елементи на уличната сган и на общественото купище. . . Или може би се лъжех в тия си зловещи заключения? Но те ми се наврьзваха непобедимо сега, аз не можех други да направя! Горчивият факт не ми даваше право на илюзии... Аз вярвам, че школото ще успее да облагороди донейде тия души, но как ще се бори с живите примери извън оградата му, от които черпят порочната наука? Не ще ли остави то непокътната една утайка от смрад вдън душите на тия бъдещи членове на обществото, може би — и ръководители негови?. . .

Стори ми се сега, че си обяснявам присъствието на ония вулгарни черти в наший народен характер, които и шовинизмът не би смял да отрече; чини ми се, че си обясних и една черта на нашия език — черта, която ме е много озадачвала досега: извънредно богатата терминология в речника ни на думи, изражающи понятие за грозно, низко, глупаво, мръсно; служащи за инструмент на клетви, хулби, просташки нападки — при крайната бедност от н а р о д н и термини, изражающи противоположните им еквиваленти!. . .

Аз продължих разходката си към шумака, дето се чуеше славея. Една потребност се обади у мене, сега

именно, да послушам песента му. Той чупеше гласеца си по разни начини, изтъняваше, извиваше го плавно и завършваше всяка строфа с една звънлива трел, издъхнала на висока нота.

Пленен от тая деликатна музика, аз се оставях мълчаливо да поглъщам омайната ѝ поезия. И в звучните преливи на гласа дали не слушах вълнение на сладките чувства на любовта, на радостта и чистият химн на незлобната душа? И говореше ми тая песен на славея за нещо чисто, кротко и нечовешко. И ази чувствувах под умиротворящето ѝ обаяние как изчезват из душата ми облаците, навеяни от вихъра на жизненото зло. . .

София, 18. . .

ПЪРВИ МАЙ НА Г-НА СТАРКОВ

(НЕВИННО РАЗКАЗЧЕ)

На разкошната зелена полянка край гората на село Х. в околностите на София Димитър Старков, виден столичен чиновник, с гойна фигура и благодушен поглед, празнуваше заедно със семейството си завчера първи май.

Жена му, мила русокоса женица, със стан и движения детински, синът му, бузесто петгодишно момченце, с големи любопитни очи, и балдъза му, ученичка, която той възпитаваше, съставляваха цялото общество на това усамотено природно кътче. Да, и един славей още, който се обаждаше из шумака звънливо.

Излишно е да описвам колко беше хубава природата под светлата покривка на пролетната премяна. Полето, горите далечни, вълненията на полите им, всичко покрито със зеленина, бяха пленителни под лазурното майско небе, напъстрено с грамади настръхнали сребристи облаци.

И Старков, щастлив и изпълнен със самодоволство, егоистически гледаше на тази картина, като си сипуваше все нови чаши от плевенското вино. Обядът се беше свършил и балдъза му помагаше на сестра си да сварят кафенцето на спиртевата машина.

Внезапно вниманието Димитрово се съсредоточи в нещо отпреж и леки бръчки избраздиха челото му.

Из пътеката, която като лента се простираше през полето, надлъж покрай вълнующите се ниви, зададе се една дружина: мъже и жени.

— Гости ни идат — измърмора той в досада, —

а аз избрах най-затънтеното място, за да нямам причина с никого да се кланям и разправям на първи май.

И той с трепетно лице следеше движението на дружината. Тя търсеше някаква пътека, за да дойде насам. Но нивата, висока и буйна, заграждаше пътя им, тя служеше като защитна крепост на хълмът с дъбовата горица. Било че дружината се страхуваше от взора на невидимия пъдар, било че газенето през нея я обезкуражаваше, тя се отказа да пресече през нея, както по-рано храбро беше сторил Старков, и отмина по-нататък да търси сянка на по-достъпно място.

* * *

Старков си отдъхна. Той изсърба с наслаждение кафето, па се простря на мекия килим на тревата, когато жена му, ученичката и детето слазяха към реката долу, за да се разхождат край кристалните ѝ вълни.

Мина не мина половина час, Старков съгледа измежду дърветата, че се подаде една странна, или по-добре страшна, фигура. Това беше един селянин в шопски дрехи, но не капа или шапка, а кърпа покриваше главата му, също както на абисинский цар Менелика. Приликата с този африкански владетел още повече порасте, когато Старков съгледа лицето му, черно с жълтеникав отлив на бузите, разцепено от широки уста, с дебели увиснали бърни, на които чернотата се сгъстяваше от белите като слонова кост, иронически усмихнати зъби. Непознатия приближи до края на гората с очи, вперени в Старкова. Тогава той видя, че селянина над шопското си облекло носеше наметка от бяло платно, също такава, каквато има негусът! Удивлението Старково още повече порасте, когато той намери, че лицето съвсем приличаше на лицето на Менелика, което бе виждал в илюстрациите.

— Що дири тоя тука и кой ще е той? — попита се уплашен Старков, който сега съвсем ясно видя, че на пояса на непознатий лъщяха цял арсенал смъртоносни оръжия. И той почувствува, че сърцето му примира в гърдите и краката му до коленете треперят като от треска.

Между това Менелик (ние ще го наричаме така, защото и ние не знаем истинското име на тоя странен човек), Менелик приближи с бавни стъпки, като придържаше с дясната си ръка предниците на мантията си, като че желае да укрие от Старковия взор онова, което се нахождаше под нея. Ироническата усмивка на Менелик порасте в злобно и зверовито изкривяване, лицето му странно пожълтя, знак, че гневът се разбужда в душата, и очите му, длъгнести и лукави, придобиха съвършено грозно и свирепо изражение и бялото им порасте. Старков като прикован стоеше неподвижен, неспособен ни да извика, ни да побегне от зловещия призрак, злодейското намерение на когото му стана съвсем очевидно.

Изведнаж злополучния Старков видя, че предницата се разтвори и един светлив ятаган блесна над главата му. Той извика и неговия вик му се стори неизмеримо силен, защото ековете го повториха отвред. Разбра Старков, че ще мре. И в тоя върховен миг той, който никога не беше се изповядал, нито помислил за оня свят, сега неволно си припомни всичките грешки, грехове и греховце. Мина му като молния през ума и взятката, с която бе направил голямата си къща на Търговска улица, и интригата, чрез която бе взел службата на един свой приятел, и още. . . Но по-добре да не казвам, защото тая безмлъвна изповед, като всяка изповед, налага тайна. . . В същия миг големия нож на Менелика се заби в гърдите на Старков и чучур хладна кръв бликна нагоре като шадраван и засипа с червена кръв лицето му, дрехите му, косата му. Старков хъркаше в предсмъртна агония и той при всичко това чуваше ековете на тия страдалчески пъшкания, че дохождат от всяка страна и изпълнят с шумотевица въздуха. В последните минути или секунди на своя земен живот той пак чувствуваше всичко: и природата, която беше пълна с неговите предсмъртни вопли, и животът, който даваше последните си туптения. Той усещаше, че кървавия шадраван, който шурти из гърдите му, пръскаше посилно и положително го обливаше със собствената му кръв, но странно — тя беше още по-хладна, дори

студена. Вероятно тя такава му се струваше под влиянието на халюцинацията.

* * *

— Ставай! Ставай! — му извика Менелик със страшен глас и го дръпна силно за дясната ръка, вече вкочанясала.

Под действието на това дърпание той с голяма мъка отвори пак очи и видя над себе си образа... на жена си!

Тя беше, както и ученичката, както и син ѝ, цяла обляна от дъжда, който ги бѐше внезапно заварил при реката и поройно завалял при заглушителни гръмотевични удари.

Старков беше пийнал повечко и на това се дължеше тоя толкова богат и съдържателен сън, в който имà близко запознаване с абисинския цар.

Нашата дружина, мокра като мишка, тичешката фукна към селото да търси подслон от майския потоп — като получаваше по лицето водните плясъци на дъжда.

* * *

Господин Старков, като ми разказа вчера това, прибави:

— Никога в живота си няма да забравя тазгодишния първи май.

Мнозина софиянци, господин Старков, които бяха излезли да празнуват на полето като тебе, няма да забравят благодетелния потоп на тоя първи май. Само че техния спомен няма да бъде осияван, като вашия, от мрачния лик на Менелика...

А как беше сладък пелина с миризлив дивисил, дето го пихме заранта на първи май!

ГОСПОЖАТА МУ

Ако днешният финасов министър прави лоши договори, за да отстрани финансово-икономическия кризис, и взима още по-лоши финансови мерки, за да го усили, то трябва да имаме куража да признаем, че той е направил едно добро нещо — направил е... един добър хотел в село Банки. Благодарение нему столичаните имат възможност да прекарат част от лятото, като се ползуват от чист полски въздух, от тишината и хубостта на природата и от лековитата вода, без да изпитват лишенията и неприятностите, свързани с всичките остали курорти и летни разходки около София.

Но освен удобството на чистите стаички и сносната храна, гостилницата «Княз Борис» има преимуществото да доставя на многочислените си летни гости и естетически наслаждения. Една гъста растителност, един павилион, дето се пие пиво и играе на табла, красиви алейки, тихи беседки, пълни в сянка и покой, тераси, моравки, цветници — украшават двора, дето рояци дами в цветни, леки, negligé, облекла донасят живота, суетата и поезията в това глухо кътче при полите на Люлин планина.

Извън заградата на гостилницата, по склона на голия рът, о който тя се опира, един новонасаден млад лес от акации и борчета радва погледа и обещава за в бъдеще хубава зеленина и прохладни сенки. Видът оттам е прелестен въз околните хълми, долини и планини.

* * *

Именно на тоя рът се запозна влиятелният в София чиновник г. Олухин с г-на Беберова и с жена му.

Г. Беберов беше дошъл вчера на Банки, от минералната вода на които г-жа Беберова имаше нужда да се лекува. Не твърде млада, но хубава жена; румънка; лице бяло, пълничко, малко длъгнесто, но с антична правилност и изящество на чертите; очите, сини и малки, светеха с една страстна сила и топлина и знаеха да заповядат властно на сърцето, когато искаха да заповядат. Когато мъжът я представи на Олухина, той се смая от действието на погледа ѝ и още при първата му молба, подкрепена от немия поглед на жена му, той му обеща служба.

— Аз утре тъкмя да тръгвам за Чепино, защото тука ми омръзна — каза Олухин; — като се завърна, елате при мен, господин Беберов. Вий оставате тука, нали?

— Не, аз ще оставя само жената, докторът ѝ предписва поне двайсетдневно лечение тука. Ще ме задължите, ако ми дадете още сега препоръка и вашето високо покровителство. . .

— Но как аз сама тука? — усмихна се г-жа Беберова. — Ще ми дотегне, ако той се назначи още сега.

Олухин побърза да я успокои.

— Няма да скучаете, госпожо: тук е прелестно, има разходки чудесни, има и общество — вий не се ли познавате с някое семейство?

— За жалост, не, господин Олухин — отговори г-жа Беберова с изражение на нежна скръб по лицето.

Олухин се замисли.

— Истина, самотията е тежка даже и в рая — каза той насмихнато, — но доктор щом е заръчал. . . нужда закон изменява.

Тоя разговор стана на румънски език: Беберов и Олухин го говореха свободно. После извади картичка из портофелчето си, написа няколко реда там с молив, гуди я в малко пликче, което запечата, и подаде на Беберова да го предаде в София, комуто трябва, още днес.

На визитната картичка при другите думи стояха и прилагателните: честен, познат, п р е д а н (последнята дума беше подчертана).

Беберов тръгна веднага. На другия ден жена му дойде да благодари на Олухина, понеже мъжът ѝ писал, че вече е на служба. Разговорът пак мина върху условията на живота в Банки и госпожа Беберова се боеше, че не ще може да доседи, бидейки тука съвършено сама. Олухин я успокояваше, като ѝ изреждаше всичките приятности на тая прелестна местност; той даже се двоуми вече: дали да я напусне тъй скоро, понеже, както узнал, в Чепино е много горещо, та и удобствата липсвали. Не, той ще остане още една неделя, главно, желае да направи разходка до манастира «Св. Иван» в една живописна долина на Люлин планина. Улучи се, че и госпожа Беберова имала това желание; но сега, като липсва мъжът ѝ, тя е длъжна да се откаже от такова едно удоволствие. Олухин любезно ѝ предложи да я придружи, манастирът е пуст винаги, посетители няма. . . Подир няколко свенливи двоумения госпожа Беберова се съгласи, като прибави, че е добре пайтона рано да дойде, за да се не дава причина за клюки. . . А на мъжа си тя самичка ще пише за това, тя не желае да крие — това не би било честно от нейна страна.

Сутринта по тъмно още един пайтон се спря пред заднята порта на гостилницата «Княз Борис». Една жена, забулена с тъмен шал, придружена от един мъж, се качиха бързо на колата и тя се изгуби с гърмеж под високите дървета, надвиснали над тъмното и пусто още шосе.

Вечерта по тъмно те се върнаха уморени и доволни. Неделя се мина, а Олухин още стоеше на Банки. Тая местност хвана да добива ново и странно обаяние за него. Госпожа Беберова също намираше прелестни вечерните задружни разходки по полето, под звездното тихо небе. Често някои закъснели разхождачи съзираха силуетите на двамата приятели, че се мяр-

каха по голия рът в поетическа уединеност във вечерния полумрак; в хотела захванаха нашушванията, клюките. Съжаляваха Беберова... А той не дохождаше. Един ден жена му се яви просълзена при Олухина. Гостилничарят искал осемдесет лева и локантаджията още толкова, а те ги нямат — Димитър едвам от петнадесет деня е на служба. Олухин се възмути от безобразната дързост на горните господа и заплати. Все по-силно и по-силно увлечен от малките сини очи, Олухин, досега важен човек, загледа на всичко през призмата на влюбените; той даже хвана да пренебрегва най-простите мерки за предпазване и често учудените семейства ги виждаха, двама с госпожа Беберова, да се разхождат по срещните могили посред ден или ги заваряха по тъмна вечер в беседката на хотела, че гукаха щастливи.

— Презирам светските условности и лицемерства — казваше той на другарката си.

Понякога госпожа Беберова пееше гривоазни румънски песни. И пребиваването му ставаше по-драго тука и самата мисъл да напусне Банки го смущаваше.

В края на третята неделя от честитото запознаване с г-жа Беберова едно ненадейно обстоятелство помрачи ясното небе на идилията му. Той чу от стаята си някаква врява на двора на гостилницата и из прозореца си видя куп любопитни с ухилени физиономии, които бе привлякла врявата. Излезе да види какво е. Един възстар, брадат, лошо облечен господин беше хванал за ръката г-жа Беберова и й крещеше нещо ядосано. Тая обноска на грубиянът възмути Олухина и той инстинктивно извика:

— Стражар! Хвани тогова и го арестувай!

Но като не видя стражар тука, той се спусна към непознатия господин, дръпна му ръката от лакътя на плачущата жена и му каза:

— Безобразник!

— Да ми плати, господине! Двайсет и седем наполеона искам! — извика непознатият.

— Каквото имаш да искаш, искай си го от Беберова, но е подло да маскариш жена му.

— Кой Берберов? Никой берберин не познавам!... Аз нея знам... Защо напусна дюкяна ми? Защо се крие?

Олухин го изгледа втрещен.

— Какъв дюкян? Ти си пиян!

— Напусна шантана ми в София, господине, тя е певачка моя!... Серена Фелдинг! От Влашко я доведох!

Госпожа Беберова се скри в стаята си разплакана и се заключи.

* * *

Високопоставеният чиновник Олухин още същата вечер изчезна от Банки, заедно с идилията си. Серена Фелдинг се прибра пак в кафе-шантана и услажда до среднощ с песните си и усмивките си веселите гости на заведението.

Олухин, който е умен човек, имà такта засега да не преследва «честния, познатия и п р е д а н и я» Беберов. Той реши да му намери по-после цаката...

Не знаем дали мисли да ходи и идущето лято на Банки...

Ноември, 1899 г.

Г. ДОКУЗМЕРДЖАНОВ НА КАПЪНИТЕ

(РАЗГОВОР, ЗАЧУТ ОТ ЕДНА СТЕНА)

Влажен, дъждовен ден.

В коридора на министерството тъмно, пълно с просители, с усърнали и плахи лица.

Час по час разсилният отговаря:

— Господин министърът не приема, занят е.

— Но днес е приемен ден! — забележват някои.

— Не приема! — отговаря рязко разсилният със съзнанието, че стои по-високо от всичките тия ожидници хора.

Потропват някои на една друга врата, зад която е писалището на друго едно второкласно божество, главният секретар.

Но и той не приема.

Един дебел господин с голям кожух и черна астраханска шапка минува из коридора, разтиквайки другите небрежно, почуква на секретаревата врата и без да чака отговор, влазя.

* * *

Главният секретар седи пред купове книжа. Една бръчка по челото. Той пита недоволен влезлият кой е и какво желае.

— Народен представител, Пармаклиев! — назовава се гостът с достойнство.

Секретарят става, подава ръка на госта и го покана да седне на едно кресло.

— С една молба идем до вас, господин секретарю — взима думата гостът; но самоуверения, смел и повелителен поглед показва, че не с молба, а със заповед иде.

— В какво състои работата?

Г. Пармаклиев обажда, че ходатайствува да се даде известна служба в едно учреждение в град П... на едно лице.

— Но тая служба не е вакантна — отговаря секретарят.

— Нищо, направете я вакантна.

— Невъзможно! Господин Икономов е един от най-добросъвестните ни чиновници.

— Това нищо не значи — казва Пармаклиев, като запалва цигарото си.

Секретарят вижда, че има работа с някой влиятелен представител на народа.

— Можем да видим другаде някъде...

— Не, непременно там.

— Как викаха лицето, което препоръчвате?

— Павел Докузмерджанов.

Секретарят се почеса по тила, като да си припомни.

— Ах! Докузмерджанов! — извика той живо. — Но аз го знам... Той беше изпъден от служба преди време за пиянствуване и разврат, да?

— Не знам, той е почтен човек — отговори троснато, с недоволен вид Пармаклиев.

— Доколкото помня, той беше съден за злоупотребление по-после, за злоупотребление на държавни суми?

Депутатът мълчеше.

— Нали е същия — подзе секретарят, — който беше съден и осъден на затвор за изнасилване едно дете?

— Но делото още не е решено, то е в Касацията сега...

— По-рано, ако се не лъжа, г-н Докузмерджанов беше осъден окончателно за друго престъпление, за убийство, мисля, с лишение от граждански и политически права. За това писваха и вестниците.

— Нищо не значи. Нека си дрънкат... Те дрънкат всичко.

— Но той е опозорен!

— Какво разбирате: опозорен?

Секретарят не отговори, а само погледа зачудено народния представител.

— Свободен ли е сега?

— Да, помилван е.

Секретарят скръсти ръце и си опря устата на тях.

— Такава личност по никой начин не може да бъде държавен служител — продума той решително.

— Но аз искам, защото именно ще бъде полезен на държавата, както е бил полезен.

Сардоническа усмивка дигна края на горната устна на секретаря.

— Как?

Пармаклиев стана с тържествен вид.

— Тия, дето ги изброихте, са вятър — каза той. — Но ако ги турите тях и толкова още на едната капъна, а на другата едничка само заслуга на Докузмерджанова — заслугата ще натегне.

И Пармаклиев гледаше вторачено, почти нагло, в очите на секретаря.

— Заслуга?

— Да!

— Каква заслуга?

— Такава, каквато вий с всичките си науки и философии не можете принесе на държавата.

— Възможно е.

— Уверявам ви.

— Но коя е?

— В деня на избора ми тоя лош за вас Докузмерджанов доведе при урните седемстотин и седемдесет избиратели! Седемстотин и седемдесет избиратели, чувате ли? Това е нещо, г-н секретарю. Аз му обещах и трябва да изпълня думата си.

— Разбирам. Но даже и да примижим, не можем да го назначим, и никъде по нашето ведомство.

— Я ми кажете защо?

— Той няма ценза...

Пармаклиев скокна гневен.

— Ценза, ценза!... Той носи на челото си ценза!...

Седемстотин и седемдесет души! Това му е цензът!... Идете вий да съберете седем души!...

— Нищо не мога, законът е ясен... Аз се не наймам да докладвам за него. Явете се при господин министъра самички. Чини ми се, че и той знае за Докузмерджанова.

— И тъй ще да сторя, господин секретарю, и съжалявам, че гледате много тясно. Държавните интереси за вас не значат много...

И той стана.

— Длъжен съм да ви предупредя, че г. министър не приема сега. Вратата му е затворена за всички.

— Пред мен ще се отвори! Сбогом.

— Сбогом.

Пармаклиев излезе.

* * *

Секретарят дълбоко се замисли. Не първи път беше слушал неуместни ходатайства, но такава чудовищност не бе слушал. Не се мина дълго време и звънецът на телефона издрънка. Той доближи до апарата.

— Какво заповядате, господине министре?

— Пригответе веднага приказа за назначението на г. Докузмерджанова.

— А Икономов?

— Да се уволни!

— Но той е един от най.... добрите ни чиновници!

Телефонът не отговори вече.

КНЯЖЕВСКИЯТ ТРАМВАЙ

(НАБЛЮДЕНИЯ)

Двата вагона на електрическия трамвай, закритият и откритият, гърмейки екливо по релсите, напущаха Княжево, претъпкани с народ, както бива всеки празничен ден.

Пред мене пак се откри широка гледка от Софийското поле с веригата на Стара планина в дъното; бялата грамада на столицата, увенчана с високите кубета на черквите, на големите къщя и държавните сгради, сияеше, заляна от лучите на слънцето, климнало вече над Вискер планина.

Контрольорът, който преглежда билетите, мой познайник, момък с дълго чернооко лице, с фуражка, пак ме приближи във вагона, дето стоя — възглавничния, — и след като ми повръща билета, ми каза ниско сред гръмота на колелата:

— Ще паднат ли скоро тия?

Тоя честен човек винаги, колчем пътувам по княжевската линия, пошепва ми стереотипично тия думи, очаквайки отговора ми с тайна тревога в очите, и получава винаги за отговор едно нямо вдигане на рамената ми, което иска да каже:

— Не се знай знай ли се. . .

— Дано паднат, а то тая трудна служба по трамвая. . . Па сега нищо, ами зимно време?

Аз съм покъртен от страстния ламтеж на контрольора да служи на отечеството, за което вярва, че трябва само едно променение на кабинета, и се чудя с каква дума да го окуража да чака храбро деня, когато съдбата ще му се усмихне; но той се бързо отмахва от

мене и отива в безвъзглавничния вагон, дето произхожда някаква препирня и скарване.

От горнебанския път са нахълтали нови пътници там и изпълнили празното място между седалищата. Единът, военен доктор, се мъчи да седне между двама души и като не сполучва да си пробие място между колените им, сяда въз колените на едного, студент, пристигнал от Европа, с очила. Студентът вика, протестува възмутен. Като съглежда контрольора, той му казва сърдито:

— Контрольор, аз платих тука да седя, а не да седят на мене. Дигни тоя безобразен господин.

Военният доктор скоква като ужилен, цял зачервенял:

— Ти си безобразник! Язък ти на очилата!

— Язък ти на калъчката!

— Господин докторе, това седалище е само за четири души, вие не можете да седнете на него. . . — казва контрольорът.

— Та той и не е седнал на него! — забележва усмихнат един пътник с големи мустаци и с голям корем.

Но вратата се тегли и аз вече не чувам интересния разговор.

Вниманието ми привлича разговора на влашки, който става в моя вагон. Срещу мене са две млади хубавички госпожи българки, а до тях един господин и една кресливо накичена с евтина премяна млада жена с вулгарно лице и коси, развени под огромната сламена капела; до нея прав стои друг един млад господин във вехти дрехи, с лице зачервеняло и с глас полупиян. Тия последните троица влязоха на изпразнените места при Павлово и между тях ставаше влашкия разговор, твърде жив.

Правият казваше на госпожата с огромната капелина:

— Разбери, драгичка (dragolitza), че аз ти говоря от сърце и не желая да се сърдиш от шегите ми. . . Аз само се шегувах. Но ти знаеш моята любов към тебе колко е голяма. Нали знаеш?

— Знам — отговори ниско на влашки тя, като погледна изпод вежди към другите пътници.

— Аз знам, че знаеш, затова не искам да ми се сърдиш. . . Обичаш ме, нали? — казваше правият, като се клатушкаше и държеше с лява ръка за ремика, превесен от потона.

— Обичам те, но не прави така, срамота е — отговори тя, като погледна пак изпод вежди.

Другарят им забележи по влашки:

— Мълчете, тука има хора, ще чуят. . .

— Те не знаят влашки — отговори правият.

Аз неволно се усмихнах при тия думи; погледнах двете българки госпожи — и те се усмихнаха при тия думи и се спогледаха лукаво; погледнах двамата цивилни и офицера на моето седалище — и те се ухилиха и спогледаха лукаво.

Значи, всичкият свят във вагона знаеше езика на Михай Витяза!

Румъните забележиха усмивките и разбраха значението им. Зачервиха се. Седналият румънин подтикна леко към вратата въздихающият Ромео, като му каза:

— Иди навън да изпушиш едно цигаро.

— Не пуша — опираше се правият, като впиваше очите си в засрамената румънка.

— Иди да те вземе малко вятъра или ще те вземат дяволите!

И той стана и изкара сантименталния си, веселичък от павловско пиво приятел на преднята платформа.

Като спаси по тоя енергически начин от по-нататъшното излагане румънската чест, благоразумният господин седна на мястото си и ни погледна с мек, знаменателен поглед, като че искаше да ни каже:

«Не обръщайте внимание: в празничен ден павловското пиво много упоява. . .»

Дамата вече гледаше все из прозореца, почервеняла и смутена. По косата ѝ бяха останали шушки и листца от акациите, под които си бяха правили пикникът.

Осталата дружина се разговаря нещо и разговорът дохожда на разбойниците, що ежедневно обикалят и обират около София.

— Та ние сме в Турция! — казва ядосано един.

— Или в Гърция — преди шейсет години, в Хаджи Ставросовата Гърция — казва друг.

— Има си хас да нападнат трамвая, както притъмнява — дума трети.

— На Ориентът на нищо се не чуди и всичко очаквай — казват големите мустаци с големия корем.

— Некадърна власт! — въздиша офицеринът.

Тия думи дават тон на нов разговор по днешното политическо положение. Няколко време той остана върху тая нервозна почва. Не, от лошо по-лошо! Няма сигурност, няма пари. Няма управия!. . . Сенат е нужен — монархическо управление трябва, нали? Да си сберем ума в главите!

Един се обръща към оногова, който изрази последното желание, и му казва усмихнато:

— Вие сте от реформаторската партия?

От заднята платформа е влязъл един дрипав горнобански шоп, видял тук по-свободно място и внесъл една идилична атмосфера от миризма на лук и потно тяло, неизмито осем години. Той се хвана за ремика. Веднага р е с е в ь о р ъ т дойде при него строг.

— Тук се не стои!

Шопът го гледа ухилено-умолително.

— Там ме натискат бе, братко!

— Тука не може!

— Да си доплатим, джанъм? Колко — пет пари? Десет пари още? — И сяда на свободното място до дамата с огромната капела. — Булката няма да се гневи, нали? — И той я погледва учтиво.

Внезапно румънката се наведе, погледна под седалището под краката си, после занаднича под нашето седалище безпокойно.

— Ауу! — изписка тя и скокна уплашена.

— Що има? Що има? — питат присъствующите.

— Клеопатра! Клеопатра! — вика тя.

Влизат другарите ѝ бързо.

— Клеопатра забравихме в градината!. . . — И тя прави знакове отчаяни, за да се върне, за да спре трамвая.

Обясняват ѝ, че трамваят не може да спре, даже да би поискала самата египетска царица.

Във вагонът е натиск, трéвога.

Но трамвая спря сред пътя, на място, дето не съществува разминувка.

Господинът с големите мустаци и с големия корем негодува и вика към ватмана пламнал.

— Молим, само за едно куче спирате! Тръгвайте.

Трамваят не тръгва, румънката се сили да изскочи, напразно задържана от другарите си при входа.

Отвън се чува глъчка във вечерната дрезгавина.

— Що спират?

— Какво има?

— Има нещо важно! — отговаря някой.

Мъчат се да видят от прозорците.

— Дерайлиране стана! — вика господинът с големите мустаци.

— Няма дерайлиране — вика друг.

— Де чиновникът? Викайте го да ни обясни!

— Господа, трамвая са спрели разбойници! — каза офицеринът, като стана и улови сабята си машинално.

Тая дума «разбойници» вдърви всички. Румънката забрави Клеопатра.

Одевешният разговор за вълнуването на разбойници в най-близките околности на столицата беше настроил вече въображенията и никой не се усъмни, че трамваят е спрян от злосторници.

Дамите хванаха нервно и несъзнателно висящите на корзетите им златни верижки от часовниците.

— Полиция! — викаше един.

Разбойниците не влязоха.

Кондукторът влезе и обади, че били сложени, вероятно от деца, камъни по релсите, та трамвая спрели, доде ги дигнат.

Отдъхнаха си всички.

Румънката пак се развика за Клеопатра и я затърси изново под седалището.

Шопът ѝ казва:

— Стой, мари невесто, ще паднеш някому на колене, не огрешавай хората.

Но Клеопатра се подаде от безвъзглавничния вагон. Румънката я грабна истерично и я стисна на гърдите си.

— Блестемата!

И тя стисна още по-нежно Клеопатра.

Накрай София румънската дружина, с Клеопатра заедно, слезе. Слезе и шопът да иде на близкия хан.

Трамваят пак полетя и загърмя из Алабинска улица, осветлена вече от електрическите лампи.

Не помня кой беше казал, че човекът е един свят. С по-малко изглед на парадоксалност би могло да се каже това за един вагон на княжевския трамвай.

При първия празничен ден, който иде, аз пак ще пътувам за Княжево...

PANEM ET CIRCENSES!

(ЕДИН РАЗКАЗАН ИЗЛЕТ — ДО СОФИЙСКИТЕ ЦИРКОВЕ)

«Посещавате ли цирковете? — попита ме веднаж уволненият чиновник К.— Не? Зле правите. Идете ги вижте. Тяхната атмосфера е богата със силни впечатления и с много поучения — не само с миризма от кон. Аз в нея се утешавам за злополучието си, което приех и търпя храбро, като истински патриот: какво да се прави — трябваше един курбан, за да се избави България от финансовата катастрофа.»

И чиновникът продължи:

«Аз присъствувах в цирк «Варнете» на пантомимното представление на Войната между Италия и Абисиния. То беше привлякло цяла София, жадна да ръкоплещи на победоносния император Менелика, царят на царете, синът на Соломона, победителят при Адуа. С трепетно сърце гледам войната. Ето италианците, в бяла военна униформа, с бели гетри, махат воинствено сабите си; ето генерал Баратиери излиза на кон, с голямо перо на шапката и триумфално изражение на лицето. Бедният, мисля си, ще присъствувам сега на унищожението на армията му — тя състои всичко на всичко от седемнайсет души. Излизат младички италиански вивандиери. Пред боят те играят на кадрил с войниците. Бедните войници, нека се повеселят: това е последният ден от живота на повечето от тях! Поиграват си, каквото си поиграват, па се скриват.

Излизат абисинците. Те са полуголи, телата им имат боята на индийските червенокожи. И главите

им са окичени с пера, като на индианците. Тая несъобразност малко важи. Публиката, понеже не е виждала абисинци, взема ги за абисинци. Те се въртят като побеснели и размахват дивашки голите си ножове на арената. Ето излиза един индиански главатар, гол до кръста, меднолик и главата окичена с пера. Не, това не е индиански главатар, а сам Менелик! Който не иска да го вземе за такъв, може да си затвори очите. Ето изкарват харемът му — млади жени с червени фесове. Харемът му е многочислен, колкото и войската му. Разбойникът недни! Я го виж какъв сладострастен варварин!

Излизат италианците с триумфалния Баратиери начело. Става ужасен бой на арената. Победа! Поражение! Унищожение пълно! Чернокожата войска на Менелика повалена мъртва, Менелик — роб, а най-жалното — харемът му пленен от победоносния неприятел. За награда на храбростта им Баратиери подарява на всеки италиански войник по една Менеликова жена! В цирка шумни ръкопляскания и смях, ръкоплещя и аз. Слава богу, победихме абисинците — в цирка!

* * *

В цирка «Италио-Ориентал», продължи чиновникът, който бе принесен курбан за спасение българските финансии, аз най-много останах задоволен от палячовците. Тия развеселяющи хора, нацапани по лицата с пудра и разни бои, в шарени шалвари и с големи каучи, за да бъдат смешни, пръскаха в цирка неодолима тъга и скука. Безконечни бутания, падания, търкалянния, кривления, крещения — не, много блудкаво! Не е смешното смешно, а смеховитото. А тук го нямаше. Кога се скриха, публиката си отдъхна и за благодарност изръкопляска. Те излязоха да се поклонят. Тогава именно предизвикаха искрен смях!

Настаха конските игри. Бедните животни бяха принудени да вземат най-неестествени и уродливи пози, за да възхитят зрителите. Караха ги да коленичат и да си завират главите в пясъка, да се изправят, друскат на задните крака, да играят валс, да вземат сладо-

страстни пози, да лягат на гръб с крака, корем и срамоти, обърнати към ложите, пълни с напети и любопитни дами. Най-после г. Пиерантони си приближи лицето до главата на благородното унизено животно, уж да му пошъпне нещо. Но конят във възмущение изпърха шумно и попръска го с плюнки. Вероятно той искаше да му каже: «Глупец, ти не си чел Бюфона. Знаеш ли какво казва той: «Ако кучето е най-верния другар на человека, конят му е най-благородния!»

Не, тъжно, ужасно тъжно, по-тъжно от смехориите на палячовците. Аз исках да запуша, за разтуха; но големи надписи по стените гласят: «Пушенето е забранено!» Но виждам, че на местата до вътрешния вход — отдето излизат артистите, конете и тъжните палячовци, светлукат няколко цигари, въпреки строгите надписи. Ободрен, изваждам папироска и се озъртам около мене не пуши ли някой — да запаля, да се насладя от забранения плод. Съглеждам на третия чин зад мене под ложите в полумрака свети едно цигаро. Пуши го един стражарин.

— Приятелю — казвам тихичко, — дайте да си запаля и да смукна крадешком няколко пъти.

Стражарят ми подава грациозно цигарото си. Какъв добър човек!

Игрите продължават. Акробатства, гимнастика и пр. Но голяма част от публиката е устремила погледите си към едно друго представление в цирка. Това представление дават посетителите, които пушат свободно при вътрешния вход. Познах в тия щастливци чиновници от разни дипломатически агентства. Пред тия напети, свежо обръснати и с помадосани мустачета бисмарковци се трупаха цирковите момичета-артистки в червени фракове и с коси дигнати а л а к о к. Любезни приятелски разговори между дипломацията и изкуството, смехове, мили закачки — признаци на тясно приятелство, запечатано другаде. . . Тая мила сценка от Cabinet particulier пред две хиляди любопитни очи имаше неизразима прелест на нещо много оригинално, много любопитно и много очарователно.

Ах, този добродушен «Ориент»! Всичко позволява и всичко пренася!

Аз гледах това представление, невписано в програмата, смях се като всичките, па плюнах и излязох.»

*

— Не, идете, идете в цирка: там ще извлечете от смешното скука, от любопитното досада, от пошлото веселост. Не, много занимателно е — казваше ми курбанът за българската хазна, като се разделяше от мене при вратата на Градската градина.

ИСТИНСКИЯТ ПРОГРЕСИСТ

(ИСТОРИЯТА НА Г-НА ПАНДЕЛКИНА)

Той е прогресист.

О, не мислете, че искам да кажа, че е от цанковистката партия, от която дядо Цанков тържествено се отрече в Камарата! Не, господин Панделкин е настоящ прогресист.

Господин Панделкин върви с времето си, той е рожба на обстоятелствата, привърженик на всяко ново течение — а имат ли край те в страната?

Той е човек модерен, той пуща платната на лодката си по всеки нов вятър, който лъхва въз обширното блато на нашия обществено-политически живот.

Аз го помня г-на Панделкин в първите години след Освобождението, когато мътната струя на руския нихилизъм пръв път протече бързо в реката на свободомислещото течение у нас. Той ликуваше тогава за трагичната смърт на Царя Освободителя. Г. Панделкин беше тогава нихилист, защото това в известна среда беше на мода тогава.

Но скоро мътната струя се изпари под лучите на благодатното българско небе, под което не виреят подобни чуждици. Г-н Панделкин не можеше, по напредничавата си природа, да остане в застой и чужденец на новите обстоятелства. Той потърси около себе си с проницателния си поглед онова поприще за своята деятелност, дето да може с полза да изхарчи големия запас от енергия, и съгледа това ново поприще.

В България (Северна) се суспендираше конституцията и знаменитият московец Ремлинген вързуваше с

бича си по българските градове и села, за да укрепи новото положение на нещата.

За г. Панделкина това беше една причина да направи нова крачка напред: той стана разпален работник на новото дело. Аз го помня, когато в Ловеч, в качеството на околийски началник, палеше на мегдана машали от катранени тулуми в чест на княза Батенберга, за да му засвидетелствува народната признателност от унищожението на Търновската конституция.

Как беше величествен и представителен тогава г. Панделкин в блясъка на полицейската униформа, с жилавия си бич в ръка, назначен за вироглавите българовци!

Като си спомням, дохождам в умиление.

Но събитията бързо вървяха. Като укрепи княжеството, той дойде подир няколко време в Източна Румелия, дето също имаше работа за неговата неуморна деятелност, за нова акция по нова посока. Избухна превратa за Съединението. Г. Панделкин прегърна Съединението и се посвети да служи на идеалите на България. Той успя дотам в своята усърдна деятелност, щото стана един от главните вождове тогава. И понеже Южна България тогава, както е известно, беше пълна с предатели, които денонощно крояха адски планове за революция против Съединението, г. Панделкин спаси народното дело, като тури в ръката пак стария си бич, даден нему от Ремлингена, да укротява Търновската конституция.

В Сръбската война г. Панделкин не взема участие, по едно дълбоко убеждение, че целостта на кожата му е необходима за щастието на България, а самата война е едно ретроградно нещо, та посвети дарованията си в списване на вестник в София, с който поддържаше огъня на патриотизъм в душите на българите. Тая деятелност напълно отговаряше на напредничавия му дух и на дълбокочеловешкият му инстинкт за самосъхранение.

Един прекрасен ден, който носи в историята ни име 9 а в г у с т, г. Панделкин се озова ненадейно пред едно ново положение. Той и този път не измени на себе си. Пред балкона на руското консулство неговият ясен тенор най-звънливо изскачаше из гърмежът на

русофилските ура. Новото течение го повлече във вълните си, но когато то се удари о бряг и спря, г. Панделкин,покорен на неодолимото чувство за постоянен прогрес, хвана новото течение, и с каква разпаленост! Другарите му от овацията пред руското консулато още могат да четат следи по телата си от Ремлингеновия камшик!

България в тревожния живот, който заживя след туй, минувайки през разни фазиси, даде възможност на г. Панделкина да вземе видно място в прогреса на събитията. Той вика пред балкона на Стамболова «ура» на 17 май 1894 г. и «долу!» на 19 май. Все напред, все напред! Тая стремяща се напред фигура не можеше да се връща назад.

При режима на Стоилова той се почувствува сконфузен да остане повече с едно правителство, което го изгони из служба за някаква си незначителна кражба от няколко хиляди лева—една мизерия просто!—и стана социалист. Тая жедна за прогрес душа обаче скоро съзря, че това течение не е за него, понеже социалистите го хранеха само с книги и списания, затова той си отдаде таланта и услугите на либералното правителство и продължи пътя си напред и остави завиден спомен в историята на Дуранкулашкия сеч. Трябваше да се запази Конституцията от посегателството на тъмната селска тълпа!

Либералното правителство се смени от сегашното. Г. Панделкин не можеше да се върне назад и продължи все напред. Той пак спасява България. . .

Виктор Хюго, когато го укорили в непостоянство, че той от роялист достигнал на старо време да стане комунист, бе отговорил: «J'ai grandi!»

Г. Панделкин би могъл да отговори:

— Аз от начало и до край съм с прогреса.

В ТОПЛИТЕ ВЪЛНИ

(БАНСКИ НАБЛЮДЕНИЯ)

Историческите анали мълчат по въпроса, при кой римски император е направена минералната баня в нашата столица. Вярното е, че тая благодатна вода е била позната, прибрана в окропа и покрита с кивгирен свод още в първите времена на римското владичество в Балканския полуостров. Защото тия сластолюбиви римски завоеватели, молепсани от разкоша на победена Азия, са били страстни любители на баните — място за техните политически свиждания, веселби, оргии, както ни разказва Сенкевич в своят роман «Quo vadis?». Вярното е още, че самата София дължи съществуването си на тия топли извори в полите на Витоша; по едно време те насмалко са щели да съблазнят самия Константина Велики да я направи столица на Източната Римска империя. И дали не тия скъпоценни извори именно са привлекли през 805 година Крума с дивите му пълчища, та София една от първите е паднала под ударите му? И когато ние седим до чучура ѝ и си плискаме раменета с горещите струи, нито ни иде на ума, че може би преди единайсет века на същото място е стоял нашият див, велик и сладострастен цар и е правил същото; че може би и харема му да се е плискал в тия вълни и да е делил нашето удоволствие и чувство на блаженство!

Аз го изпитвам всеки вторник това блаженство, като си мисля с гордост, че ни една столица в Европа не владее подобно съкровище, нито пък има подобно

другаде тъй занемарено. И понеже не живея в ония стари времена — и слава богу — и не мога да видя нито Крума тук, нито шумния хор на тлъстите му съпруги, аз се задоволявам да гледам новите хора, които в дядовото Адамово облекло се мяркат в облака на парата.

И всеки вторник аз ще видя някои от все същите лица като мене гости тука през-него ден.

Ето величественият мой приятел П. с величествения корем, с гойните плещи, с дебелите гърди, които се тресат над водата. Той тежи колкото негово величество английският крал Едуард VII — 104 кила! От най-напред той се безпокоял от тая си пълнота, но се успокоил, когато се научил, че и великобританският повелител я има. Тая прилика го прави да се гордее. . . И подир първите поздравителни думи П. веднага докарва разговора върху католишката пропаганда в България. Той е решил да се опълчи против тая опасност, която заплашва православието на българския народ, и за тая цел. . . Но умивачът му обади, че е негов реда, и той ме напусна и остави в неведение как мисли да спаси православието. . .

Виждам там между две мършави тела едно твърде дебело, късо, набито, което подава валчеста глава над водата. Щастливият обладател на тая глава и това тяло е моят приятел Z. Приближавам го и го поздравлявам. Аз повтарям още два пъти поздравлението си, додето го изкарам от унесеното състояние, потопен цял в блаженство, вперил очи в прозорчетата на свода. Той се стряска и ми подава ръка, която прилича на крило на акула. С него винаги разговорът ни пада още от първия път на политиката. Сега той ме попита какво е моето мнение върху бъдещите допълнителни избори. Понеже аз съм се зарекъл поне в банята да не мисля за политика, оставям нему думата. Е добре, Z. съвсем не вярва в сполуката на правителството. Той е против монопола. А заем със залагане монопол и с контрол още — е нещо отвратително и той по никой начин не дава одобрението си... Улучи се, че едно от мършавите тела било пък за монопола! То възрази. Но Z. издигна и другото крило на акулата и с много разпалени движения хвана да убеждава антитезът си. . . Аз бях принуден да оставя на най-интересното място политическото прение, защото една грамадна ръка се стовари на рамото ми, и аз се извърнах.

Видях една голяма рунтава глава, с дълги коси по раменета като на самодива, с рошава сплъстена брада, от която шуртяха топли струи подир гуркането ѝ във водата. Това беше един поп, когото не познавах. Рунтавата глава също ме погледна сепнато, па продума:

— Извинявай, господине, ние те взехме за един нашенец!

И без да чака да целуна ръката му, власатият човек пак се изгуби под водата, като остави над себе си мехурчета и краища от коси, после се появи на повърхността и заплува между две води с ловкостта на делфин.

Когато се обърнах към прежния си приятел — видях, че прението с мършавото тяло беше се обърнало на силно каране; но не се намесих да ги разтърва, защото си помислих, че Z. може би нарочно се трови с политика по съвета на лекаря си, за да изпусталее. . .

Понеже моя ред за умиване при курната още не е дошъл, аз пак се подлагам под чучура, но скоро се отместям от жежчината на четирийсетте и два му градуса температура. Тогава виждам отдясно, че е седнал на зида един мой софийски познайник, г. П. — не първият П. Видът на тоя приятел, който ми подава суха, дълга, жилеста ръка на един скелет от анатомически кабинет, ме смущава. Аз му стискам десницата, изпитвам студени тръпки по гърба от това прикосновение. И докато той ми разправи, че обиколил безполезно всичките европейски бани, и Херкулесбад, и Францесбад, и Мариенбад, и Абация, и най-после намерил файда в софийската, аз му гледам и броя всичките ребра, виждам до най-голяма подробност състава на костника му, лишен от кръв, месо и мускули, и си припомням неволно гладуващите индийци, изобразени в илюстрациите. . . Ненадейно тия говорещи кокали ми обаждат, че си дали кандидатурата за престоящите избори в град Х., но се

бояли за успеха си от шайките на противния кандидат. Аз си мисля:

«Добрий човече, защо ти трябва политика! Храни се по-добре с пържоли: сега е и евтино говеждото месо в София.»

Ето защо с истинско удоволствие видях, че се топна в банята един друг приятел, г. П. — моля, този е други П.! — комуто сърдечно стискам дебелата космата ръка. Тоя достоен човек е настоящи човек: никога не ми говори в банята за отровни и скучни работи, а за онова, що е най-интересно за един човек, който съзнава задачата на живота. И сега — той ми съобщава, между две потапянета огромната си глава, че най-прясната и вкусна шунка той намервал в месарницата на Клоучека, но бил принуден снощи да чака половина час там поради многото купувачи. Той ми обади още, че е дошла и лакерда риба — тука ли си! — и ме посъветва да бързам, че може да не остане. (Той ми пошушна на ухото името на дюкяна, за да не чуе скелетът!)

Между това банята се пълни с нови лица — по-добре с нови тела, — защото лицата не личат добре в парната мъгла. Познавам само г. Х., бивши министър, който влиза с цигаро в устата, провесва си влакнестите крака в окропата, пухти намръщен и сърдит като човек, когото го е била жена му... Внезапно някой се хвърли във водата и пръските ѝ омокриха цигарото му. Той се разсърди, гледа зачуден към безчинника и търси с поглед около себе си някой стражарин, за да му поръча нещо, но веднага сеща, че не е вече министър, и казва на бай Ганя:

— Господине, това е безобразие!

— Плàтили сме си, господине — казва ухилено шопът, като си привързва пищимала...

— Конституция ли за вас? Сопа! — гневи се бившето величие.

Умивачът вече ми е наплескал лицето със сапун и аз не мога да виждам повече сцената. Този умивач

е македонец и понеже сме близки приятели, пита ме пак почтително, като ми залива главата, знаейки, че аз съм в тайните на високата политика:

— Дали ще скоро да се освободи нашата Македония, господине?

Мене ми дохождат на ума думите на един герой на Алека Константинов и му отговарям:

— Вярвам да я освободи султана някой път...

— Дай боже, ама да ще!...

И енергически пак хваща да ме сапунясва.

През шума, който произвожда тая операция, аз пак чувам гърлестия глас на бившия министър, седнал от другата страна на курната, който гълчи сърдито и споменува конституция, камшик, сопа и други сладости... Една слънчева луча, паднала из едно око на свода, играеше по още развълнуваната вода...

БЕЛЕЖКИ

СЪКРАЩЕНИЯ

БНК — Български народен календар за 1891 г. уреждa се от Г. Котев, София, 1890.

БП — Български преглед. Списание за наука, литература и обществен живот. Издава дружество «Общи труд». София, г. I—V, септ. 1893 —юни 1900.

Д — Денница. Месечно литературно списание. Издава книжарницата на Ив. Б. Касъров. Редактор Ив. Вазов. София, г. I—II, ян. 1890—дек. 1891.

Кн — Книжици за прочит. С белетристическо, научно и забавително съдържание. Литературно и научно списание. Издание и печат на книжарницата на К. Г. Самарджиев в Солун и Прилеп. Солун, г. I, 1889—1891; г. II, 1893—1895.

М — в. Мир. Орган на Народната партия. София, г. I—L, септ. 1894 — дек. 1944.

Н — Наука. Периодическо списание. Издание на Научно-книжовното дружество в Пловдив. Редактори: Ив. Вазов, К. Величков, С. С. Бобчев, Ив. Салабашев и П. Наботков. Пловдив, г. I—III, апр. 1881—дек. 1881.

НГ — в. Народний глас. Издател и притежател Д. В. Манчов. Пловдив, г. I—VII, юли 1879—авг. 1885.

ПВ — И. Вазов, Подпоручик Вълко. Разкази от Сръбско-българската война. I. Издава славянска книжарница «Зора» на Г. Цаков, Пловдив, 1886.

ПР — Съчинения на Ивана Вазов. Повести и разкази. София, т. I, 1891; т. II, 1892; т. III, 1893.

ПР — II изд. — Съчинения на Ивана Вазов. Повести и разкази, т. I (второ издание). София, 1893.

ПСС — Пълно събрание съчиненията на Ивана Вазов, т. I—VIII. София, Книгоиздателство на Ал. Паскалев и с-ие, 1911—1918.

С — И. Вазов, Съчинения, т. I—XXVIII. София, Книгоиздателство на Ал. Паскалев, 1921 — 1922 (т. I — III са излезли под заглавие «Пълно събрание на съчиненията»).

Хр. — Христоматия по изучаване словестността в горните класове на гимназиите, петокласните, педагогическите и духовните училища, т. I—II. Съставили Ст. Костов и Д. Мишев. Пловдив, издание и печат на Хр. Г. Данов, 1888—1889.

В първата част на този том са поместени разказите, които Вазов е включил в т. VI, VII и VIII от последното издание на своите съчинения. Това са фактически най-ранните разкази на Вазов, създадени в периода от 1881 до 1893 г. и събрани за пръв път в тритомния сборник «Повести и разкази» (т. I, 1891, т. II, 1892, и т. III, 1893 г.). При подредбата на разказите сме се придържали към реда, установен от самия автор в изданието на неговите съчинения от 1921—1922 г. Основните етапи на работата на Вазов над текста на тези творби са посочени във встъпителната статия към обяснителните бележки в предходния том от настоящото издание.

Във втората част на тома се поместват разкази, писани и обнародвани между 1888 и 1901 г., но по едни или други причини невключени от Вазов в неговите събрани съчинения. Повечето от тези разкази са били издирени и събрани за пръв път от Б. Вазов в поредицата «Библиотека Иван Вазов» (вж. бележките към съответните разкази). По-късно те са включени с някои допълнения от М. Арнаудов в «Събрани съчинения на Иван Вазов» (т. XX, 1950, стр. 3—29, 34—38) и от П. Динеков в «Събрани съчинения на Иван Вазов» (т. VI, 1956, стр. 314—373). В настоящото издание тези разкази се печатат в хронологичен ред. Датировката им се основава на авторските дати под текста или на датите на техните първи публикации.

Обяснителните бележки към отделните разкази са построени в съответствие с принципите, посочени във встъпителната статия към бележките в предходния том.

В ПИРИН

(Стр. 7)

Разказът е публикуван за първи път в *Кн*, г. I, 1889, кн. 3, стр. 3—7, под заглавие «Един бъдни вечер в Пирин планина». След това е поместен в *ПР*, *ПР—II изд.*, *ПСС*; включен е и в *С* с набора от *ПСС*.

Тук се печата по текста от *ПСС* със следните поправки:

Стр. 7, р. 30: «Лазковът син» вм. «Лазков син» (по *Кн*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 9, р. 34—35: «дали ще бъде пак жив да ги види?» вм. «дали ще бъда пак жив да ги видя?» (по *Кн* и *ПР*).

Стр. 10, р. 2: «идат откъм» вм. «идат към» (по *Кн*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 10, р. 12: «влачеше» вм. «влечеше» (по *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 10, р. 27: «е ударил» вм. «ударил» (по *ПР*).

Разказът е написан наскоро след завръщането на Вазов от Одеса. При първата му публикация под текста е поставена точна дата — 19 септември 1889 г. Няма съмнение, че тази дата отразява времето на възникването на творбата.

Най-съществени промени в текста на разказа са направени при повторната му публикация в *ПР*. В *ПР—II изд.* авторски поправки почти няма (отстранени са само някои незабелязани по-рано правописни непоследователности). Включвайки разказа в *ПСС*, Вазов се е ограничил предимно с промени в правописа и езика. Тук откриваме само няколко по-съществени поправки, които се отразяват на съдържанието.

Варианти в *Кн, ПР, ПР—II изд.*

Стр. 7, р. 15: други долини /и други долини *(Кн)* * р. 15—16: и Струма, и Вардар, и красните картини на Македония/ и Струма, и Вардар, вълнистите равнини на Западна Македония *(Кн)* * р. 17: върховете светогорски/върхове светогорски *(Кн)* * р. 19—21: Но ние ще й идем на гости зимъска, когато са страшни нейните зимни веявици/ Но колкото е хубава и весела лете, толкова е страшна зимаска. Страшни са нейните зимни веявици *(Кн)* * р. 27: една такава нощ/такава една нощ *(Кн)*.

Стр. 8, р. 1: в Мелник да търгува и да накупи премени /в Мелник да накупи премени *(Кн)* * р. 9: А на домашните /И на домашните *(Кн, ПР, ПР—II изд.)* * р. 12: и все фъртуната пее навън/ а сѐ фъртуната пее навън *(Кн, ПР, ПР—II изд.)* * р. 29: Оная зима /Оня ден *(Кн)* * р. 30—31: Та и кръвопийци не липсват тъдява. . . пусто турско!. . ./ *в Кн липсва* * р. 40: попита тя плахо /попита тя уплашено *(Кн)*.

Стр. 9, р. 9: Полунощ приближи. Никой не мигнува. /Полунощ дойде и мина. *(Кн)* * р. 11—12: Вратникът стои все отворен към полето, защото къщата е на края /*в Кн липсва* * р. 13:

и сякаш /*в Кн липсва* * р. 17—18: Вчера остави селото по хубаво време, а сега?. . ./ *в Кн липсва* * р. 26—27: Селото му е в падина: и да бъде близко, той няма да го види/ *в Кн липсва** р. 28—29: Сякаш мъртвец, покрит с бяла плащаница. Но къде отива?/ Сякаш мъртвец, покрит с бяла плащаница. Пръв път той зърна недалеко живо нещо: то беше глутница вълци, които без шум минуваха по снега. Той се покатери на едно дърво и чакà, догде отминат. . . После пак продължи пътя си. . . Но къде отива? *(Кн)* * р. 33: все по-безкраен и по-гибелен /сè по-безкраен и по-гробен *(Кн, ПР, ПР—II изд.)* * р. 38—39: Фъртуната изпищя страшно и прекъсна размишленията му./ Фъртуната изпиùя страшно и прекъсна размишленията му. Климе се загърна по-добре в дрехата си и продължи да върви безнадеждно. Полунощ минала, но той няма да дочака съмване: той премалява, той замръзва, на всяка стъпка иска да легне, та вече да не стане. . . *(Кн)*.

Стр. 9, р. 40—стр. 10, р. 1: много черни сенки, които вървяха безшумно по снега /много светли точки, които мърдаха *(Кн)* * р. 2: и идат откъм дясната му страна, вият. . . / и идат откъм дясната му страна и вият. . . *(Кн)* * р. 3: Той фукна, гладната глутница бързешката го подири /Наоколо е гола поляна: ни дърво, ни заслон никакъв. . . Тогава Климе удари на бяг, сè напред през снежната поляна; той не сещаше вече ни студ, ни умора, защото гладната глутница бързишката го подири *(Кн)* * р. 7: светли точки лъскаха/ светли точки пак лъскахá *(Кн)* * р. 9—10: Тогава фукна пак, като обезумял, наляво, по нова посока /Но той фукна пак, като луд, по нова посока *(Кн)* * р. 11—12: Той се дваж сплита в пояса си, който се влачеше, и падà/ *в Кн липсва* * р. 13: видя с радост, че влазя /видя, че є влязъл *(Кн)* * р. 16: види се/ *в Кн липсва* * р. 19: в непозната къща/ в непознатата къща *(Кн)* * р. 22: Из сянката скокнаха някакви хора. . ./ В сянката лежаха някакви хора. . . Тия хора бяха будни и гаче плачеха. . . *(Кн)* * р. 23: Къде се намира той? /Къде се намирам аз? *(Кн)* * р. 26—27: към тяхната къща, когато той мислеше, че съвсем на друга посока е ударил/ към тяхната къща, без да знай той сам *(Кн)* * р. 40: закъкра на огъня /захърка на огъня *(Кн)* * р. 42: 1889 г. /19 септември 1889 г. *(Кн)*.

ВЪЛКО НА ВОЙНА

(Стр. 11)

Разказът е публикуван за първи път в *ПВ*, стр. 11—25, под заглавие «Подпоручик Вълко». След това е поместен в *ПР*, *ПР—II изд.*, *ПСС*; включен е и в *С* с набора от *ПСС*.

Печата се по текста от *ПСС* със следните поправки:

Стр. 12, р. 37: «светкавици» вм. «светкавица» (по *ПВ, ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 14, р. 8: «показва» вм. «показа» (по *ПВ, ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 14, р. 13: «разбираш?. . .» вм. «разбираш!. . .» (по *ПВ, ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 14, р. 36—37: «господин подпоручик» вм. «господин подпоручика» (по *ПВ, ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 18, р. 7: «Голите» вм. «Големи» (по *ПВ, ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 20, р. 17—27: Възстановява се по *ПР* и *ПР—II изд.* съкратеният очевидно по цензурни съображения в *ПСС* край на разказа, който се отличава с подчертана антивоенна насоченост (от «Само едно не можеше да разбере» до «Глупава сган» включително). Съкращението е направено през 1916 г. по време на Първата световна война, когато е било немислимо да се печатат произведения, открито изобличаващи войната. По-късно този текст не е могъл да бъде възстановен, тъй като за съответния том от второто Паскалево издание не е правен нов набор, а е използуван наборът от 1916 г.

Разказът е написан наскоро след завършването на Сръбско-българската война от 1885 г. При първата му публикация под текста е поставена точна дата — 2 януари 1886 г., която очевидно отразява времето на неговото създаване. С този разказ Вазов е възнамерявал да постави началото на една поредица от разкази, посветени на Сръбско-българската война. Това се вижда от подзаглавието на книжката, където той е напечатан първоначално, от поместеното в края на същата книжка обявление «Наскоро ще излезе от печат и вторий разказ: «Кръвта вода не става» — и особено от интересния предговор, написан под формата на «Писмо до дяда попа в село К.» Тъй като този предговор е важен за по-пълното разбиране на разказа «Вълко на война», а също и на останалите произведения на Вазов, по-

светени на Сръбско-българската война, намираме за уместно да го поместим тук изцяло:

ПИСМО
до дяда попа в село К.

Дядо попе,

Ти ме срещна татък къде село Бошуля, като отивах от Пазарджик за към Ветрен. Помня хубаво. Денят светеше като пролетен, макар че беше вече седмий ноември и по върховете на планините се белееше първий сняг, паднал през нощта; а полето се зазеленило с нова тревица. Такава топла и хубава есен от много години не се помни; само царския път не беше весел: кален, разцапан, избразден от колелета, от конски подкови, от чизмите и цървулите на войниците. Малък ли върволяк беше! И ти сам бе страшно опръскан от калта, и твоето дребно дориясто конче, горкото, жал ми беше да го гледам. Бяхте изпращали Стоенча до Ветрен. Бог да ти го поживи. Но всичко се мина. Топовете млъкнаха и светът миряса. Кончето сега хрупа спокойно в обора зобът си, топло му е, на завет е — ако не го е вземала царщината — а ти, в горнята си стаичка, пред желязна соба, която бумти, седнал си и четеш евангелието и не щеш нито да знаеш за веявицата, дето свири навън и блъска сухите клонове един о друг; а котката сгушена до краката ти гледа те приятелски в очите и иска да я погалиш. Но ти си се предал на четенето и твоят смирен ум стои далеч от всичко зе мно и не помниш ти приятеля си, нито разговора ни на пътя при Бошуля.

Тогава слушай да ти напомня.

Ти се спря и ми рече:

— Добра среща, господине, за къде тъй?

Аз ти отговорих.

— На войната ли? Дето се пролива християнска кръв, като река? Дочакахме, господине, и това да видим. . . Ама няма каквото, бог да подава сила на нашите юнаци, за правда народна се бият. Той «гордих усмиряет, смиренних возвишает». . . Хай добър час, аз ще се моля да те закриля господ, па поздрави наш Стоенча, ако го видиш.

Возачът шибна конете и каляската хукна, но вятърът ми донесе твоите последни думи.

— Господине, па да ми напишеш някоя историйка за тие работи. Чуваш ли? Армаган искам.

Ти навярно се шегуваше.

— Добре, дядо попе, «щото е попово, то е готово» — отговорих и аз шеговито.

Подир една неделя аз се намерих в Пиротското равно поле и видях, или така да кажа, попипах боя и чух как свирят гранати над главата ми: найдох се там, дето се умираше славно. Но не би. . . Види се, някоя праведна душа бъблеше за мене молитва към небето и аз оцелях.

Сега си спомням твоите добри думи тогава и моето обещание. «Бръз кон се стига, бърза реч не може», казва мъдростта; и ще удържа думата си, макар — искаш ли право да ти кажа? — грях ме е да пиша за тая пуста опустяла братска война! Защо се не бихме с неверниците? А сега сърцето на българина хем се радва, хем боледува. Тежко изпитание прати господ на България, дядо попе. Но тя излезе победоносна, опозна светът и той я опозна; а най-хубаво е, че и ние се познахме. . . Но да беше видял ти какви са юнаци нашите войници: същи левове и херувими: планини прехвъркат, в снегове спят, в огъня пеят и на смъртта се смеят. Златни сърца в железни гърди. Честита тая майка, дето ги е раждала. Право ти казвам — да плачеш от радост, а ти плакал ли си от радост как оази?

Сбогом. Отпиши ми харесва ли ти се тая историйка, както и другите, които ще ти пиша? Прочети ги и ако ти се видят слаби, не се кай: те са верни.

П. П. Много ти здраве с кола от Стоенча, на връщане видях го в София, той е здрав и весел като вашия явор. И на отиване го видях с полка му оттатък Сливница (той беше с резервата, когато нашата авангардия наближаваше Цариброд). Поиска ми цигаро и аз му дадох цялата си табакера. Той се усмихна, както си го знаеш, и ми каза:

— Благодаря. Ще ми стигне до Пирот, а там ще си купя нов. . .

Чудесна душа, да ти е жив!

Твой
И. В.

Пловдив, 8 януарий 1886 г.

При повторната публикация на разказа в *ПР* Вазов внася голям брой поправки в текста, някои от които твърде съществени (променено е заглавието, съкратени са няколко по-големи пасажа, изцяло е преработен краят на разказа и т. н.). Авторските поправки в *ПР—II изд.* не са така многобройни и не са особено съществени (с няколко изключения те се отнасят до правописа и езика). В *ПСС* Вазов е съкращавал или заменял

отделни думи, променял е понякога словореда, работил е над езика и правописа в съответствие с набелязаните тенденции. Тук има само една по-съществена промяна в текста, която се отразява на съдържанието — съкратен е, очевидно по цензурни съображения, краят на разказа, който ние възстановяваме (вж. тук, стр. 337).

Варианти в *ПВ, ПР, ПР—II изд.*

Стр. 11, р. 1: Вълко на война /Подпоручик Вълко *(ПВ)*; Вълко на война (Истински случай) *(ПР)* * р. 23—24: бъбри разтреперана/бъбли разтреперана *(ПВ)*.

Стр. 12, р. 3: надникна из отзявка /надникна из дупката *(ПВ)* * р.: 7—8; росен чемшир стърчи / росна зеленика стърчи *(ПВ)* * р. 8: нанизи патрони /нанизи, нанизи патрони *(ПВ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 21—22: На глупавия Вълка се разиграсърцето. . ./На Вълка се преметна сърцето. *(ПВ)*.

Стр. 13, р. 8: — Папурчикът дойде!/ — «Подпоручикът» дойде! *(ПВ)* * р. 19: тръгнаха стройно/тръгнаха стройно и запяха *(ПВ)* * р. 20—21: Но когато направиха първия превал, Вълко беше прекръстен вече п о д п о р у ч и к — от Папурчик */в ПВ липсва* * р. 28—29: не беше първият Вълко/не беше първият Вълко Папурчикът *(ПВ)* * р. 30: *след* проверяват списъка *в ПВ стои*: — Вълко Папурчикът! — извикат. * р. 34:—Вълко— извика Иван/ — Папурчик — извика Иван *(ПВ)*.

Стр. 14, р. 3: Иван Морисвинята имаше отдавна зъб /Подпоручикът Иван Морисвинята, когото вече военното началство в приказа за производството му назова И в а н М о р и с в и н е в, имаше отдавна зъб *(ПВ)* * р. 8: — Слушат ли те? — И му показва/Слушат ли те? — пита подпоручикът и му показва *(ПВ)* * р. 10: — Слушат, ваше благородие /Точно, ваше благородие *(ПВ)* * р. 32: Подпоручикът се навъси /Подпоручикът се навъси гневно *(ПВ)*.

Стр. 15, р. 14: *след* Двайсет и четири часа арест, без хляб! *в ПВ има следния текст;*

— Иван Кандалов, замести го!. . .

После се обърна към войникът, който го следеше.

— Петре, заедно с четворицата други ще заведеш и негова милост със здравите плещи на станцията, да пренася чувалите със сухари — и Иван Морисвинята показа на високия. Стр. 15,р. 19—20: поглежда да види Вълка,да го погали/поглежда дадойде Вълко, да го погали *(ПВ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 24: и

той пак ще иде/и той ще иде пак *(ПВ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 28—29: не пожела да извърши/не можа да извърши *(ПВ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 33: Капитан И. /Капитан Иванов *(ПВ)*.

Стр. 16, р. 1: Той се въодушеви / Той пръв път сети *(ПВ)* * р. 6—7: дяволити войници/ дяволитите войници *(ПВ, ПР)*; дяволите войници *(ПР—II изд.)* * р. 24: половина строго /половина навъсено *(ПВ)* * р. 27: каза началникът му /каза натъртено началникът му *(ПВ)* * р. 33—34: *след* границите на отечеството! *в ПВ на нов ред*: Сичкий полк нададе висок и радостен вик. * р. 35: Подир първата неволна радост /Подир първата драгост *(ПВ)*; Подир първата неволна драгост */ПР, ПР—II изд.)* * р. 35—36: със сърбите (общата радост зарази и Вълка) */в ПВ липсва* * р. 39: които са лоши и не са християни / които не са християни *(ПВ)*.

Стр. 17, р. 5 —6: и не жали / и не гали *(ПВ, ПР)* * р. 15: на сърцата тежко /на сърцата товар *(ПВ)* * р. 21: *след* прозорците треперят *в ПВ стои:* А утре е Архангеловден и крал Милан бърза днес. В Софийския дворец ще си прави честитото, там ще се чукат чеши с руйно шампанско вино и там ще се подпише вечното безчестие на България. Раздира се всяко сърце българско: само неприятелите ще се радват, горко им дошло!. . . * р. 21—22: на посока към Сливница/от Шарения мост нататък *(ПВ)* * р. 23—24; смъртта коси /смърт коси *(ПВ)* * р. 28: че и пеят /и че пеят *(ПВ, ПР, ПР—II изд.)*.

Стр. 18, р. 9: се валят / *в ПВ липсва* * р. 9—10: червени локви юнашка кръв обагря тревицата /червени локви юнашка кръв обагрили тревицата *(ПВ)*; чървени локви юнашка кръв обагрят тревицата *(ПР)*; чървени локви юнашка кръв обагри тревицата *(ПР — II изд.)* * р. 13: бой на лявото / бой и на лявото *(ПВ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 20: в задружен залп /в платон и залп *(ПВ)* * р. 21—22: Самите сърби се не видят /А страшна е стрелбата на сърбите: пушките им не млъкват и куршума им се не свърша. Но самите сърби се не видат *(ПВ)* * р. 24: и пак се изгубват /и пак се изгубят *(ПВ, ПР)* * р. 24: *след* и пак се изгубят *в ПВ следва пасажът*:

Само на открито поле неприятелите не обичат да се мерат с нас: тогава то им става тясно и те изтръсват паласките си да им олекне в бегът. Не са вече сърбите оние юнаци, които с Черни-Георгя и хайдут Велка вдъхвали страх на цели турски орди; тогава те се боряха за правда и за свобода, а днеска извадиха калъч върху братя и затова господ ги остави. Далеч бият пушките им, грозно ревят топовете им, страшни са на глед дивизиите

им, но българското «ура» ги прави да треперат. «Урата» е ново оръжие, непознато тям, и пръв път го чуват, затова когато то приближи до тях, те вместо да му покажат кривите си тесаци — показват гърбове. . . Бог да удостои в царство небесно душите на падналите руси при Гредетин, Стара Загора и Шипка, които ни научиха да боравим с това чародейско оръжие, пред което планините се снишават, крепостите се отварят и баталионите бягат!

Стр. 18, р. 35: Това го ядосваше много /Това го ядосваше страшно *(ПВ)* * р. 36: от вчера заран залък хляб /от вчера залък хляб *(ПВ)* * р. 36—37: От непрестанната стрелба хляб не можеше да дойде до окопа /*в ПВ липсва* * р. 38—39: той псуваше със зъбите си /той псуваше по руски, български и турски *(ПВ)* * р. 39—40: Но «глад град превзима»:/ Но «глад град превзима», рекъл някой. Изведнъж *(ПВ)*.

Стр. 19, р. 1: дано намери барем залък /за хлебец *(ПВ)*; за дано намери бари залък *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 1—2: Той не даваше ухо /без да дава ухо *(ПВ)* * р. 6: както стоеше/ *в ПВ липсва* * р. 8: и отнесе далеко /и отхвърли далеко *(ПВ)* * р. 9—12: Това беше ∾ «Урра! урра! Урра!»/ *в ПВ липсва*; *вместо това тук стои следният текст*:

Вълко остана втрещен, после изгледа задимените сръбски позиции и изрева люто:

— Ха! Вие искате да ме уморите от глад! Чакайте! — и като застана на най-високото място на позицията, замаха ръце нагоре и завика колкото му глас държеше:

— Ура! Да живее България! Ура! Ура!. . .

Стр. 19, р. 12: Стотини куршуми /Няколкостотин куршума *(ПВ)* * р. 13—14: Незлобивото ангел го пази, казва една пословица/*в ПВ липсва* * р. 17: тази безстрашливост / такава безстрашливост *(ПВ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 20: — Вълко, долу! / — Вълко, тегли се! *(ПВ)* * р. 22: и да вика: / и да вика страшно: *(ПВ)* * р. 31: — Папурчиков / — Вълко Папурчиков (ПВ)* р. 32: не ща / не ще *(ПВ, ПР, ПР — II изд.)* * р. 40: и насочи бинокъла / и насочи пусулата *(ПВ)*.

Стр. 20, р. 1—2: като заключаваха по «урата» / като вярваха *(ПВ)* * р. 2: *след* българите ги атакуват *в ПВ стои*: Цял табор бягаше от гласът на едно воловарче! * р. 3—4: След двайсет минути българската войска завземаше високите сръбски позиции / След двайсет минути нашите юнаци завзеха високите сръбски позиции *(ПВ)*: След двайсет минути завзимаше високите сръбски позиции *(ПР)* * р. 7: рана на лявата ръка / рана в

лявата ръка *(ПВ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 6: — 27: Вълко пролежа в болницата три месеца ∾ Глупава сган *в ПВ липсва*; *тук разказът има следния край*:

Земята беше посеяна с торби, паласки, пушки, изоставени от неприятеля.

Момчетата дружно повдигнаха Вълка на ръце с радостни викове: ура!

Никой не се осмели вече да му каже на подсмив «подпоручик!»

Всекиму дойде наум българската пословица: и на присмех господ помага.

Вълко беше пиян от радост, но сè гладен: той набута един комат — трофей от победата — и си довърши обяда, прекъснат от сръбския куршум.

Всички изглеждаха учудени героя, чиято шапка, ръкави и поли бяха на рашето.

През това време капитан Иванов препускаше към ближния върх, дето стоеше главното началство; подир един час се завърна, приближи при Вълка и му каза тържествено:

— Ти с баснословна неустрашимост, като изложи живота си на хиляди куршуми, доказа, че българския солдатин знае да презира смъртта, както при Стара Загора и Шипка. Чрез твоето присутствие духа превзехме без жертви страшните неприятелски позиции. Благодаря ти в името на отечеството, аз рапортирах устно за твоя героизъм и от сега още смея радостно да те поздравя с чин подпоручик.

И му подаде ръка и го поздрави трогнато.

*

И ето как Вълко Папурчикът стана подпоручик.

Стр. 20, р. 28: Пловдив, 1886 г. / Пловдив, 2-й януари 1886 г. *(ПВ)*.

Стр. 11. *Резервист* (остар.) — запасен войник.

Стр. 12. *Отзявка* (диал.) — пролука, отвор.

Стр. 13. *«Марш, марш. Цариград е наш!. . .»* — широко разпространена на времето пародия от рефрена на известния марш «Шуми Марица».

Стр. 13 *И решето сърце има* — повече не може да се понася, стига толкова (употребява се, за да се подчертае, че някакво тежко положение е достигнало краен предел).

Стр. 13. *Гладно поле* — местност в околностите на Пловдив, разположена южно от града — в посока към Асеновград.

Стр 16. . . .*2 ноември*. . . — 2 ноември 1886 г. — денят на обявяването на Сръбско-българската война.

Стр. 17. *Клюскам* (диал.) — скитам се, ходя нагоре-надолу.

Стр. 18. *Табор* (тур.) — войсково поделение, дружина (в турската войска).

Стр. 20. . . .*получената при Цариброд рана* — Цариброд (днес Димитровград) — град в Югославия. По времето на описваните събития се е намирал в пределите на България. След поражението на сръбските войски при Сливница те заели позиция при Цариброд, където на 11 и 12 ноември 1886 г. са били окончателно разбити и изгонени от България.

ИДЕ ЛИ?

(Стр. 21)

Разказът е публикуван първоначално в *Хр*, т. II, стр. 384—387, под заглавие «Стоянчо из Ветрен». След това е поместен в *ПР*, *ПР—II изд.*, *ПСС*; включен е и в *С* с набора от *ПСС*.

Печата се по текста от *ПСС* със следните поправки:

Стр. 26, р. 6: «осемгодишно» вм. «осемгодишното» (по *Хр*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 22, р. 23: «залепя» вм. «залепя я» (по *Хр*, *ПР* и *ПР—II изд*).

Стр. 26, р. 35: «брули ги по лицата» вм. «брули по лицата» (по *Хр*).

Стр. 27, р. 3: «просълзена» вм. «просълзено» (по *Хр*).

Стр. 27, р. 19: «дупнаха» вм. «тупнаха» (по *Хр*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Разказът е написан през 1886 г. (засега не е възможно да се установи по-точно времето на неговото възникване). По едни или други причини той не е бил публикуван веднага. През есента на същата година Вазов е принуден да напусне страната и по-късно да емигрира в Русия. Две години след това, по време на пребиваването му в Одеса, Ст. Костов се обръща към него с молба да изпрати един свой разказ за подготвяната христоматия. В отговор на това предложение Вазов си спомня за написания по-рано разказ и в писмо от 5 юли 1888 г. съобщава следното

на Ст. Костов: «Разказ не Ви пращам. От написаните, които имам, ни един не намирам подходящ за книгата Ви. Сетих се, че имам такъв в книжата си, що оставих в Пловдив, сега навярно пренесени в София. Ако желаете, попитайте брата ми Бориса дали не може намери това малко разказче. То е епизод от Сръбската война, но названието му не помня. Там се разказва за един войник от Ветрен, който се не завърнал от войната. Борис трябва да се сети. В случай че го одобрите, пратете ми ръкописа, а още по-добре коректурата, за да направя там едно незначително, но необходимо изменение.»

Не е ясно за какво изменение става дума в това писмо и дали Вазов е имал възможност да го направи още при първата публикация на разказа. При повторната му публикация в *ПР* откриваме, както и при другите разкази, доста изменения: поправки на някои думи, съкращения и добавки на отделни думи или изрази, усъвършенстване на пунктуацията, осъвременяване на езика и правописа. Тук за пръв път се появява и заглавието «Иде ли?» вм. «Стоянчо из Ветрен». Смята се, че това изразително заглавие Вазов е заимствувал от френския превод на разказа, публикуван под наслов «Vient-il?» Много по-малко на брой и далеч по-несъществени са промените, които внася Вазов в *ПР—II изд.* и в *ПСС*.

Варианти в *Хр*, *ПР*, *ПР—II изд.*

Стр. 21, р. 6: запрегнати с дръгливи коне / запрегнати в дръгливи коне *(Хр, ПР)* * р. 14: стръкове чемшир / стъркове зеленика *(Хр)* * р. 16—17: — Тъй наричаха румелийската милиция / *в Хр, ПР, ПР—II изд. липсва* * р. 24—25: дето бяха отишли с турци да се бият / *в Хр, ПР, ПР—II изд. липсва* * р. 26—27: със сърби да се бият *(в Хр, ПР, ПР—II изд. липсва.*

Стр. 22, р. 21: Кога влезе у дома си / Кога влезе дома си *(Хр, ПР. ПР—II изд.)** р. 25—26: Беше 4 ноември / Тогава беше 4 ноември *(Хр)*.

Стр. 23, р. 5: на Цена / на баба Цена *(Хр)* * р. 25—26: как свирят гранатите / как пеят гранатите *(Хр)* * р. 28: на дяда Петра / на чича Петра *(Хр)* * р. 34: новата свирня / новата песен *(Хр)*.

Стр. 24, р. 28: виждали Стояна / видели Стояна *(Хр, ПР)* * р. 37: от друг път / от друг път, или може. . . *(Хр)* * р. 37—38: бъбли смутено войникът / бъбли смутено войникът и поглежда чича Петра, който му смига нещо *(Хр)*.

Стр. 25, р. 4: да каже една добра / да каже една добра думица *(Хр)* * р. 6: Посреща първия полк / Посреща първи полк *(Хр)* * р. 15: *след* победоносната война *в Хр на нов ред:* Няма Стоенча!. . . * р. 19: до вечерта / до довечера *(Хр, ПР, ПР—II изд.)* * р. 23—24: купи вощеници и запали пред всичките икони на олтара / купи вощеници и залепи пред всичките икони на олтаря *(Хр, ПР, ПР—II изд.)* * р. 33—34: *след* избъбра тя сърдито *в Хр стои:* Ех ти, сърце майчино!

Стр. 26, р. 1: А баба Цена остана извън вратнята да посреща / *в Хр липсва* * р. 5: оголелите върхове / оголелите върхари *(Хр, ПР, ПР—II изд.)* * р. 8: войниците още се връщат / войници още се връщат *(Хр, ПР)* * р. 30: — Не знаем, гълъбче / — Не знам, гълъбче *(Хр, ПР, ПР—II изд.)* * р. 31: поподигна качулчето си / поподигна качулката си *(Хр, ПР)* * р. 40: *след* бачо й е там *в Хр стои:* Той ще ги познае и ще им извикне.

Стр. 27, р. 22: се вкочанясаха / се вкоченясваха *(Хр)* * р. 25: вятърът режеше / а вятърът режеше *(Хр)* * р. 35: и се не чу, не видя / и се не чу, ни видя *(Хр)* * р. 37—40: А снежната веявица ∞ засипваше гроба на Стояна / А веявицата страшно вееше *(Хр)*; А снежната веявица страшно вееше. Тя идеше от запад, откъде бойното поле, там дето в лозята при Пирот сега засипваше и гробът на Стояна *(ПР)*; А снежната веявица страшно вееше. Сякаш, че тя отговаряше на децата. Тя идеше от запад, откъде бойното поле, там дето в лозята при Пирот сега засипваше и гробът на Стояна *(ПР—II изд.)*.

Стр. 21. . . .*румелийската милиция* — войскови подразделения в Източна Румелия.

Стр. 22. . . . 4 *ноември 1885 година* — третият ден от започването на Сръбско-българската война. В този момент сръбските войски с ожесточени боеве си проправят път към Сливница.

Стр. 23. *Сърбите все стрелят в плутон и в залпове — плутон* (остар.) — малко войсково подразделение, въведено в руската пехота през XVIII в. от Петър I; стрелба в плутон — последователна стрелба от два реда войници (едни прави, а други на колене).

Стр. 24. *Фалим* (сръб.) — благодаря.

Стр. 27. *Дупвам* — в случая: пришпорвам.

Стр. 27. . . . *в лозята при Пирот*. . . — на 14 и 15 ноември 1885 г. в Пирот са станали последните сражения от времето на Сръбско-българската война.

САЛОМОНОВСКИЯТ ЦИРК

(Стр. 28)

Разказът е публикуван за първи път в *ПР*, т. 1, стр. 151—162. След това е поместен в: *ПР—II изд.* и в *ПСС*; включен е в *С* с набора от *ПСС*.

Печата се по текста от *ПСС* със следните поправки:

Стр. 30, р. 8: Възстановяваме думата «националните» според *ПР* и *ПР—II изд.* (В *ПСС* и *С* при набора или при отпечатването е допусната техническа грешка — не са излезли първите пет букви.)

Стр. 32, р. 33: «подпратили» вм. «допратили» (по *ПР*).

Стр. 33, р. 8: «широки вълнести гърди» вм. «широковълнести гърди» (по *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 33, р. 9: «с мургава» вм. «в мургава» (по *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 34, р. 38: «ревове» вм. «редове» (по *ПР*).

Стр. 35, р. 19: «многошумно» вм. »много. «шумното» (по *ПР* и *ПР—II изд.*).

Според авторската дата под текста разказът е написан пет години преди неговото публикуване — през 1888 г. По всяка вероятност в основата му лежи действителна случка. В едно свое писмо до К. Величков, писано в Одеса на 16 март 1888 г., Вазов съобщава следното: «Преди няколко дни направих една къса разходка до едно българско село близо до Одеса. Българските колонисти са запазили доста добре народните си нрави и физиономия. Руското влияние се е отразило повече на езикът и облеклото им.» Очевидно, тук става дума за същото посещение, за което се говори в разказа «Саломоновският цирк». Може да се предполага, че самият разказ е бил написан наскоро след тази дата.

В по-късните публикации Вазов внася сравнително малко поправки в текста на разказа. В *ПР—II изд.* той се ограничава само с няколко поправки в правописа и с отстраняването на няколко печатни грешки, допуснати в *ПР*. Измененията в *ПСС* са подчинени преди всичко на посочената тенденция към осъвременяване на езика и правописа; освен това тук са направени и някои стилни поправки.

Варианти в *ПР, ПР—II изд.*

Стр. 29, р. 30—31: по всички площади / по всичките площади *(ПР, ПР—II изд)*.

Стр. 30, р. 36—37: и гърди и кръст / гърди и кръст *(ПР, ПР—II изд.)*.

Стр. 31, р. 19—20: присмехливи викове / присмехулни викове *(ПР, ПР—II изд.)*.

Стр. 33, р. 3: положи една по една дрехите си / положи едно по едно дрехите си *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 15: приказния уралец / сказочният уралец *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 33: чуха се извиквания / чуваха се извиквания *(ПР, ПР—II изд.)*.

Стр. 34. р. 17: някакво сръчно движение / някакво ловко движение *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 40: Смешник, шутник, палячо / Смешник, палячо *(ПР, ПР—II изд.)*.

Стр. 35, р. 2: кротка усмивка / кратка усмивка *(ПР)* * р. 18: Вчера разправихме / Вчера разправяхме *(ПР, ПР—II изд.)*.

Стр. 36, р. 15: от далекото отечество / от далеко отечество *(ПР)* * р. 29: «с ход и поглед на царица» / «с ходът и погледът на царица» *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 38: Но българката / Но българка *(ПР, ПР—II изд.)*.

Стр. 37, р. 1: в културния ход на двете народности / в културний ход у двете народности *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 38: 1888/188. . . *(ПР, ПР—II изд.)*

Стр. 29. *Переулок* (рус.) — къса уличка.

Стр. 30. . . . *волтижорските препускания. . .* — *волтижор* (фр.) — ловък ездач, който изкусно скача върху кон във време на движение; цирков ездач.

Стр. 30. . . . *конски кадрили на амазонките. . .* — *амазонка* (прен.) — циркова ездачка.

Стр. 30. . . . *тая феерия беше извадена от Байроновата поема «Мазепа»* —. . . *«Мазепа»* — драматическа поема с исторически сюжет от английския поет Джордж Байрон (1788—1824), написана през 1818 г., през периода на неговото изгнаничество в Италия.

Стр. 30. . . .*в средата на ясновелможните рицари и панове и величествените госпожи кастелянки; ясновелможен* — епитет, с който в миналото са се обръщали към полската аристокрация; в ново време — епитет за изказване на уважение, главно при адресиране на писма; *кастелянка* — жена на управител на замък.

Стр. 32. *Сампсон (Самсон)* — библейска личност, отличаваща се с необикновена сила.

Стр. 32. *Шут гороховий* (рус.) — плашило, посмешище.

Стр. 35. *Кстати* (рус.) — уместно е, тук му е мястото да се каже, разбира се.

Стр. 35. . . .*езерото Лиман* — приморско езеро или залив в района на Одеса; тук има няколко «лимани» и не е ясно точно за кое от тези езера става дума.

Стр. 36. *Прием* (рус.) — способ, метод, начин.

Стр. 36. *Усул* (тур.) — леснина, начин, похват.

Стр. 36. . . .*възпетия от Некрасова тип на «величавата славянка», «с ход и поглед на царица. . .»* — Вазов има пред вид следните стихове от поемата на Н. А. Некрасов «Мороз красный нос», написани през втората полвина на 1863 г.:

Однако же речь о крестьянке
Затеяли мы, чтоб сказать,
Что ти вел«чавой славянки
Возможно и ныне сыскать.

Есть женщины в русских селеньях
С спокойною важностью лиц,
С красивою силой в движеньях,
С походкой, со взглядом цариц, —

Их разве слепой не заметит,
А зрячий о них говорит:
«Пройдет — словно солнце осветит!
Посмотрит — рублем подарит!

ХАДЖИ АХИЛ

(Стр. 38)

Разказът е напечатан първоначално в *Н*, г. II, 1882, кн. 1, стр. 3—18; кн. 2, стр. 97—112. След това е поместен в *ПР, ПР—II изд., ПСС*; включен е и в *С* с набора от *ПСС*.

Печата се по текста от *ПСС* със следните поправки:

Стр. 42, р. 36: «като изваждаше» вм. «като изважда» (по *Н, ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 45, р. 11: «с умението» вм. «с умение» (по *Н* и *ПР*).

Стр. 47, р. 37: «да го попита» вм. «да го пита» (по *Н*).

Стр. 54, р. 14: «си поразяваха» вм. «ви поразяваха» (по *Н, ПР* и *ПР—II изд.*)

Стр. 54, р. 25: «управия» вм. «разправия» (по *Н*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 56, р. 5: «защото съм» вм. «защо съм» (по *Н*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 57, р. 13: «платното» вм. «платно» (по *Н*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 60, р. 1: «прививат» вм. «пришиват» (по *Н*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 61, р. 23: «була» вм. «булка» (по *Н*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 63, р. 22: «отговори» вм. «отговорил» (по *Н*, *ПР* и *ПР—II изд.*)

Стр. 63, р. 33: «потрябва» вм. «трябва» (по *Н* и *ПР*).

Стр. 64, р. 24—25: «недели и празници» вм. «неделни празници« по *Н*).

Стр. 64, р. 26: «и себе си» вм. «у себе си» (по *Н*).

Стр. 65, р. 3: «с Хаджи Ахила» вм. «в Хаджи Ахила» (по *Н*).

Стр. 66, р. 8: «деветдесет и девет народа» вм. «деветдесет и пет народа» (по *Н*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 67, р. 3: «на чибука си» вм. «с чибука си» (по *Н*).

Стр. 68, р. 9: «облепени» вм. «облечени» (по *Н*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Разказът «Хаджи Ахил» е едно от първите белетристични произведения на Вазов. Написан е в Пловдив през 1881 г. Пред проф. Ив. Д. Шишманов Вазов съобщава следното за разказа: «Тоя хумористичен портрет напечатах първен в «Наука», г. II, 1882, кн. 1 и 2, юли и август. Хаджи Ахил в действителност се казваше Хаджи Христо (Лилко) Славчов. Такъв беше, какъвто съм го описал. Оригинален, духовит и голям сопотски местен патриот, ако и да критикуваше смело и язвително пороците на някои свои съграждани, особено тяхното лукавство и тартюфство, без да се придържа о една или друга партия. Карлово не можеше да търпи и в туй отношение споделяше чувството на сопотненци, които усещаха в близкия град най-опасния си съперник. Хаджи Ахил е първият жив тип от Сопот, който използувах за своите разкази. Той е предшественик и на «Чичовци», и на многобройните сопотски фигури, които населяват «Под игото» и отчасти «Нова земя». Тъй че когато отидох в Одеса и наченах своя голям роман, аз имах вече един голям запас от портрети, които нямаше освен да преснема, за да образувам

своята галерия от сопотски типове» (Ив. Шишманов, Иван Вазов. Спомени и документи, София, 1930, стр. 236—237).

В повторните публикации на разказа съществени промени в текста не се наблюдават. Сравнително по-многобройни са авторските поправки в *ПР*. Тук под линия е поставена следната забележка: «Лицето, което изобразяваме, е още живо; по тая причина и градът, дето живее, означаваме само с инициала му.» В *Н* градът е наречен Совалково, а в *ПР* е означен с буквата С; едва в *ПСС* е посочено истинското му име — Сопот. По същия начин са означени и други селищни имена. В *Н* срещаме редовно: Крачулово, крачуловци, кефаловец, а . . . т, к. . . т; в *ПР* тези имена са предадени съответно: К-во, К-вци, К-вец, а-вският, к-вският; истинското им значение е разкрито едва в последната публикация: Карлово, карловци, калоферец, ахиевският, кисилерският. Тези промени са направени последователно в съответните издания. Тъй като се срещат многократно, те няма да бъдат посочвани във вариантите.

Варианти в *Н, ПР, ПР—II изд.*

Стр. 38, р. 2: Портрет /*в ПР и ПР—II изд. липсва* * р. 5: минал оттам /минал през него (*Н*) * р. 6: при весело настроение / във весело настроение (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 10 и р. 12: Колчо / К. (*Н, ПР, ПР—II изд.*). * р. 17: без следа/ без следи (*Н*) * р. 31—32: Същото име на героя ~ още през живота му / *в Н липсва*; Лицето, което изобразяваме, е още живо: по тая причина и градът, дето живее, означаваме само с инициала му. (*ПР*) / *в ПР—II изд. липсва.*

Стр. 39, р. 17: сега захващам / сега захващат (*Н*) * р. 27: образа на Горчакова / образа на един знаменит съвременен дипломат (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 31—33: Хаджи Ахил преди войната носеше ~ е бил съвършено ален / Хаджи Ахил преди войната носеше черен фес, форма от епохата на покойний султан Махмуда, който, вероятно, най-напред е бил съвършено ален (*Н, ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 40, р. 5: от доволно съмнителен / с доволно съмнителен (*Н*) * р. 24: преди 35 години / преди 38 години (*Н*) * р. 36: горният й кат горния й етаж (*Н*) * р. 42: към тоя кат / към горний етаж (*Н*); към горний кат (*ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 40, р. 42 — стр. 41, р. 1—2: се извиваха витлообразно и капризно и излизаха на едно тясно коридорче; то от лява страна / се извиваха ту постепенно, ту наведнъж се изгубваха

пред някое малко одърче, за да се почнат пак по-нататък, ту правяха настояще тръкало, ту се пречупваха на ъгли внезапно, ту се възвишаваха тясно и отвесно като в минаре, доде излязаха на едно тясно коридорче, което от лява страна (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * Стр. 41, р. 11—17: В целия град това беше ∞ мислите на пищущото дете *в Н, ПР, ПР—II изд. липсва* * р. 18: с разни резни / с резни (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 19: околчасто огледало / търкалясто огледало (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 21: закована панорама / подвижна панорама (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 23—24: да върти ръчката / да върти копчето (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 29: Тия са генералите руски / Тие са геринарите руски (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 38: Юскюдар / Юскидар (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 42: изгориха жив Бонапарта / изгориха жив Бонапарте (*Н, ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 42, р. 4—5: Видиш, видиш ли пламъците? / Видиш ли пламъците (*Н*) * р. 8: из сине небе. . .а? / из сине небе. . .а? страшно? (*Н*) * р. 11—12: със светли багри / със светли краски (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 25—26: по мавритански стил / *в Н липсва* * р. 29: вързани с вериги / свързани с вериги (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 35: по стената / над стряхата (*Н, ПР*; под стряхата (*ПР—II изд.*) * р. 36: Тогава, като изваждаше / Тогава той, като изваждаше (*Н*); Тогава то, като изваждаше (*ПР, ПР—II изд.*) * р. 41: кехлибара на чибука / кехлибаревите уста на чубука (*Н, ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 43, р. 2: изражение / виражение (*Н*) * р. 14: зяпаха в устата му / зеяха в устата му (*Н, ПР*) * р. 24: Но на прости хора тъй се казва / но на простите хора тъй се казва (*Н, ПР, ПР—II изд.*)

Стр. 44, р. 11: имâ милост да построи / имâ милост и построи (*Н*) * р. 34—35: из тясното му кафене / и из тясното му кафене (*Н*).

Стр. 45, р. 30: никакъв условен ред / никакъв условен род (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * и залепя / като залепя (*Н*).

Стр. 46, р. 11: до образа / до кадрото (*Н*) * р. 28: Тук се смешаха едно с друго / Тук се смещаха едно с друго (*ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 47, р. 14: с неописуемо удоволствие / с неописано удоволствие (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 15—16: да се интересуват от съкровищата му / да се интересуват със съкровищата му (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 29: подразбираше себе си / правеше алюзия на себе си (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 31: или се подиграваха / или се подгавряха (*Н*) * р. 31: или не вереха / или не ценяха (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 32: той се мръщеше / той се намръщяше (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 42: Момъкът / студентът (*Н*).

Стр. 48, р. 2: към съгражданите му / към съжителите му от Совалково (*Н*); към съжителите му от С. (*ПР, ПР—II изд.*) * р. 18: («Пилето» беше българското царство) / *в Н липсва* * р. 30: на друг Ананиия / на другий Ана (*Н, ПР, ПР—II изд.*

Стр. 49, р. 6—7: да доде някакво наказание / да даде някакво наказание (*ПР*) * р. 9—10: дебелия пласт от градушка, която покриваше мегдана / дебелият пласт от градушки, който покриваше мегдана (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 11: със страшния тон / с угрожающият тон (*Н*) * р. 36: от отровните си сарказми / с отровните си сарказми (*Н*).

Стр. 50, р. 13: на неколцина търговци / на няколко търговци (*Н*) * р. 23—24: самолюбивият солотски патриот / самолюбивият патриот (*Н*); самолюбивият С-ски патриот (*ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 51, р. 3—4: стария И. Б. / стария Н. Б. (*Н*) * р. 4: като вървеше / когато вървеше (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 28: по влашки / *в Н липсва* * р. 30: едвам шестнайсет години / едвам шестдесет години (*Н, ПР*) * р. 39: не ми се вярва / съмнявам се (*Н*).

Стр. 52, р. 5: всички посетители / всичките посетители (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 8: домакинът / амфитрионът (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 34: беше покрита / беше вечно покрита (*Н, ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 53, р. 2: колкото един юмрук / колкото юмрукът на Голиата (*Н*) * р. 5: намешаваше / намешаше (*Н*) * р. 34: към купа любопитни / към купът от любопитни (*Н, ПР, ПР —II изд.*).

Стр. 54, р. 10: някоя ехидна забележка / някое ехидно замечание (*Н*) * р. 26: приличат / мязат (*Н*) * р. 39: на лукавството на П. Р. / на лукавството на П. Г. (*Н, ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 55, р. 28: се роди / се доби (*Н*).

Стр. 56, р. 11: (Закарай тогова в затвора) / *в Н липсва* * р. 21: какъв психологически процес / какъв процес психологически (*Н*).

Стр. 57, р. 16: Селянинът / Селачанинът (*Н*) * р. 37: Хаджията избъбра / *в Н, ПР, ПР—II изд. липсва* * р. 41: менчето / медничето (*Н, ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 58, р. 3—4: за да посети две-три кръчми / за да обиколи сичките кръчми (*Н, ПР, ПР—II изд.*) * р. 9—10: Подир доста време / Подир половина час (*Н, ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 59, р. 29: се завръщаше / се връщаше (*Н, ПР*) * р. 34:

като екваторът на земното кълбо / като екваторът земното кълбо *(Н)*.

Стр. 60, р. 1: шеги / буфонади *(Н, ПР, ПР—II изд.)* * р. 5—6: изработени в средата на XIII век / изработени в средата на 18-й век *(Н)*, изработени в средата на VIII век *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 35—36: И после извадил / После извадил *(Н, ПР, ПР—II изд.)*.

Стр. 61, р. 21—22: в коритото на чешмата потопен един сноп дрянови пръчки / в коритото на кладенеца потопен един сноп дрянови тоеги *(Н, ПР, ПР— II изд.)*.

Стр. 63, р. 1: безчет бради / толкова бради *(Н)* * р. 24—25: *след* извади една лира и я подаде на Хаджи Ахила *в Н, ПР, ПР—II изд. на нов ред:* Хаджи Ахил я прие. * р. 33: *след* когато потрябва. . . *в Н стои:* Сега иди си. . . * р. 34—39: — Не мога, ефендим ~ Агата се много смя/ — Божия промисъл, пошушна си Хаджи Ахил, като излазяше из конашките врата и гледаше лирата, що прие, пак със същия тон, с който беше произнесъл горнята фраза някога в Мора при получаването на незабравената плесница *(Н)*.

Стр. 64, р. 24: само в понеделник и в сряда / само в понеделник и в събота *(Н, ПР, ПР— II изд.)* * р. 30—31: тежките псувни и още по-тежките юмруци / бойките псувни и още по-бойките юмруци *(Н, ПР, ПР—II изд.)*.

Стр. 65, р. 15: всичко е тъй. . . Господюва работа / сичко е тъй е. . . Господева работа *(Н)* * р. 28: забележване / замечание *(Н)* * р. 29: пруския крал / пруския император *(Н, ПР, ПР—II изд.)* * р. 37: сопнато му гълчеше / натъртено му гълчеше *(Н, ПР, ПР—II изд.)* * р. 42: Наполеон трети / *в Н липсва.*

Стр. 66, р. 27: младеж някой / младеж един *(Н, ПР, ПР—II изд.)*.

Стр. 67, р. 14: когато я галят / когато я гладат *(Н, ПР)*; *в ПР—II изд. печатна грешка:* «гледат» вм. «гладат».

Стр. 68, р. 1—2: в областта на езиковедението: научи се на руски език / в областта на политиката и езиковедението; той русите престана да нарича вече московци. Научи се на руский язик. *(Н)* * р. 6: премести се в тоя град / *в Н, ПР, ПР—II изд. липсва* * р. 14: рязаните / изрязаните *(Н)* * р. 24—26: насядайте — н а с е д а й т е, дай — д а в а й, да ядем — д а к у ш а е м / на насядайте — н а с е д а й т е, на дай — д а в а й, да ядем — д а к у ш а е м, на. . . *(Н)*.

Стр. 38. . . .*един вид полуграмотен Ф и г а р о, който е чел само сънотълкувателя, Мартин Задека и библията. . .: Фигаро* — бръснар, действуващо лице в комедията «Севилският бръснар» и «Сватбата на Фигаро» от френския писател Бомарше (1732—1799); *Мартин Задека* — име, под което у нас и в Русия се издават вечните календари през XIX в.

Стр. 38. *Булгарйя* — вид тамбура (по-голяма и с повече струни).

Стр. 39. . . .*много би приличал по формата си на образа на Горчакова — А. М. Горчаков* (1798—1883), руски дипломат, министър на външните работи през периода 1856—1882 г.

Стр. 39, . . .*от епохата на покойния султан Махмуда* — Махмуд II (1784—1839), турски султан, управлявал в периода 1808—1839 г.

Стр. 39. *Карвани* (тур.) — вид потури от тънък плат с къси крачоли.

Стр. 40. *Те са пътешествували по Мора. . .* — Мора (Морея), южната част на Гърция.

Стр. 40. . . .*възкачвали са се на гора Тавор. . .* — Гора Тавор — планина в Галилея (северната част на Палестина).

Стр. 40. . . .*видели са нурът — нур* (остар.) — небесен огън, небесна светлина.

Стр. 40. *Тараболуз* (тур.) — копринен пояс (от турското название на гр. Триполи).

Стр. 41. . . .*изработена марангоз. . .* — *марангоз* (диал.) — резбар; дърворезба (в случая — изработена с дърворезба).

Стр. 41. . . .*Боят на Московеца с Ингилизина* — очевидно става дума за едно от сраженията при отбраната на Севастопол (1854—1855 г.) по време на Кримската война.

Стр. 41. . . .*шапките им приличат на кубето на «Света София» — «Света София»* — църква в Цариград, един от най-забележителните паметници на византийската и световната архитектура. Построена между 532 и 537 г. от византийския император Юстиниан I. След 1453 г. е използувана като джамия. Огромният й купол с диаметър 33 м и височина 60 м е изключително постижение на архитектурата.

Стр. 41. *Ето Горчаков и Менчиков ~ Виждал съм ги на Божи гроб: Горчаков* — М. Д. Горчаков (1793—1861), руски военачалник, генерал от артилерията, участвувал в руско-турската война от 1828—1829 г. По време на Кримската война е командувал войските, разположени в района на р. Дунав, а след 1855 г. — войските в Крим; *Менчиков* — А. С. Меншиков

(1787—1869 г.), руски военен и държавен деец; генерал-адютант; адмирал. По време на Кримската война, през 1853—1855 г., бил главнокомандуващ сухопътните и военноморските сили в Крим; по-рано, през 1826 г., изпълнявал дипломатически поръчения в Иран.

Стр. 41. *Аджеми* (тур.) — персийци.

Стр. 41. *Яхудии* (остар.) — евреи.

Стр. 41. *Дикили-таш* — турското име на Побити камъни (изправени каменни стълбове, събрани на групи в няколко села на територията на Варненски окръг).

Стр. 41. *Сарай-бурну* — дворецът на султана в Цариград на брега на Босфора и Мраморно море, построен върху една малка вдадина в морето.

Стр. 41. *Ат-мегдан, дето султан Махмуд изби еничерите* — *Ат-мегдан* — прочут голям площад в Цариград, където са се провеждали конни състезания; султан Махмуд II (вж. тук. стр. 355) е ликвидирал еничарския корпус през 1826 г.

Стр. 41. *Юскюдар* — Скутари, малоазийската част на Цариград.

Стр. 42. *Рома* — Рим.

Стр. 42. *Омер паша* — турски военачалник и сановник (1806—1871 г.), известен с жестокото потушаване на въстанията в Албания, Босна, Херцеговина, Черна гора и Крит; участвувал и в Кримската война; бил за известно време военен министър (1867—1868 г.).

Стр. 42. . . .*по мавритански стил* — арабски стил, богат с колонади, аркади, куполи и геометрически орнаменти.

Стр. 43. *Аслан* (тур.) — лъв.

Стр. 43. *Джендем таш: джендем* (тур.) — пъкъл, ад; *таш* (тур.) — камък.

Стр. 44. . . . *плака като Еремия пред Вавилонските развалини* — *Еремия* — пророк от Стария завет. С неговото име се свързва библейската книга «Плач на Еремия», написана около 580 г. преди н. е. Тази книга изразява дълбока скръб във връзка с разрушаването на Ерусалим от Навуходоносор II.

Стр. 44. . . .*и не си разби главата както Тамерлана в железните пръчки, нито свърши дните си чрез отрова както Темистокъл.* — *Тамерлан* (1336—1405 г.) — средноазиатски пълководец и завоевател, завладял Индия, Персия, Сирия, Месопотамия и други земи; основател на Средноазиатската империя, просъществувала от 1370 до 1405 г. Името на Тамерлан (Тамур) на тюркски означава «желязо»; *Темистокъл* (ок. 524—460 г

пр. н. е.) — виден атински държавник и пълководец, победил персийската флота при остров Саламин; по-късно бил изгонен от Атина и намерил прибежище в Персия. Когато бил принуден да поведе персийската флота срещу своята родина, ненадейно починал; има предположения, че се е отровил.

Стр. 44. *Модус вивенди* (лат.) — начин на живеене.

Стр. 44. . . .*една излупена бъчва да живее в нея като Диоген*. . . — *Диоген* (около 404—323 г. пр. н. е.), древногръцки философ. Според легендите съзнателно водил първобитен начин на живот, спял в бъчва и пр.

Стр. 45. . . .*до кадрото на Максимилиана, когото застрелят*. . . — *Максимилиан* (1832—1867 г.) — австрийски ерцхерцог, по-млад брат на император Франц Йосиф I. През 1864 г. станал император на Мексико, натрапен на страната от европейските интервенти. Три години по-късно, след оттеглянето на френската окупационна войска, бил пленен и осъден на смърт от мексиканските републиканци. Присъдата била изпълнена на 7 юни 1867 г.

Стр. 46. . . .*откъсната от някой Данов атлас*. . . — атлас, издаден от Хр. Г. Данов (1828—1911 г.). Преди Освобождението Хр. Г. Данов е издавал много книги и учебни пособия, печатани най-често в Белград, Будапеща и Виена.

Стр. 46. . . .*щамбата на свети Пантелеймона, изобразен как изменява закона на природата*. . . — *Пантелеймон* — християнски великомъченик, считан за помощник на лекарите; засега е известна само една щампа с образа на Пантелеймон, правена у нас — на йеромонах Макарий от 1861 г.

Стр. 46. *Канкан* (фр.) — популярен в миналото естраден танц, изпълняван главно в увеселителните заведения.

Стр. 46. . . .*щамбата на новя свети Георги с моралийския фес и с арнаутската ризница*. . . — Георги Нови, златар от Кратово, изгорен жив от турците на 11. II. 1515 г., защото не се съгласил да приеме мохамеданството; по-късно признат от християнската църква за мъченик; *моралийски* — от Мора (вж. тук, стр. 355).

Стр. 46. . . .*бомбардирането на Севастопол* — по време на Кримската война Севастопол бил обсаден от англо-френско-турските съюзнически войски и в продължение на 349 дни бил защищаван от руската армия. През това време били осъществени шест крупни бомбардировки на града: първата на 5 (17) октомври 1854 г. и последната на 27 август (8 септември) 1855 г.

Стр. 46. *Литейството* (остар.) — леярство.

Стр. 46. *Липовански икони* — от липовани — живеещи край

Дунав руски разколници, които се придържали към църковната старина и не приемали новите реформи на патриарх Никон от втората половина на XVII в.

Стр. 47. *Зарф* (тур.) — метална подложка, в която се поставя кафена чашка, за да не пари на ръцете, когато се държи.

Стр. 47. *Капъна* (диал.) — блюдо на везни.

Стр. 47. . . .*един сънотълкувател от Найдена Йовановича* — *Найден Йованович* (1805—1862), първи български пътуващ книжар и книгоиздател; издавал календарчета, буквари, жития, съновници и други нравоучителни книжки, които печатал в Белград и Букурещ и сам разпространявал в България.

Стр. 48. *На едного викаше Лукавий рабе, на другият Фарисей, на друг Ананця, на други Кайафа, а на други Ирод и пр.: Лукавий рабе* — израз от Евангелието (вж. Евангелие от Матей, гл. 25, ст. 26; Евангелие от Лука, гл. 19, ст. 22); *Фарисей* — от фарисеи — религиозна секта в древна Юдея, възникнала през II в. преди н. е. и по-късно прераснала в политическа партия, обединяваща богатите търговци и робовладелци. В периода на римското господство фарисеите проповядвали покорност и приспособяване към новата власт. Те били непримирими към християнското учение и отстоявали предписанията на своята вяра, които обаче на практика не изпълнявали. В преносен смисъл думата «фарисей» се употребява в значение: лицемерен човек, лицемер. *Анания* — в случая се касае за Анна — библейска личност, юдейски първосвещеник. Според евангелската легенда (вж. Евангелие от Йоан, гл. 18, ст. 13) след залавянето си Исус бил отведен отначало при Анна, а след това при Кайафа. В *Н. ПР* и *ПР—II* изд. името на героя е Анна; Анания става едва в *ПСС* (не е изключено това да е механическа грешка при печатането). *Кайафа* — библейска личност, юдейски първосвещеник. Според евангелската легенда Кайафа пръв дал съвет да се погуби Христос (вж. Евангелие от Йоан, гл. 18, ст. 14). *Ирод* — юдейски цар, натрапен на престола от римското правителство през 40 г. пр. н. е.; известен с жестокостта, която проявявал към противниците си. Според евангелската легенда (вж. Евангелие от Матей, гл. 2), след като чул за истинския юдейски цар, когото не успял да убие, унищожил всички новородени деца във Витлеем.

Стр. 48. *Без да бъде чел Волтера или Ренана или поне Бюхнера. . .* — *Ернст Ренан* (1823—1892), френски писател, историк и философ, автор на осемтомното съчинение «История на произхода на християнството». *Л. Бюхнер* (1824—1899), немски

физиолог материалист, популяризатор на естествените науки.

Стр. 49. *Като Езекиила той предсказваше големи нещастия. . .* — *Езекиил* — пророк от Стария завет. С неговото име е наречена една старозаветна книга, състояща се от 48 глави. Тази книга предсказвала неминуемата гибел на Ерусалим и е подготвяла с пророчествата си народа за предстоящите нещастия.

Стр. 49. *Бучиниш висок колкото Голиота. . .* — *Бучиниш* — растение с перести листа и високо кухо стъбло, от което се правят цеви; цвол. *Голиат* — според Библията филистимски гигант, който бил победен от Давид; прен. — човек с много висок ръст, исполин.

Стр. 51. *«Всякое дихание да хвалит Господа»* — Псалтир, псалом 150, стих 6.

Стр. 51. *Пилат* — римски наместник на Юдея в 26—36 г. от н. е. Управлението му се отличавало с терор и жестокост. Според евангелския разказ за съденето на Христос Пилат, след като потвърдил смъртната присъда, си измил ръцете, като казал: «Аз съм невинен за смъртта на този праведник» (оттук изразът «измивам си ръцете»).

Стр. 51. *Мехкеме* (тур.) — турско съдилище.

Стр. 51. . . .*«и сотвориша совет нечестивий. . .»* — компилативен израз (срв. Псалтир, псалом 1, стих 1; Йов, гл. 10, стих 3; Евангелие от Лука, гл. 15, стих 1).

Стр. 51. *Книжници и фарисеи: книжници* — библейско название за особена категория образовани хора, които са заемали високи административни длъжности в Юдея; в Новия завет те са представени като отявлени противници на учението на Исус Христос; *Фарисеи* — виж. тук, стр. 358.

Стр. 51. *Горе вам* (църковнослав.) — горко ви; този израз се среща извънредно често в Евангелието (вж. например Евангелие от Матей, глава 23, стих 13, 14, 15, 23, 25, 27; Евангелие от Лука, глава 11, стих 44).

Стр. 51. *Поклонниче на Мамона — Мамон* — древносирийски бог на богатството; в християнските църковни текстове е представян като зъл дух и идол, олицетворяващ сребролюбието и алчността.

Стр. 51. *Пангар* (гр.) — масичка при входа на черквата, където се продават свещи.

Стр. 51. *Буна диминяца, домнуле* (рум.) — добро утро, господине.

Стр. 51. *Ти, байно, ядеш само скакалци като Хараламлия*

чудотворека. — Като Иван Кръстителя — поправи го деликатното човече — Харалампий чудотворец — свещеномъченик от времето на император Септимий Север (146—211 г.); *Йоан Кръстител* — библейска личност, най-близък предшественик на Исус Христос. Според легендата, недоволен от състоянието на обществения живот, той отишъл в пустинята, където се хранил само с акриди (вид скакалци) и див мед. Заради изобличителните му речи в 32 г. от н. е. бил хвърлен в тъмница, а малко по-късно — обезглавен.

Стр. 51. *Возилница* (диал.) — грамадна бъчва за вино или за грозде.

Стр. 51. *Бедний Йове! — Йов* — библейска личност; съществува библейска книга, носеща неговото име. Според легендата Йов е бил образец на благочестие, търпение и безропотно посрещане на ударите на съдбата.

Стр. 52. *Сиромах Лазар* — според евангелската притча бедняк, легнал пред вратата на богаташа и след смъртта си отнесен от ангелите в рая (вж. Евангелие от Лука, гл. 16, стихове 19—31).

Стр. 52. *Алексий божий человек* — по произход син на знатен римлянин, съвременник на папа Инокентий I (402—416 г.). Доброволно се отказал от богатството и напуснал бащиния си дом. След като живял дълго в пустинята, той се завърнал при родителите си, където, непознат от никого, станал слуга и бил подлаган на многобройни унижения.

Стр. 52. *Прокажений* — евангелски персонаж (вж. Евангелие от Матей, глава 8, стих 1—3; Евангелие от Марко, глава 1, стих 40—42).

Стр. 52. *Масбата* (остар.) — протокол с печати.

Стр. 52. *Матусал* — библейска личност; според легендата живял 969 години.

Стр. 53. *. . .висок един аршин и три пупа. . .* — *аршин* (тур. — турска мярка за дължина, равна на 68.75 см.; *пуп* (тур.) — мярка за дължина, равна на една осма част от аршина.

Стр. 53. *Тандър* (диал.) — вид печка.

Стр. 53. *Блаженни нищи духом* — цитат от Евангелието: «Блаженны нищие духом, ибо их есть царство небесное» (Евангелие от Матей, гл. 5, стих 3).

Стр. 53. *Филипики* — изобличителни речи (от Демостеновите речи срещу цар Филип Македонски).

Стр. 54. *Bon mots* (фр.) — остроумия, духовитости.

Стр. 54. *Гемии чевирен капитандър* (тур.) — капитанът е, който умее да управлява кораба.

Стр. 54. *Хубост гюрджийска. ум чифутски. език ерменлийски. гръцки фудулук. . .: гюрджийска* (тур.) — грузинска; *чифутски* (остар.) — еврейски; *ерменлийски* (остар.) — арменски; *фудулук* (разг.) — високомерие, надутост, надменност.

Стр. 54. *. . .три тюрлии хора. . .* — *тюрлия* (разг.) — вид сорт, род.

Стр. 55. *Зехир* (тур.) — отрова.

Стр. 55. *Цара турчаска, цара хайдутяска* (рум.) — земя турска, земя хайдушка.

Стр. 56. *«Писанието казва, че която кратуна не дава плод, отсича се и се хвърля на кучетата. . .»* — «Всяко убо древо нетворяще плода посекается. . .» (Евангелие от Матей, гл. 3, стих 10).

Стр. 56. *Бунбаширин* (остар.) — съдебен изпълнител.

Стр. 56. *Пара истерисен, пара чок* (тур.) — Ако искаш пари-пари много.

Стр. 56. *Пара вар* (тур.) — Пари има.

Стр. 56. *Керата* (тур.) — негодник, проклетник.

Стр. 56. *. . .видял някога на Пера европейските търговци — Пера* — квартал в Цариград, разположен на северния бряг на залива Златни рог; в миналото тази част на града е наричана «европейският квартал».

Стр. 57. *Аспра* (остар.) — дребна монета.

Стр. 57. *Траш* (диал.) — бръснене.

Стр. 57. *Проделка* (рус.) — дяволия, шмекерия.

Стр. 58. *Димитро ле, русокосо момиче. . .* — известна народна песен. Най-близък вариант, записан в Копривщица от К. Геров, вж. в сборника на Л. Каравелов «Болгарские народные песни», Москва, 1905, стр. 124—125, №139. Песента тук започва с думите:

Ох, Димитро ле, русокосо момиче,
ох, Димитро ле, русокосо девойче!
Иди речи на мама си, Димитро,
да не ражда друго чедо като теб.

Стр. 58. *Като имаш много пари, драгинко. . .* — в случая не се касае за народна песен; цитираният текст е импровизация на героя.

Стр. 58. *. . . quart d'heure на Рабеле — le quart d'heure de Rabelais* (фр.) — време за плащане, неприятна минута.

Стр. 58. *Проказничество* (рус.) — лудория.

Стр. 60. *Бешлик* (тур.) — турска монета от пет гроша.

Стр. 61. . . .*на Мора едно паликаре беше му ударило една плесница*. . . *Мора* — вж. тук, стр. 355; *паликаре* (разг.) — гръцки войник или грък изобщо.

Стр. 62. . . .*на гора Тавор* — вж. тук, стр. 355.

Стр. 62. *Малакоф* (фр.) — рокля от XIX в., с обръчи, за да стои издута.

Стр. 62. *Виктор Хюго в своите «Châtiments» разказва, че Наполеон I пръв път потреперал, когато видял полковете си зарити или замръзнали прави*. . . — «Châtiments» («Възмездия») е сборник от политически стихове, писани от Юго в изгнание и изпълнени с дълбоко възмущение от потъпкването на демократичните свободи във Франция по времето на Наполеон III; отличават се с патетична приповдигнатост. В случая Вазов има пред вид по-точно поемата на Юго «L'expiation» («Изкупление»), където се съдържат следните стихове:

Il neigait. Les blessé s'abritaient dans le ventre
Des chevaux morts; au seuil des bivouacs désolés
On voyait des clairons à leur poste gelés
Restés debout, en selle et muets, blancs du givre
. . . . . .
L'empereur se tourna vers Dieu; l'homme de gloire
Trembla; Napoléon comprit qu'il expiait

Стр. 63. *Кузум Хаджи* (тур.) — драги Хаджи (галено обръщение от «кузум» — «агънце мое»).

Стр. 63. *Буюр беим* (тур.) — заповядай, господине.

Стр. 65. *Това беше през Френско-пруската война* — очевидно става дума за Френско-пруската война от 1870—1871 г. Войната започва на 19 юли 1870 г. и завършва на 28 януари 1871 г.

Стр. 65. *Ами тоя дядо Милхем* — касае се за Вилхелм I (1797—1888 г.), крал на Прусия, при когото се е извършило обединението на Германия; през януари 1871 г. бил провъзгласен за германски император.

Стр. 66. *Соломон* — цар от израилско-юдейското царство (около 960—925 г. преди н. е.); името му често пъти се привежда в преносен смисъл в значение «премъдър».

Стр. 66. *Папищаш* (остар.) — католик.

Стр. 68. *«Витоша»* — вестник, който излиза наскоро след Освобождението (1879—1880 г.). Печата се в София. Това е първият печатен орган на консерваторите.

Стр. 68. *«Басирет»* — «Басърет» — турски правителствен вестник, който излиза още преди Освобождението в Цариград.

КАНДИДАТ ЗА «ХАМАМА»

(Стр. 69)

Под наслов «Нов свят и нови люде» произведението е започнало да се печата в *НГ*, г. V, 1883, бр. 424, 425, 426, 427, 432, 433, 434, 436, 437, 440—441, и г. VI, 1884, бр. 496. След това е поместено в *ПР*, *ПР—II изд.* и в *ПСС*; включено е и в *С* с набора от *ПСС*.

Печата се по текста от *ПСС* със следните поправки:

Стр. 71, р. 29: «Конникът се приближаваше» вм. «Конникът сѐ наближаваше» (по *НГ* и *ПР*).

Стр. 72, р. 30: «не разбра» вм. «не разбира» (по *НГ*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 73, р. 11: «докарва» вм. «докара» (по *НГ*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 76, р. 42: «другиго» вм. «друго» (по *НГ*, *ПР* и *ПР—II изд.*)

Стр. 77 р. 36: «ако се сполучи» вм. «ако се случи» (по *НГ*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 80, р. 2: «срещнаха» вм. «срещаха» (по *НГ*).

Стр. 83, р. 34—35: «Всичко е свършено» вм. «Всичко свършено» (по *НГ*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 84, р. 7—8: «ще повикаме» вм. «ще викаме» (по *НГ*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 85, р. 24: «натъпка» вм. «натъкна» (по *НГ*, *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 86, р. 22: «Знаем, знаем» вм. «знам, знам» (по *НГ*).

Стр. 91, р. 33: «недоумение» вм. «недоверие» (по *ПР* и *ПР—II изд.*).

Стр. 93, р. 19—20: «облобиза» вм. «облиза» (по *ПР* и *ПР—II изд.*).

Вазов е започнал работа над произведението през втората половина на 1883 г. Основната част той обнародва в *НГ* през месеците август, септември и октомври. След това работата бива прекъсната. Една година по-късно, през септември 1884 г., Вазов се връща отново към творбата и печата една нова част в *НГ*, но и този път работата не е доведена докрай. От публикуваните части и от самото заглавие на произведението в първоначалния му вариант — «Нов свят и нови люде» — се вижда, че Вазов е възнамерявал да очертае една широка панорама на следосвобожденската действителност. По-късно той значително ограничава своя замисъл. Когато през 1893 г. включва произведението в т. I

на «Повести и разкази», Вазов се отказва от заглавието «Нов свят и нови люде» и се спира на непретенциозното заглавие «Кандидат за «Хамама»; същевременно той внася многобройни поправки в текста: изхвърля и добавя цели пасажи; въвежда разграничението на няколко части, изменя някои имена, осъвременява езика, работи допълнително върху характеристиката на героите, преработва из основи последните части. В резултат на всичко това произведението придобива нов облик и се схваща като един завършен разказ. След това Вазов внася сравнително малко и не особено съществени поправки в текста на разказа. В *ПР—II изд.* той се ограничава само с няколко дребни езикови и стилни промени. В *ПСС* поправките са много повече, но тук те се свеждат главно до осъвременяване на езика и правописа в съответствие с посочените общи тенденции; тук се срещат и някои стилистични поправки, които отбелязваме при вариантите. Освен това в *ПСС* Вазов навсякъде е заменил инициала «Д» с названието «Дермендере». Най-съществената поправка тук е добавеният епилог на разказа. Вазов е направил тази добавка на последната страница от своя личен екземпляр на *ПР* (вж. приложените илюстрации).

Варианти в *НГ, ПР, ПР—II изд.*

Стр. 69, р. 2: *в ПР и ПР—II изд. е имало подзаглавие в скоби:* Една избирателна обиколка в Източна Румелия.

Стр. 69, р. 3—стр. 70, р. 2: *в НГ разказът е имал следното начало:*

— Чакате ли ме?

— Чакам ви.

— Готов ли си?

— Да, и колата са тука, чакат.

— Да пием по едно пиво, па да вървим.

И двамината приятели влезнаха у Венети. По-възрастният от тях, г. Хрисантов, който се видеше да е човек, комуто е свойствена разсеяността, като съгледа отпреде си благодушното и тлъсто лице на управителят на заведението, извика гръмогласно:

— Garçon!

Управителят на заведението погледна учудено към посетителят си, който се обръщаше към него с такова нелюбезно възклицание, възви лениво очите си към слугата и каза:

— Вижд какво искат господарите.

Хрисантов извади бързо часовникът си, погледна го, взре се внимателно в слугата и продума:

— Два часа!

— Две чаши? — попита с носът си слугата — какво искате?

— Две чаши пиво — допълни усмихнато другий посетител, Иванов, — нъ скоро.

Скоро двамата приятеле държаха в ръце кипящите чаши и се чукнаха:

— На добър час!

— Добра сполука!

Навън чакаше един файтон.

Хрисантов и Иванов се хвърлиха бързо в колата.

— Карай! — извика Хрисантов повелително.

Види се, че кучияшът очакваше някои пътници, които щяха да отпътуват кам Карлово, защото той шибна колата кам северна посока.

Едва колата затрещяха по калдаръмът на Джумаята, Иванов, обзет от ужас, бутна кучияшинът в гърбът и извика:

— За бога! Къде отиваш? Назад, назад, кам станцията. Из тоя път се ходи за Карлово.

— Та за Карлово отиваме я — отговори кучияшът и се обърна удивлен кам пътниците си.

— Не, сиреч, впрочем да! — каза Хрисантов и се огледа още повече учуден.

Хрисантов беше вкарал другарят си в една чужда кола и така, наместо да тръгнат за към Родопите, тии се опътваха към великолепната Стара планина.

— Чорт побери! Не може човек да мисли за всичките тия дреболии, в такъви важни минути.

Изведнъж един огромен файтон с два гривести коня изгърмя зад тях и автомедонът каза бързишком на Хрисантова:

— Нали ще ходим за Д.?

— Та кой казва противното? — избъбра смутено Хрисантов, като покани другарят си да минат в другий файтон.

Скоро файтонът се упъти за противоположната страна и двамата другаре разсеяно и спокойно гледаха на лавките по станционната улица и върволякът, който сновеше по нея.

Стр. 69, р. 28—30: Както е известно ~ приспособен за нуждата */в НГ, ПР, ПР—II изд. липсва.*

Стр. 70, р. 14: от пасквилите на г. К. / от самите сатири на Слав Кесякова. *(НГ)* * р. 19: можеха да развълнуват и да разчувствуват / можеше да възвълнува и да разчувствува *(НГ)* *

р. 23—29: А Хрисантов беше такъв ~ занят с важни мисли / А Хрисантов беше кандидат. Другарят му го придружаваше до Д.: там щеше да го препоръча на избирателите. И двамата, прочее, бяха заняти с важни мисли (*НГ*) * р. 37: мирни селца / бедни селца (*НГ*) * р. 38: приветно стърчеха / забравено стърчаха (*НГ*) * р. 41: и чекинести мустаци / *в НГ липсва.*

Стр. 71, р. 3: цариградския / *в НГ липсва* * р. 7: как да се държи / каква поза да държи (*НГ*) * р. 9: дето щяха да наминат също / *в НГ липсва* * р. 12—13: обкована отпред с жълта тенекия / обкована с тенекия (*НГ*) * р. 14: И Хрисантов с истинско потръпване / Хрисантов с истинско огорчение (*НГ*) * р. 18: И той се намръщи / *в НГ липсва; вместо него тук е имало следния текст, съкратен в ПР:*

По едно време се захвана разговор между другарете, нъ той не течеше и перспективата за страшний поп не даваше нито на миг Хрисантову възможност да отговори свестно на другарят си, който хвана да дохожда в нетърпение от крайно каноническите и непоследователни отговори на Хрисантова.

— Намери ли се вчера с кметът от с. М., който продаваше въглища на пазарът? — питаше Иванов.

— Да. . .

— А приказвахте ли?

— С пазарът? — Хъ, въглищата ли?

— С кметът!. . .

— Да, сиреч, не. . . — отговори замислено Хрисантов.

— А защо се не сприказвахте?

Хрисантов си отвърна очите от белизнявий димец, който излизаше от селото Д. и погледна учуден другарят си. Нъ като сети, че той чакаше от него някакъв отговор, каза сериозно:

— Приказвах, нъ не съм го видял, сиреч, не съм приказвал...

Иванов се изкикоти силно и каза:

— Аз не мога да ти разбера!

— Вий?

— Аз.

— Ну, да — отговори философски Хрисантов и хвана да търси с поглед димът, който беше вече изчезнал. Иванов млъкна.

Стр. 71, р. 26—29: С едно необяснимо чувство ~ Конникът се приближаваше / Стори му се, че това е един страшен противник, който излазя на бой срещу него. С едно внътрешно самоотвержение Хрисантов си поправи вратовезката, тури си десний крак на левий и храбро зе да очаква тая неприветлива фигура. Кметът се приближаваше (*НГ*) * р. 34: Хрисантов си отдъхна /

Хрисантов отдъхна (*НГ*) * р. 35: Конникът беше млад момък — момче още, — /И действително, това беше едно момче (*НГ*); Той беше млад момък (*ПР, ПР—II изд.*) * р. 36: едвам наболи / едвам поболи (*ПР, ПР—II изд.*) * р. 36—37: той гледаше кротко и весело / то гледаше много кротко и миролюбиво и никак не приличаше да е човек лукав и груб, каквито Хрисантов си въобразяваше уобще кметовете (*НГ*).

Стр. 72, р. 5: възпря коня / възпря конят си (*ПР, ПР—II изд.*) * р. 6: Иванов го изгледа, па каза:/ *в НГ липсва;* Иванов го поизгледа, па каза: (*ПР. ПР—II изд.*) * р. 8: Ваша милост? / А ваша милост? (*НГ*) * р. 9: — Ний отиваме към ваше село. / Ний с господина отиваме към ваше село. . . Ти отдека си? (*Н*) * р. 10: — Харно, харно /—От Д. (*Н*) * р. 24: в Дермендере/ в селото Д. (*НГ, ПР, ПР—II изд.*) * р. 24—25: той му каза: / той му каза направо: (*НГ*) * р. 26: сте си намислили / сте си помислили (*НГ, ПР*) * р. 28: Той погледна / Той погледна в недоумение (*НГ*) * р. 33: когато младият селяк отговори: / когато за голямо тяхно учудване младият селяк отговори: (*НГ*) *р. 34—35: *след* като ще си избираме депутатин/*в НГ е имало следния текст:*

— Това ще да е един достоен човек — пришушна Хрисантов и се приготви да го поздрави приятелски.

Иванов подзе:

Стр. 73, р. 1: Очевидно селачето говореше предпазливо / *в НГ липсва* * р. 4: още по-добре / още по-добро (*НГ, ПР, ПР—II изд.*) * р. 4: Аз исках да ви видя. . . / *в НГ липсва* * р. 6—7: та да си решите кого да си изберете / та да видите който е най-достоен, него да изберете (*НГ*) * р. 9: да пази вашите интереси и да познава нуждите ви / да пази вашите правдини (*НГ*); да пази вашите правдини и да познава нуждите ви (*ПР, ПР—II изд.*) * р. 12—13: Вам трябва ~ за такъв. . . / . . .Ти разбираш, нали? (*НГ*) * р. 14—18: Иванов биде принуден ~ с името си. . . / *в НГ липсва* * р. 20: отговори селянинът / отговори селянинът хитро (*НГ*) * р. 21: Види се, догади се, дяволът / *в НГ липсва* * р. 26: каза селянчето / каза селянинът (*НГ*) * р. 30: — Прекрасни хора / — Прекрасни люде (*НГ*) * р. 35: и смело / *в НГ липсва* * р. 35—36: Трябва да им придобиеш най-напред симпатията, трябва да им разправиш / Трябова да им придобием най-напред симпатията, а за да им придобиеш симпатията, трябова да им разправиш (*НГ*) * р. 37: и какво ще работиш / *в НГ липсва* * р. 38: трябва да им се каже / *в НГ липсва.*

Стр. 73, р. 38 — стр. 74, р. 5: Аз ще им изложа ~ за постигането на народния идеал. . . / Аз ще им изложа програмата

за политическите начала, които изповядвам и които ще поддържам в Камарата, ще им кажа, че ще се грижа да защитя във всякой случай интересите на страната и независимостта ѝ, както се пада да прави всеки един честен либерал *(НГ)* * Стр. 74, р. 6: Иванов го пресече насмихнат / *в НГ липсва* * р. 9—10: В това, което казах, се съдържат всичките други задачи на един съвестен депутат / Ще говоря все на същата тема, която одеве споменах *(НГ)* * р. 12: Иванов се изсмя яката / Иванов се изсмя гръмко *(НГ)* * р. 16: всички практични хора / всички практични люде *(НГ)*; всичките практични хора *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 17—18: постигването на политическите идеали / съхранението на политическата независимост *(НГ)* * р. 18: защита на интересите / защитата на интересите *(НГ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 25—26: ако искаш сигурно да влезеш в «хамама» / ако искаш сигурно да сполучиш *(НГ)* * р. 37: и всичко каквото шеш / *в НГ липсва* * р. 37—40: намериш ли някой учител ~ и му разправи поверително, че / срещнеш ли се с някой учител, зондирай го по-напред на коя партия принадлежи, ако е от румелийските либерали, извади из джобът си брошурата «Последнето ми ходение в София» и кажи, че ти си либерален и в ушиге и че Русия иска да ни лапне; не е зле в тоя случай да наречеш противната партия предатели, изменници и убийци на отечеството: това действова силно; намериш ли пак някой учител, който не трепери от инспекторът си и не съчувствова на модний либерализм, то му изкарай вестник «Съединение» и му разправи поверително, че *(НГ)*.

Стр. 75, р. 1: а ако се случат там и селяни ~ едната четврт от сегашния / *в НГ липсва* * р. 2: едната четврт / една четврт *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 3—4: в тоя случай можеш отвори речника си и да насолиш противника / в тоя случай можеш да отвориш пак речника си да насолиш противната партия с някои любезни епитети. . . Ако се намериш в някоя кръчма помежду селянете, то освен обещанията, можеш свободно да им кажеш, че обичаш Русия — без това навсякъде ще те изгонят — и че руский цар ти е поръчал някои работи, които оставаш за после да им кажеш *(НГ)* * р. 4: В смесените села / *в НГ липсва* * р. 4—5: на турците пък заявявай / на турците пък казовай *(НГ)*; на турците пък казвай *(ПР, ПР— II изд.)* * р. 6: пред правителството / в Областното събрание *(НГ)* * р. 11: та да ги принуди да се изселят. . . / *в НГ липсва* * р. 22: Няма да разберат / Няма да те разберат *(НГ)* * р. 25: които са минали / които са опитали *(НГ)* * р. 30: село К. / село Х. *(НГ)* * р. 32: на глава / на главата *(НГ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 37—38: немити чаши и стъкла / разновидни немити чаши и стъкла *(НГ)*.

Стр. 76, р. 6—7: образите на руския император и императрицата и образът на българския княз Александър — с нещо попръскани / образите на руский император и императрица и образът на българский княз попръскан с вино *(НГ)*; образите на руския император и императрица и образът на българския княз Александър — с вино попръскани *(НГ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 12—13: беше почнал вече разговор с Кости / беше почнал вече разговор с Кости върху кандидатът *(НГ)* * р. 15: тъничките си мустаки / мустаците си *(НГ)*; тъничките си мустачки *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 15—16: на одърчето / на одърчето, което висеше над пътят *(Н, ПР, ПР—II изд.)* * р. 18—19: Хрисантов забележи, че другарят му има авторитет пред кръчмаря / Хрисантов забележи от тоя отговор, че другаряг му не е непознат на кръчмарят *(НГ)* * р. 31: прости хора / прости люде *(НГ)*.

Стр. 77, р. 4—5: каза Иванов на другаря си / каза Иванов по френски на другарят си *(НГ)* * р. 7: Хъ, хъ, Християнов! / Хъ, хъ, Хрисантов! *(НГ)* * р. 8: Хрисантов — поправи го Иванов / *в НГ липсва** р. 21: — Господин Хрисантов! / — Господин Християнов! *(ПР, ПР — IIизд.)* * р. 28: за господина / за господина Христианов *(НГ)* * р. 32—33: с него почерпи / за него почерпи *(НГ, ПР, ПР—II изд.)*.

Стр. 78, р. 6: Каляската продължи към Дермендере / Каляската продължи да се търкаля към Д. *(НГ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 17: трябваше да среща / трябоваше да афронтира, на яве, и той каза на Иванова: *(НГ)*; трябваше да афронтира *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 18—25: Внезапно той попита ~ Хрисантов се намръщи / *в НГ липсва; вместо това в НГ стои следният текст:*

— Приятелю, аз мисля, че правим една хубава разходка, нали? Защото това е просто разходка.

— Никак; по работа отиваме.

— Да, по работа, нъ то се вика разходка пак, защото. . .

Стр. 78, р. 26: Иванов бързо бутна возача: той съгледа / Иванов бързо пресече другарят си, като съгледа *(НГ)* * р. 27: що прекосяваше нивите / що минуваше през нивите *(НГ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 30: това е Иван Катрата / това е Юрдан *(НГ)* * р. 31: Катра / Бай Юрдане *(НГ)* * р. 34: по агитация ли? / по агитации ли? *(НГ)*; по агитаций ли *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 36: Катрата / Юрдана *(НГ)* * р. 36—37: пошепна, за да не слуша возача: / пошушна: *(НГ)*; пошушна, за да не слуша возача *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 38: — Иване, аз исках да те търся. . . /

—Бай Юрдане, аз тебе търсех. . . *(НГ)* * р. 39: каза Иван / каза Юрдан *(НГ)*.

Стр. 79, р. 1—3: После се обърна ~ се ръкува с Катрата / *в НГ липсва* * р. 11: на Ивана / на Юрдана *(НГ)* * р. 14: каза Иван / каза Юрдан *(НГ)* * р. 17—20: Тая скромност ~ и каза на Хрисантова: / Тая скромност плени Хрисантова, защото, когато колата се отдалечиха, той се обърна, погледна назад към Юрдана, който полегичка идеше подир тях, и каза на Иванова: *(НГ)* * р. 21: Прекрасен човек е тоя Катра / Прекрасен човек ми се види тоя Юрдан *(НГ)* * р. 21—23: Той е агитатор ~ че се срещнахме. / *в НГ липсва* * р. 26—27: — Прекрасен човек ~ се извърна назад. / — Аз много разчитам на него — каза Иванов като засука мустакът си *(НГ)* *р. 28: Катрата / Юрдан *(НГ)* * р. 31: Катрата / Юрдан *(НГ)* * р. 31: вече / *в НГ липсва* * р. 36—37: колата влязоха в Дермендере / колата влезнаха в селото Д. *(НГ, ПР)*; колата влязоха в селото Д. *(ПР—II изд.)* * р. 40: дворовете, дърветата / дворовете, сламниците *(НГ)* * купните по дворищата / купните *(НГ)*.

Стр. 80, р. 12: в една бакалница / в една лавка *(НГ)* * р. 20: кисела / *в НГ липсва* * р. 24: А де е син ти? / А де е синът ти? *(НГ, ПР)* * р. 26—27: — Беше на воденицата вчера, па току сега се завърна / *в НГ липсва; вместо това тук стои следният текст:*

— Отиде на воденица вчера, нъ требова до един час да се завърне.

Иванов хвана да разпитова старецът за разни работи.

Христантов се изсули полека из лавката, за да подъхне малко чист въздух.

Стр. 80, р. 28—стр. 81, р. 12: Да ви запозная с господина Хрисантова ~ вратата на една българска камара. / *в НГ липсва.*

Стр. 81, р. 15—16: хвана го за ръка силно / хвана го за ръката силно *(НГ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 16: и го гледаше втренчено / и го гледаше вторачено *(НГ)* * р. 18: по полугражданското си облекло / по облеклото *(НГ)* * р. 24: заповядайте / заповядай *(НГ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 33—34: Той само се поусмихваше някак си чудновато / Той само се поусмихна някак си чудновато и глупаво *(НГ)* * р. 37—38: гледаше го и му се усмихваше / гледаше го право в очите и се усмихваше *(НГ)* * р. 41: Той не искаше да сърди никой избирател / *в НГ липсва.*

Стр. 82, р. 6—7: куп хора, които с удоволствие се любуваха на Хрисантова / куп люде, които с удивление се любуваха на Хрисантов *(НГ)* * р. 13: извика Иванов / извика силно Иванов

(НГ) * р. 18: Но Иванов отбягна чевръсто и се освободи / Нъ Иванов даде по-бързо движение на краката си (както се изразяваше един романист) и се освободи *(НГ)* * р. 22: — Какво правеше с негова милост? / — Какво правеше с тоя човек? *(НГ)* *р. 25: и каза: / и каза Христантову: *(НГ)* * р. 28—29: Христантов ускори крачките ~ подир тях / Когато се откъснаха по тоя начин от полуделий избирател, двамата другаре се отправиха кам една друга лавка, дето Иванов желаеше да попита за някои потребни лица *(НГ)* * р. 30—33: един човек в шаячени панталони ~ Приближи със страхопочитание / един човек твърде висок, тънък, прегърбен, сух, мършав, ц я л т л ъ с т и К о л ю б е з к о к а л е. Той приближи със страхопочитание *(НГ)* * р. 33—34: усмихнато-учудено / усмихнато-очудливо *(НГ)* * р. 35—36: и представи Христантову селския псалт / и представи селския псалт на Хрисантова *(НГ)* * р. 36—37: и същевременно помощник на учителя / *в НГ липсва* * р. 39: най-верен човек / най-верний човек *(НГ)*; най-верният човек *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 41: като се усмихваше щастливо / като се усмихваше медено *(НГ)*.

Стр. 83, р. 1—2: който се труди / който се трудите *(НГ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 2—3: и на цяла България! / и на цялата България! *(НГ)*; и на цялата България *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 5—6: да не е налетял сега на някого, който се готви да подлудее / да не е налетял пак на някой луд *(НГ)*; да не е налетял пък на някого сега, който се готви да полудее *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 7: музикословесният / мусикословеснейший *(НГ)* * р. 11: музикословесният / мусикословеснейшият *(НГ)* * р. 15: България / Болгария *(НГ)* * р. 16: музикословесният / мусикословеснейшият *(НГ)* * р. 17—18: името бе срещал / името срещал *(НГ)* * р. 18: във вестник «Марица» / в «Марица» *(НГ ПР, ПР—II изд.)* * р. 19—29: Христантов, който беше виден писател ~ като депутат на нашата деревня. / *в НГ липсва; вместо това тук има следния текст:*

Христантов пак го попита:

— Как ви отива училището?

— Радвам се, радвам се, ваше благородие, дето имах чест да видя ваше благородие. . .

Като сложи шапката мусикословеснейший каза:

— Заповядайте, ваше благородие, да идем в училището, да поприказваме с ваше благородие върху народните работи, както е достойно според качеството ви, което има ваше благородие, като депутат на наший град.

Стр. 83, р. 19—20: Хрисантов, който беше виден писател и името му попадаше често в печата / Хрисантов, който беше виден деятел в известна духовна област и затова често, като такъв, попадаше в печата *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 32: Музикословесният / Мусикословеснейшият *(НГ)* * р. 35: извинете покорно / извинете *(НГ)* * р. 38—39: който се бе заприказвал с едного / *в НГ липсва.*

Стр. 84, р. 5—6: Да идем, ако искате — каза псалтът на Хрисантов / Да идем, ако изволявате . . ./ *(НГ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 8—9: той трябва сега да е у тях си / той трябова да се завърне *(НГ)* * р. 10—22: Лудият избирател пак се яви ~ изпращаше ги гръмко учтивият луд / *в НГ липсва* * р. 15: Стоян Марчов / Стоян Зарчов *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 23: Музикословесният / Мусикословеснейший *(НГ)* * р. 25: и му пошушна / и като му шушнеше, каза *(НГ, ПР)* * р. 28—29: . . .молим покорно / *в НГ липсва* * р. 30: *след* И пак тръгна напред *в НГ на нов ред:* Скоро влезнаха в училищний двор. * р. 31—36: В тоя миг срещу тях ~ какво има на улицата / Срещу тях се зададе попът. Той беше човек на четирийсет и пет години, черноок, сух, жлът и болезнен. На лявото му ухо висеше един къс от лисича опашка. . . *(НГ)* * р. 37: Музикословесният / Мусикословеснейший *(НГ)* * р. 41: ваш еднооте чественик / *в НГ липсва.*

Стр. 85, р. 3: усърдно / *в НГ липсва* * р. 6—7: като погледна бегом ~ на знаменития поп / като гледаше огромната лисича опашка, провиснала на лявото му ухо *(НГ)* * р. 10—11: И той опули жълти очи, които пазеха изражение на някаква уплашеност / *в НГ липсва* * р. 12: Господин псалтът ми каза, че сме съграждани / Господина псалт ми казова, че сме съселяне *(НГ);* Господин псалтът ми каза, че сме съселяне *(ПР, ПР—II изд.)** р. 17: чакаше друг отговор / чакаше други отговори *(НГ);* чакаше други отговор *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 25—26: . . .затова носи памук / затова я турил и то аз го съветвах *(НГ)* * р. 26: —обясни псалтът, па каза с нисък глас: / *в НГ липсва; на това място тук е имало следния текст:*

Хрисантов все повече и повече се очудваше. Той се извърна кам стаите и тръгна кам Иванова, който се разговаряше вече с едно лице.

Попът и псалтът подириха Хрисантова.

Стр. 85, р. 26—27: *след* много почтен поп *в НГ е имало следния текст:* — шъпнеше му на ухото псалтът.

Хрисантов се обърна към попът.

Попът се поусмихна.

Стр. 85, р. 29: bon homme le prêtre / bon homme *(НГ)* * р.31: il me semble très bête / *в НГ липсва* * р. 34—40:—Глух е — прибави той по-ячката ~ само с идиоти имаме работа! / *в НГ липсва; вместо това тук е имало следния текст:*

— Глухи са — прибави той по-ячката.

Хрисантов направи една отчаяна гримаса.

— А кога ще се срещнем с немите в това село? — каза той с горчива усмивка.

Стр. 86, р. 5: и си подаваха ръцете / и си пододоха ръцете *(НГ)* * р. 7—13: Единият беше кметът ~ владееше атмосфера от миризма на чесън. / Единий беше кметът, другий — учителят; останалите неофициални личности. *(НГ)* * р. 12—13: миризма на чесън / миризма от чесън *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 17—18: избор, с който да се гордеят, и прочее / като показа няколко уважителни мотиви *(НГ)* * р. 19—21: и се усмихнаха Хрисантову знаменателно, приятелски и одобрително / и се усмихнаха знаменателно — благонадежно *(НГ)* * р. 24—25: Наш си е, наш си е господин Хрисантов — избъбра един селянин и се осекна гръмко / Наш си е, наш си е — избъбра кметът *(НГ)* * р. 24: господин Хрисантов / господин Християнов *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 26: И кметът даде съчувствен отговор / *в НГ липсва* * р. 27—28: цяла България / цялата България *(НГ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 30: музикословесният / мусикословеснейшият *(НГ)* * р. 32: Попът погледна / Попчето погледна *(НГ)* * р. 33—34: Това означаваше, че и той е съгласен с всички / *в НГ липсва;* Това означаваше, че и той е съгласен с всичките *(ПР, ПР—II изд.)** р. 35: Всички тия признаци / Всичките тия признаци *(НГ, ПР, ПР—II изд.)* * р. 37: И като се обърна към тях, каза: / И като се обърна към попът, каза трогнато: *(НГ)* * р. 38—39: — Господа, аз ви благодаря за съчувствието и доверието, с което ме срещате. / — Аз ви благодара за съчувствието, ако го докажете на дело. *(НГ)* * р. 40: ще работя / нъ, ще работя *(НГ).*

Стр. 87, р. 1—2: за интересите на страната и частно за вашите / за интересите на страната и щъ защищавам правата ви във всеки случай *(НГ)* * р. 9: със с. Марково? / с ближнето село? *(НГ)*; със село М.? *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 10: дяволски марковци / дяволски селяне *(НГ);* дяволски м-ци *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 14: Кметовото лице се озари / Кметовото лице се озъби *(НГ)* * р. 15: Попът клюмна / попчето клюмна *(НГ)* * р. 16—19: — Благодариме ви много. . . ~ че правото е наше. / — Господине — каза кметът — ама ний ще ви молим да настоите за нази, демек да кажете на съдилището, че правото е наше. . . *(НГ)* * р. 24:

И другите селяни изказаха същото желание / *в НГ липсва* * р. 28: дружески поглед / скромен поглед *(НГ)* * р. 30—31: (Христантов с удивление забележи, че повечето селяни тъйго наричаха) / *в НГ липсва* * р. 31—32: него ще си изберем / него ще си избираме *(НГ)*; него ще си избереме *(ПР, ПР—II изд.)*.

Стр. 88, р. 2—3: — Кой не знае господин Христантова? — попита Иванов / *в НГ липсва;* Кой не знае господин Христантова?. . . *(ПР, ПР—II изд.)* * р. 5—6: Вий разполагате със силно влияние / *в НГ липсва* * р. 16: зачервенелий / зачервений *(НГ)* * р. 17: — Харно. . . / — Ех, по-добре. Значи вий можете да се местите. Няма да забравя. . . *(НГ)*.

Стр. 88, р. 20—стр. 97, р. 12: Христантов отне очите си от прозореца ~ и махна с ръка на всичко / *в НГ липсва; вместо това тук има следния текст:*

Преди да излязат двамата другари, Иванов счете за нужно да даде последните наставления на именитите представители на село Д.

За това той, като стана, тури си отзад ръцете и с един сериозен вид се обърна към псалтито, който постоянно се изпречваше пред попчето, за да не му даде първенство:

— И така, драгий приятелю, и ти, уважаемий дядо попе (при тия думи псалтито се отмести, за да бъде виден попът), постарайте се да убедите всичките граждане на селото, за да гласуват за г. Христантова. Г. Христантов е учил земледелие в Европа, познава как се засяват и вардат гори и ще издействува от правителството да имате право да засеете с дъб всичкий тоя гол връх, като си плащате сами на вардачите, разбира се. Г. Христантов ще направи в пет години да се удавите в гори, затова трябова да си изберете специалист, разбрахте ли?

— То се знае — отговори мусикословесният като се усмихна кам Иванова, а се поклони на Христантова, — то се знае, негово благородие е учен в Б ъ л г а р и я т а, а и вестник «М а р и ц а», пише също за господство му. . . Ний приимаме «Марица».

Нъ кметът пое думата: — То се знай. Господин Христианов ще ни помогне, ама засега гора си имаме, та нам требова повечко мера, защото нали имаме съд? Нам мера требова, г. Христианов, а гора дал господ.

Иванов се сети завчас за грешката си и прибърза да я поправи като смигна знаменателно на другарят си:

— Господин кмете, всичко, всичко ще бъде. . . гледаме, че и школото ви още няма таван. . .

— Сиромаси сме — прибърза да каже кмета.

— Сиреч, бедни човеци сми — потвърди умно псалтът.

— Та аз ща гледам — подзе Иванов — да направя в Пловдив да ви се изпратят 30 лири. . . 40 лири стигат ли ви?

— Стигат, стигат — каза възрадван кметът.

— Според заповедта ви, каквото повелите — отговори псалтът, който не зачу добре думите на Иванова.

Попът клюмна с глава, което означаваше, че той потвърдява думите на псалтът.

Христантов, който от най-напред дойде в изступление от думите на другарят си за специалността му по лесовъдството, се поуспокои като видя, че кметът не зема акт от това. Той се обърна кам кметът и произнесе с патос неколко чувствително-нежни думи за некрасивий изглед на училището, което се лишава от таван, и увери, че ще изпълни длъжността си кам избирателите.

Иванов остави на един човек, който през това време седеше сгушен в ъгълът, без да каже нещо, една връзка от книжа (това бяха пасквили против противний кандидат), вложи в ръката на мусикословесний псалт нещо, което тутакси направи да се разлее блаженство по лицето му, и като се ръкува твърде сърдечно с присъствующите и направи знак, че целува набърченокостеливата ръка на попът, излезе.

Две-три минути той стоя сам навън, защото псалтът в прощалната минута заразказова на Христантова историята си от 49 лето, когато бил дякон в Троянский монастир. Най-после Христантов се откъсна от него и изскокна из вратата. Нъ псалтът го застигна и каза:

— Ваше благородие, познавате ли ме добре, и аз че съм достоен да бъда приятел на ваше благородие, то в него няма съмнение. Аз ща разкажа на всички селяне, че г. Христантов, сиреч, ваше благородие, според както е видял народът по вестниците, е най-достоен да бъде наставник и попечител на румелийската наша автономия. А аз знам и името ви: билетите ща ги напиша в една нощ. Аз за ваше благородие не спавам не една нощ, ами. . . Затова извинявайте и прощавайте покорно!

И псалтът пак се поклони ниско на Христантова, който се качваше с другарят си на пайтонът.

Когато пайтонът се отдалечи, Христантов видя кметът, учителят и попът и другите селяне събрани на куп, че слушаха мусикословесний, който махаше с ръка и им препоръчваше, вероятно, многоучений Христантова.

Стр. 88, р. 35: живо интересува / живо заинтересува *(ПР, ПР—II изд.)*.

Стр. 89, р. 31—32: да се тъжи от нас / да се тъжи на нас (*ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 91, р. 3—4: да действуваме / да издействуваме (*ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 92, р. 19: силно се интересува / силно се интересува от тая черкова, в която нямаше нищо интересно (*ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 93, р. 3: от любопитството / от любопитство (*ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 94, р. 15: дермендеренци / д-ци (*ПР, ПР—II изд.*) * р. 19: писък на гайда / писък от гайда (*ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 95, р. 7—8: която носеше псалтът / която носеше псалтовото (*ПР*); която носеше псалта (*ПР—II изд.*).

Стр. 96, р. 25: измъчаше мисълта му / замътяше мисълта му (*ПР, ПР—II изд.*).

Стр. 96, р. 42—стр. 97, р. 1: ближното село Марково / ближното село Д. (*ПР, ПР—II изд.*). * Стр. 97, р. 3—13: *двата реда точки и текстът до края в ПР и ПР—II изд. липсват* * р. 13: Пловдив, 1890 / Пловдив, 1883 (*ПР, ПР—II изд.*)

Стр. 69. *Хамам* (тур.) — баня.

Стр. 69. *Гарсон* (фр.) — момче — прислужник в ресторант, кафене и др.; келнер, сервитьор.

Стр. 70. . . *Станционната улица*. . . — улица в стария Пловдив, свързваща гарата с централната част на града.

Стр. 75. . . .*Шулците за вино и ракия* — шулец (диал.) — неголям глинен съд за вино или ракия.

Стр. 77. *Изгѐ* (тур.) — особен, чудноват.

Стр. 77. *Izguè, ça va dire: un nom bizarre* (фр.) — изге ще рече чудновато име.

Стр. 80. *Елпезе* (тур.) — връзка подредени и напластени тютюневи листа.

Стр. 83. «*Марица*» — първият български вестник, който излиза в Пловдив след Освобождението (1878—1885 г.). Около него се групират консервативните елементи — представители на Съединистката (народната) партия.

Стр. 85. *Mon cher, mais qu'est ce que vous parlez avec ce bon homme le prêtre?* (фр). — Драги, но за какво говорите с дядо поп?

Стр. 85. *Mais je n'en sais rien; il me semble très bête.* (фр.) — Но аз нищо не зная за него; изглежда ми твърде глупав.

Стр. 86. . . .*образът на Алека Богороди*. . . — Алеко Богориди (1823—1910 г.), българин на турска държавна служба; дългогодишен турски дипломат. През април 1879 г. с одобрението

на великите сили бил назначен за главен управител на Източна Румелия. През 1884 г. е сменен от Г. Кръстевич.

Стр. 87. *Дискурс* (фр.) — слово, разказ.

Стр. 87. *Мюлк* (тур.) — недвижим имот: земя и сгради.

Стр. 88. *Яр* (тур.) — стръмен бряг.

Стр. 89. *Уврат* (диал.) — мярка за земя — около 1000 кв. м (1600 квадратни крачки или аршина).

Стр. 90. *Казеп* (тур.) — лют, свиреп.

Стр. 90. . . . *après moi le deluge* (фр.) — след мен и потоп — думи, приписвани на маркиза Помпадур, фаворитка на френския крал Людовик XV (1710—1774 г.).

Стр. 90. . . .*да намерим клупа* (диал.) — да намерим начин за справяне с някоя мъчна или заплетена работа.

Стр. 93. *Бяло меджидие* (остар.) — сребърна турска монета на стойност около 20—25 гроша.

Стр. 94. . . *приличаше на тамбур-мажор — тамбур-мажор* (фр.) — подофицер, шеф на барабаните и фанфарите във френски полк.

Стр. 96. *Лобзание* (остар.) — целувка.

БЕЛИМЕЛЕЦЪТ

(Стр. 98)

Разказът е обнародван първоначално под заглавие «Славчо» в *БНК*, стр. 53—83. След това е поместен в *ПР, ПСС* и *С*.

Печата се по текста от *С* със следните поправки:

Стр. 99, р. 8: «в черковката» вм. «в черквата» (по *БНК, ПР* и *ПСС*).

Стр. 99, р. 36: «1876 г.» вм. «1776 г.» (по *БНК, ПР* и *ПСС*).

Стр. 100, р. 28: «не можел» вм. «не можал» (по смисъл).

Стр. 102, р. 27: «да даде» вм. «да бъде» (по *БНК* и *ПР*).

Стр. 103, р. 8—9: «равняваше» вм. «развиваше» (по *БНК* и *ПР*).

Стр. 105, р. 28: «проклето» вм. «проклетото» (по *БНК, ПР* и *ПСС*).

Стр. 111, р. 7: «па стана» вм. «но стана» (по *БНК* и *ПР*).

Стр. 112, р. 25: «голина» вм. «долина» (по *БНК* и *ПР*).

Стр. 114, р. 11: «в къщята» вм. «в къшата» (по *БНК* и *ПР*).

Стр. 119, р. 20: «казваха» вм. «казаха» (по смисъл).

Стр. 120, р. 6—7: «въз природата» вм. «в природата» (по смисъл).

Стр. 121, р. 23: «глави» вм. «глава» (по *БНК*).

Стр. 126, р. 7: «казваха ѝ» вм. «казаха ѝ» (по *БНК, ПР* и *ПСС*).

Според авторската дата под текста разказът е написан през 1890 г. Няма съмнение обаче, че Вазов е намерил материал за този разказ много по-рано — още през 1879—1880 г., по време на пребиваването си в Берковица. Събитието се развива в Берковско, споменават се и някои от героите на поемата «Грамада» — например Пашаджика. Съществуват указания, че по това време Вазов е посетил село Белимел и е разпитвал някои местни жители за хайдушките подвизи през турско време.

При поместването на разказа в *ПР* авторът е направил редица редакционни поправки, засягащи не само отделни думи, но и цели пасажи. Променено е и заглавието на разказа — «Белимелецът» вм. «Славчо». Нови поправки, главно за обновяване и освежаване на езика, са направени в *ПСС*. Тази работа е продължена и в *С*, но тук е отделено внимание не толкова на езиковото, колкото на чисто стилистичното отшлифоване на творбата.

Варианти в *БНК, ПР, ПСС*

Стр. 98, р. 4—5: в бившето Берковско окръжие / Берковска околия *(БНК)* * р. 11—12: с гъсти зелени бранища / от гъсти зелени бранища *(БНК)* * р. 21: и в която / и из която *(БНК)* * р. 28: свободен изход / свободен проход *(БНК)* * р. 30—31: шумящата Огоста / шумястата Огоста *(БНК)*.

Стр. 99, р. 27: ниска полянка / висока полянка *(БНК)* * р. 31: или топчията невещ / *липсва в БНК* * р. 35: След оттеглянето / По оттеглянето *(БНК, ПР, ПСС)*.

Стр. 100, р. 2: а очите / а очите ти *(БНК, ПР, ПСС)* * р. 24—25: или както просто го викаха — Белимелецът / *липсва в БНК* * р. 39—40: що придружавали / щото придружавали *(БНК, ПР)*.

Стр. 101, р. 26: за изтръгване лактите си / за изтърваване лактите си *(БНК, ПР, ПСС)*.

Стр. 102, р. 16—17: да пропищи селото / да запищи селото *(БНК)* * р. 36: за мазгали / и за мазгали *(БНК, ПР, ПСС)* * р. 38: Един остана да бди / Двама души останаха да бдят *(БНК)*.

Стр. 103, р. 3: срита там заптието, полузадрямало вече / срита двете заптиета, полузадрямали вече *(БНК)* * р. 5: и другото, що бе на стълбите / и другите, що бяха на стълбите *(БНК)* *

р. 12: причините за това / причините на това *(БНК, ПР, ПСС)* * р. 20: но остана / но той остана *(БНК, ПР)* * р. 25: Славчо дигна глава и се изправи добре / Славчо се изправи полека *(БНК)* * р. 25—26: на вкочанясалите си премалели крака / на вкоченясалите премалели крака *(БНК, ПР, ПСС)*.

Стр. 104, р. 9: питанията / питанията си *(БНК)* * р. 21: *след* — Не знам. *в БНК следва:* — Не знаеш ли? — Нищо не знам!

Стр. 105, р. 5: — Какво? / — Какво да кажа повече? *(БНК)*.

Стр. 106, р. 5: *след* главата *в БНК на нов ред;* Ахмед ага го погледна развълнувано* р. 27: заптието / едното заптие *(БНК)*.

Стр. 107, р. 6: на главата / до главата *(БНК, ПР)* * р. 26: ела насам / ела по-насам *(БНК, ПР)*.

Стр. 108, р. 18: всичката мощ и пъргавина / всичката мощ и пъргавината *(БНК, ПР, ПСС)** р. 23—24: зависеше живота му, спасението му / зависеха живота му, спасението му *(БНК)* * р. 41: заптието дремеше / и заптието дремеше *(БНК)*.

Стр. 109, р. 10: В същия миг / В тоя същи миг *(БНК, ПР, ПСС)* * р. 34: че ще приберат Владка / че те ще приберат Владка *(БНК, ПР, ПСС)*.

Стр. 110, р. 3: Мен ми е мило / Аз ми е мило *(БНК, ПР, ПСС)* * р. 35: обладаваха / огрижаваха *(БНК)* * р. 38: и назърташ? / и назърташ така? *(БНК)*.

Стр. 111, р. 38: освободен от опасности / ограден от опасности *(БНК)*.

Стр. 112, р. 33—34: на побоите / на бойовете *(БНК, ПР)*.

Стр. 113, р. 2: за да направи салхана с тях / за да направи салхана в тях *(БНК, ПР, ПСС)* * р. 8—9: и Вълкана припна към същата посока / едно инстинктивно движение тикна и Вълкана към същата посока *(БНК)* * р. 9: Тя се спря при дънера / Тя припна по мъжа си и се спря при дънера *(БНК)* * р. 26: на Белимелеца / на Славча Белимелецът *(БНК)* * р. 29: от чорбаджи Недя / от Недя чорбаджи *(БНК, ПР)* * р. 35: тъдява горите / тъдява по горите *(БНК, ПР, ПСС)* * р. 40: нито пък обадили / нито обадили *(БНК, ПР, ПСС)*.

Стр. 114, р. 9—10: тия пушки са хвърлени / тия пушки са били хвърлени *(БНК, ПР, ПСС)* * р. 20: тоя бербантин / тоя бербаизин *(БНК)* * р. 26: тоя аманет / и тоя аманет *(БНК, ПР, ПСС)* * р. 32: двайсет чифта / дванайсет чифта *(БНК, ПР)* * р. 35: *след* изгледа настръхнал Найдена *в БНК стои:* Той не вярваше ушите си, но като видя, че Найден овчарът пазеше сериозно изражението си, разсърди се повече от страх * р. 41: *след* Найден се смълча *в БНК стои:* Мъчно му беше да отговори

на това питане. Но Недю разбра уплашен значението на тоя подарък * р. 42: *след* Какво иска с тоя куршум да каже? *в БНК стои:* — попита пак той.

Стр. 115, р. 1: Чорбаджи, не зная. . . / Чорбаджи, не зная... — избъбра принуждено Найден. . . Ама ти се догаждай. . . *(БНК)* * р. 3: *след* Не зная, чорбаджи. . . *в БНК*: Аз крив не съм.* р.4—5: като се вторачи в куршума, който бе взел / като се вторачи смаян на куршума, който бе зел и държеше с два пръста нагоре *(БНК)* * р. 9: *след* дето ти поръчва. . . *в БНК има следния текст:* по мене ще ти прати друг куршум. . . но не по елчия веке. . .

И Найден спря, за да не доизкаже думата си, която беше много неприятна.

Недю разбра и допълни с горчива усмивка:

— Ще ми го прати с пушката си, така ли?

Найден само климна глава утвърдително.

Стр. 115, р. 10: *след* В очите на Недя светна някакъв огън *в БНК стои:* Но той се сдържа, па попита:

— А знайш ли, Найдене, защо е смислил за мене, та ми прави такъв голям икрам, че да ми дойде чак от планината на гости?

— Аз не зная.

— Какво ти каза?

— Сърдит ти е, чорбаджи.

— Сърдит ли?

— Така разумяхази. . . Види се, гълчал си нещо, канил му си се. . . кой знай.

Недю се позамисли.

Челото му се набърчи.

— Е, гълчал съм, наистина, казвал съм да се махва от нашите места, че ще го земат дяволи. Казвал съм.

— Видиш, разсърдил си го — забележи строго Найден.

— Аз казах това в село, а той е в планината. Как ли е чул?

Найден подигна рамене.

— Види се хайдут Славчо има си хората тука, та му пренасят сичко?. . .

— Има ги, чорбаджи, така и аз мисла. . .

Стр. 115, р. 11: Харно, занеси му отговора ми./ Харно, ама хазър си тука, то му занес отговора ми ти.

Найден напрегна любопитно слух *(БНК)*.

Стр. 115, р. 31—32: и тръгна да си върви / па тръгна да си върви *(БНК, ПР)* * р. 38: *след* Той го повика. . . в *БНК, ПР и ПСС на отделен ред стои:* Найден се повърна и го погледна.

Стр. 116, р. 24: *след* Едно момиченце отвори *в БНК и ПР стои:*

Найден влезна в двора, а момичето заключи зад него вратата.

— Доходи ли някой? — попита Найден полека.

— Никой, тато.

Стр. 117, р. 12: дружината се увеличи на пет души / дружината се увеличи с пет души *(БНК, ПР)* * р. 40: та го целуна / та го целувà *(БНК, ПР, ПСС)*.

Стр. 118, р. 32: Мълвата се бе пръснала / Мълви се бе пръснале *(БНК)*; Мълва се бе пръснала *(ПР, ПСС)* * р. 38: *след* Но какво ще стане сега? *в БНК стои:* Няма ли да последва пак някакво нещастие за селото?

Стр. 119, р. 19: попипнато бива / пипнато бива *(БНК)* * р. 38—39: люшкаше / люшкаше се *(БНК)*.

Стр. 120, р. 32: по ритъма на песента / по ритмата на песнята *(БНК, ПР, ПСС)* * р. 32—33: Песента я пеят / Песняга я пеят *(БНК, ПР, ПСС)* * р. 35: песента е нова / песнята е нова *(БНК, ПР, ПСС)*.

Стр. 121, р. 34: *след* овързан в тежки синджири *в БНК е имало още един стих:* сега му времето дòде:

Стр. 122, р. 6: между тях / между них *(БНК, ПР, ПСС)* * р. 37: половяци с вино / полове с вино *(БНК)*.

Стр. 124, р. 20: *след* Селяните се посшушукаха *в БНК стои:* Очевидно затрудняваха се в избора на наказание.

Стр. 125, р. 18: И тя плачеше. / И тя плачеше като полудяла. *(БНК)* * р. 28: *след* ги трогна *в БНК стои:* По лицата им мина облак от скръб и жалост. * р. 29: — Горката невяста! — обадиха се неколцина. / Неколцина се обадиха: — Горката невяста *(БНК)* * р. 33: обадиха се други / обадиха се още много гласове *(БНК)*.

Стр. 126, р. 5: че измолиха Недя / че измолваха Недя *(БНК)* * р. 9: като ангел / като ангелче *(БНК)*.

Стр. 127, р. 11: като подозрени / като доказани *(БНК)* * р. 13: 1890 / *в БНК липсва.*

Стр. 98. *Белимел* — село Белимел, днес в Михайловградски окръг.

Стр. 98. *Чипоровци* — село Чипровци, днес в Михайловградски окръг.

Стр. 98. . . .*покрити в по-голямата си част с гъсти зелени бранища или балталъци; бранище* (диал.) — запазена гора; *балталък* (тур.) — горски участък за сечене.

Стр. 98. . . .*аркадска идилия* — от Аркадия, област в Южна Гърция; преносно — щастлива страна.

Стр. 99. *Чипровският манастир «Св. Иван Рилски»* — малък манастир при с. Чипровци. През 1876 г., по време на Сръбско-турската война, тук проникнали четите на българските доброволци, предвождани от Панайот Хитов и Филип Тотю. След като те се оттеглили, манастирът бил ограбен и опожарен, вследствие на което постепенно западнал.

Стр. 99. *Пангар* (гр.) — вж. тук стр. 359.

Стр. 99. . . .*страшният Пашаджик*. . . — турски големец в Берковско от периода преди Освобождението. През 1876 г. предвождал заедно с Моралай паша турската войска, която на 9 (22) юли отблъснала българските чети и опожарила Чипровския манастир. След Освобождението Пашаджика останал в България. Игуменът на Чипровския манастир архимандрит Макарий завел дело срещу него, което било гледано в Берковския окръжен съд на 8 януари 1880 г. под председателството на Вазов. Образът на Пашаджика се среща и в поемата «Грамада».

Стр. 99. *Кекеров* — Димитър Кекеров, родом от Сопот (?). Бил е офицер в румънската полиция. Като доброволец в Сръбско-турската война не е бил командир на чета, а е имал задача да ръководи артилерийската стрелба в четата, предвождана от Филип Тотю.

Стр. 100. . . .*четата на Минча войвода*. . . — вероятно се касае за действително лице. Във връзка с поемата си «Загорка» Вазов по-късно отбелязва: «Докато бях в Берковица, бях слушал много за един хайдутин, Минчо войвода, боравил още в турско време.»

Стр. 100. *Влашко село* — днес село Мартиново, окръг Михайловградски.

Стр. 101. . . .*съкрушителната сила на Сампсоновата десница* — от Сампсон — вж. тук стр. 348.

Стр. 102. *Мазгал* (тур.) — тесен отвор в зид или крепостна стена, предназначен за стреляне през него; бойница.

Стр. 106. *Кюлхане* (тур.) — подъл, долен човек; негодник.

Стр. 106. *Минтан* (тур.) — къса горна мъжка дреха с ръкави.

Стр. 112. *Албански мирдити* — албанско католическо население в северната част на страната (между р. Черни Дрин и Адриатическо море), прочуто със своята храброст и с готовността си да отстоява с оръжие в ръка своята свобода.

Стр. 113. *Мухтар* (тур.) — българин, представител на селото в турско време; старейшина.

Стр. 113. *Попатасам* (гр.) — поутихна, поумиря се.

Стр. 114. *село Помеждин* — малко селце на територията на днешния Михайловградски окръг.

Стр. 114. *Кърджа* (тур.) — началник на селската стража.

Стр. 114. *Той си е вземал дърмите* — дърми (диал.) — парцали, дрипи; вземам си дърмите — махам се, отивам си.

Стр. 114. *Бербантин* (остар.)— мошеник, мръсник, негодник, разбойник.

Стр. 114. *Аманет* (тур.) — нещо, поверено за пазене или предаване; залог, пратка.

Стр. 120. *Рано ранила, Вълкана леле ~ войвода ваша да бъде* — касае се не за народна песен, а за стилизация на Вазов.

Стр. 123. *Хизър* (тур.) — тъкмо, така и така.

Стр. 126. *Неготин* — град в Сърбия, важен търговски център в миналото; намира се недалеко от България — разположен е на 178 километра югоизточно от Белград и на 3 километра от десния бряг на Дунав.

Стр. 127. . . .*откарани на 1876 г. вързани в София, като подозрени пособници на Ботевата чета*. . . — през месец юни 1876 г. в Берковско действително са били извършени арести на заподозрени в революционна дейност българи. Между тях е бил например игуменът на Чипровския манастир йеромонах Макарий.

ИЗ КРИВИНИТЕ

(Стр. 128)

Разказът е публикуван за първи път в *Д*, г. I, 1890, кн. 3, стр. 97—101. След това е поместван в *ПР*, *ПСС* и *С*.

Печата се по текста от *С* със следните поправки:

Стр. 128, р. 27—28: «която подслаждахме с весели разговори» вм. «която наслаждахме с разговори» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 130, р. 27: «в многосбройните му зигзаги» вм. «в многобройните зигзаги» (по *Д*, *ПР* и *ПСС*).

Стр. 130, р. 31: «изрити от пороите» вм. «изтрити от пороите» (по *Д*, *ПР* и *ПСС*).

Както се вижда от авторската дата под текста на първата публикация, разказът е написан на 2 февруари 1890 г. Очевидно това е датата на неговото окончателно завършване. Веднага след това той бива публикуван в третата книжка на *Д*, за която по

всяка вероятност е бил предназначен (тази книжка се е печатала между 4 и 25 февруари 1890 г.).

При повторната публикация в *ПР* Вазов внася доста поправки в текста на разказа. В следващите публикации той се ограничава главно с промени на правописа и пунктуацията и само в редки случаи прибягва до дребни стилистични поправки (в *ПСС*: «В първите дни на завръщането» вм. «В първите дни по завръщанието»; в *С*: «всички еднакво изхлузени» вм. «Всичките еднакво изхлузени»; «Навярно другарят му» вм. «Навярно и другарят му»; «Кога само стигнахме в Троян» вм. «Кога стигнахме само в Троян»). Останалите поправки в *ПСС* и *С* съответствуват на очертаните в бележките към предходния том общи тенденции и поради това няма да се посочват във вариантите.

Варианти в *Д*

Стр. 129, р. 12: смачкана шапка / смачкана тиролска шапка * р. 19—20: сини широки панталони и плитка капелка / сини широки панталони, каквито носят французките фабрични работници и плитка капелка * р. 20—21: с втъкнато петлово перо / с кокарда от петлево перо * р. 30—31: посегнах да почерпя / посегнах да налея и да почерпа * р.33: ми смигна и ми пошушна:/ ми смигна и, като ся приведе малко, пошушна ми: * р. 36: аз като че ги познавам / аз ги познавам * р. 41: — Хаирсъзи? — пришепна другият / — Харсъзи са, пришепна ми и другия.

Стр. 130, р. 5—6: бръз поглед / бръз и алчен (както ми се стори) поглед * р. 6—7: да вземе тефтерче / да вземе уж тефтерче.

Стр. 130, р. 42 — стр. 131, р. 1: двамата подозрителни италианци / двамата италианци-разбойници.

Стр. 131, р. 21—22: само ексве. . . / само ековете. . . * р. 26—27: *след* сред мъртвешката тишина. . . *в Д стои*: Тоя пущинак и безжизненост имаха някакво зловещо изражение. . .* р. 35: силно боднах коня / отчаяно боднах конят * р. 35—37: Когато дойдох на точката на пресрещането, видях, че двамата злодейци идеха през една козя пътека / Стори ми се даже, че и добитъкът се галванизира и заскори, като че позна безценността на всеки миг сега. Скоро минах точката на присрещанието; аз пътьом погледнах в гората; двамата злодейци, наистина, идяха насам през една козя пътека * р. 38—39: по един лудешки начин / по един луд начин.

Стр 132, р. 6: Нададох вик. . . В същия миг над главата ми се мярнаха и главите на злодейците / Нададох вик отчаян, безнадежден. Ужасът ми стана невъобразим, когато над главата ми се мярнаха и главите на злодейците * р. 8: Аз видях, че русият извади камата си. . . / *липсва* * р. 17—18: крайно покъртен от страха, от смайване и от благодарност. . . / страшно покъртен от чувството на безконечен ужас, на смайване и на благодарност. . . * р. 21: Русият италианец не прие и извика / русоликият италианец ми одържа ръката и завика * р. 22: (Не, не, не!) / *липсва.*

Стр. 132, р. 35—стр. 133, р. 10: Кога само стигнахме в Троян ~ Но за случката си аз не му казах. / *липсва целият пасаж, както и двата реда точки след него.*

Стр. 133, р. 16: изтърсих пред него куп ръкописи / изтърсих пред него една огромнейша тетрад * р. 29—33: При тия мои думи възцари се пълно мълчание ~ той беше облечен селски / *липсва* * р. 34—35: обади се същият весело, като приближаваше към мене / обади се весело един момък в селски дрехи, който изскочи из килерчето * р. 38: същият, който преряза с кама стремената / *липсва.*

Стр. 134, р. 3—6: Така се аз запознах с Левски ~ и той беше апостол. / *липсва* * р. 7: София, 1892 / София, 2 февруарий 1890.

Стр. 128. *Карнарския хан* — от с. Кърнаре, Пловдивско, разположено в близост до Троянския проход.

Стр. 128. *Колхида* — старогръцко название на Западна Грузия, където според легендата отплували митичните герои аргонавти, за да търсят златното руно.

Стр. 128. *Минц* — стара австрийска златна монета.

Стр. 128. *«Лятна нощ се превалява»*. . . — популярна песен у нас през втората половина на XIX в. Текстът е написан от известния учител и книжовник Йоаким Груев (1828—1912 г.). За пръв път е публикувана в «Гуслица или нови песни, нагласени от Й. Г., а издали И. Г. Трувчев и Х. Г. Д.» (Белград, 1858, стр. 13—14). Началото на песента тук се различава от цитираният от Вазов текст:

Лятна нощ се превалява
и след лъскава зора
слънцето трепти, изгрява
из зелената гора.

Млад юнак си кон изважда
из железните врата;

на печала си отважда
надалече по света.

С майчина благослови
той на коня возседнал
за честита търговия
той намислил и тръгнал.

Стр. 129. . . .*легендарните разбойници в Абруците* — *Абруци* — област в Италия в централната част на Апенинския полуостров. В миналото жителите на тази област са били известни като бандити и разбойници. През XIX в. Абруците често пъти са бивали арена на злодействата на разбойнически шайки.

Стр. 129. *Калабрия* — област в Южна Италия между Тиренско и Йонийско море.

Стр. 129. *Хиршовата железница* — първата железопътна линия в Южна България, построена преди Освобождението от компанията за източните железници под ръководството на барон Мориц Хирш (1831—1896 г.) — германски капиталист, предприемал построяването на железопътни линии в Австрия, Русия и Турция.

Стр. 130. *Фра Дяволо* — псевдоним на Микеле Пеца (1760—1806), прочут главатар на италиански разбойници. Борил се срещу френското владичество. Заловен и обесен през 1806 г.

Стр. 130. *Варда* (итал.) — стража.

Стр. 130. *Рулада* (фр.) — песен с бързо преливане на гласа от един тон в друг.

Стр. 130. . . .*райски хубави ландшафти между Стара планина и Богдан* — *ландшафт* (нем.) — гледка, пейзаж; *Богдан* — най-високият връх в Средна гора; издига се на 1604 м височина в Същинска Средна гора, югоизточно от гр. Копривщица.

Стр. 131. *Пусия* (тур.) — засада.

Стр. 131. . . .*арнаутска пушка*. . . — от арнаутин (тур.) — албанец; преносно — лош човек, разбойник.

Стр. 132. *Грация, синьоре* (ит.) — благодаря, господине.

Стр. 132. . . .*бъдещата си фортуна*. . . — Фортуна — древноримска богиня на щастливата съдба; преносно — случай, съдба.

Стр. 133. . . .*без да успея да стана нито Крез, нито Ротшилд: Крез* — последният лидийски цар (561—546 пр. н. е.), смятан за най-богатия човек на своето време; преносно — много богат човек; *Ротшилд* — династия от финансови магнати, водеща началото си от банкера Майер Анселм Ротшилд (1743—1812) от Франкфурт на Майн.

ДЯДО НИСТОР

(Стр. 135)

Разказът е напечатан първоначално в *Д*, г. I, 1890, кн. 1, стр. 1—11. След това е включван в *ПР*, *ПСС* и *С*.

Печата се по текста от *С* със следните поправки:

Стр. 135, р. 14—15: «като соколи» вм. «като сокола» (по *Д*, *ПР* и *ПСС*).

Стр. 135, р. 24—27: «Новите хора, които поникнаха, кой знае как, му бяха непознати, а новите наредби, които замениха старите — някак си опаки и противни» вм. «новите хора, които поникнаха, кой знае как, му бяха някак си опаки и противни» (по *Д*, *ПР* и *ПСС*).

Стр. 137, р. 2: «непатили» вм. «неопитали» (по *Д*,*ПР* и *ПСС*).

Стр. 140, р. 31: «шуртяха» вм. «шумяха» (по *Д*).

Стр. 143, р. 37: «Още от сутринта» вм. «Още сутринта» (по *Д*).

Стр. 144, р. 2: «неприятното» вм. «наприятното» (по *Д*, *ПР* и *ПСС*).

Стр 144, р. 9—10: «в Св. Богородица» вм. «с Св. Богородица» (по *Д*, *ПР* и *ПСС*).

Стр. 144, р. 11: «в Св. Никола» вм. «с Св. Никола» (по *Д*, *ПР* и *ПСС*).

Стр. 147, р. 4: «нямаше да плуе» вм. «нямаше да плува» (по *Д* и *ПР*).

Разказът е написан през 1888 г., по време на изгнаничеството на Вазов в Одеса. В писмо до С. С. Бобчев от 24 май 1888 г. той съобщава: «Пиша ред разкази по нашия политически и обществен живот — от Освобождението до последната криза.» По-късно в разговор с проф. Шишманов Вазов изрично отбелязва, че «Дядо Нистор» е между писаните в Одеса разкази. По свидетелството на самия автор при публикуването си в *Д* през 1890 г. разказът е намерил добър прием сред читателите.

При повторната публикация на разказа в *ПР* Вазов е направил сравнително малко и не особено съществени поправки — предимно стилни подобрения. Той е продължил да работи над текста на разказа и във връзка с публикуването му в *ПСС*. Наред с многобройните промени в езика и правописа тук откриваме и някои стилни поправки. Подобни поправки Вазов внася и в *С*. Всички те са намерили място във вариантите, които тук привеждаме.

Варианти в *Д, ПР, ПСС*

Стр. 135, р. 6: наедно с турците / *в Д липсва* * р. 10: нужди или грижи / нужда или грижи *(Д)* * р. 20—21: и велики промени / велики промени *(Д, ПР, ПСС)*.

Стр. 136, р. 4—5: миндаловите дървета / миндаловите дръвчета *(Д, ПР, ПСС)* * р. 9—10: птиците се пръснаха по четири страни / пилците ся пръснаха по четире страни *(Д, ПР)* * р. 15: без гнездо / без свое гнездо *(Д, ПР)* * р. 30—31: На дяда Нистора се виждаше / На дяда Нистора се вардеше *(Д, ПР)*.

Стр. 138, р. 19: — Работата?. . . / Работа?. . . *(Д)* * р. 25: разговорът между сина и стареца / разговорът между стареца и управителя *(Д)*; разговорът между стареца *(ПР)* * р. 34: много недоразумения / много неспоразумения *(Д, ПР)* * р. 40: нека прости детето ми / нека опрости детето ми *(Д)*.

Стр. 139, р. 12: Широкото мургаво лице / Широкото мургаво чело *(Д, ПР)* * р. 16—17: да го не даваш в съд / да го не даваш на съд *(Д, ПР)* * р. 39: преди да ме питаш / без да ме питаш *(Д, ПР)*.

Стр. 140, р. 5: Баща му се поуспокои / Баща му се успокои *(Д)*.

Стр. 142, р. 2: новото сенце в ливадата си / новото сенце в ливадяка си *(Д, ПР)* * р. 9—10: попита усмихнато / попита насмихнато *(Д, ПР)* * р. 12—13: Аз чух всичко / Аз чух сичкото *(Д, ПР)* * р. 40: Какъв враг, сиреч? / Как враг, сиреч? *(Д, ПР)*.

Стр. 143, р. 14: Има си хас! / Има хас *(Д, ПР)* * р. 21: Баща му го погледна възмутен / Баща му го изгледа възмутен *(Д, ПР)*.

Стр. 144, р. 15: едномишлениците им / едномишлениците *(Д)* * р. 37: Старецът не подозираше противоречието / *в Д липсва*.

Стр. 145, р. 5—6: пошушукаха си нещо / посшушукаха се нещо *(Д, ПР)* * р. 26: горнекрайчани / долнекрайчани *(Д)* * р. 37: подир тях / подир них *(Д, ПР, ПСС)*.

Стр. 146, р. 7—8: Дезертьорите се умножаваха всеки миг / Дезертирите се умножаваха на всеки миг *(Д, ПР)* * р. 11—12: в който стояха верни на длъжността си музикантите / в който остаяха верни на длъжността си само музикантите *(Д)* * р. 31: Ура! Браво! Той! / Ура! Браво! Браво! Той! *(Д)*.

Стр. 147, р. 14—15: Той гледаше богобоязливо / Той гледаше богобоязнено *(Д, ПР, ПСС)* * р. 21: мълвяха наоколо / мълвяха около *(Д, ПР)*.

Стр. 148, р. 10—11: Възпоминанието за Николовото метежно псведение / Възпоминанията за Николовото метежно поведение *(Д, ПР, ПСС)* * р. 16: Ами ти / Ами и ти *(Д, ПР, ПСС)*.

Стр. 135. . . *когато първи път среща извън Стара Загора авангардията на Гурка*. . . — по време на Освободителната война руските войски са разделени на три отреда; предният отред, командуван от генерал Й. В. Гурко (1828—1901 г.), достига до Стара Загора още на 18 юли 1877 г., но след ожесточени боеве е принуден да отстъпи.

Стр. 136. . . .*миндалови дървета*. . .—от миндал (гр.)—бадем.

Стр. 136. *Ракъджи* (диал.) — производител или търговец на ракия.

Стр. 136. . . .*като паднеш на аман, като пуснеш нещо под сеҗдедето: аман* (тур.) — ох, стига, помощ; *сеҗдеде* (диал.) — килимче; пускам под сеҗдедето — в случая: давам подкуп.

Стр. 137. *Мюлк* (тур.) — вж. тук стр. 377.

Стр. 139. . . .*за какви сприи съм тука*. . . — за какъв дявол съм тука; защо съм тука.

Стр. 141. *Кюлхане* (тур.) — вж.тук.стр.382.

Стр. 141. . . .*либералната партия*. . . — българска буржоазна партия, изразителка на интересите на селяните и на дребната и средната градска буржоазия, с лидери П. Каравелов, Др. Цанков и П. Р. Славейков. През 1881—1883 г. либералната партия води борба за възстановяване на буржоазнодемократичните свободи и за премахване на реакционния режим на пълномощията.

Стр. 141. *Ти си неверния раб, дето го има в евангелието*. . . — вероятно Вазов има пред вид Евангелие от Матей, глава 6, стих 24, и Евангелие от Лука, глава 16, стих 13, където се казва, че никой раб не може на двама господари да работи.

Стр. 142. *Месечина* — в случая: месечна заплата.

Стр. 142. *Сякам* (диал.) — мисля, струва ми се.

Стр. 145. *Джурджуна* (диал.) — врява, неразбория; подигравка, смях.

Стр. 147. *Бедечка* — малка рекичка недалеко от Стара Загора, ляв приток на р. Сюютлийка.

Стр. 147. *Чадър могила* — възвишение в околностите на Стара Загора.

СРЕЩА

(Стр. 149)

Разказът е публикуван за първи път в *Д*, г.II, 1891, кн. 7—8, стр. 305—313. След това е намерил място в *ПР, ПСС* и *С*.

Печата се по текста от *С* със следните поправки:

Стр. 153, р. 20: «в планина» вм. «в планината» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 153, р. 31: «мъртва» вм. «мъртъв» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 153, р. 37: «странно нещо» вм. «страшно нещо» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 153, р. 39—40: «почернени» вм. «почернели» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 154, р. 10: «които» вм. «който» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 155, р. 23: «другарите» вм. «другите» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 157, р. 13: «посшушукаха» вм. «посшушкаха» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 158, р. 31—32: «бързо се запъти нагоре: сега тя вече съзнателно отиваше, тя отиваше по дирите на черната колесница» вм. «бързо се запъти по дирите на черната колесница» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 159, р. 8: Възстановява се според *Д, ПР* и *ПСС* случайно отпадналата в *С* авторска дата под текста на разказа — «1891».

Очевидно разказът е написан през същата 1891 г., когато бива обнародван. Вазов не е направил никакви изявления относно повода на възникването на този разказ — нито пред проф. Шишманов, нито в писма до свои приятели. Поради това неговата творческа история в началната си фаза остава неясна.

При повторната публикация на разказа в *ПР* е извършена значителна работа над текста: съкратени са доста изрази, а понякога и по-големи пасажи, други пасажи са из основи преработени, направени са някои промени в характеристиката на героите и в описанието на обстановката, променено е името на героинята — «Милена» вм. «Мина». В следващите издания промените са много по-малко и съвсем различни по своя характер. В *ПСС* и *С* са внесени предимно правописни промени, подчинени на посочените вече тенденции. Освен това тук откриваме и някои стилистични подобрения. Тъй като работата на Вазов над текста в *ПСС* и *С* коренно се различава — и по обем, и по характер — от работата му над текста в *ПР*, намираме за уместно да разграничим вариантите на две групи: варианти в *Д* и варианти в *Д, ПР* и *ПСС*.

Варианти в *Д*

Стр. 149, р. 2—3: отскоро прокарани / отскоро прокарани и недоправени още * р. 3: хубавичка и напета / стройна и напета * р. 4: тоя ден беше празник / тоя ден беше неделен * р. 5—6: с чист бял нагръдник, с алена престилка / с чист бял нагръдник,

по който лъщяха огърлици от мъниста, с нова, алена престилка * р. 6: с жълта шамия / с червена кърпица * р. 7—8: *след* една шарена торбица *е имало следния текст:*

Слънцето припичаше нетърпимо; нажеженият калдъръм, незасипан още с пясък, тук-тамо само позатрупан с жлът чакъл, още повече нагорещяваше атмосферата на улицата, сега съвсем пуста и глуха. Невястата вървеше бързо отстрана, сиреч по тротуара, сега състоящ още от безобразни хълмове и долове, направени от изхвърляната пръст и които даваха твърде мъчен проход на минувачите.

Стр. 149, р. 10: при вратнята, полуотворена в един стобор / при една вратня, отворена в един дълъг, висок стобор * р. 19: Беше голяма жега / *липсва* *р. 19—20: през пречките на вратнята / през пречките на вапсаната вратня.

Стр. 150, р. 7: се изписа по лицето ѝ. . . / се изписа по челото ѝ . . . * р. 7: *след* се изписа по лицето ѝ. . . *е стоял следният текст:* Мигар да си иде, без да види Стояна, а тя е ходила осем часа път до тука и кой знай кога ще открадне време пак да дойде на София. Трябваше поне да се увери, да попита накъде е сега Стоян. А от кого да научи? Селянка проста, отдалеч, тя никого не познаваше в града. Тя с голяма мъка намери къщата на офицерина, дето Стоян служеше денщик. . .* р. 7—8: *след* за да види някого *е стояло следното изречение:* Тя с радост сега видя, че тя не беше пуста. * р. 15: Тя повтори питането си. Но и тоя път нема успех. / Тя повтори питанието си: тя беше уверена че това дете сѐ ще да знае що-годе за онова, което я тъй силно интересуваше. Но и тоя път ѝ нема успех; * р. 21—22. Те я изгледаха с някакво безочливо любопитство / Те я изгледаха внимателно и с някакво безочливо любопитство * р. 25: погледа на другиго / погледът на Стояна * р. 32: *след* долния кат *стои:* от улицата * р. 39—40: Тя се поозърна още малко — нищо. . . Тя пак хвърли скрьбен поглед / Тя се поозърта още малко — нищо. . . Най-после тя видя, че не ѝ остаяше нищо друго да прави, ами като да си тръгне. Въздъхна дълбоко и си зе торбичката, дето стоеше армаганчецът за Стояна. Очите ѝ се наляха със сълзи при тоя вид. Тя неволно хвърли последен поглед.

Стр. 151, р. 2—3: Той стоеше / Той пак стоеше * р. 8: и седна на сянка / и седна на хладовина * р. 16: Госпожата се наклони / Госпожата, която селянката така неласкателно извика, се наклони * р. 18: *след* — Какво е, невясто? *стои:* — попита, като гледаше хубавичкото и развълнувано лице на селянката * р. 30: *след* невяста му съм! *стои:* — поправи я бърже селянката * р. 33: *след* Та него ли дири? *е имало следния текст:*

— Него, него, бабо, момчето. . . Та и то ли е с тях?

— И то ще е, разбира се.

— Ами ти кога си го видяла Стояна? Здравичък ли беше? — попита сега вече поуспокоена селянката.

Стр. 151, р. 36: тръгнал за баните / тръгна за баните.

Стр. 152, р. 16: няколко метра / десетина метра * р. 22—23: Черешарка не съм. . . От кое село беше ти? / Черешарка не съм. . . Занес ги в село на децата. . . Имаш ли дечица?

— Нямаме си. . . Лани се женихме.

— От кое село беше ти?

Стр. 152, р. 24: — От П. / — от Поповци, ей, там далек в планината, зад Вакарел, сега него ще гоня. . . — отговори селянката, като завърза торбата си. * р. 27—28: *след* зад които беше селото на селянката *е имало следния текст.*

Стояновица нарами торбата, па се обърна, като да каже сбогом на госпожата; но тя се замисли малко, лицето ѝ се позамрачи и стана меланхолическо; тя пристъпи по-близо до балкона, за да може по-ниско да говори:

— Ех, аз щъ си вървa, а на Стояна наш, като си дойде, много здраве му кажи. . . Три пъти, кажи, Мина заръча да ти реча много здраве. И кажи му, бабо, че много ми жали душата за него . . .Милея си го, милея си го, та, така е. . . Криво ми е много. . . И там ме много мъчат, на село. . .. свекър и свекърва. . . Исках да го вида, та да му се поплача и нему, да знае барем и он. . . Имаше още много, много да му кажем. . . Няма го, няма го, нали видиш? Очите на селянката се насълзиха и гласът се разтрепера от вълнение. Но тя се догади, че е неприлично така пред чужди човек да говори такива неща, и тури край на излиянията си.

Стр. 152, р. 32: И тя тръгна бързо нататък / *липсва.*

Стр. 152, р. 33 — стр. 153, р. 26: *вместо абзаца* Милена беше се женила преди година и половина ~ Ех, кога ли ще изминат тия две недели? *е имало следния абзац:*

Стояница отмина нататък. Тя вървеше с олекнало сърце и радостна, че пак разбра Стояна, че знае как е и къде е — тая добра жена я утеши и зарадва. Тя тъй много ѝ разправи за Стояна — сѐ едно, като че го е видяла самичка, като че е приказвала лично с него. Добре, че я проводи господ да излезе на чердачето, а то насмалко щеше да тръгне така, като дива. . . Но жалбите, които така случайно повери, и непълно — на чужди човек, размътиха ѝ душата, раната ѝ се развреди, заболя я, заболя я много. . . А сега — пак на село отива, самичка и безпомощна, там, и мъките я пак чакат, черен живот при лоши хора. . . Ох, как е лошо. . . Едвам се изтърва да дойде тука. . . После мислите ѝ минаха на по-ясна картина: види Стояна сега, там някъде в планините, дето го е завел капитанина — де ли ще е, тя не знае. . . но види зелена шума там, стръмни борови гори и сенчасти долини, дето шурти пенлива бистра речица. . . Навярно, такова е мястото, дето е сега Стоян, в планина такова сѐ бива: зелено и хладовина. . . И дойде ѝ на ума рекичката и долинката в тяхната планина, дето тя белеше платно, и старата клоняста върба: там най-напред бе се срещнала със Стояна: там се бяха залибили. . . Колко време, много ли мина оттогава?. . . Много се вижда, а няма две години. И какви години? Два месеца стояха сгодени, месец женени; после отиде Стоян на война и тя остана, като вдовица. . . Па черно чернило. . . Ни радостта си не усети, ни булчинството си видя. . . Па и от Стояна най-напред жален хабер довтаса: и Стоян се мъчал там, дето го турили във войската, дето го учили да играе с пушка. Оня капитанин беше лош, бийше го с юмруци в лицето, когато не можеше да стъпне право, горкият Стоенчо, и веднаж му беше счупил челюстта, но тя узна това само когато той излезе здрав из болницата. . . После от много вървеж нанякъде пак беше падал тежко болен — не беше научен Стоенчо на такъв друг живот — хеле пак оздравя. . . Не видя и той бял ден, клетият, под оня капитанин. . . Току от три месеци си отдъхна, когато го зе сегашният му капитанин. . . Той ѝ се хвали много в писмо: от сяка страна по-добро било. . . А сега Стоян е още по-весел там в планините, на зелено, на хубаво. . . Колко остая още докат го пуснат? Една година... Една година е ден, ама една година е и век. . . Не, ама тя пак ще дойде след месец, каквото да стане, ще хвръкне и дойде да види Стояна.

Стр. 153, р. 37: никога не можеше / никога не може.

Стр. 154, р. 8—9: *след* какво беше това *стои*: за да удовлетвори любопитството си. . .* р. 21: неволно хвърли очи на тях / и инстинктивно хвърли очи на тях * р. 32: отишъл с капитана си на бани. . . / отишъл с капитанина си някъде. * р. 34: — На бани? — попита той. / — Къде е отишъл? — попита той. * р. 37: *след* Милено *стои*: Кой ти каза? * р. 38: Та нали ти аз думам, Димитре? / Те нали ти аз думам, Димитърчо? * р. 38—39: Оная жена, старата, няма да ме лъже? / Оная жена няма да ме лъже? — каза убедено селянката.

Стр. 155, р. 2: извика войникът / извика смаян войникът * р. 6: А сега слугува при капитанина / Той два пъти беше в болницата, а сега слугува при капитанин * р. 9—12: Милена във вълнението си ~ след две недели! / *липсва* * р. 18: още преди

петнайсетина дена / *липсва* * р. 30: на най-страшна истина, боже! / на най-страшна истина. . . Пак в болницата, пак в болницата, боже! * р. 36—37: попита чиновникът, човек барачест и намръщен / попита нетърпеливо чиновникът, човек барачест и намръщен, като я изгледа строго от глава до крака.

Стр. 156, р. 4—5: петнайсетина дена / десетина дена * р. 7—11: тя с трепет очакваше ~ може да го познае / *липсва* * р. 23: Макар и така начумерен и зъл / Макар че е така начумерен и лош * р. 25—26: Радостта ѝ мяташе ясна пелена въз всичко, що я окръжаваше / *липсва* * р. 27: равнодушно / *липсва* * р. 32: На душата ѝ беше леко и весело / *липсва*.

Стр. 157, р. 7: от село П. / от село Поповци * р. 9: от П. / от Поповци * р. 11: с пръста на тефтера / с пръсти на тефтеря* р. 15—16: попита с разтреперано сърце Милена / *липсва* * р. 28: преди малко го закопаха / днес го закопаха * р. 31—33: Милена погледна втрешена ~ та понесе цялото здание / Мина се хвана за главата, изкреща, та понесе цялото здание * р. 33—34: с паднала кърпа / отчаяна и луда * р. 37: изгуби хладнокръвие / изгуби хладнокръвието си * р. 37—38: извика строго / извика сърдито.

Стр. 158, р. 5—6: — Чуваш ли, не обичам да ми пискат!. . . — извика той, като стана / — Чуваш ли — извика той, като стана — не обичам да ми пискат!. . . * р. 9—15: Тоя чиновник, видял вече толкова ~ само му досадиха / *липсва* * р. 16—17: Милена остави смаяна болницата с две торби на гръб вместо една. / Когато Мина излезе из вратнята на болницата, с две торби на гръб, наместо една, * р. 26—27: извика тя и изплака безпомощна / извика тя и заплака със сичкият си глас * р. 30: — Буле, не смущавай публиката на улицата. / — Невясто, не смущавай публиката на улицата! — каза ѝ той строго. * р. 31—33: по дирите на черната колесница. Тя се отправи за гробищата / по дирите на черната колесница, на гробищата. . . * р. 35: Тя се унесе едвам къде среднощ / *липсва*.

Стр. 159, р. 1—3: какво Стоян бил умрял ~ падала на гроба му. . . / че Стоян бил умрял, че тя е ходила и падала на гроба му. * р. 5: по зори / *липсва* * р.6: дълго / *липсва* * р. 7: кое бе чист сън / кое бе чисто сън * р. 7: *след* кое бе чист сън *стои*: Изведнаж съзря торбичката с черните резки!. . .

Варианти в *Д, ПР* и *ПСС*

Стр. 149, р. 26—27: Тя си отри пота на лицето / Тя си отри потът по лицето (*Д, ПР*).

Стр. 150, р. 28: Сърцето ѝ потреперваше / Сърцето ѝ притреперваше (*Д,ПР*).

Стр. 151, р. 3: една вратня / една врата (*Д, ПР, ПСС*).

Стр. 153, р. 6: и у дома ѝ / и дома ѝ (*Д, ПР, ПСС*). * р. 16: Каква добра е тая / Каква добра тая (*Д, ПР*) * р. 17: И видя Милена / И види Милена (*Д, ПР*).

Стр. 154, р. 2: вървяха и два реда солдати / вървяха на два реда солдати (*Д, ПР, ПСС*) * р. 26: тичешката отиде / тиришката отиде (*Д, ПР*).

Стр. 156, р. 6: впери уплашена очи / впери уплашено очи (*Д, ПР, ПСС*)* р. 23: макар и така начумерен и зъл / макар че и така начумерен и зъл (*ПР, ПСС*) * р. 33: към вратата /към вратнята (*Д, ПР, ПСС*) * от капитан Начев/ от капитана Начев (*Д, ПР*).

Стр. 157, р. 18: запали цигара / запали цигаро (*Д, ПР*).

Стр. 159, р. 5: И когато се пробуди / И кога се пробуди (*Д, ПР*).

Стр. 149. *Шале* (фр.) — малка селска къща в планинските райони на Швейцария; планинска хижа, вила.

Стр. 151. *Молоха* (диал.) — мушкато.

Стр. 151. *Денчик* — от рус. денщик (остар.) — войник, придаден към офицер за лични услуги; ординарец, вестовой.

Стр. 155. *Барачест* (диал.) — космат, рошав.

Стр. 158. *Салават* (тур.) — глъч, шум.

Стр. 158. *Чорт поберi!* (рус.) — дявол да го вземе! (в случая за изразяване на възмущение).

КОЛЕДЕН ДАР

(Стр. 160)

Разказът е напечатан за пръв път в *Д*, г. I, 1890, кн. 12, стр. 529—533. След това е поместван в *ПР, ПСС и С*.

Печата се по текста от *С* със следните поправки:

Стр. 161, р. 4: «бедна» вм. «една» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 161, р.16: «с топлинка» вм. «с топлина» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 164, р. 18. «смисли» вм. «смили» (по *Д* и *ПР*).

Точната дата на написването на разказа засега не може да се установи. По всяка вероятност той е бил създаден през есента на 1890 г. и наскоро след това е поместен в *Д*. За съжаление Вазов не ни е оставил никакви сведения за възникването на замисъла и за творческата история.

При повторните публикации са внесени сравнително малко промени в текста на творбата. Най-съществени са поправките при втората публикация в *ПР*, където са съкратени или пък са добавени някои думи и изрази, а в отделни случаи и по-големи пасажи, направени са някои лексикални замени, внесени са редица стилистични подобрения. Промените, които откриваме в *ПСС*, са преди всичко в областта на правописа; наред с това тук има и няколко дребни стилистични поправки. Подобен характер имат и поправките, които са направени във връзка с последната публикация на разказа в *С*.

Варианти в *Д, ПР, ПСС*

Стр. 160, р. 27—28: оживена от присъствието на / оживена от (*Д*).

Стр. 161, р. 16—18: пратете ми едно от вашите скъпи украшения и аз ще се напълня с радост, може би и с песен тая вечер / пратете ми едно от вашите скъпи украшения — и аз ще го превърна в хляб, в дрешки и ще се напълня с радост, може би и с песен тая вечер (*Д, ПР, ПСС*) * р. 24—25: Види се г-жа Юрданова / Види се, че г-жа Юрданова (*Д, ПР*) * р. 37—38: извика неволно / извика почти неволно (*Д*).

Стр. 162, р. 17—30: Тогава те се обърнаха насам ~ което видя в големия кристал / Тогава те се обърнаха насам и погледите им паднаха на картините, в богати кръжила, що висяха на стените, на великолепните ламби, положени на орехов стол, на свилените кресла, на скъпите ковори, килимите, бибелотите, статуйките и украшенията, що пълняха и осветляваха широката затоплена стая. Тая гледка на личното им благополучие и охолност завчас изгони одевешното им настроение и проясни душата им. Една дебела завеса падна между честитата двойка и света на нещастните. Добрите чувства моментално изчезнаха, поне у Вера това се видеше. Тя стана за нещо си и като мина край огледалото, хвърли бръз и щастлив поглед на беличкото, миловидно, усмихнато лиценце, което видя в голямото стъкло (*Д*) * р. 18: украсена с картини / украсена, картини (*Д, ПР, ПСС*). * р. 27: за нещо / за нещо си (*Д, ПР*) * р. 32—33: който оставаше все още позамислен / *в Д липсва* * р. 34: *след* — Коя дреха? *в Д стои:* — попита г. Юрданов * р. 38—39: като си поправяше тоалета нещо / като си поправяше на туалетя нещо (*Д, ПР*).

Стр. 163, р. 6: ще бъдем поканени / ще бъдем пригласени (*Д, ПР, ПСС*) * р. 14—19: — Представям си ~ Е? / *в Д липсва* *

р. 20: Слушай, драга Верке / Но, драга Верке (*Д*) * р. 25—26: — Ти знаеш, че аз нищо не съм ти отказвал, нищо. Но. . . / — Ти знайш, че аз нищо не съм ти отказвал, но. . . (*Д*) * р. 31—35: Па ако не това, най-после, друго. . . ~ както подобава / *в Д липсва* * р. 41: и я стърси примирително / и я потръсна примирително (*Д, ПР, ПСС*).

Стр. 164, р. 12: копнение / нетърпение (*Д*) * р. 29—30: душа суетна, но природно добра / природа добра (*Д*).

Стр. 165, р. 1: с неволна радост / с истински възторг (*Д*) * р. 2: Тя се зарадва на случая, който идеше да я развлече. . . / *в Д липсва* * р. 5: детинско възхищение / радостно възхищение (*Д*) * р. 20: да те благославят / Да те благословят (*Д, ПР*) * р. 24: зина от удивление / зяпна от удивление (*Д, ПР, ПСС*) * р. 38: София, 1890 / *в Д липсва*.

Стр. 162. *Стол* (рус.) — маса.

Стр. 162. *Бибелот* (фр.)—дребно украшение по етажерки, маси, камини и пр.; дребен предмет (без особено значение и стойност).

Стр. 163. *Брокар* (фр.) — плат със сърмени или копринени нишки.

Стр. 163. *Faisons la paix* (фр.) — да сключим мир; да се помирим.

БИКОГЛАВ

(Стр. 166)

Разказът е напечатан под наслов «Младен» първоначално в *Д*, г. I, 1890, кн. 7—8, стр. 289—299. След това е поместван в *ПР, ПСС* и *С*.

Печата се по текста от *С* със следните поправки:

Стр. 167, р. 15: «Станция» вм. «Станцията» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 169, р. 6: «изгледваха» вм. «изгледаха» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 172, р. 9: «зарата» вм. «зората» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 172, р. 11: «Той се тръшна» вм. «Той се дръпна» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 172, р. 36: «да осрами» вм. «да срами» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Авторската дата под текста «Сопот, 1891», поставена при поместването на разказа в *ПР*, е неточна. Всъщност разказът е написан през лятото на 1890 г., когато Вазов се е намирал в Сопот. В писмо до Ат. Илиев от 10 юли 1890 г. той се оплаква,

че няма достатъчно материал за предстоящата книжка на своето списание, и заявява: «Аз тъкма да се помъча да скова някое малко разказче и две-три стихотворения, докато съм тука, макар че в главата ми никаква свястна и здрава мисъл при поразните, които са ни налегнали, не може да прозябава.» Разказът бива напечатан в същата книжка на *Д*, за която става дума в писмото; тази книжка излиза в края на август или началото на септември 1890 г.

При втората публикация на разказа в *ПР* Вазов внася съществени поправки в текста. Тук той извършва значителни съкращения, чрез които усъвършенствува композицията на творбата, преработва някои пасажи, заменя отделни думи и изрази, добавя нови пасажи и изречения, променя дори заглавието на разказа — «Бикоглав» вм. «Младен». В по-късните публикации на разказа в *ПСС* и *С* работата на Вазов над текста има съвсем друг характер: тук промените са предимно в областта на правописа; срещаните понякога по-съществени поправки засягат отделни думи. Тъй като и по количеството си, и по характера си поправките в *ПР* и в по-късните публикации са съвсем различни, намираме за уместно да разграничим вариантите на две групи.

Варианти в *Д*

Стр. 166, р. 23—24: *след* за които се плаща по-скъпо *стои:* Но за тие хуманни пресметвания на управлението на железниците нито минуваше на ум някому от оние, които стояха пред вагона, както и на юнаците, които се бяха нагуркали вътре. Всички бяха обладани от съвсем други мисли и вълнения. . . Вратата се хлопна, знак, че скоро кондукторът ще извика: готово! Момчетата си свираха главите на прозорците и разменяха последните прощални думи и климания с изпращачите.

Стр. 166, р. 26: една хубавелка мома / една черноока, хубавелка мома.

Стр. 167, р. 6—8: Не подир дълго време, влакът възви зад една гола височина. Слънцето притрепера като разтопено златно кълбо / Слънцето засядаше, когато влакът възви зад една малка височина. Момчетата още можеха да видят станцията, с изпращачите там, и селото, остали далеко, в полите на голата рътлина, и огрени от последните лучи на слънцето. Скоро то притрепера като разтопено златно кълбо. * р. 9: Мръкваше бързо. / Свечеряваше се бързо. * р. 18—19: *след* някакво препятствие стоеше на пътя *стои*: — Какво е, какво е бе? — питаха безпокойно. * р. 20: *след* обади се един *стои:* като се привожда-

ше много навън. * р. 21: от следващия кантон / от следующия меркез * р. 35—36: *след* гърмеше първата класа *стои:* Мъмрението и недоволството растяха.

Стр. 168, р. 12: мислеха и въздишаха / мисляха или въздишаха * р. 30: и той стискаше / и тя стискаше.

Стр. 169, р. 12—23: Милю чорбаджи се слиса ~ и да му иска благословията? / Младен пръв път се явяваше при Миля чорбаджи, който по вражда с покойний му баща не можеше да го гледа. Отде доде сега тоя Младен да иде да се прощава с него и да му иска благословията? Милю го изгледа начумерено. * р. 28—29: с разтреперан глас / с разтреперан глас от яд.

Стр. 170, р. 10—11: издума развълнуван Младен и свали надолу очи / издума с пресипнал глас Младен, като свали надолу очи * р. 16: пребледнял от ярост / пребледнял от отчаяние * р. 42: още шест-седем часа / още четири-пет часа.

Стр. 171, р. 20—21: Той бързаше, той не знаеше часа / Той бързаше да се озове на чисто поле * р. 26: далеко в нивята / на стотина разкрача в нивята * р. 29: *след* една пречупена пламенна река *стои:* на която пръщението се чуваше дотука * р. 34—37: видя две човешки фигури насреща си: то бяха на двама селяни от селото му; той чевръсто се дръпна и мина приведен зад едни храсти, уверен, че го не познаха отминалите селяни / видя две човешки фигури насреща си; било от виделината на пожара, било по ходът им, той позна двама селене от селото си и чевръсто се дръпна в нивата, мина приведен зад едни кръстци и излезе пак на пътя, уверен, че го не познаха отминалите селене. * р. 37: с тая мисъл / с това доброволно заблуждение.

Стр. 172, р. 13: забледняло небе / избледняло небе * р. 25: *след* изкривено от ярост *стои:* и челюстта му трепереше * р. 27—29: *вместо репликата* — Младен Райчов, когато нощес останахте ~ — попита го офицеринът *срещаме следния диалог:*

— Тебе ли викат Младен Райчов? — попита го намръщен офицерът.

— Мене.

— Ти вчера ли пристигна?

— Вчера, господин капитан.

— Когато пренощувахте при разваления мост, ти става ли да ходиш другаде някъде?

Стр. 172, р. 31—32: вероятно познали са го селяните, които го срещнаха нощес, и са го обадили / *липсва.*

Стр. 172, р. 37—стр. 173, р. 3: Решил това веднаж, той няма вече да отстъпи ~ подложени под хирургическите инструменти / *липсва.*

Стр. 173, р. 24—25: Нему му пак дойде на ума за двамата селяни; да, те са го наклопали / *липсва* * р. 26: *след* офицеринът се навъси *стои:*

— Добре, а минувà ли през нивите?

— През нивите? Минувах покрай нивите, край железния път.

— Срещà ли някои селене там посред нощ?

— Драгана и Ненка Влахът — забележи Милю.

— Да.

Младен по природа не беше способен да говори лъжа. А едно отказване би го спасило.

— Защо си се крил от тях и не си искал да те срещнат?

Очевидно, сичката беда се дължеше на срещата му с двамата селяне, които са го биле познали на светлината на огъня. Той се смути силно, доде намери благовиден отговор, най-после даде правият.

— Боях се да ме не познаят, че скришом съм оставил другарите си и съм ходил в село.

Тоя ответ се стори много наивен на капитанина. Всеки друг на мястото на Младена би намерил друг, по-естествен отговор: че е зел, например, за лоши хора двамината срещнати селяне.

Стр. 173, р. 28: попита той / попита офицеринът.

Стр. 174, р. 6: изгледа строго / поизгледа * р. 14: *след* да иска за подсъдимия не оневинение, а по-слабо наказание *стои:*

Прокурорът има случая да каже една дълга и вдъхновена обвинителна реч, не за да убеди членовете на съда, понеже съвестите им бяха най-добре осветлени, а за удоволствието да блесне с красноречие и да одържи тържеството на една нова юридическа победа, която никой му не успоряваше.

Стр. 174, р. 15—16: *след* Осъдиха Младена на три години затвор *е цмало следния текст:*

В тоя случай милостивите съдии зеха в уважение младата възраст на «злодееца», на която най-много налягаше защитата.

Прочее, общественият морал беше отмъстен и правдата тържествуваше.

Правдата — на човешкото правосъдие. . .

Стр. 174, р. 18: *след* пет месеца в затвора *в Д стои:* когато се поиска на божието правосъдие да се яви.

Една неделя подир Димитровден Милю чорбаджи прие призовка от същето съдилище, което бе съдило Младена. Той яхна коня и отиде в града. Представи се в съда.

— Познавате ли Станоя Иванов? — попита председателят, като погледна в едно прошение, което стоеше отпреде му.

— Познавам го, нашенец е.

— Кавга имал ли си със Станоя някога?

— Кавгалии сме с него, правото — право — отговори Милю.

— За какъв човек го познаваш?

— Станоя? Пакостлив човек, и толкова.

— Не е ли ти минувало през ума, че той може да ти е запалил снопите?

— Вярвайте бога, влязох в грях тогава, и за него помислих най-напред. . . Но излезе оня нехранимайко, на Райчо комитата синът. Каза ми, че ще ме запали, и ме запали още същата нощ. . . както рече, тъй го и изпече. Инат хърсъзин!

Съдиите се посшушнаха, па председателят извика на разсилния:

— Повикай Станоя Иванов!

Влезе един селенин около четирийсетгодишен, сух и бледен като скелет; дълбоко-хлътналите му сиви очи гледаха скръбно и плачевно наоколо; безкръвните му устни треперяха, както и целия му изнемощял труп, като от силен студ.

— Разкажи, Станое, работата — поръча му председателят.

Станое се извърна не към председателя, а към Миля, подпря се на тоягата си с две ръце, за да не падне от слабост, и задума с треперлив и немощен глас:

— Милю, Милю, изгорих аз божият хляб, ама и той мене изгори!. . . Видиш ли ме какво станах? Жив-мъртвец! От нея нощ, когато турих огъня на твоите кръстци, боже, прости ме, нали разсърдих светият хляб божи, дойдоха ми устрели по цялата снага, после заболях, залинях, секи ден по-зле и по-зле. . . Лошо сторих аз, Милю, в ядът си на тебе, и господ сто пъти ми заплати. Ех, дето ти обади Райчовото момче, да му береш грехът. . . То няма кривда, а ние двама с тебе съгрешихме, че сторихме да зачерним лицето и животът на това младо и зелено дете. . . Сосà ми вече божия казън и мъки, и дойдох сам да си изкажа грехът, за да ми улекне на душа колко-годе, па да умра в тъмница. . . Това рекох да ти кажа, Милю, и да ти искам прошка за злото, що ти направих в моя гняв. . . А ти искай прошка от Младена. . . Па ще ли ни прости господ — не зная. . .

Станоя не можа повече да говори, защото краката му се залюляха, като че се разглобиха, и разсилният го облегна до стената, за да не грухне.

Милю стоеше като втрещен от думите на Станоя. Страдалческото лице на нещастния говореше още по-красноречиво и искрено.

Очите на Миля се измокриха. Той извика:

— Господин председателю, тоя човек сичко право казва. Излъгахме се тежко, согрешихме, и аз, и вие!

— Смъртни човеци сме, брате, грешим: само един бог се не лъже — каза разтроган председателят на съдилището, като показа с тия думи, че той забрави сега, че е такъв, и помни само, че е слаб човек.

— Пуснете го по-скоро момчето — извика Милю почти повелително, като обриса с ръкава очите си.

С тоя селянин сега ставаше страшно превращение, доброто чувство се пробуди в загрубялата му душа и той плачеше сега, пръв път от много години насам.

— Мирувай — каза председателят, като сгъваше една хартия, на която бързо бе написал нещо. — Младен Райчов още таз минута ще бъде освободен, и това радостно известие на тебе се пада пръв да му го обадиш и после да го молиш да те упрости. . . Камо бог да проваждаше по-често и на време такива откровения на нашите тъмни умове. . . Разсилний, заведи Миля Каражалев при полицмейстера, комуто ще подадеш и това писмо!

Разсилний и Милю излязоха бързишката.

Стр. 174, р. 18: Младен чезнеше вече пет месеца в затвора / *липсва* * р. 19: Един ден младият затворник / Младият затворник * р. 25: той сам си изказа / *липсва* * р. 28—29: Той имал заповед от председателя на окръжния съд да го освободи. / Младен скокна прав. * р. 30—31: *след* почти плачевен глас *стои:* — Няма нищо, бай Мильо — каза сухо Младен. * р. 32: *след* да ни вразумиш *стои:* да се управиш, като си бил чист и прав, като ангел, та да не гниеш в затвори и ние да зимаме на душата си такъв тежък грях?

Стр. 175, р. 3: *след* да го почерня *стои:* каза Младен ниско и разпалено * р. 5: друго изражение / друго едно изражение, добродушно, даже нежно * р. 11: като му целувà ръка / и му целувà ръка * р. 13—14: ако я бях дал другиму? / ако не бях я дал тебе? * р. 16: отсега нататък / *липсва* * р. 17: усмихнато / *липсва* * р. 21—22: подир неделя — сватбата / а на другата — сватбата * р. 28—29: *след* но той упорствува *стои:* Аз до днес бих, каже на Миля, душа дал за дъщеря ти. . .* р. 30: Сега / Но сега * р. 34: *след* млада булка под було още *стои:* Не беше щастлив, горкият. * р. 40: Сопот, 1891 / *липсва.*

Варианти в *Д, ПР, ПСС*

Стр. 166, р. 26: бавно тръгна / бавно мръдна *(Д, ПР, ПСС).*

Стр. 167, р. 35—36: **първата класа / първа класа. *(ПСС);* първий клас *(Д,ПР).***

Стр. 168, р. 31—32: мъчително усещане / мъчително ощущение *(Д. ПР).*

Стр. 170, р. 8: просек въшкави / просяку въшкави *(Д, ПР)* * р. 16: със задъхан глас / със задъхнат глас *(Д, ПР, ПСС).*

Стр. 171, р. 6—7: дълбокото лазурно небе / дълбоко лазурно небе *(ПР)* * р. 12: цял разтреперан / цял развълнуван *(Д, ПР)* * р. 25: блесна / блесна му *(Д, ПР, ПСС).*

Стр. 172, р. 11: по направения мост / по поправений мост *(Д, ПР)* * р. 35—36: той няма вече / той нямаше вече *(Д, ПР, ПСС).*

Стр. 173, р. 39: в гауптвахта / в гауптвахтата *(Д, ПР).*

Стр. 175, р. 37: като го друса / като го друска *(Д,ПР, ПСС).*

Стр. 173. *Гауптвахта* (нем.-рус.) — арест.

Стр. 175. *Патасвам* (гр.) — умирявам се, успокоявам се.

Стр. 175. *Царибродските височини* — от Цариброд — вж. тук, стр 344.

GRONDE MARITZA TEINTE DE SANG

(Стр. 176)

Разказът е публикуван първоначално в *ПР,* т. II, 1892, стр. 237—246. След това е поместен в *ПСС* и *С.*

Печата се по текста от *С* със следните поправки:

Стр. 176, р. 6: «мъката ни» вм. «мъката ми» (по *ПР*).

Стр. 181, р. 9: «луда радост» вм. «луда ярост» (по *ПР* и *ПСС*).

Стр. 181, р. 29: «свои шехове» вм. «свои шефове» (по *ПР* и *ПСС*).

Стр. 181, р. 32: «техните шехове» вм. «техните шефове» (по *ПР* и *ПСС*).

Стр. 182, р. 17: «погледна» вм. «погледа» (по смисъл).

Стр. 183, р. 11: «поподигна» вм. «подигна» (по *ПР* и *ПСС*).

Според авторската дата под текста разказът е написан в София през 1890 г. По едни или други причини той не е бил своевременно публикуван в периодичния печат; обнародван е едва-две години след написването му.

Както отбелязва сам Вазов в една бележка към текста, сюжетът на разказа е заимствуван от книгата на д-р И. П. Любенов «Моето възпоминание от Йемен» (София, печатница на К. Т. Кушлев, 1890, 42 стр.). Спомените на д-р И. П. Любенов са били обнародвани първоначално във «Военен журнал» (г. II, 1889—

1890, кн. 5, стр. 429—441, кн. 6—7, стр. 553—568, кн. 8, стр. 690—703). От сравнението на разказа със спомените на д-р Любенов се вижда, че Вазов е използувал само една малка част от спомените, като същевременно значително ги е преработил, давайки широк простор на своето творческо въображение.

При включването на разказа в *ПСС* и *С* съществени промени в текста не са направени. Вазов се е ограничил предимно с осъвременяване на правописа и езика в съответствие с посочените тенденции; само в редки случаи той е направил замени на отделни думи или пък други стилистични поправки.

Варианти в *ПР* и *ПСС*

Стр. 176, р. 3: Не може да се опише / Не можеше да се опише (*ПР, ПСС*) * р. 4: Средиземно и Червено море / Средиземно море и Чървено (*ПР*) * р. 27: със свободата / със свобода (*ПР, ПСС*).

Стр. 177, р. 9: нарочно ни изпращаха / нарочно ни отдалечаваха (*ПР, ПСС*).

Стр. 178, р. 34—35: много по-тежко от моето, много потежко / много по-тежко от моето, много тежко (*ПР, ПСС*).

Стр. 179, р. 13—14: да го нагруби пред другите / да го оскърби пред другите (*ПР*).

Стр. 180, р. 26: Постоянно заети / Постоянно заняти (*ПР*).

Стр. 182, р. 4: туриха барут / туряха барут (*ПР*).

Стр. 183, р. 28—29: във формата на агония / във форма на агония (*ПР, ПСС*). * р. 31—32: да чуя името си / да чуя сега името си (*ПР*).

Стр. 176. *Gronde Maritza teinte de sang* (фр.) — гърми Марица, обагрена с кръв (превод на първия стих от известния марш «Шуми Марица окървавена»).

Стр. 176. *Д-р И. П. Любенов* — известен в миналото лекар. Роден е около 1850 г. в Кюстендил. Завършил е Цариградското военно-медицинско училище през 1877 г. Преди това сътрудничил със статии и дописки в някои възрожденски вестници. След завършване на медицинското училище бил изпратен на турска служба в Босна и Херцеговина, а по-късно в Йемен, откъдето се завърнал в България през 1880 г. След завръщането си работил като градски лекар в Кюстендил и като военен лекар в различни градове на страната. Автор е на редица медицински

книги, най-известната между които е «Лекар за човешките болки и лекуването им» (1892 г.).

Стр. 177. *Худайда* — Ходейда, град в западната част на Йеменската арабска република, най-голямото пристанище в страната, разположено на брега на Червено море.

Стр. 177. *Хаче* — град в Йеменската арабска република, разположен на около 50 километра северно от столицата й гр. Сана.

Стр. 180. *Сана, резиденцията на мютесарифлика* — Сана — днес столица на Йеменската арабска република; *мютесарифлик* (тур.) — окръг.

Стр. 182. *Темена* (тур.) — мохамедански поздрав с допиране на ръката до устните и до челото.

Стр. 182. *Юзбашия* (тур.) — капитан в турската армия или полицейски началник.

Стр. 182. *Кол-агасъ* (тур.) — началник на военен отред.

ИСКРОВ И РАЙНА

(Стр. 184)

Разказът е публикуван под заглавие «Избор» първоначално в *Д*, г. I, 1890, кн. 4, стр. 145—153; кн. 5, стр. 211—221; кн. 6, стр. 251—261. След това е поместван в *ПР, ПСС* и *С*.

Печата се по текста от *С* със следните поправки:

Стр. 187, р. 35: «драги възпоминания» вм. «други възпоминания» (по *Д*).

Стр. 188, р. 40: «юношеските» вм. «юношките» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 191, р. 30—31: «страсти» вм. «страстни» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 193, р. 8: «даваше» вм. «създаваше» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 193, р. 13: «разперени» вм. «разтреперани» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 193, р. 27: «изискваше» вм. «изисква» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 194, р. 6: «озърна» вм. «обърна» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 194, р. 9—10: «— Отде ще минем сега при дружината. . . Мостът ни отиде! — каза смеешком Райна, като се озърташе също» — възстановява се според *Д* и *ПР*.

Стр. 194, р. 33: «под брястовете» вм. «под браговете» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 196, р. 40: «мрачината» вм. «мрачина» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 198, р. 16: «ще спусна» вм. «ще отпусна» (по *Д* и *ПР*; в *ПСС* погрешно — «ще опусна»).

Стр. 200, р. 35: «пречете» вм. «прочете» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 201, р. 7: «който» вм. «които» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 201, р. 25—26: «трябваше да расте и славолюбието му, в ущърб на любовта му» вм. «трябваше да расте и славолюбието му» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 203, р. 26: «и е даровит» вм. «и даровит» (по *Д*).

Стр. 205, р. 5: «не оставяха» вм. «не оставаха» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 206, р. 33—34: «това меланхолическо появление на месеца, това упоително дихание на вечерните цветя» вм. «това дихание на вечерните цветя» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 207, р. 33: «12 юни» вм. «22 юни» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 209, р. 21: «в тая дума» вм. «тая дума» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 209, р. 34: «преходни» вм. «проходни» (по *Д*).

Стр. 211, р. 3: «и се зачудих» вм. «и зачудих» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 211, р. 4: «Селяните» вм. «Селяни» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 212, р. 17: «разчервенели» вм. «разчервели» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 212, р. 30: «късовете» вм. «късове» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 212, р. 31: «конника» вм. «книгата» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 214, р. 40: «под пепелта на политическите вихрушки» вм. «под политическите вихрушки» (по *Д, ПР* и *ПСС*),

Стр. 215, р. 17: «като си триеше» вм. «който си триеше» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 215, р. 22: «да го вземе дявол» вм. «да ги вземе дявол» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 215, р. 27: «стотини» вм. «стотина» (по *ПР* и *ПСС*).

Стр. 215, р. 39: «смрадна» вм. «страшна» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 216, р. 38: «прогледа» вм. «проглежда» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 217, р. 39—40: «и на Берлинския» вм. «на Берлинския» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 218, р. 1—2: «неприятелите» вм. «неприятеля» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 218, р. 40: «Госпожа Капинова прибави:» — възстановено по *Д*.

Разказът «Искров и Райна» е написан в Одеса през 1888 г. Това се установява не само от авторската дата под текста, но и от самия характер на разказа — той естествено се включва в онази поредица от «разкази по новия ни политически и обществен живот, погледнат от разни страни», за която говори Вазов в писмата си до С. С. Бобчев и Ст. Костов от май 1888 г.

Можем да предполагаме, че Вазов е направил известни поправки в текста на разказа във връзка с публикуването му в

Д през 1890 г. Засега обаче не е възможно да се установи какви са били тези поправки, тъй като не разполагаме с първоначалния авторски ръкопис. Вазов продължава да поправя разказа и във връзка със следващите му публикации в *ПР, ПСС* и *С*. Поправките тук обаче не са нито така многобройни, нито толкова съществени, както при другите разкази. Най-често те засягат само отделни думи и са продиктувани от стремежа на автора да усъвършенствува произведението в езиково и стилно отношение. Особено внимание е отделено и на осъвременяването на правописа—главно в *ПСС*. Прави впечатление също и големият брой наборни грешки, останали незабелязани от автора.

Варианти в *Д, ПР* и *ПСС*

Стр. 184, р 31: бедна къщица / чужда къщица (*Д*).

Стр. 185, р. 2—3: да хване и другата улица / да хване другата улица (*Д, ПР*) * р. 11: Пламък беше / Пламъкът беше (*Д*) * р. 23: е била / била (*Д, ПР*) * р. 36—37: коя къща е била / чия къща е била (*Д*).

Стр. 186, р. 25: и по-нататък и навред / и нататък и навред (*Д, ПР, ПСС*) * р. 35: както / като (*Д, ПР*).

Стр. 187, р. 17—18: без да ги засегне / без да го засегне (*Д, ПР*).

Стр. 188, р. 6: избитите гиганти / избити гиганти (*Д*) * р. 13: без да изстине / без да настине (*Д*) * р. 31: *след* съвсем непокътнати *в Д стои:* Уви, само гробищата са неумиращи, като съдбата.

Стр. 189, р. 10: си мислеше / си смисляше (*Д, ПР, ПСС*) * р. 18: книжката / карнета (*Д*).

Стр. 190, р. 14—15: каза той / каза живо той (*Д*) * р. 16: Дончовата майка / Дончова майка (*Д, ПР*) * р. 22: чрез който / през който (*Д, ПР*).

Стр. 191, р. 29: на света / в света (*Д, ПР*).

Стр. 192, р. 17—18: дълбокият и широко зинал дол / дълбокият й, широко зинал дол (*Д, ПР, ПСС*) * р. 35: го накараха да се сепне / го направиха да се сепне (*Д, ПР, ПСС*).

Стр. 193, р. 11: В същия миг / Същий миг (*Д, ПР*) * р. 30: нежеланата / нежелаемата (*Д, ПР*) * р. 32—33: ваша / вашата (*Д, ПР*).

Стр. 195, р. 13: най-вече / най-паче (*Д, ПР, ПСС*) * р. 29: да бях и аз / да бях аз (*Д*).

Стр. 196, р. 22: мълчанието / а мълчанието (*Д, ПР*) * р. 28: седях на камъка / седях на камък (*Д*).

Стр. 198, р. 4: над портфейла / над карнетя *(Д)* * р. 7—8: ако прилича на вас / ако прилича много на вас *(Д, ПР, ПСС)* * р. 29: топлите гърди / топлите разтупани гърди *(Д)*.

Стр. 199, р. 36—37: с всички трендафили / със сичките тринадафили *(Д, ПР)*.

Стр. 200, р. 18: в Пловдив / на Пловдив *(Д)* * р. 37: сгъна го и го сви / сгъна го и го скри *(Д)*.

Стр 201, р. 31: възврат в настроението / обрат в настроението *(Д)*.

Стр. 202, р. 24: не взе пръстена / не зема пръстена *(Д, ПР, ПСС)*.

Стр. 203, р. 5: Може би и той да не спи нощя. . . Може би и двамата / Може и той да не спи нощя. . . Може и двамата *(Д, ПР, ПСС)*. * р. 10: като / както *(Д, ПР)*.

Стр. 204, р. 14—15: ни платно постигаше / ни платно не постигаше *(Д, ПР, ПСС)*.

Стр. 206, р. 13: Шеговница Неда!. . . / Шеговница недна!. . . *(Д, ПР)* * р. 21: Смръкваше / Смръкваше се. *(Д, ПР, ПСС)* * р. 35—36: пчели от кошер / пчели из кошер *(Д, ПР)*.

Стр. 207, р. 8: източен поет / възточен поет *(Д, ПР)* * р. 12: самоизмама / самообман *(Д)* * р. 34: избори за депутат / избори на депутат *(Д, ПР, ПСС)*.

Стр. 209, р. 3: той се хвърли стремглаво в политиката / той се хвърли стремглав в политиката *(Д, ПР)*.

Стр 210, р. 9: влазяха и съобщаваха / влазяха при Искрова и му явяваха *(Д, ПР)* * р. 24: запъхтения селянин / запъхтелий селянин *(Д, ПР)* * р. 37: да дадат глас на / да дават глас за *(Д, ПР, ПСС)*.

Стр. 211, р. 39: печатна хартия / печатана хартия *(Д)*.

Стр. 212, р. 4: неговия частен живот / неговия честен живот *(ПР, ПСС)*; *в Д — както в текста* * р. 11—12: освен с дълбоки чизми / освен обут в дълбоки чизми *(Д)*; освен в дълбоки чизми *(ПР)* * р. 13: падане / падение *(Д)*.

Стр. 213, р. 19—20: и се възбуждаше от шума си / и се възбуждаше с шумът си *(Д, ПР)* * р. 23—24: издърпа една тояга / истръгна една тояга *(Д)*; *в ПР печатна грешка* — истрьпна една тояга * р. 24: оставяше да клима / оставаше да клима *(Д, ПР, ПСС)*. * р. 28: Сопите замахаха / Сопите замахнаха *(Д, ПР)*.

Стр. 214, р. 6: от разни пунктове / от разните пунктове *(Д)* * р. 23: Жива душа нямаше / жива диха нямаше *(Д, ПР)*.

Стр. 215, р. 6: клюмна глава / клюмна врат *(Д, ПР, ПСС)*. р. 8: да не го види / да го не види *(Д, ПР)* * р. 15: друго стъкълце / другото стъкълце *(Д, ПР, ПСС)*.

Стр. 216, р. 12: тежки мисли / угнетаюши мисли *(Д)* * р. 13—14: на планината / в планината *(Д)* * р 26—27: Дойде му на ума за Райна / Дойде му пак на ума за Райна *(Д)*.

Стр 219, р. 26: на смушението / със смущението *(ПР)*; от смущението *(ПСС)*; *в Д — както в текста*.

Стр 220, р. 15: в своята област / *в Д липсва*.

Стр. 185. . . .*в Помпейските развалини*. . . — развалините на античния град Помпей в околностите на Неапол засипан на 24 август 79 г. при изригване на Везувий. Помпей е открит през XVIII в.; от 1860 г. започват първите системни разкопки.

Стр. 186. . . .*като фениксът, който изскача из пепелта*. . . — *феникс* (гр.) — вълшебна птица в митологията на древните народи. Според най-разпространеното предание тя живеела сред пустините на Арабия и всеки 500 или 1000 години отлитала в гр. Хелиопол (Египет), където се самоизгаряла и отново се раждала от пепелта си. Фениксът е символ на вечно обновление.

Стр. 188. . . .*които Дон Кихот би вземал за избитите гиганти* — има се пред вид глава XXV «За онова, което се случи с Дон Кихота и спътниците му в познатата ни кръчма и за страшната битка с винените мехове» от първата част на книгата на Сервантес «Безподобният рицар Дон Кихот Ламаншки».

Стр. 188. *Чекур* (диал.) — откършено клонче.

Стр. 189. *Пусеновата Диана* — вероятно става дума за картината на Никола Пусен (1594—1665 г.), известна под названието «Спящата Венера». Тази картина е създадена през 1620 г. Съхранява се в Дрезденската картинна галерия. В миналото е била известна под названието «Спящата нимфа».

Стр. 191. *Харита* — в древногръцката митология една от трите дъщери на Зевс, почитани като богини на веселието и радостта, олицетворяващи младостта и красотата.

Стр. 195. *«Демон»* — поема на М. Ю. Лермонтов (1814—1841 г.).

Стр. 196. *Алтдорфския замък* — от Алтдорф — малко градче в Бавария, известно със своя старинен замък.

Стр. 198. *Хламида* (гр.) — плащ, наметало.

Стр. 203. *Венгер* — вид бален танц с унгарски национални особености.

Стр. 203. *Турнюр* — възглавничка, поставена отзад под роклята, за да стои издута (част от дамския тоалет през XIX в.).

Стр. 204. *Гънга* (диал.) — празен, бъбрив човек.

Стр. 205. . . .*трите огнени думи на Валтазара*. . . — «мене, текел, фарес» — трите съдбоносни думи, които според

библейската легенда вижда написани последният цар на Вавилон Валтазар при обсадата на града от персийския цар Кир.

Стр. 217. *Кършакалият* — от Кършиака — квартал в Пловдив.

Стр. 217. *. . .силно наумяваше двете лебеници и вулкана, които представляваше един герой на Любена. . .* — става дума за чорбаджи Нено, герой на Каравеловата повест «Маминото детенце».

Стр. 217. *Плюй в лицето и на Берлинския конгрес, и на Бисмарка — Берлински конгрес* — конгрес на великите сили в Берлин през 1878 г., когато България бива разделена на две държави: Княжество България и Източна Румелия; *Бисмарк* (1815—1898), германски държавник и дипломат, ярък монархист и реакционер, участник в Берлинския конгрес.

Стр. 220. *Камара* — в случая: Областното събрание в Източна Румелия.

ЦОНЧОВАТА МЪСТ

(Стр. 221)

Разказът е публикуван за пръв път в *Д*, г. I, 1890, кн. 11, стр. 481—486. След това е поместван в *ПР*, *ПСС* и *С*.

Печата се по текста от *С* със следните поправки:

Стр. 222, р. 23: «клипаво» вм. «калпаво» (по *Д*).

Стр. 222, р. 24: «от хубава» вм. «от хубавата» (по *Д*, *ПР* и *ПСС*).

Стр. 223, р. 10 «Филомела» вм. «Филомена» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 224, р. 6: «болките му» вм. «болките» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 226, р. 9: «тя заемаше» вм. «така заемаше» (по *Д*, *ПР* и *ПСС*).

Стр. 227, р. 15: «дело на мината» вм. «дето на мината» (по *Д*, *ПР* и *ПСС*).

Липсват сведения за датировката на разказа. Може да се предполага, че той е написан през есента на 1890 г. непосредствено преди обнародването му в ноемврийската книжка на *Д*.

При следващите публикации в *ПР*, *ПСС* и *С* Вазов почти не е работил над текста. Преобладаващата част от внесените тук поправки представляват обновяване на правописа. Останалите поправки са съвсем малко на брой (по няколко във всяка публикация).

Варианти в *Д*, *ПР* и *ПСС*

Стр. 221, р. 13: му носеха / носяха (*Д*, *ПР*,*ПСС*) * р. 22—23: и в сивите му, свити, малки очи / и в сивите му играющи малки очи (*Д*).

Стр. 222, р. 15—16: набиване на стените / набиване стените (*Д*, *ПР*).

Стр. 223, р. 4: за да плени / за да уплени (*Д*, *ПР*) * р. 19: сладостна забрава / сладостно забвение (*Д*) * р. 22—23: когато обръщаше / когато той обръщаше (*Д*, *ПР*) * р. 42: лигави уста / лигавите уста (*Д*, *ПР*, *ПСС*).

Стр. 224, р. 35: две пътешествия / вече две пътешествия (*Д*, *ПР*).

Стр. 225, р. 15: на тоя пункт / на тоя наблюдателен пункт (*Д*, *ПР*, *ПСС*) * р. 22: от страдания / от страданията (*Д*) * р. 30—31: запаленият фитил на мината, пробит от Цонча / запален фитил на мината, пробита от Цонча (*Д*, *ПР*, *ПСС*).

Стр. 226, р. 2: бряг / *в Д липсва*.

Стр. 223. *Феникс и Филомела* — герои от известната поема «Филомела» на френския поет Катюл Мендес (1841—1901); поемата е обнародвана за пръв път през 1863 г.

Стр. 224 *. . . отрова хрещща фурия. . .* — *фурия* — отровна австралийска змия.

Стр. 224. *Той тичаше в несвяст като свините при Гениса-ретското езеро, в които бе минал духът на бесния* — има се пред вид известна сцена от евангелския разказ — вж. Евангелие от Матей, гл. 8, стих 32; Евангелие от Марко, гл. 5, стих 13; Евангелие от Лука, гл. 8, стих 33.

ЕДНА СЦЕНА

(Стр. 228)

Под заглавие «Една сцена на Св. Кралската площад» разказът е обнародван първоначално в *Д*, г. I, 1890, кн. 12, стр. 550—553. След това той е поместван в *ПР*, *ПСС* и *С*.

Печата се по текста от *С* със следните поправки:

Стр. 228, р. 18—19: «позорно» вм. «повторно» (по *Д*, *ПР* и *ПСС*).

Стр. 228, р. 25—26: «около нещо или някого» вм. «около нещо и някого» (по *ПР* и *ПСС*).

Стр. 230, р. 1: «Като» вм. «Както» (по *Д*, *ПР* и *ПСС*).

Стр. 232, р. 6: «И тя прибави по-ниско някои обяснения» — възстановено по *Д, ПР* и *ПСС*.

Стр. 232, р. 36—37: «и на цивилизованите» вм. «и цивилизованите» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

При първата публикация под текста на разказа е поставена датата 14 септември 1890 г. Тази дата очевидно означава времето на неговото създаване.

Две години по-късно разказът е включен в *ПР*. Поправките, които внася Вазов в текста на произведението при втората му публикация, са само няколко и при това съвсем незначителни. При третата публикация в *ПСС* вниманието на автора е насочено изключително към осъвременяване на правописа и езика в съответствие с посочените вече тенденции; тук е променено и заглавието на разказа. При последната публикация в *С* Вазов се е ограничил само с няколко дребни стилистични поправки.

Варианти в *Д, ПР, ПСС*

Стр. 228, р. 11: дрипав музей / противен музей (*Д*).

Стр. 229, р. 21: Тълпата любопитни / Тълпата от любопитни (*Д*); Тълпата любопитна (*ПР, ПСС*) * р. 41: прехвърлиха наведнаж / прехвърлиха изведнаж (*Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 230, р. 13: дръпна пак селянката и я поизправи / дръпна пак силно селянката и я полуизправи (*Д, ПР*); дръпна пак селянката и я полуизправи (*ПСС*).

Стр. 231, р. 13—14: колата тръгва / колата тръгнаха (*Д, ПР, ПСС*) * р. 26: с цялата тежест / с цялата си тяжест (*Д*).

Стр. 232, р. 27: правото на по-силния / правото на по-силния върху по-слабия (*Д*) * р. 28: сгрупирано на факти / сгрупирвано на факти (*Д, ПР*) * р. 28—29: всеки ден / всякой ден (*Д, ПР, ПСС*) * р. 36—37: и на варварските, и цивилизованите общества / и на варварските, и на цивилизованите общества (*Д, ПР, ПСС*).

Стр. 233, р. 8: 1890 / София, 14. IX. 1890 г. (*Д*).

Стр. 228. *Номади* — племена и други етнически групи, които не водят заседнал живот, а се преселват от едно място на друго; чергари.

Стр. 228. . . .*ония хиляди мънички, невидими и лесно забравими блага в ежедневния живот, сборът на които, според Смайл-*

са, прави земното, уви, несъвършеното земно щастие. . . — *С. Смайлс*, английски моралист от XIX в., чиито съчинения се характеризират с практическата си насоченост. Смайлс е бил извънредно популярен у нас през 80-те години на миналия век.

Стр. 228. *Св. Кралската площад* — някогашното название на площад «Ленин» в София.

Стр. 229. *Клашник* (диал.) — дебело наметало от домашен вълнен плат.

Стр. 229. . . .*от село Чуковец в Радомирско* — село Чуковец, днес в Перишки окръг (община Кондофрей).

Стр. 232. *Вонта* (диал.) — мръсница (буквално: вонеща жена).

Стр. 232. *Енигма* (гр.) — загадка.

ЕПИТРОПЪТ

(Стр. 234)

Разказът е публикуван за първи път в *Д*, г. II, 1891, кн. 2, стр. 49—53; кн. 4, стр. 145—150. След това е поместван в *ПР, ПСС* и *С*.

Печата се по текста от *С* със следните поправки:

Стр. 234, р. 26: «догрябват» вм. «потрябват» (по *Д*).

Стр. 235, р. 9—10: «не се ограничаваше само с това; често той понадничаше» вм. «не се ограничава само с това; често той понаднича» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 235, р. 30: «бежлив» вм. «вежлив» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр 235, р. 41: «но ги държаха и в респект» вм. «но ги държаха в респект» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 236, р. 25: «като» вм. «както» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 238, р. 12: «той се заозърта» вм. «той се озърна» (по *Д* и *ПР*; в *ПСС* погрешно — «той се озърта»).

Стр. 239, р. 23: «по която» вм. «която» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 241 р. 14: «разбрахме» вм. «разбирахме» (по *Д* и *ПР*).

Стр 241, р. 32: «под една стрешина» вм. «над една стрешина» (по *Д*).

Стр. 243, р. 20: «защо не ни дойдеш на гости» вм. «защо не дойдеш на гости» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 244, р. 3: «Пише!» вм. «Пиш!» (по *Д*).

Стр. 244, р. 6: «свит ръкопис» вм. «свитък ръкопис» (по Д).

Стр. 244, р. 21: «пустият хаджия» вм. «пустият хаджи» (по *Д* и *ПР*).

Стр. 244, р. 41: любимия пост» вм. «любимия му пост» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Според авторската дата под текста разказът е написан през 1890 г. Нямаме причини да се съмняваме в тази дата.

Вазов не е оставил непосредствени свидетелства за работата си над този разказ. От съпоставката на публикациите се вижда, че след окончателното завършване на творбата той е работил сравнително малко над текста. Най-значителната поправка е съкращението на една сцена при втората публикация в *ПР*. Останалите поправки не са особено съществени.

Варианти в *Д, ПР, ПСС*

Стр. 234, р. 1: *след* Епитропът *в Д е имало подзаглавие в скоби:* Възпоминание * р. 19—20: какъвто и да е / какъвто и да бъде *(Д, ПР)*.

Стр. 235, р. 15: учителя / учителя ни *(Д, ПР)* * р. 17—18: причинява / причини *(Д)* * р. 35—36: едно весело шушукане / едно ново весело шушукане *(Д, ПР)*.

Стр. 236, р. 6: те ни докарваха / те ни доставяха *(Д)* * р. 7—8: на учените уроци / на научените уроци *(Д)* * р. 29: невъздържана веселост / невъздържима веселост *(Д, ПР)** р. 35—36: срещният господин / срещнатият господин *(Д, ПР)*.

Стр. 237 р. 20—21: тоя път недоволен / недоволен тоя път *(Д, ПР, ПСС)* * р 21: класната стая / класната зала *(Д)* * р. 29: по физика / за физиката *(Д, ПР)* * р. 38: забележи / забележва *(Д, ПР)*.

Стр 238, р. 10: Добре / Добро *(Д, ПР)* * р. 11: изпитаният / изпитуемият *(Д, ПР)* * р. 17: Добре / Добро *(Д, ПР)* * р. 29: Толкова пари / Толкова пара *(Д, ПР)* * р. 31: плащаме на даскали / плашаме за даскали *(Д, ПР)* * р. 36—37: и се просълзиха / и просълзиха *(Д)*.

Стр. 239, р. 7: сред пълна тишина / сред пълната тишина *(Д, ПР)*.

Стр. 240, р. 17—18: *след* мъчното положение и на Хаджи Енча, и на учителя *в Д стои следният пасаж:*

Един ден ние решихме да помогнем на учителя си без негово знание, да укротим гнева на Хаджи Енча по един друг, нам достъпен способ.

Убедихме с голяма мъка другаря си, авторът на нещастния период, който отвори тая дълбока пропаст между нашето отделение и Хаджи Енча, да иска прошка от епитропа, като признае всичката вина своя.

Още същий ден се представи случая. Хаджи Енчо дойде, влезна във взаимното училище и в първоначалното, после влезе

в стаята на училищний слуга, Лилка, да даде сърдито някакви заповеди (той винаги гневно гълчеше на Лилка), па, без даже да погледне към нашето отделение, запъти се към другата вратня, при гробищата.

Ние тласнахме другаря си и той фукна към хаджият и скоро го застигна.

— Дядо хаджия! Я чакай, я чакай! — дойде чак до нас запъхтений глас на ученика.

Видяхме, че хаджият се извърна и спря. Последва кратък разговор между тях и хаджият пак си тръгна.

Ние с голямо любопитство запитахме ученика, когато се върна при нас.

— Аз му рекох — почна той, — дядо хаджия, аз искам да ме простиш за ония думи. . . Учителят няма кабахат, той нищо не знайше. . . Аз самичък ги измислих. Той ми рече: — Като си ги измислил, защо не си ги премислил, па тогава да ги кажеш? — Прости ме, дядо хаджия, учителят не е виноват. . . — Е, какво искаш от мене? — Да ме простиш. — Е още? — Ела пак в нашето училище, дядо хаджия. . . Защо не дохождаш веки?. . . Като му рекох това, той си помисли, па ме изгледа ядосано: — Аз с хлапета не се разправям— извика, па си отиде. . . — довършши плачевно другарят ни.

Пълна несполука.

Стр. 241, р. 8: с разцъфтяла усмивка / с разцъфтялата усмивка *(Д, ПР)*.

Стр. 242, р. 15: Обичате топло / Обичате топлото *(Д, ПР)* * р. 21: на тоя божи свят всичко се случва / на тоя свят божи всичко се случава *(Д)*; на тоя божи свят всичко се случава *(ПР)* * р. 30: внезапното и необикновено / внезапното и необикновенното *(ПР)* * р. 34: това нещастие / ужасното нещастие *(Д)*.

Стр. 243, р. 27: сърцето му / лицето му *(Д, ПР, ПСС)* * р. 30—31: не излизаше от стаята си / не излазяше из стаята си *(Д, ПР)*.

Стр. 244, р. 8: каза той сухо / каза той глухо *(Д)* * р. 11: излезе из вратата / излезе из портата *(Д)*; излезе из вратнята *(ПР)* * р. 21: пустият хаджи / пустият хаджия *(Д, ПР)*, * р. 23: когото хаджията често беше гълчал / *в Д липсва* * р. 26: Подир малко / Подир някоя минута*(Д)* * р. 38: и на целия двор / и на целия широк двор *(Д, ПР)* * р. 41: да му отнеме любимия му пост / да му отнеме любимия пост *(Д, ПР, ПСС)* * р. 42: 1890 / *в Д липсва.*

Стр. 234. *Тараболуз* (диал.) — вж. тук стр. 355.

Стр. 235. *Шулгиновата всеобща история* — В. Я. Шулгин (1822—1879 г.), руски историк, професор в Киевския университет от 1849 до 1862 г. Автор е на три учебника по всеобща история: «Курс истории древнего мира» (1856), «Курс истории средных веков» (1858) и «Курс истории новых времен» (1862). През втората половина на миналия век тези учебници са били многократно преиздавани.

Стр. 235. . . .*за Лютера*. . . — Мартин Лутер (1483—1546 г.), родоначалник и виден деец на Реформацията в Германия, основател на протестантизма.

Стр. 238. *Дибидюс* (тур.) — съвсем, докрай, напълно.

Стр. 238. . . .*Севастопол калеси*. . . — има се пред вид Севастополската крепост, издържала по време на Кримската война 349-дневната обсада на англо-френско-турските съюзнически войски.

ДВА ВРАГА

(Стр. 245)

Разказът е публикуван за първи път в *Д*, г. II, 1891, кн. 1, стр. 1—8. След това е поместен в *ПР*, *ПСС* и *С*.

Печата се по текста от *С* със следните поправки:

Стр. 245, р. 8—9: «двамата противници» вм. «двама противници» (по *Д*, *ПР* и *ПСС*).

Стр. 246, р. 3: «двама избягаха» вм. «два избягаха» (по *Д*).

Стр. 246, р. 14: «Отмъстителният лик» вм. «Отмъстителният вид» (по *Д*, *ПР* и *ПСС*).

Както се вижда от авторската дата под текста, разказът е написан през 1886 г. Той е бил замислен като един от поредицата разкази, посветени на Сръбско-българската война. В края на книжката «Подпоручик Вълко», издадена в началото на 1886 г., Вазов е поместил следното обявление: «Наскоро ще излезе от печат и вторий разказ «Кръвта вода не става». Няма никакво съмнение, че в случая става дума за разказа «Два врага». Очевидно, Вазов е работил над този разказ в началото на 1886 г.

Пет години по-късно при публикуването на разказа в *Д* вероятно са били направени известни поправки. Какви са били тези поправки, не е възможно да се установи, тъй като не разполагаме с първоначалния авторски ръкопис. От сравнението на

следващите публикации се вижда, че Вазов е продължил да работи над текста и по-късно. Най-значителна е работата му във връзка с втората публикация в *ПР*. Тук Вазов е съкратил няколко по-големи пасажа, променил е някои изрази и отделни думи. Работата му във връзка с *ПСС* и *С* засяга предимно езика и правописа. В отделни случаи тук са направени и някои стилистични поправки. Тъй като поправките, които внася Вазов при втората публикация на разказа в *ПР* и при следващите му публикации в *ПСС* и *С* са съвсем различни по своя характер и по количеството си, намираме за уместно да разграничим вариантите на две групи.

Варианти в *Д*

Стр. 245, р. 4: стръвнишки погледи / кървави погледи.

Стр. 246, р. 15: колчем излизаше / колчем излезнеше * р. 33: желязного «ура» / желязната ура * р. 39: средната колона / предната колона.

Стр. 247, р. 3: четири километра / два километра.

Стр. 248, р. 9: мътна, слаба светлина / мътни, слаби светлини * р. 27: *след* и го задушваха с ужас *в Д стои:* Между другите призраци нему му се чинеше, че смъртният му неприятел Ламбо стои над главата му, с настръхнала брада, с кървави, очи и му насочва нож в сърцето, — това е уж някъде при Бачковский манастир. Първан иска да отмахне с ръка ножа, но ръката му не мърда, иска да извика за помощ, но глас не излиза. . . А ножът нà, ще се забие в гърдите му, а сè се не забива. . . И Ламбо го гледа с кървави очи, и вече ножа допира до кожата му, той чувствува студений остър връх на желязото, че влязя вече в месата му. . . И това съприкосновение му причинява такива ужасни, невъобразими болки. . . А Ламбо го гледа с кървави очи и се смее. . . * р. 38—39: *след* Първан се окопити *стои:* Той въздъхна от удоволствие, че всичко това било сън. . .

Стр. 249, р. 6: *след* лозя и дърволяк *стои*: а мракът се сгъстяваше около него. Но той продължаваше да върви напреки, без да може да различи нещо в тъмнината * р. 15: отрядът се тегли / по-едрата част от отряда * р. 16: *след* през нощта *стои:* Другите махали остаха на сърбите. И за беда Първан влезе из оня край, който държаха неприятелите * р. 21: *след* и се таи *стои*: Сегизтогиз обаче Първан чуваше блъсъци, като кога къртат или чупат врати; рядко само през някоя рязка или прозорче трепваше светлина от свещ и се загубваше * р. 24—25: дюкяните / лавките * р. 26: *след* помисли си ефрейторът *е имало следния текст:*

В тоз същий миг той чу бързи стъпки насам: куп хора с пушки се зададоха из улицата. Те гълчаха по сръбски. . . Първан си прехапа устните. Той разбра колко беше страшно положението м/.

Какво да стори? Да бяга? Куршумите ще го стигнат. Да се опре? Невъзможно — на толкова души. Да се предаде? — Позорно! Той бърже се оттегли в един ъгъл и остана неподвижен там.

Сръбските войници идяха право към него; като видяха човек в сянката, спряха се:

— Овамо кой? — попита един.

Преди да му повторат питането, Първан отговори високо и строго:

— Сливница!

Па като се извърна, извика:

— Юнаци, бегом, ура!

И се хвърли въз сърбите.

— Предайте се! — извика им той.

Няколко пушки издрънчаха на земята.

— Напред! — заповяда им Първан, като им посочи една улица.

Първан, вероятно, си припомняше и повтаряше дръзките рискове на руските казаци през Руско-турската война.

И наистина тая отчаяна маневра, която винаги се увенчава с успех спрямо един деморализиран противник, го спаси.

Когато робите се изгубиха в улицата, той хвана оная, из която дойде — за да излезе на полето.

Вместо нея, той улови друга, която водеше навътре в града. . . Късно съзря Първан грешката си, но той тръгна напред, слепешката.

— Каквото е писано, това ще е — пошушна си той.

Работата излезе: «от трън, та на глог».

Стр. 249, р. 29: сърби / *липсва* * р. 34—36: защото в най-западната част на града се държаха още няколко сръбски войници / *липсва* *р. 35—36: *след* няколко сръбски войници *е имало следния текст:* Да се повтаря одевешната маневра нито можеше да се мисли сега.

Стр. 250, р. 9—10: *след* да го следят хубаво *стои:* но скоро улицата излизаше на мегдан и жертвата беше в ръцете им, та освен това Първан беше капнал и не тук — там трябваше да грухне изнемощял и полужив. * р. 10: На едно място той залетя / Като бягаше на едно място той залетя * р. 11: Той се мръдна / Той машинално се мръдна * р. 26: един човек / една едра висока

фигура * р. 28: Той влезна / Тя влезна * р. 32—33: Първан видя, че е в една сиромашка бакалница / Първан се убеди, че наистина е попаднал в една сиромашка лавка * р. 34: разбита бакалница / разбита лавка * р. 35: беше стопанина тука / беше стопанинът на бакалницата, той стоеше още гърбом, та Първан го не видя * р. 35: Той бе в силях / Той видя само, че бе със силях * р. 35—36: Първан разбра / Разбра.

Стр. 251, р. 5—6: *след* каза Ламбо *стои:* като измъкна един револвер *р. 7: *след* продума Първан *е имало следния текст:* Но, очевидно, разбойникът преди да свърши, искаше да изтезава жертвата си * р. 10: като измъкна камата си / *липсва* * р. 12: *след* обхвана цялото му същество *в Д е имало следния текст:*

Светът му се въртеше, но нито съзнанието, нито енергията го оставяха още.

Македонецът съзря, че се показва изпод закопчания шинел крайче от една верижка на часовник; и по една машинална привичка, той дръпна верижката и я измъкна с часовника, който мушна в джоба си. При това действие Първан пак отвори широко очите си.

— Не се молиш, а?. . . Аз ти казах, че ще ти изпия кръвта. . . Аз съм се заклел — каза Ламбо и промени оръжието: той извади ножа и го стисна конвулсивно.

— Аз падах в ръце на по-лоши душмани, на душманите на отечеството, и не се молих. Убий ме! — избъбра слабо Първан и замижа да не види що ще стане.

Той виждаше, че трябва да се мре. И в тоя миг мисълта му прескокна Руй планина, Витоша, долината на Марица, Родопите и се спря в полите им, в Чирвен, в тяхната къща, и той видя милият образ на майка си, и на Найда, и на малкия Стоенчо. . . Той всичко това стори по-бързо от светкавичната бързина и пак със светкавична бързина се повърна тука.

И той пак отвори очи и видя македонеца с камата. . . Бараческата брада настръхнала, очите изпъкнали и сега пълни със зловещ огън.

— Ти беше ли при Сливница? — попита внезапно той.

— Бях.

Над слепите очи на разбойника беше избил внезапно пот. Нещо особено произхождаше в дълбочината на душата му; една странна усмивка озари чертите на озвереното му лице.

Очите му светнаха, още по-силно на свещта — но то не бе от ярост, а от сълзи. . . Кой знай, човекът ли се обади в него, българското чувство ли оживя в душата му, стид ли го нападна пред тоя беззащитен и безстрашлив враг!. . .

— Де си ранен? — попита той.

Първан показа с дясната ръка лявото си рамо.

— Стани да идем горе, да ти видим раната. . . Там ще спиш на моето легло. Гост ми си тая нощ. . .

И Ламбо подигна кротко Първана, хвана го опипом под мишница и го поведе към вертикалната стълбичка, която извождаше на горнята стая.

Харамията и героят скоро потънаха у потона.

Стр. 251, р. 13: *след* А гърмежите отвън все трещяха и цепеха въздуха *е имало следния текст:*

И наистина тая нощ ставаше страшен бой на лявото наше крило. Българите нападнаха отчаяно сръбските укрепления на «Черната чука», които захрачиха въз нас огнен дъжд. Два пристъпа причакаха и отблъснаха сърбите: третият ги сломи и гръмотевично «ура» възвести, че «Черната чука» е зета. . .

От тъмни зори пак се поднови боят и трая упорит, кръвопролитен, додето сърбите се смъкнаха на нишкото шосе, като оставиха на победителя Пирот и няколко стотин сръбски трупове.

Криво да седим, право да съдим: сръбските войници, както вчера, тъй и нощес, тъй и днес, се бориха мъжки и само подир отчаяно противостоение отстъпиха всяка педя земя около Пирот.

Види се, деветодневните битки с българите, в които виждаха хиляди примери от храброст и смъртта лице с лице, калиха им духът, а може би тяхното късно мъжество беше плод на отчаянето, което често повдига до героизъм най-оклюхналите същества.

Но залудо. Българската сила приличаше на един стремлив порой, отпущен от крал Милана при Сливница, и който като се хвърли от два водопада, които се наричат Три уши и Цариброд, бухтеше още по-силен из нишавската долина и поваляше всичко в кървавий си път.

Уви, тоя порой заедно с първият, който устреми крал Милан въз нас, остави за следа дълбока, страшна бездна, която навеки ще дели два братски народа!

Стр. 251, р. 14: VI / VII * р. 24: Точно така, ваше благородие — поклони се Ламбо — превързахме му и раната, дребно нещо. . . / Точно так, ваше благородие, поклони се Ламбо. *р. 26—27: Първан вкратце разправи на началника си своята случка / *липсва.*

Варианти в *Д, ПР, ПСС*

Стр. 245, р. 5: стръвнишки погледи / кръвнишки погледи *(ПР, ПСС)* * р. 16: нагоре из планината / нагоре към планината *(Д, ПР, ПСС)* * р. 20: Найда Гочева / Найда Гечова *(Д, ПР)*.

Стр. 246, р. 14: Отмъстителният лик / Мстителний лик *(Д, ПР)* * р. 15: колчем излизаше / колчем излезнеше *(Д, ПР)*.

Стр. 247,р. 1: пряпорци развети / пряпорци развити *(Д, ПР)*.

Стр. 248, р. 19: кому е трябвала / кому е трябвало *(Д, ПР, ПСС)* * р. 27: и го задушваха с ужас / и го задушваха от ужас *(Д, ПР, ПСС)*.

Стр. 249, р. 13: на сръбски солдати / на сръбските солдати *(Д, ПР)*.

Стр. 250, р. 35: Той бе в силях / Той бе със силях *(Д, ПР, ПСС)*.

Стр. 251, р. 5: на ръцете / на ръчици *(Д, ПР)* * р. 24: — Точно така / — Точно так *(Д, ПР)*.

Стр. 248. *Сърбите хвърляха във въздуха Пиротската крепост* — през нощта на 14 срещу 15 ноември 1886 г. отстъпващите сръбски войски хвърлят във въздуха склада за боеприпаси в Пирот.

Стр. 249. *Бугараш* (сръб.) — презрително название на българин; българоман.

БУРНАТА НОЩ

(Стр. 252)

Разказът е обнародван първоначално в *Д*, г. II, 1891, кн. 9, стр. 385—389. След това е поместван в *ПР, ПСС* и *С*.

Печата се по текста от *С* със следните поправки:

Стр. 252, р. 4: «гористите» вм. «горските» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 254, р. 18: «потресаващe» вм. «потресно» (по *Д, ПР* и *ПСС*).

Стр. 257, р. 1—3: възстановява се по *Д* и *ПР* следният абзац, очевидно случайно пропуснат при набора в *ПСС*:

«Аз погледнах в очите игумена, за да ми обясни онова, което в писмото ми се видеше покрито, като с една нарочна тъмнина».

Според авторската дата под текста разказът «Бурната нощ» е написан през 1890 г. Една година по-късно той е публикуван в *Д*. За съжаление, Вазов не ни е оставил каквито и да било свидетелства за възникването на замисъла и за работата си над тази творба. От съпоставките на следващите публикации се вижда,

че той е продължил да работи над текста и по-късно. Поправките, които той е внесъл, обаче не са особено съществени, нито така многобройни, както при повечето разкази.

Варианти в *Д, ПР, ПСС*

Стр. 252, р. 11: по тая причина / за тая причина *(Д, ПР)* * р. 17—19: осемдесетгодишен старец, забогатял в някой си гръцки манастир, дребен, със сбърчено и сухо лице / дребен седемдесетгодишен старец, забогатял в някой си гръцки манастир, със сбърчено и сухо лице *(Д)*; седемдесетгодишен старец, забогатял в някой си гръцки манастир, дребен, със сбърчено и сухо лице *(ПР)* * р. 29—30: с черникаво и бледно лице, с развитичък ум / с мургаво и бледно лице, с развит ум *(Д)*.

Стр. 253, р. 1: От свенлив, какъвто беше най-напред / От свенлив и стеснителен най-напред *(Д)* * р. 16—17: Огнените му погледи / Огнените му очи *(Д)* * р. 18—19: някаква смътна още и крайна мисъл / някакво смътно още и крайно решение *(Д)* * р. 31—32: и аз да ходатайствувам / и аз горещо да ходатайствувам *(Д)*.

Стр. 254, р. 5: правех разходките си сам / правех разходките си повечето сам *(Д)* * р. 21: *след* със светкавици *в Д и ПР стои:* и заглушителни гръмотевици * р. 39: проговори на откъслеци / проговори на прекъслеци *(Д, ПР, ПСС)*.

Стр. 255, р. 1: някои троши / троши някой *(Д, ПР, ПСС)* * р. 5: се възцари пак / възцари се пак *(Д, ПР, ПСС)* * р. 10: беше сломена / беше счупена *(Д)* * р. 14: изтика ни и заключи вратата зад себе си / изтика ни, заключи вратата и слезна из стълбите като бъбреше нещо на себе си. Аз го видях, че влезе в черквата. *(Д)* * р. 31: по лицето му / в лицето му *(Д, ПР, ПСС)*.

Стр. 257, р. 10: и после покъртиха / и после разтрогнаха *(Д)* * р. 12: да я разгласям / да я разгласявам *(Д)* * р. 27: 1890 / *в Д липсва.*

Стр. 253. *Дирекцията на просвещението* — Министерството на просветата в Източна Румелия.

Стр. 254. *Неоферно* — нередно.

Стр. 254. *Магерчица* (гр.) — манастирска кухня.

Стр. 256. *Отважен* (рус.) — смел, решителен.

ПЕЙЗАЖ

(Стр. 258)

Разказът е публикуван за първи път в *БП*, г. I, 1893, кн. 1, стр. 55—64. След това е поместван в *ПР, ПСС* и *С*.

Печата се по текста от *С* със следните поправки:

Стр. 258, р. 14: «разходка» вм. «разходката» (по *БП, ПР* и *ПСС*).

Стр. 259, р. 12: «в нея» вм. «в него» (по *БП, ПР* и *ПСС*).

Стр. 259, р. 27: «усещаш» вм. «усеща» (по *БП*).

Стр. 260, р. 29: «отсъствието» вм. «отсъствие» (по *БП* и *ПР*).

Стр. 260, р. 35: «живописеца» вм. «живописа» (по *БП, ПР* и *ПСС*).

Стр. 260, р. 41: «внушаваха» вм. «вкушаваха» (по *БП*).

Стр. 262, р. 28: «месата ѝ» вм. «месата и» (по *БП*).

Стр. 264, р. 19: «Не преувеличавах ли» вм. «Не преувеличавам ли» (по *БП, ПР* и *ПСС*).

Стр. 265, р. 18: «Какво исках да направя?» вм. «Какво исках да направя!» (по *ПР*).

Стр. 265, р. 23—24: «да изпълня изцяло дълга на един християнин. . . Или пък липсваше героизма на самоотречението» вм. «да изпълня изцяло дългът на самоотречението»(по *БП*).

Очевидно разказът е бил написан в началото на 1893 г. Трябва да се предполага, че в основата му лежи действителна случка. Вазов обаче не ни е оставил непосредствени признания относно повода за написването на този разказ, нито за неговата творческа история. От сравнението на публикациите се вижда, че наскоро след написването му разказът е претърпял значителна преработка. Във връзка с втората му публикация в *ПР* Вазов не само е съкратил и преработил отделни пасажи и изрази, но е извършил и цялостна промяна на правописа (в *БП* разказът е печатан на своеобразния правопис, въведен от редакцията на списанието). Промените, които авторът е направил в текста на творбата във връзка със следващите ѝ публикации в ПСС и *С*, са малко на брой и при това съвсем несъществени — тук предимно е продължена работата над усъвършенстване и осъвременяване на правописа в съответствие с очертаните в началото тенденции. Наред с това има и няколко стилистични поправки. Тъй като и в този случай работата на Вазов над текста коренно се различава от работата му над текста във връзка с втората публикация, намираме за целесъобразно да разграничим вариантите в две групи.

Варианти в *БП*

Стр. 258, р. 3: аз подир пладне / аз, подир свършването служебните занятия, т. е. от пет часа подир пладне * р. 15: *след* от столицата *стои:* Ломското шосе никога не е било полъстено от вниманието на разхождач. * р. 18—19: с едно ценно преимущество / с едно ценно преимущество, което само това шосе притежава за градския си посетител: * р. 20: *след* Това поне за мене *е имало следния текст:* мисля, а и за мнозина други чиновници, изморени от монотонните и скучни занятия в канцеларите, които в разходката търсят душевно отдъхване, а не изкуствено развлечение, което е често само възбуждане на празно и уморително любопитство, ,* р. 20—21: Защото често / Често * р. 25: *след* на всеки миг *стои*: на всяка крачка * р. 28—30: и да присъствува на пазара на човешката суетност, лъжа и лицемерие, дето и той е неволен участник / и да присъствува невъзмутимо на пазара на човешката суетност, фалш и лицемерие * р. 30—32: Ломското шосе ~ пристанище / *липсва* * р. 30: *след* и той е неволен участник *е имало следния текст*;

Такава потреба за пълна свобода и осамотение пред лицето на природата; за пълно еманципиране от интересите и длъжностите, изкуствено създадени, на обществената среда, не рядко става необходима на човешката душа, а както казах, ломското шосе, гдето може цели часове да се разхождаш чужд на всички и на всичко, необезпокоен от никакви приятни познайства, с една реч, без ненужни свидетели на твоето общение с мислите си, с бога и природата велика представя най-занимливо място, най-безбедно пристанище.

При това трябва да ви кажа, че аз съм малко и поет — поне аз се мисля такъв. Нищо не съм печатал още. Само един приятел е посветен в тайната на моята литературна деятелност, и той, толкоз умен, колкото и искрен, е доволен от онова, което му съм чел. Но това не значи, че аз бих се решил някога да изляза пред света. Само тщеславието и нахалната бездарност обичат да се натрапват на общественото внимание. . . Аз пиша не за хората и не за хвалбите им и вниманието им, а за да удовлетворя една интимна потребност на душата си. . . И казвам ви, усладата, която ми доставя тихото безшумно общение с музите в свободните от служба часове, е по-скъпа и благодатна за мене от всичките лаври, за които може да жадува славолюбието на един писател. . . Мирното ломско шосе е предпочитаното прибежище на моята мечтателност посред природата, и един художник, който търси

концепциите си в мълвата на пазара, а не в уединено размишление, побъркал е целта си. . .

Стр. 259, р. 15: разрезите / перспективите * р. 16: щото ти оставаш / че ти оставаш * р. 24: с най-благите и тихите усещания / с най-благи и тихи ощущения * р. 33—35: ако толкова пороци, страсти, грозоти, душевни и телесни нищожества го поставят много далеко / ако толкова пороци, страсти, грозоти, душевни и телесни безумия, нищожества го поставят толкоз далеко.

Стр. 260, р. 1: През февруари / През февруари т. г. * р. 3: пепелявоцветни мъгли / пепелявоцветни облаци * р. 4: белите върхове на планините / върховете на планините * р. 7—8: утъпкана между отвърделите дируги на шосето / *липсва* * р. 9—10: унило дремеше / вяло дремеше * р. 10—11: орляци гарвани / дружини гарвани * р. 11—12: по телеграфните жици / по жиците на телеграфната линия * р. 18: облаците падаха / мъглите падаха * р. 31: чувство за хубост / понятие за хубост * р. 39: шаровете и тоновете / краските и тоновете.

Стр. 261, р. 2—3: *след* занимаваше мислите ми *стои:* Аз днес главно за нея идех тука и в окръжаещата самотия и безмълвие на просторите аз захващах ясно да я съзирам в по-завършена и рязка форма * р. 3—5: Углъбен в своята дълбока замисленост, аз вече бях наближил кантонерката, която отстои на един километър от гарата / Вдълбен в своята замисленост, аз вече бях наближил несъзнателно до кантона, отстоещ един километър нещо от гарата. * р. 13: аз се спрях / аз я спрях * р. 19: цели от жили / цели от жилки * р. 25: десетина часа ход / десетина часа път * р. 40—41: *след* някакво животинство, изнуреност, освирепяване *е имало следния текст:*. . . цяла трагедия се чете по него, трагедията на живота безпросветно мрачен; тегловен, труженически на българската селянка.

Стр. 262, р. 2: жалко лице / жално лице * р. 10: Писъкът се повтори слаб, немощен, задушен / *липсва* * р. 23—24: подир смъртта на мъжа си, умрял напразно, от неизвестна болест / подир смъртта на мъжа си, който млад и юнак, издъхнал неизвестно от каква болест вътре в няколко часа. . . Проданта за дълг на малкото му имущество в земица, която последвала веднага, направила още по-тежка и непоправима злочестината на овдовялата му жена. . . Подир малко и тя рухва. . . * р. 24: В цялото село / В цяло село * р. 27: дърва няма / дърва не остали * р. 28: Сиромашия / *липсва* * р. 33: стар челяк / стар човек * р. 41: па пак се потаи / и пак се потаи.

Стр. 263, р. 3: *след* острия вечерен студ *стои:* Всичко това, което чух и което видях, дълбоко ме потресе. Животът във всичката си грозота и безпомощност се изправяше между мене и одевешните ми сладостни естетически чувствувания. Бабата прекара тояжката си в дясната ръка, а с лявата поподигна бремето и се накани да продължава пътя си. * р. 4: в София / в града * р. 7: — Момиче е. / — Момче е. — И в очите й лъснаха сълзи. * р. 20: на една мълния / на молния * р. 30: Това безизходно човешко нещастие / Това голямо, безизходно човешко нещастие * р. 33: на сладка мечтателност / на сладките ощущения от поезията * р. 39—40: *след* нещастия ги заместят другаде *е имало следния текст*: и как нищожно, и как фалшиво ми се видя нашето надуто самообожание и пъчение с ролята на просветители на тъмната народна маса и въздихатели за нейната съдба.

Стр. 264, р. 1—2: ми се видяха една кървава ирония въз тежката съдба на тегловния народ / са кървава ирония, кражба въз правото, въз труда на тия селяни и селянки, от чийто пот изниква залъкът ни. Нашите притезания на културност, нашите велики цели и громкозвонещи фрази, в уста и на книга, удовлетворяват само нашата дребнава пустота, без да могат да принесат какъв да е лек на стихийното страдание, без даже да могат да пробият по-далеко от тясната атмосфера на нашето «аз», която ни обвива като пашкулът бубата * р. 5—6: момиченце / *липсва* * р. 8: която изгинва / която изгнива * р. 16: за да тегли и да умира / за да тегли и умира * р. 20: нашата отговорност / нашата ответственост * р. 25: *след* из градовете *стои*: или да обмисляме поетическите си теми по ломското шосе * р. 25: напълно безсилна е / е напълно безсилна * р. 26—27: обезнаследените от съдбата / обезправданите от съдбата * р. 37: сега / *липсва* * р. 38—39: къде тя ще се щура / къде ще се щура тя * р. 40: да осигури / да осинови.

Стр. 265, р. 2—3: вкочанясалото му тяло / вледенеещото му тяло * р. 18—19: Какво исках да направя? Не зная, но чувствувах, че трябваше да направя нещо. . . / *липсва* * р. 22: Моите лични обстоятелства туряха ме в невъзможност / Моите лични обстоятелства — човек с ограничени средства и сам, несемеен — туряха ме в невъзможност * р. 31—32: Тоя безпристрастен съдия е вдатлив на компромиси също. . . / И тоя безпристрастен съдия е вдатлив на компромиси. * р. 38: с подобни едни кроежи / с подобни кроежи * р. 38: *след* кроежи в главата *е имало следния текст*:

Сега, сякаш, едно откровение стана пред мене, едно було падна от очите ми, видя ми се, че всичката моя петнайсетгодишна служебна деятелност е имала за резултат. . . само изхарчването на няколко тона хартия. . .Сега пръв път в живота си виждах, че съзнателно решавам да направя или да опитам да направя нещо полезно, нещо осезателно полезно. . . за человечеството. И сърцето ми, което пръв път тупаше с ново туптение, казваше ми, че се не лъжа. . . * р. 39—40: *след* силуета на бабата *стои:* тя ми се чинеше все на същото разстояние от мене. Страхувах се по причина на гъстия валеж да я не изгубя из погледа си.

Стр. 266, р. 1—2: да презполовя разстоянието, което ни делеше / да презполовя пътят, когато тя след едно-две минутно бавение пак тръгна * р. 6—7: седемдесетгодишна бабичка / шеесетгодишна бабичка * р. 11: *след* в дола на Княжевската река *стои:* гдето се изгуби от очите ми * р. 20—22: мене се чинеше ~ и замръзваше от студ / аз все различавах, сякаш, един жаловит, болезнен писък на детенцето, което умира от глад и замръзва от студ. . . * р. 23—25: Когато минах край «Свети Крал» ~ дълго се молих. . . / Кога стигнах, смазан и съкрушен от мъчителни чувства, до «Свети Крал,» аз се отбих в храма и дълго и горещо се молих вишнему господу, да си има милост за осиротелите и нещастните в тоя свят и да вдъхне своята любов в нашите бедни човешки, твърди, егоистични сърца. . .

Чини ми се, че пръв път в живота си познах благодатното умиление от молитва жежка, излязла като буйна вълна из дълбочините на сърцето.

Варианти в *БП, ПР, ПСС*

Стр. 258, р. 14: За разходка те предпочитат / За разходка те му предпочитат *(БП, ПР)* * р. 28: които ни нему, ни някому трябват / които ни нему, ни никому не трябват *(БП, ПР, ПСС)*.

Стр. 261, р. 33: болестите / болезните *(БП, ПР)*.

Стр. 265, р. 16: как бързо се движи / как бързо се движеше *(БП, ПР, ПСС)*.

Стр. 259. . . .*издялана грубо, почти в цял блок, сякаш с няколко удара от топор, както Гогол предполага, че е създаден от твореца руския човек* — очевидно в случая Вазов има пред вид портретната характеристика на Собакевич в пета глава на романа «Мъртви души».

Стр. 263. *Сибаритски* — от сибарит — човек, който живее в разкош и изнеженост.

Стр. 266. *«Свети Крал»* —днешната черква «Света Неделя», която се намира на площад «Ленин» в София.

ЗЛАТНАТА ПЛАНИНА

(Стр. 269)

Разказът е публикуван първоначално в *Д*, г. I, 1890, кн. 2, стр. 49—63; кн. 3, стр. 108—114. След това е поместен в *ПР*. Не е включван от Вазов в събраните му съчинения. След неговата смърт е печатан най-напред от Б. Вазов в «Библиотека Иван Вазов», № 104.

Печата се по текста от *ПР* със следните поправки по *Д*:

Стр. 271, р. 5: «набързо» вм. «наскоро».

Стр. 277, р. 38: «със спряно» вм. «със свирепо».

Стр. 285, р. 17: «простителната» вм. «простителна».

Разказът е написан през 1888 г. Той следва да бъде отнесен към групата разкази «по новия ни политически и обществен живот, погледнат от разни страни», за които Вазов споменава в писмата си до С. С. Бобчев и Ст. Костов от май 1888 г. По-късно Вазов споделя с проф. Шишманов: «Първите ми разкази в «Денница» («Дядо Нистор», написан още в Одеса, «Златната планина», хумореска, «Изборът», в който описвах впечатленията си от Сопот под името Данчев, «Сладкодумен гост на държавната трапеза», «Тъмен герой», «Епоха—кърмачка на велики хора», писани също в Русия, и др.) се четяха с увлечение».

При втората публикация на разказа в *ПР* Вазов е направил едно значително съкращение. Останалите поправки засягат предимно отделни изрази и думи.

Варианти в *Д*

Стр. 269, р. 12: от друго / и от нищо друго * р. 26: страстно предал / страстно привързал * р. 27—28: своите маниаци. . . / своите фанатици. . .

Стр. 271, р. 7: сгъна ръце / сгърна ръце.

Стр. 272, р. 28: една-две цигари / едно-две цигара.

Стр. 273, р. 6: златоносни буци / златорудни буци * р. 38 — 39. свалям шапка / свалям шапката.

Стр. 274, р. 20: останалия свят / осталия свят.

Стр. 276, р. 33: та му не тури името си / та му не даде името

Стр. 277, р. 17: светлив прах / светликав прах.

Стр. 279, р. 12: продума си, подума си.

Стр. 279, р. 24: да направим! / да направим?

Стр. 281, р. 2: *след* неприятни изненади *е имало следния текст:*

Еднаж доби нужда да се види с префекта. Някои слободановци на шега му показаха болничния доктор, който минуваше на улицата. Карло го приближи вежливо.

— Господин администраторе — доктор Карло.

Болничний доктор се ръкува и се назва също.

— Имам да се посъветвам с вас нещо. . . В кой час можете да ме приемете?

— У дома? Или по-добре в канцеларията? Там съм сяка заран до обяд — отговори болничний доктор.

— В канцеларията по-добре. . .

Болничний лекар погледна часовника си.

— Аз отивам сега там, ако обичате, заповядайте с мене — каза той и повика един файтон. Карло седна с учтиви извинения. Файтонът мина града, излезе на полето, дето стоеше до една могила болницата.

— Вие добре сте избрали вашата лятна резиденция, господин администраторе. В тие тропикални горещини няма нищо по-приятно отколкото живот на полето, сред природата. . . O rus, quando ego te aspiciam!* казал и Хорациус. . .

— Да, свежий воздух благотворно действува на болните ми.

— Имате и болни?

— Доста.

Тие отговори на лекаря не разбудиха никакви сумнения у разсеяний професор.

Файтонът спря пред дългото ново здание на болницата. Професорът видя позачуден няколко бледни хора, облечени в сиви халати, обути в чехли, че се разхождаха по тревата.

Но той нема време да поиска ново разяснение. Лекарят го увлече през коридорите в писалището си. По стените бяха накачени анатомически карти; на масата стояха медицински книги и други докторски пособия. Въобще, голяма голота от канцелярски неща в «канцеларията». Тук удивлението на професорът още повече порасте. Той подзе с учтива усмивка:

— Прекрасно, прекрасно; виждам, господин администраторе. . .

---

* O поле, кога ща те погледам!

— Извинете, аз съм по-напред доктор — прекъсна го лекарят, който втори път чуваше, че го наричат администратор — на болницата — разбира се.

— Да, господин докторе. . . както и аз, ние сме сички доктори, по предмета си. . . Позволете, виждам, че имате. . . как да се изразя. . . силна слабост към медицината — каза професорът, като хвърли пак взор на анатомическите карти.

Докторът се изсмя весело.

— Мерси за комплимента, господин професоре.

— Нищо, нищо. . . — отговори Карло добросовестно.

— Gratias, gratias, domine Karlo! — и лекарят присинясваше от смях.

Карло го гледаше малко зачудено. Какво имаше толкова смешно в комплимента му? По всичко заключи, че тоз префект ще е някой оригинал.

Лекарят се посъвзе от смехът и се обърна сериозно.

— Акообичате, кажете нуждата си.

Професорът му разправи, че един негов сънародник се дири от консулът си, за да бъде изпратен в държавата, на която е поданик. Той питаше не е ли възможно да се спаси компрометираний му съотечественик, като му се даде румелийски паспорт.

— А той същий страдае ли нещо?

— От нищо, господин адм. . . докторе; само един паспорт му трябва, за да стане поданик на тая благородна страна.

Докторът остана в недоумение.

— По-добре ще сторите да се обърнете към префекта; аз мога да подам помощ само на болни хора, както видите.

В тоя миг срещната врата през входа се отвори случайно и професорът видя два дълги реда легла с болни.

Той разбра грешката си и потъна в земята. . .

След няколко минути той се завръщаше убит от срам и смущение. Когато файтона се спря, той видя, че се е озовал на другия край на града, пак на полето! И возачът го питаше да продължава ли нататък. Бедний професор отдавна беше отминал тяхната вратня, без да усети.

Тоя комически епизод, който облетя града, прослави чудачеството на учений професор, но не го изправи. Той продължи да си саможивствова в кабинетя. Това даде възможност на едно друго неспоразумение, пак неприятно за доктора, което той би избягнал, ако познаваше поне по име застигнатия при хана момък, виден член в обществото, в което и той живееше. Но докторът нито през плет беше видял това общество.

Стр. 282, р. 37: на страната / на страната му.

Стр. 283, р. 7—8: показваха / показаха.

Стр. 285, р. 26: но си обясниха / но си обясняваха.

Стр. 286, р. 12: от вас всичко зависи / от вас много зависи.

Стр. 288, р. 36: българско Колорадо / българското Колорадо.

Стр. 290, р. 19—20: *след* избирателите си *стои:* От ханджият той узна, че очакват днес депутата си. * р. 20: Той помоли ханджият / Той го помоли.

Стр. 292, р. 30—31: бележка с упоменание / бележка с упоменанието * р. 33: *след многоточието е имало разграничението на нов дял — VII.*

Стр. 269. *Сциентифическо дружество* — научно дружество.

Стр. 270. . . .*други дигнаха шум с такива безделици, като описанието на Траяновия друм* — касае се за изследването на Вацлав Добруски «За римския път и за някои римски старини в провинция Тракия», поместено в «Годишник на областната реална гимназия» в Пловдив, г. III, 1883/1884, стр. 1—18.

Стр. 272. *Фортуна* — вж. тук, стр. 386.

Стр. 272. *Голконда* — феодална държава в Индия, съществувала през XVI—XVII век; богата на скъпоценни камъни.

Стр. 274. *Куда* (диал.) — ято.

Стр. 274. *Sancta simplicitas* (лат.) — свещена простота.

Стр. 274. *Униатски патер* — католически свещеник в България.

Стр. 275. *Великия Могол* — титла на владетелите на знаменитата тюркска династия, основана от султан Бабур и около три столетия властвувала в Индия.

Стр. 276. *Алувиум* — в случая глинен или пясъчен нанос.

Стр. 276. *Гнейс* — гнайси (нем.), метаморфни скали от групата на кристалните шисти, изградени главно от кварц, фелдшпати и слюда.

Стр. 277. *In partibus infidelium* (лат.) — в земите на неверните.

Стр. 278. *Aurum brutum* (лат.) — чисто злато.

Стр. 279. *Metalum nobile* (лат.) — благороден метал.

Стр. 280. *«Мрак кромешний»* — дълбок мрак.

Стр. 282. *Fama volat* (лат.) — славата лети.

Стр. 285. . . .*за поета Петрович, славянин, когото маджарите прекръстиха Петефи* — Ш. Петьофи (1823—1849 г.), големият унгарски поет от славянско потекло: баща му И. Петрович е по произход сърбин, а майка му — словачка. Ш. Петьофи обаче израства в унгарска среда и се чувствува унгарец.

Стр. 286. «*Марица*» — вж. тук, стр. 376.

Стр. 286. . . .*за превратa в княжеството* — става дума за държавния преврат, извършен на 27 април 1881 г. от княз Александър Батенберг с помощта на военния министър ген. Ерипот и Консервативната партия. Целта на преврата е била да се разшири личната власт на княза, като се суспендира Търновската конституция и се ограничат демократическите права на народа.

Стр. 286. . . .*Свищовското народно събрание се е произнесло за или против Батенберга?* — В условията на терор и насилия княз Александър Батенберг свиква на 1 юли 1881 г. в Свищов Велико народно събрание, което е трябвало да одобри неговите искания за разширяване на пълномощията. В резултат на това в страната се установява реакционно държавно управление — т. нар. режим на пълномощията.

Стр. 286. . . . *А за Афганистан какво знайте?* — въпросът е във връзка с хода на втората Англо-афганистанска война от 1878—1880 г.

Стр. 286. . . . *за Кандахарския проход* — в случая се касае за недостатъчна осведоменост на жителите, които задават въпроса. По време на втората Англо-афганистанска война английското правителство си е поставило за цел да откъсне от Афганистан Кандахарската област. Няма обаче никакви събития, свързани с един или друг проход в тази област. Настъплението на английските войски в Афганистан е станало през Хайбер, Курам и Боланския проход.

Стр. 287. . . .*вечно спящ нещо като Квинквандона в «Доктор Окса»* — става дума за повестта на Жул Верн «Опитът на доктор Окс». Квинкандон е малък градец, където се развива действието в тази повест.

Стр. 288. *Graecum est, non leguntur* (лат.) — гръцко е, не се чете (така отминавали в средните векове гръцките цитати и книги); преносно — непознато е.

Стр. 290. *Перу на Балканския полуостров* — през миналия век Перу се е славила със своите златни и сребърни рудници.

Стр. 291. *Камчик махала* — вероятно става дума за Камчи махле, днес с. Камчия, окръг Бургаски.

ПОКОЛЕНИЕ
(Стр. 294)

Разказът е публикуван в *ПР*, т. 2, София, 1892, стр. 133—140. По-късно не е бил включен от Вазов в неговите събрани съчинения. След смъртта му е напечатан за пръв път от М. Арнаудов в «Събрани съчинения на Ив. Вазов», т. VI, София, 1943, стр. 398—403.

Не разполагаме с точни данни за датировката на разказа. Авторската дата под текста «18. . .» е съвсем неопределена. Може да се предполага, че творбата е възникнала след завръщането на Вазов от Русия — т. е. в периода между 1889 и 1892 г.

Стр. 294. *Тенисон* — Алфред Тенисън (1809—1892 г.), виден английски поет. Вазов е проявявал интерес към неговото творчество. През 1884 г. той превежда негови стихове, които помества заедно с една биографична бележка в «Българска христоматия или сборник от избрани образци по всичките родове съчинения».

Стр. 294. *Зефк* (тур.) — веселба с пиене и ядене.

Стр. 295. *Ясика* (диал.) — топола.

Стр. 296. *Сброд* (диал.) — сбирщина.

ПЪРВИ МАЙ НА Г-НА СТАРКОВ
(Стр. 299)

Разказът е обнародван в *М*, г. III, бр. 382 от 4 май 1897 г. с подпис под текста: Х. Х. Не е включван от Вазов в сборниците му с разкази или в събраните му съчинения. След неговата смърт е напечатан за пръв път от Б. Вазов в «Библиотека Ив. Вазов», № 110, София, 1940, стр. 4—10.

Нямаме сигурни данни за точна датировка на разказа. Напълно вероятно е, че той е бил написан наскоро преди обнародването му — т. е. около 1 май 1897 г.

Стр. 300. . . .*абисинския цар Менелика* — Менелик II (1844—1913 г.), император на Етиопия от 1889 г., получил широка известност по време на Италиано-етиопската война от 1895—1896 г. като борец за независимостта на Етиопия.

Стр. 300. *Негус* — титла на етиопския владетел.

Стр. 301. *Взятка* (рус.) — подкуп.

Стр. 302. *Девесил* (девисил) — високо тревисто растение, което расте край река или из влажни гори; отличава се с приятен аромат и служи за подправка.

ГОСПОЖАТА МУ

(Стр. 303)

Приживе на Вазов разказът е печатан единствено в *М*, г. IV, бр. 756 от 20 ноември 1899 г. с подпис под текста Ц. След неговата смърт е поместен от Б. Вазов в «Библиотека Ив. Вазов», № 110, София, 1940, стр. 11—19.

И в този случай разказът е бил обнародван наскоро след написването му. Под текста има авторска дата «Ноември 1899 г.», в достоверността на която нямаме причини да се съмняваме.

Стр. 303. *. . .днешния финансов министър прави лоши договори. . .* — имат се пред вид договорите, предложени от тогавашния министър на финансите Тенев и одобрени от Народното събрание на извънредната му сесия на 17 юни 1899 г., които уж имали за цел да ликвидират тежката финансова криза.

Стр. 303. *Negligé* (фр.) — леко облекло за в къщи.

Стр. 306. *Локантаджия* (остар.) — гостилничар, кръчмар.

Стр. 306. *Гривоазен* (фр.) — игрив, лекомислен, разпуснат.

Стр. 307. *Кафе-шантан* (остар.) — увеселително заведение с певачки.

Г. ДОКУЗМЕРДЖАНОВ НА КАПЪНИТЕ

(Стр. 308)

Разказът е бил обнародван в *М*, г. IV, бр. 782 от 29 януари 1900 г. с подпис под текста Х-в. Не е включван от Вазов в сборниците му с разкази или в събраните му съчинения. След неговата смърт е напечатан за пръв път от Б. Вазов в «Библиотека Ив. Вазов», № 113, София, 1940, стр. 19—25.

Точни данни за датировката на този разказ липсват. По всяка вероятност той също е възникнал непосредствено преди публикуването му — в края на 1889 или в началото на 1900 г.

Стр. 308. *Капъна* — вж. тук стр. 358.

КНЯЖЕВСКИЯТ ТРАМВАЙ

(Стр. 312)

Разказът е публикуван с подпис Х. Х. в *М*, г. VII, бр. 1017 от 10 септември 1901 г. По-късно не е препечатван от Вазов. В събраните му съчинения е включен за пръв път от М. Арнаудов

в «Събрани съчинения на Иван Вазов», т. XX, София, 1950, стр. 17—22.

И при този разказ липсват данни за точна датировка. Най-вероятно е, че той е написан наскоро преди публикуването му — в края на август или в началото на септември 1901 г. Във всеки случай напълно ясно е, че той не е могъл да възникне преди 14 януари 1901 г. — датата на пускането в движение на княжевския трамвай в столицата.

Стр. 314. *Михай Витяз* — Михай Храбри (1558—1601 г.) — виден румънски владетел, управлявал страната от 1593 г. Получил известност най-вече с успешната борба срещу турските нашественици и с въвеждането на централизирана власт.

Стр. 314. *. . .павловското пиво. . .* — пиво от бирената фабрика в Павлово край София.

Стр. 315. *Ресевьор* — в случая: трамваен кондуктор.

Стр. 317. *Блестемата* от *blestemat* (рум.) — проклет, прокълнат; злодей, подлец.

PANEM ET CIRCENSES!

(Стр. 318)

Разказът е публикуван с подпис Х. Х. в *М*, г. VII, бр. 1020 от 15 септември 1901 г. Не е печатан повторно приживе на Вазов. В събраните му съчинения е включен за пръв път от М. Арнаудов в «Събрани съчинения на Иван Вазов», г. XX, София, 1950, стр. 23—26.

Може да се предполага, че разказът е бил написан наскоро преди обнародването му — в началото на септември 1901 г. Сигурни данни за неговата датировка обаче липсват.

Стр. 318. *Panem et circenses!* (лат.) — хляб и зрелища — укорни думи, казани от римския поет Ювенал на неговите сънародници.

Стр. 318. *Войната между Италия и Абисиния* — става дума за първата Италиано-етиопска война, започната от Италия в началото на 1895 г. и завършила през есента на 1896 г. с победа на етиопския народ.

Стр. 318. *Менелик* — вж. тук, стр. 433.

Стр. 318. *Соломон* — вж. тук, стр. 362.

Стр. 318. *. . .победителят при Адуа* — на 1 март 1896 г.

при гр. Адуа (Етиопия) е станало голямо сражение, което е решило изхода на Италиано-етиопската война от 1895—1896 г. Тук етиопската войска, предвождана от Менелик, е нанесла съкрушителен удар на италианската армия.

Стр. 318. *Генерал Баратцери* — главнокомандуващ италианската армия по време на Италиано-етиопската война до сражението при Адуа; след това бил заместен от ген. Балдасер.

Стр. 318. *Вивандиери* (ит.) — продавачи на храна и напитки за войниците.

Стр. 320. *. . .ти не си чел Бюфона* — Жорж Бюфон (1707—1788 г.), знаменит френски естествоизпитател. В основното си съчинение «Естествена история», излязло в 36 тома от 1749 до 1788 г., Бюфон дава подробни описания на голям брой животни, подчертавайки единството на растителния и животинския свят.

Стр. 320. *«Ако кучето е най-верния другар на човека, конят му е най-благородния»* — мисъл на Ж. Бюфон от неговия основен труд «Histoire naturelle générale et particulière».

Стр. 320. *Cabinet particulier* (фр.) — частен ка

ИСТИНСКИЯТ ПРОГРЕСИСТ

(Стр. 322)

Разказът е публикуван с подпис Х. Х. в *М*, г. VII, бр. 1024 от 22 септември 1901 г. Приживе на Вазов не е бил печатан повторно. След неговата смърт е напечатан за пръв път от Б. Вазов в «Библиотека Иван Вазов», № 113, София, 1940, стр. 33—38.

От съдържанието на разказа е ясно, че той е написан след 19. II. 1901 г., най-вероятно през първата половина на м. септември 1901 г., малко преди да бъде обнародван.

Стр. 322. *. . .цанковистката партия, от която дядо Цанков тържествено се отрече в Камарата. . .* — става дума за Прогресивнолиберална партия — българска буржоазна партия, изразителка на интересите на търговско-лихварската и земевладелската буржоазия в България от края на XIX в. Първоначално тя е фракция на Либералната партия, от която се отцепва през 1884 г., начело с Драган Цанков (1828—1911 г.), известен политически деец преди и след Освобождението. През м. декември 1899 г. Драган Цанков се оттегля от политическия живот и от

ръководството на създадената от него партия поради напреднала възраст.

Стр. 322. *. . .трагичната смърт на царя-освободителя. . .* — става дума за смъртта на Александър II (1818—1881 г.), който бил убит от народоволците на 1. III. 1881 г.

Стр. 322. *. . .знаменитият московец Ремлинген. . .* — подполковник от руската армия; като министър на вътрешните работи след отменянето на конституцията от Батенберг през 1881 г. преследвал всички, които се обявили в защита на демократичните права на народа.

Стр. 323. *. . .за да му засвидетелствува народната признателност от унищожението на Търновската конституция* — на 27 април 1881 г. княз Александър Батенберг извършва държавен преврат, чрез който отменя Търновската конституция; в случая става дума за митинг в негова подкрепа.

Стр. 323. *9 август* — на 9 август 1886 г. група офицери-русофили детронират княз Александър Батенберг.

Стр. 324. *Той вика пред балкона на Стамболова «ура» на 17 май 1894 г, и «долу» на 19 май* — на 17 май 1894 г. правителството на Ст. Стамболов подава оставка и във връзка с това в София и в някои други градове на страната са станали силни вълнения и стълкновения между неговите привърженици и неприятели; на 19 май 1894 г. оставката на Стамболов бива приета и К. Стоилов съставя ново правителство.

Стр. 324. *При режима на Стоилова* — Константин Стоилов (1853—1901 г.) — известен в миналото държавен и политически деец, водач на основаната през 1894 г. Народна (народняшка) партия. Бил министър-председател от 18 май 1894 г. до 18 януари 1899 г.

Стр. 324. *Дуранкулашкия сеч* — селски бунт срещу десятъка в селата Дуранкулак, Тръстеник и Шабла през май 1900 г., потушен от правителството с кървави репресии, при които падат убити 96 души и са ранени 800 души.

Стр. 324. *Либералното правителство се смени от сегашното* — на 1 октомври 1899 г. Тодор Иванчов (1858—1905 г.), довереник на Фердинанд, съставил правителство, опиращо се изключително на Либералната партия. То било сменено на 19 февруари 1901 г. от коалиционно правителство от демократи и прогресивни либерали начело с Петко Каравелов (1845—1903 г.).

Стр. 324. *«J'ai grandi»* (фр.) — аз израснах.

В ТОПЛИТЕ-ВЪЛНИ

(Стр. 325)

Разказът е обнародван с подпис Х. Х. в *М*, г. VII, бр. 1036 от 13 октомври 1901 г. Приживе на Вазов не е печатан повторно. В събраните му съчинения е включен за пръв път от М. Арнаудов в «Събрани съчинения на Иван Вазов», т. XX, София, 1950, стр. 34—38.

В случая не разполагаме с абсолютно сигурни данни за една точна датировка. Напълно вероятно е, че и този разказ е бил написан наскоро преди обнародването му — в края на септември или в началото на октомври 1901 г.

Стр. 325. *Окропа* (диал.) — басейн с гореща вода.

Стр. 325. *Кивгирен свод* (остар.) — каменен, зидан.

Стр. 326. *Едуард VII* (1841—1910), английски крал, известен със светския живот, който водел.

Стр. 326. *Той е против монопола. А заем със залагане на монопол и с контрол. . .* — става дума за мерки, с помощта на които да се стабилизира финансовото положение. По това време у нас оживено се обсъжда въпросът за сключване на нов заем от 120 милиона лева от западноевропейските банки, който е трябвало да бъде гарантиран чрез предоставяне на монопола върху тютюна на чужди фирми.

Стр. 327. . . . *всичките европейски бани, и Херкулесбад, и Франсесбад, и Мариенбад, и Абация. . .* — *Херкулесбад* — прочут балнеологичен курорт, днес в територията на СР Румъния; разположен е в областта Банат, недалече от градовете Оршова и Турну Северин; румънското му название е Băile Herculane; *Франсесбад* — немско название на град Франтишкови Лазне в Западна Чехословакия, известен балнеологичен курорт; намира се на югозапад от Карлови Вари; *Мариенбад* — немско название на курортния град Марианске Лазне в Чехословакия; *Абация* — курортно градче на брега на Адриатическо море, днес в Югославия, в областта Фиуме.

Стр. 329. *. . .думите на един герой на Алека Константинов* — Вазов има пред вид третия от фейлетоните под наслов «Разни хора, разни идеали», където героят-лъжепатриот казва: «Да ще султанът да ни даде Македония.»

СЪДЪРЖАНИЕ

I

В Пирин 7
Вълко на война 11
Иде ли? 21
Саломоновският цирк 28
Хаджи Ахил 38
Кандидат за «хамама» 69
Белимелецът 98
Из кривините 128
Дядо Нистор 135
Среща 149
Коледен дар 160
Биколав 166
Gronde Maritza teinte de sang 176
Искров и Райна 184
Цончовата мъст 221
Една сцена 228
Епитропът 234
Два врага 245
Бурната нощ 252
Пейзаж 258

II

Златната планина 269
Поколение 294
Първи май на г-на Старков 299
Госпожата му 303
Г. Докузмерджанов на капъните 308
Княжевският трамвай 312
Panem et circenses! 318
Истинският прогресист 322
В топлите вълни 325
Бележки 331

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ В 22 ТОМА

ТОМ VII РАЗКАЗИ

Редактор Славка Иванова
Художник Евгени Клинчаров
Худ. редактор Елена Маринчева
Техн. редактор Цветана Арнаудова
Коректор Виолета Рачева

Формат 84/108/32; тираж 60 100 екз.; печатни коли 27,50; издателски коли 23,10; л. г. VI/33; изд. №4058; пор. №110/1976 г. на изд. «Български писател»; дадена за набор на 15.IV.1976 г.; излиза от печат на 30.IX.1976 г.; цена 2.07 лева

Издателство «Български писател» — София
ДПК «Димитър Благоев» — София